

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

РАХИМОВ М.Ю.

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТАҲЛИЛИ

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги
томонидан дарслик сифатида тавсия этилган.

Магистратура
мутахассисликлари:

5A230901 Бухалтерия
ҳисоби(тармоқлар ва соҳалар
бўйича)
5A230902 Аудит (тармоқлар ва
соҳалар бўйича)

ТОШКЕНТ-2021

УЎК: 336(075)
КБК: 65.052

М.Ю.Рахимов. Молиявий ҳисобот таҳлили. (Дарслик). – Т.: «Nihol print» ОК, 2021. – 326 б.

ISBN 978–9943–7620–5–3

Тадбиркорлик субъектлари бизнес ва бошқарув самарадорлигини, унинг натижавийлигини, шунингдек уларнинг пул ишлаб топиш ва капитални ўстириш имкониятларини баҳолаш ахборотлар оқимини чуқур таҳлил қилишни талаб этади. Молиявий ҳисобот-тадбиркорлик субъектининг бутун фаолиятининг маълум бир санага бўлган молиявий ҳолатини ва унинг келгусидаги кутилишлари ҳақидаги ахборотларни акс эттиради. Бундай ахборотларни ўқиш, таҳлил қилиш ва прогнозлаш аналитик ишлар мазмунини ташкил этади.

Мазкур дарслик, иқтисод таълим соҳаси бўйича тайёрланадиган 5A230901 Бухалтерия ҳисоби(тармоқлар ва сохалар бўйича), 5A230902 Аудит (тармоқлар ва сохалар бўйича) магистратура мутахассисликлари, илмий тадқиқотчилар ва кенг доирадаги амалиётчи бухгалтерлар, бизнес-таҳлилчилар учун мўлжалланган.

УЎК: 336(075)
КБК: 65.052

Тақризчилар:

Г.А.;Ибрагимов – и.ф.н., доц.;
Р.Д. Дўстмуратов – и.ф.д., проф.

ISBN 978–9943–7620–5–3

© М.Ю.Рахимов, 2021.
© «Nihol print» ОК nashroyoti, 2021/

КИРИШ

Глобал иқтисодиётда халқаро бизнес тиллашувини йўлга қўйишнинг ягона тартибини белгилаб берувчи молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС) тадбиркорлик субъектларининг фаолият ва бизнес самарадорлигини баҳолашнинг ахборотлар базасини шакллантиришнинг муҳим қондаларини белгилаб беради. Бироқ, йирик бизнесдаги амалиётчи бухгалтерларнинг МҲХС бўйича етарли билим, малака ва кўникмаларга эга бўлмаганлиги соҳада аналитик ишлар мазмунига сезиларли таъсир этмоқда. Шу билан бирга, Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари (БҲМС) ва МҲХС бўйича муқобилликнинг сақланиши соҳада аниқ ечимларга келишда бир қатор муаммоларни юзага чиқармоқда.

Бизнесни халқаро нормалар асосида юритиш билан, молия-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишдаги ягона андозаларни ўтиш жараёни бир пайтда кечмаётганлиги ҳам соҳадаги энг ўткир муаммолардан биттаси бўлиб қолмоқда. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сон «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори эълон қилинганлиги соҳадаги ишларни жадаллаштиришда муҳим бир даврни бошлаб берди.

Молиявий ҳисоботлар ўтган ҳодиса ва битимлар тўғрисида ахборот тақдим этишига қарамай, уларнинг асосий вазифаси – компаниянинг келажагини прогнозлаштириш учун фойдали бўлишни таъминлаши лозим. Айнан шу таомил МҲХСга киритилган ёндашув ва услубларни тушунтиради.

Молиявий ҳисобот ахборот фойдаланувчиларининг кенг доираси учун:

- инвестициялар билан боғлиқ хатарлар, дивидендларни тўлаш, аксияларни сотиб олиш, сақлаш ёки сотиш ҳақидаги;

- кредитлар ва фоииз тўловлари ҳақидаги;

- мол етказиб берувчиларга тегишли бўлган суммаларнинг ўз вақтида тўланиши ҳақидаги;

- узлуксиз фаолияти тўғрисидаги;

- фаолият барқарорлиги ва рентабеллиги тўғрисидаги;

- ресурсларнинг тақсимланиши, фаолиятни тартибга солиб турилиши, солиққа тортиш, миллий даромадни ҳамда бошқа статистик маълумотларни шакллантириш тўғрисидаги

ривожланиш, тараққиёт ва фаровонликка таъминлаш юзасидан эришилган сўнгги ютуқлар тўғрисидаги ахборот билан таъминлайди.

Бундай ахборотлар тадбиркорлик субъектининг молиявий аҳволини таҳлил этишни ва унинг келгусидаги кутилишларини прогнозлашни, молиявий натижаларни шакллантирган асосий омиллар ва таъсирлар, субъект фаолият кўрсатадиган муҳитдаги ўзгаришларга жавобан қўллайдиган чоралари, субъектнинг молиявий натижаларни сақлаб қолиш ва қўпайтиришга қаратилган инвестицион сиёсати, дивиденд сиёсати, фаолиятни молиялаштириш манбалари ва мажбуриятларни ўрганишни талаб этади.

Мазкур дарслик молиявий ҳисобот таҳлилининг назарий, методологик ва амалий жиҳатларини, халқаро нормаларга мос равишда тузиб чиқилганлиги билан аҳамиятлидир. Фанни ўрганиш асосида талабалар, бошқарув, молиявий ва инвестицион қарорлар қабул қилиш учун хўжалик субъектларида ресурслардан фойдаланиш ҳолатини, фаолият самарадорлигини, молиявий ҳолатини ҳамда уларнинг ўзгаришларини, ўзгаришларга таъсир этувчи омилларни аниқлаш, ҳисоб-китоб қилиш, баҳолаш йўлларини ўрганадилар.

Молиявий ҳисобот таҳлили дарслиги ўз ичига қуйидаги мавзуларни қамраб олган: молиявий ҳисобот таҳлилининг назарий асослари, молиявий ахборотларни тақдим этиш, бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлили, фойда ва зарарлар таҳлили, пул оқимлари таҳлили ва унинг кутилишларини башоратлаш, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот маълумотлари асосида ўз маблағлари манбасининг таҳлили, инвестициялар ва инвестицион фаолият таҳлили, молиявий ҳисоботлар таҳлили асосида хўжалик субъектлари молиявий ҳолатига комплекс баҳо бериш, молиявий ҳисоботларни таҳлил этишда ахборот технологияларидан фойдаланиш ва уларнинг дастурий таъминоти.

Ҳар битта мавзу кенг, методик жиҳатдан янги, амалий маълумотлар таҳлили асосида ёритиб берилган. Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари, назорат саволлари, адабиётлар рўйхати, глоссарийлар тузиб чиқилган.

Дарслик юзасидан ўз фикр мулоҳазаларингизни муаллифларнинг қуйидаги манзилига йўллашингиз мумкин ва сиз томондан билдирилган ҳар битта тавсия дарсликнинг кейинги нашрларини янада мукамал қилишда муҳим манбаа бўлишига умид билдириб қоламиз:

Манзил: Тошкент молия институти, А.Темур кўчаси 60-А уй, иктисодий таҳлил кафедраси, www.tfi.uz

1-БОБ. МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТАҲЛИЛИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1.Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Ташкилотнинг молиявий ҳисоботини таҳлил қилиш унинг бухгалтерия (молиявий) ҳисоботларини (бухгалтерия баланси, молиявий натижалар, пул оқими, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботини) баҳолаш жараёнидир. Молиявий ҳисоботлар одатда турли молиявий нисбатлар ва усуллар ёрдамида баҳоланадиган мураккаб жараён ҳисобланади. Молиявий ҳисоботларни таҳлил қилиш корхонанинг мулкӣ ва молиявий аҳволи, ликвидлиги, рентабеллиги, активлиги баҳолаш имконини беради. Корхонанинг молиявий ҳисоботларини таҳлил қилишдан мақсад, бу соҳаларда ижобӣ ва салбий тенденцияларни аниқлашдир.

Молиявий ҳисобот таҳлилида- ташкилотнинг ўтмиши ва ҳозирги молиявий ҳолати ва фаолиятини баҳолашнинг келажакдаги ҳаракатларнинг сабабчиси бўлиши ёки ўтмишдаги ҳаракатларнинг истикболдаги қарорларга таъсир қила олмаслигини унутмаслик лозим.

Молиявий ҳисобот таҳлили-корхона ва ташкилотлар молиявий-хўжалик комплекс баҳо бериш орқали бошқарув самарадорлигини ошириш ва инвестиция учун имкониятларни аниқлаш, молиявий ҳолат ва унинг келгусидаги кутилишларини прогноз қилиш воситасидир.

Молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан хорижий ва маҳаллий муаллифлар томонидан чоп этилган адабиётлар сони шу даражада кўпки уларни ўрганиш асосида битта хулосага келиш мумкин, яъни хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолият самарадорлиги, натижавийлиги, молиявий ҳолатини таҳлил этиш ва баҳолашни амалга оширмасдан тадбиркорлик ва ишбилармонликни мақсадли бошқарувини йўлга қўйиб бўлмайди.

Молиявий ҳисобот таҳлили орқали нафақат бўлиб ўтган жараёнларнинг самарадорлиги ва натижавийлигига баҳо берилади балки, уларнинг келгусидаги кутилишлари ҳам башорат қилинади. Бу эса рақобатдош иқтисодиётда янада муҳим аҳамият касб этади.

Молиявий ҳисоботлар нима, молиявий ҳисобот нима?

Молиявий ҳисоботлар молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми ҳисобланади. Молиявий ҳисобот ана шу ҳисоботларга асосланган ёки

улар билан боғлиқ бўлган изохлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларни ҳам ўз ичига олади.

Молиявий ҳисобот-кенг доирадаги фойдаланувчиларнинг ахборотга бўлган талабини қаноатлантириш учун тузилади ва даврий равишда тақдим этилади. Кўпчилик фойдаланувчилар учун молиявий ахборотнинг асосий манбаси молиявий ҳисобот ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботнинг мақсади бухгалтерия ҳисоби субъектининг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати, ҳисобот давридаги унинг фаолиятини молиявий натижаси ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни тақдим этиш ҳисобланади. Бироқ молиявий ҳисобот иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдаланувчиларга зарур бўлган барча ахборотни ўз ичига олмайди, чунки ҳисобот асосан аввалги воқеаларнинг натижаларини акс эттиради.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги молиявий ҳисоботлар таҳлили ва молиявий ҳисобот таҳлили тушунчаларига ҳам изох бериш мумкин.

Молиявий ҳисобот таҳлили -бу корхонанинг молиявий ҳисоботлари ҳамда уларга берилган изохлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар билан биргаликда ўтказиладиган молиявий ҳолат, фойда ва зарарлар ва пул оқимларини комплекс ўрганишдан иборат тизимли жараён ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботлар таҳлили бу- алоҳида олинган ёки молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми бўлган (баланс, фойда ва зарарлар, пул оқими, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот) маълумотлари асосида корхонанинг мулкӣ ва молиявий ҳолати, ликвидлиги ва тўловга лаёқати, молиявий барқарорлиги, иш активлиги, инвестицион активлик, кредитга қодирлик, иқтисодий ночорлик ва бошқа жиҳатларни ўрганишдан иборат жараён ҳисобланади.

Молиявий ҳисобот таҳлили глобал иқтисодиётда янада мураккаб жараёнга айланади. Яъни, бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботни халқаро бизнес тилига интеграциялашуви таъсирида бизнес субъектларининг молиявий ютуқлари, имкониятлари ва йўл қўйилган камчиликлари аниқлашнинг ягона тартибига талаблар кучаяди. Бироқ, бу борада дунё ҳамжамияти ҳалига қадар ягона ечимга келгани йўқ. Унинг ечимини кўпинча молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш билан ҳал этилиши таъкидланади. Сабабки, ҳар битта тузум ва жамият шу пайтга қадар ўзининг иқтисодий ва сиёсий қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда ахборотларни ички ва ташқи қизиқувчиларга тақдим этишнинг

умумий тартибларини белгилаб келган. Ҳатто иқтисодий ривожланиш тартиб таомиллари бир хил бўлган давлатларда ҳам унинг фарқли жиҳатларини кузатиш мумкин.

Молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан етук хорижий олимлар қаторига

М И Баканов, С Б. Барнгольц, В. Г. Гетьман, Н. В., Дембинский, И. М. Дмитрев,

О. В. Ефимов, В. В. Ковалев, М. В. Мельник, О.Е.Николаев, В. Ф. Пал ий, А.Д .Шеремет, Т.В. Шишков ва бошқаларни, Ўзбекистонлик олимлар қаторига И.Т.Абдукаримов, Р.Д.Дустмуратов, А.Т.Ибрагимов., Н.Ф. Ишонкулов, М.Қ. Пардаев, З.С.Сағдуллаев, Б.Ж.Хакимов, Т.Ш.Шоғиясов, Н.Н.Қаландарова, Н.Н.Мавлоновларни киритиш мумкин.

1.1-жадвал

Молиявий ҳисобот таркиби

АҚШ ¹	Россия ²	Ўзбекистон ³
Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот	Бухгалтерия баланси	Бухгалтерия баланси
Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот	Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот	Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот
Капитал ўзгариши тўғрисидаги ҳисобот	Капитал ўзгариши тўғрисидаги ҳисобот	Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот
Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот	Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот	Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот
Ҳисоб сиёсати ва тушунтиришлар	Бухгалтерия балансига илова	Изоҳлар, ҳисоб- китоблар ва тушунтиришлар
Олинган маблағларнинг мақсадли ишлатилиши ҳақида ҳисобот		

¹ K. R. Subramanyam Financial statement analysis, Eleventh edition. Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, 66 бет.

² Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, 27 стр.

³ 1. Рахимов М.Ю. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили.Т.: Молия –иқтисод, 2015. 75,101- бет.

Глобал иқтисодиётда яшаб қолиш ва ночорликни олдини олиш учун корхоналар иқтисодий ресурсларни ва уларни молиялаштириш манбаларини тўғри танланиши, ўз ва қарз маблағлари улушларини мақбул ечимларини белгилаши талаб этилади.

Молиявий ҳисобот таҳлилидаги муаммоли жиҳатларни қуйидагиларда кўриш мумкин:

Энг ўткир муаммо -бу молиявий ҳисоботларнинг ахборот фойдаланувчиларининг сўровларига тўла жавоб бермаслигида дейиш мумкин. Яъни молиявий ҳисоботда акс эттириладиган маълумотлар бизнес жараёнларнинг ҳақиқий натижаларини акс эттира олмайди.

Маълумотлар реал воқеаликни акс эттиргандагина чиқарилган таҳлилий хулосалар тўғри бўлади. Акс ҳолда таҳлил натижалари хатоларга таянган кераксиз ишга айланади. Яъни ҳақиқий имкониятларга мос таҳлил тахминларига имкон берувчи ахборотлардан холи бўлмоғи лозим.

Сифатли ахборот базаси корхона ва ташкилотлар ривожланишининг оқилона прогнозларини шакллантиришга ҳам ёрдам беради. Сўнгги йилларда молиявий ҳисоботларнинг ишончлилиги ва шаффофлиги ҳақидаги мунозаралар кенг ишбилармонлар доираларда, форумларда, газета ва журналлар саҳифаларида муҳокама қилинадиган энг ўткир ва долзарб масалага айланган. Бу борада молиявий ҳисоботлар шундай маълумотларни акс эттириши лозимки қилинган таҳлил натижалари бошқарувнинг ҳавфсиз қарорларини қабул қилишга ва стратегик мақсадларни оптимал ечимларига эришишни таъминласин.

Молиявий ҳисоботда акс эттирилган ахборотлар ишончлиги корхонада ички назорат тизими мавжудлиги ва унинг самарадорлиги, ташкилотнинг ишончли ахборот билан таъминлашга қизиқиши, бухгалтерия мутахассисларининг малакаси, шунингдек, мамлакат иқтисодиётининг барқарорлиги (инфляциянинг паст даражаси, барқарор пул бирлиги, инвестиция самарадорлиги ва бошқалар), манфаатдор фойдаланувчиларнинг мавжудлиги ва улар қизиқишларининг ўзаро уйғунлиги, бухгалтерия ҳисоби қоидаларининг мураккаблиги билан белгиланади.

Молиявий ҳисобот таҳлил этиш методикасининг хилма хиллиги ҳам энг муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Битта методика таҳлилнинг алоҳида объекти учун тўғри бироқ бошқа объекти, бўйича нотўғри бўлиши мумкин.

Кейинги муҳим муаммо аналитик ишларда бизнес жараёнларни келажак учун, стратегик бошқариш учун прогноزلашга аҳамият қаратилмаганлигида дейиш мумкин. Анъанавий таҳлил корхоналарда ўтган йиллар натижаларини, уларнинг сабаб оқибатларини ўрганишдан иборат тор доирадаги иқтисодий дастакка айланиб қолган.

Аналитик ишлар сифатида активларни ҳақиқий сотиш қийматини, мулкнинг адолатли баҳосини молиявий ҳисоботларда акс эттирилмаслиги ҳам муҳим жиҳат ҳисобланади. Ушбу муаммо ҳал қилинмас экан таҳлил натижалари таъсирсиз бирликка айланиб қолаверади.

Кейинги муаммо молиявий ҳолат, молиявий натижалар ва пул оқимларини қиёсий баҳолаш индикаторлари кўплиги билан изоҳланади. Яъни мазмун моҳияти бир бирига яқин бўлган кўрсаткичлар сони ниҳоятда кўп. Масалан битта молиявий барқарорликни аниқлаш учун корхонада анъанавий таҳлилда 10 дан ортиқ кўрсаткич аниқланиши белгиланган.

Энг таъсирли бирлик бу молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан биронта ҳам норматив ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинмаганлигидир. Норматив ҳуқуқий ҳужжат бўлмас экан хилма хилликни йўқотиб бўлмайди. Шунингдек таҳлил индикаторлари бўйича ўртача нормаларнинг белгиланмаслиги ҳам реал ҳолатни яхши ва ёмон жиҳатларини баҳолашга имкон бермайди.

Мамлакатдаги инфляция таъсирининг кучлигидан кўрсаткичларни солиштира баҳоларга айлантиришдаги муаммолар ҳам таҳлил хулосаларининг нотўғри чиқишига сабаб бўлмоқда. Яъни, дефляторларсиз молиявий ҳисоботлар таҳлилида реал воқеликдаги асл ҳолатни билиб бўлмайди.

Молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан юқорида қайд этилган муаммолар ечими юзасидан қуйндагилар тавсияларни бериб ўтишимиз мумкин:

1. Молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан ягона терминологияга келиш зарур. Аниқланадиган таҳлилий кўрсаткичларнинг салмоқли қисми хорижий адабиётлардан (рус, инглиз тилидаги манбалардан) таржима қилиниши сабабли нотўғри талқин қилиниши, кўрсаткичларнинг турлича номланишига чек қўяди.

2. Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга уйғунлаштириш ёки уларга тўлиқ ўтиш лозим. Энг муҳими уларни таҳлил қилиш эҳтиёжларига мослаш лозим. Бу билан молиявий ҳисобот

таҳлилининг янгича мазмунига эмас балки ҳақиқий мазмунига эга бўлинади.

3. Молиявий ҳисобот таҳлили методикасини тубдан ўзгартириш лозим. Бу борада унинг математик аппаратини кучайтириш лозим.

4. Таҷрибали таҳлилчининг иши "қўлда" бажариладиган молиявий ҳисобот таҳлилидан, тубдан янгиланган компьютер дастурларидан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган "иждодий" ишга айланмоғи лозим.

5. Молиявий ҳисобот таҳлилида фойдали бўлган муҳим кўрсаткичларни яъни ходимларнинг ўртача рўйхат сони, меҳнат унумдорлиги, меҳнат ҳақининг ўсиши ва бошқа шу каби кўрсаткичларни қайта тиклаш лозим. Биз уларни унутиб қўйганмиз.

Юқорида таркибланган жиҳатлар молиявий ҳисобот таҳлилининг такомиллаштиришнинг айрим жиҳатларигина ҳалос. Аслида аналитик ишлар мазмунини горизонталига ҳам, вертикалига ҳам тудбан қайта тузиб чиқиш лозим.

1.2. Молиявий ҳисобот таҳлилининг предмети, методи, объекти, мақсади, мазмуни, вазифалари, принциплари, йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари

Молиявий ҳисобот таҳлили ҳодисаларини ички ва ташқи муҳит объектлари таъсирида тушуниш воситаси бўлиб, ташкилот молия-хўжалик фаолиятини ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликда ўрганиш асосида амалга оширилади.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг предмети деганда, ички ва ташқи қизиқувчиларнинг манфаатларидан келиб чиқиб, корхонанинг молиявий хўжалик фаолияти самарадорлиги, натижавийлигини ва ривожланиш истиқболларини молиявий ҳисобот маълумотлари ва бошқа ахборотлар асосида кўрсаткичлар тизимини қўллаган ҳолда ўрганиш тушунилади.

Молиявий ҳисобот таҳлили методи деганда, хўжалик юритувчи субъектининг молиявий ҳолати, самарадорлиги ва истиқболига баҳо бериш учун қўлланиладиган кўрсаткичлар тизимини турли йўналишлардан фойдаланган ҳолда ўрганиш ва тегишли бошқарув қарорларини қабул қилишда диалектик боғлиқликни таъминлашга қаратилган усуллар мажмуи тушунилади.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг объекти деганда, корхона ва ташкилотнинг молиявий хўжалик фаолиятини ифода этадиган молиявий ҳисоботлар ва бошқа ахборот манбалари мажмуи тушунилади.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг мақсади деганда, корхона ва ташкилотлар молиявий-хўжалик фаолиятини аниқ ҳисоб-китоблар ва далилларга таянган ҳолда уларнинг ўтмиши, ҳозирги ҳолати ва келажагини белгилашга қаратилган тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш мақсадида қилинадиган таҳлилий амаллар мажмуи тушунилади.

Молиявий ҳисобот таҳлилига: ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятини бошқаришдаги муаммоларни аниқлашда; ташкилот бошқаруви фаолиятини баҳолашда; инвестиция йўналишларини танлашда; алоҳида кўрсаткичларни прогноزلаш воситаси сифатида қараш мумкин.

Молиявий ҳисоботни таҳлил этиш орқали иккита натижавий кўрсаткичга эга бўлинади. Биринчиси корхона бошқарув аппаратынинг фаолиятига баҳо берилади, иккинчиси молиявий ҳолатнинг айрим кўрсаткичларини прогноزلаш имкони туғилади.

Молиявий ҳисобот таҳлили мазмунини— хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатини муайян даврийликда, ахборотлар оқимини узлуксиз жараёнида, жорий ва истиқболли тактик бошқаришнинг зарурий асосига эга бўлган қарорларни тайёрлашга имкон берувчи аналитик жараёнларни ташкил этиш ва ўтказиш ташкил этади.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг асосий вазифаларини манбаларга таянган ҳолда қуйидаги қаторларда умумлаштириш ва таркиблаш мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектлар:

-мулки, капитали ва мажбуриятларини, уларнинг ўзгаришларини таҳлил этиш;

-молиявий натижавийлик ва рентабеллигини баҳолаш;

-асосий ва оборот капиталини таҳлил этиш;

-пул маблағлари ва молиявий қўйилмаларини таҳлил этиш;

-хусусий маблағлар ва уларнинг ўзгаришини таҳлил этиш;

-иқтисодий ва молиявий салоҳият, меҳнат салоҳиятини таҳлил этиш;

-тўловга қобиллик ва маблағлар ҳаракатчанлигини таҳлил этиш;

-бозор ва иш активлигини таҳлил этиш;

-ташкilotнинг молиявий барқарорлиги ва иктисодий ночорлигини таҳлил этиш;

-бизнес самарадорлиги ва натижавийлигини омилли таҳлил этиш;

-инновацион ва инвестицион фаолият таҳлили;

-дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини таҳлил этиш

-бозордаги ўрни ва иктисодий рейтингини баҳолаш;

-молиявий ҳолатни комплекс баҳолаш;

-молиявий ҳолатини яхшилаш юзасидан мавжуд ички имкониятларни аниклаш ва уларни йўлга қўйиш чора-тадбирларини белгилаб олишдан иборатдир.

Молиявий ҳисобот таҳлили принципларига қуйидагилар киради:

Ишончлилик–ахборотда муҳим хато ёки ғаразлик бўлмаса, фойдаланувчилар уларга таянишлари мумкин бўлса ишончли ҳисобланади.

Кўрсаткичларнинг қиёсийлиги–молиявий ахборот фойдали ва мазмунли бўлиши учун у турли ҳисобот даврларидаги ахборотга қиёсланадиган бўлиши лозим. Ҳисоботдан фойдаланувчилар ҳўжалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботни тайёрлаш чоғида фойдаланган ҳисоб сиёсатидан, бу сиёсатдаги барча ўзгаришлардан ва бундай ўзгаришларнинг натижаларидан хабардор бўлиши зарур.

Тушунарлилик–молиявий ҳисоботда келтириладиган ахборотлар фойдаланувчилар учун тушунарли ва содда бўлиши лозим.

Аҳамиятлилик–молиявий ахборотнинг аҳамиятлиги молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар қарорлар қабул қилиш жараёнида уларнинг эҳтиёжини қондириши ва операцион, молиявий ҳамда ҳўжалик фаолиятига доир воқеаларга баҳо беришда уларга ёрдам бериши лозимлигини билдиради. Ахборотнинг моҳияти ва қиймати (муҳимлиги) унинг аҳамиятлилигига таъсир қилиши мумкин.

Муҳимлик–агар ахборотнинг тушириб қолдирилиши ёки нотўғри кўрсатилиши ахборотдан фойдаланувчиларнинг молиявий ҳисобот асосида қабул қиладиган иктисодий қарорларига таъсир қилса, бундай ахборот муҳим ҳисобланади.

Тугаллик–ишончлиликни таъминлаш учун молиявий ҳисоботлардаги ахборот тўла бўлиши керак.

Давомийлик– молиявий ҳисобот таҳлилининг давомийлик қондаси ҳўжалик юритувчи субъект доимий ҳаракат қилишини ва узок муддат давомида ўз фаолиятини давом эттиришини, яъни ҳўжалик юритувчи субъектнинг ўзини тугатишига ёки ўз фаолияти соҳасини қисқартиришга эҳтиёжи йўқлигини билдиради.

Эхтиёткорлик—эҳтиёткорлик тамойили молиявий ҳисоботда активлар ва даромадлар нархининг оширилиб юборилишига ва мажбуриятлар ёки харажатлар баҳоси камайтирилишига йўл қўйилмаслиги лозимлигини билдиради. Бу тамойилнинг қўлланиши яширин захираларни барпо этишга ёки таъминотни ошириб кўрсатишга, активлар ёки фойдани, мажбуриятлар ва харажатларни атайлаб камайтиришга ва ошириб кўрсатишга ҳуқуқ бермайди.

Изчиллик—молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар ҳўжалик юритувчи субъектнинг турли ҳисобот даврларидаги молиявий ҳисоботларини унинг молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тамойилларини аниқлаш учун қиёслаш имкониятига эга бўлишлари керак.

Замонавийлик— ахборот ўз вақтида берилган тақдирдагина у фойдали бўлади. Агар молиявий ҳисоботлар ундан фойдаланувчилар тасарруфига тузилган вақтдан кейин оқилона вақт ичида тақдим этилмаса, унинг фойдаси қолмайди.

Ҳолислик—молиявий ҳисобот субъектнинг молиявий аҳволини, унинг фаолияти молиявий натижаларини ва пул маблағларининг ҳаракатини ҳолисона кўрсатиши лозим.

Молиявий ҳисоботларни таҳлил қилишнинг асосий йўналишлари:

- ҳисобланган кўрсаткичлар тенденцияларини аниқлаш;
- ташқилотнинг молиявий-ҳўжалик фаолиятини тавсифловчи миқдорий ва сифат кўрсаткичларини ҳисоблаш;
- алоҳида ҳисобланган кўрсаткичларни нормалар ва тавсия этилган кўрсаткичлар билан таққослаш;
- омиллар таъсирини ҳисобга олган ҳолда, вақт ва давр учун компаниянинг ўртача молиявий ҳолатини баҳолаш;
- молиявий коэффициентларни прогноз таҳлили асосида ташқилотнинг ривожланиш истиқболларини баҳолаш.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг асосий босқичлари:

1. Таҳлилнинг мақсади ва мазмунини шакллантириш.

Таҳлил мақсадини баён этиш ҳар қандай таҳлил учун муҳим ҳисобланади (бунда таҳлилнинг мақсадли аудиториясида қимлар борлиги, уларнинг қизиқишлари, таҳлил учун кетадиган вақт, ресурслар таъминоти, бюджети, аниқ саволлар қўйилиши муҳимдир)?

2. Малумотлар базасини шакллантириш.

Бу босқичда таҳлил учун зарур маълумотлар тўпланади. Унинг энг муҳим таркибий қисми молиявий ҳисобот маълумотлари ҳисобланади. Бироқ, мураккаб ва ноаниқ саволларга жавоб бериш

учун (масалан, компаниянинг рақобатчилардан ҳақида ва бошқа) қўшимча маълумотлар керак бўлади.

3. Тўпланган маълумотларни қайта ишлаш.

Керакли молиявий ҳисоботлар ва бошқа маълумотларни олгандан сўнг, таҳлилчи уларни аналитик воситалар ёрдамида қайта ишлайди. Бу воситаларга: молиявий коэффициентлар ва кўрсаткичларнинг ўзгариш суръатларини ҳисоблаш; фоизли (нисбий) молиявий ҳисоботларни тайёрлаш; графикалар ва чизмалар; маълумотларни статистик таҳлил қилиш; устав капиталини баҳолаш; сезувчанлик таҳлили; ёки шу каби вазифаларга мос бўлган бошқа воситалар.

4. Таҳлил натижаларини талқин қилиш.

5. Таҳлилий хулоса ва тавсияларни тайёрлаш.

Таҳлилий хулоса ёки тавсиялар тегишли шаклда расмийлаштирилиши лозим. Керакли ҳисобот шакли аниқ таҳлилий вазифа ва ҳисобот фойдаланувчисининг талабаларига боғлиқ.

Мисол учун, инвестиция таҳлилчиларининг ҳисоботи одатда қуйидагиларни ўз ичига олади: қисқача хулосалар ва инвестиция ҳисоботи; прогноз маҳсулот; баҳолаш; компания бизнесининг тавсифи; хавф, саноат ва рақобатчиларни таҳлил қилиш; ўтган натижаларни таҳлил қилиш; келгуси натижалар прогнози.

Аналитик ҳисоботларнинг шакли ва мазмунини тартибга солувчи нормалар ёки стандартлар билан ҳам аниқланиши белгиланиши мумкин.

1.3. Инвестиция ва кредитлар беришга доир қарорларни қабул қилиш, хўжалик юритувчи субъектнинг бўлғуси пул оқими, уларга ишониб топширилган ресурсларга, мажбуриятларга, раҳбар органларнинг ишига баҳо беришда молиявий ҳисобот таҳлилининг муҳимлиги

Хўжалик юритувчи субъект назорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар, унинг молиявий тузилмаси, ликвидлиги, тўловга қобилияти, ишлаётган муҳит ўзгаришларига муносабат билдира олиши унинг молиявий аҳволига жиддий таъсир ўтказди.

Хўжалик юритувчи субъект назорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар ҳақидаги ва унинг ана шу ресурсларни қайта ишлаш қобилияти тўғрисидаги ахборотлар хўжалик юритувчи субъектнинг

келгусида пул маблағларини ва уларнинг эквивалентини кўпайтириш имкониятини прогнозлаш учун ҳам зарурдир.

Молиявий аҳвол ҳақидаги ахборот келгусида кредитларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш учун, шунингдек келадиган даромадлар билан пул оқимларини хўжалик юритувчи субъектнинг акцияларига(пайига) эга бўлганлар ўртасида тақсимлашда, субъектнинг кейинчалик ўзининг молиявий аҳволини қанчалик муваффақият билан яхшилаётганини олишини аниқлаш учун ҳам зарурдир.

Ликвидлик ва тўловга қобилият ҳақидаги ахборот хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий мажбуриятларини ўз вақтида тўлаётганини олишини аниқлаш учун зарурдир. Ликвидлик яқин келгусида ана шу давр ичидаги молиявий мажбуриятларни тўлаш учун пул маблағлари мавжудлигини англатади. Тўлов қобилияти молиявий мажбуриятларни ўз вақтида тўлаш учун пул маблағлари мавжудлигини англатади⁴.

Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолият кўрсаткичлари, унинг рентабеллигининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисидаги ахборот иқтисодий ресурслардаги потенциал ўзгаришларни баҳолаш учун талаб этилади. Бундай ахборот келгусида назоратни амалга оширишга имкон беради, шунингдек хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятидаги ўзгаришлар ҳақидаги муҳим ахборот ҳамдир.

Фаолият ҳақидаги ахборот хўжалик юритувчи субъектнинг мавжуд ресурслар базасидан пул маблағлари тўплай олишини прогнозлаш учун зарурдир, бу эса корхона кўшимча ресурсларни жалб қилиши мумкин бўлган самарадорликка баҳо беришни шакллантиришда муҳимдир.

Пул оқимлари ҳақидаги ахборот хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини жалб қилиш қобилиятига баҳо бериш учун зарурдир, бу эса фойдаланувчиларга ҳар хил хўжалик юритувчи субъектларининг пул оқимларини баҳолаш ва таққослаш учун янги усуллар ишлаб чиқишга имкон беради.

Молиявий ҳисоботлар ўзаро бир-бири билан боғлангандир, чунки улар хўжалик фаолиятига доир бир хил ҳолатларнинг ҳар хил

⁴ Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти “Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос” (АВ да 09.09.2016 й. 475-1-сон билан рўйхатга олинган), Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти, 1-сон БҲМС, “Ҳисоб сийёсати ва молиявий ҳисобот” (АВ да 05.10.2012 й. 474-1 сон билан руйхатга олинган)

жиҳатларини акс эттиради. Ҳар бир ҳисобот битта мақсадга хизмат қилмайдиган ва фойдаланувчиларнинг муайян эҳтиёжларини аниқлаш учун зарур бўлган бутун ахборотни бермайди. Масалан, молиявий-ҳўжалик фаолиятнинг натижалари тўғрисидаги ҳисобот, агар ундан бухгалтерия баланси ва пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот билан уйғунликда фойдаланилмаса, фаолиятнинг бутун манзарасини акс эттирмайди.

1.2-жадвал

Молиявий ҳисобот таҳлилининг муҳим жиҳатлари

Муҳим белгилари	Мазмуни
Инвестиция қарорларини қабул қилишга баҳо беришда таҳлилнинг аҳамияти	ҳўжалик юритувчи субъект назорати остидаги активларни баҳолаш (нақд пул маблағи тушумларининг ёки бошқа иқтисодий манфаатларнинг манбаи бўлган активларни баҳолаш); ҳўжалик юритувчи субъектнинг (пул маблағларининг эҳтимол тutilган камайиши ёки бошқа иқтисодий манфаат манбалари бўлган) мажбуриятларини баҳолаш; ҳўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий ресурсларига (субъект эгаларининг бадаллари ва мулк эгаларига тўловлардан ташқари) ўзгартиш киритадиган тақсимланмаган фойдасини баҳолаш; пул маблағининг ҳаракатини (келгусида пул оқимларининг эҳтимол тutilган ҳаракат кўрсаткичларини) баҳолаш; ҳўжалик юритувчи субъектнинг дивидендлар ва фоизларни тўлаш, шунингдек мажбуриятлар бўйича ўз вақтида ҳисоб-китоб қилиш имкониятларини баҳолаш.
Кредитлар беришга доир қарорларни қабул қилишда таҳлилнинг аҳамияти	молиявий аҳвол ҳақидаги ахборот келгусида кредитларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш учун, шунингдек келадиган даромадлар билан пул оқимларини ҳўжалик юритувчи субъектнинг кейинчалик ўзининг молиявий аҳволини қанчалик муваффақият билан яхшилаётганини баҳолаш; ҳўжалик юритувчи субъектнинг молиявий мажбуриятларини ўз вақтида тўлай олиши юзасидан ликвидлик ва тўловга қобилияти кўрсаткичларига баҳо бериш.

Хўжалик юритувчи субъектнинг бўлгуси пул оқимига баҳо беришда таҳлилнинг аҳамияти	хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини кўпайтириш, уларнинг кўпайиш ва натижага эришишга умид қилишдаги қобилиятини баҳолаш; пул маблағларини ва уларнинг эквивалентини кўпайтириш имкониятини прогноزلаш.
Хўжалик юритувчи субъектга ишониб топширилган ресурсларга ваунинг мажбуриятларига баҳо беришда таҳлилнинг аҳамияти	хўжалик юритувчи субъект назорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар, унинг молиявий тузилмаси, ликвидлиги, тўловга қобилияти, ишлаётган муҳит ўзгаришларига муносабат билдира олишини баҳолаш; иқтисодий ресурслардаги потенциал ўзгаришларни баҳолаш юзасидан хўжалик юритувчи субъектнинг фаолият кўрсаткичлари, унинг рентабеллигига баҳо бериш.
Раҳбар органларнинг ишига баҳо беришда молиявий ҳисобот таҳлилининг аҳамияти	молиявий ҳисоботлар, шунингдек хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти томонидан ресурсларни бошқариш натижаларига баҳо бериш; хўжалик субъектининг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ахборотни шакллантириш; субъектлар томонидан қабул қиладиган иқтисодий қарорларни асослаш.

1.4.Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, молиявий аҳвол ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг ўзига хос хусусиятлари

Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, молиявий аҳвол ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг ўзига хос хусусиятлари молиявий ҳисоботнинг расмий тайёрланиши ва тақдим этилиши билан характерланади.

Иккинчидан, ҳисобот ягона ҳисобланади. Бу икки хусусият умумқабул қилинган таҳлил усулларининг мавжудлигига имкон беради.

Учинчидан, ҳисобот аниқ ҳисобланган кўрсаткичларнинг миқдорий қийматларини, уларни қайта кўриб чиқилмаслик ва ташкилотнинг маълум бир давр мобайнида якуний баҳосини акс эттириш маъносида қаралади.

Тўртинчидан, корхона ҳисоботини корхонанинг ўзи тузади. Шунинг учун у субъектив бўлиб, фойдаланувчилар молиявий ҳолатнинг турли жиҳатлари билан кизиқадилар ва турли мезонлар асосида кўрсаткичларни баҳолайдилар. Кенг чоп этилган, стандарт усуллари кўпроқ инвесторларга қаратилган.

Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар қабул қиладиган иқтисодий қарорлар хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини кўпайтириш, уларнинг кўпайиш вақтини аниқ ҳисоб-китоб қилиш ва натижага эришишга умид қиладиган қобилиятни баҳолашни талаб қилади. Бундай қобилият пировард натижада масалан, хўжалик юритувчи субъект ўз ходимлари ва маҳсулот етказиб берувчиларига ҳақ тўлай оладими, фоизларни тўлаб бера оладими, кредитларни уза оладими ва даромадни (фойдани) тақсимлай оладими ёки йўқми эканини аниқлашга имкон беради.

Фойдаланувчилар пул маблағларини кўпайтириш қобилиятини яхшироқ баҳолайдилар, агар у хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи, фаолиятини ва молиявий аҳволидаги ўзгаришларни акс эттирадиган ахборот билан тўлиқ ва сифатли таъминланган бўлса.

Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа хўжалик операцияларини акс эттиради. Уларни молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳланади.

Активлар, хусусий сармоя ва мажбуриятлар бухгалтерия балансининг хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳолатини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир.

Даромадлар ва харажатлар хўжалик юритувчи субъектнинг фаолият натижалари тўғрисидаги маълумотларни аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир.

Пул оқимларининг ҳаракати тўғрисидаги маълумотлар фаолият натижалари ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементларидир.

1.3.-жадвал

Молиявий ҳисоботларнинг муҳим элементлари ва уларнинг таснифий жиҳатлари

Активлар—	субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир;
Мажбуриятлар—	шахснинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти-ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир;
Хусусий сармоя—	субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активларидир;
Захиралар —	келгусида муайян харажатларга сарфланиши мумкин бўлган хусусий сармоянинг бир қисмидир;
Даромадлар—	ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир;
Харажатлар—	ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир;
Молиявий натижалар—	хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иқтисодий яқунидир ⁵

Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг ўзига хос хусусиятлари албатта тармоқлар, соҳалар бўйича активлар таркиби, капиталнинг шаклланиши, мажбуриятларнинг тан олинishi, захираларнинг

⁵ Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти “Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос” (АВ да 09.09.2016 й. 475-1-сон билан рўйхатга олинган), Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти, 1-сон БХМС, “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот” (АВ да 05.10.2012 й. 474-1 сон билан рўйхатга олинган)

шакллантирилиши, даромадлар ва харажатларнинг юзага чиқиши, молиявий натижаларни шаклланиши тартибига кўра белгиланади.

1.4.-жадвал

Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг ўзига хос хусусиятлари⁶

Соҳа ва тармоқлар	Активлар, капитал, мажбурият, захиралар, даромадлар, харажатлар, молиявий натижаларни шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари
Саноат	Активларнинг асосий қисмини асосий капитал ташкил этади
	Капитал кўпроқ инвесторлар капитали ҳисобига шаклланади
	Мажбуриятлар таркибида асосий салмоқни банк кредитлари ва қарзлар ташкил этади
	Захиралар фойда ҳисобидан (баъзи ҳолларда харажатлар ҳисобига)
	Даромад кўпроқ операцион ва молиявий фаолиятдан шаклланади
	Харажатларнинг асосий қисми моддий ишлаб чиқариш харажатлари
	Фойдага ишлаш даражаси юқори
Кишлок хўжалиги	Асосий ва айланма капитал ташкил этади
	Капитал кўпроқ улушли ва хусусий бадаллар ҳисобига шаклланади
	Мажбуриятнинг асосий қисмини уруғлик ва ўғит харажатлари юзасидан мажбуриятлар ташкил этади
	Захиралар мақсадли жамғармалар ва фойдадан шаклланади
	Даромаднинг асосий қисми асосий фаолиятдан (ўсимликчилик ва чорвачиликдан) шаклланади
	Харажатларнинг асосий қисми уруғлик ва ўғит харажатлари
	Фойдага ишлаш даражаси жуда паст
Савдо	Активларнинг асосий қисмини айланма капитал ташкил этади

⁶Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

	Капитал кўпроқ хусусий бадаллар ҳисобига шаклланади
	Мажбуриятнинг асосий қисмини қисқа муддатли мажбуриятлар ташкил этади
	Захиралар фойда ҳисобидан шаклланади
	Даромаднинг асосий қисми савдо фаолиятидан келади
	Харажатларнинг асосий қисми ижара ва меҳнат ҳақи харажатларига тўғри келади
	Фойдага ишлаш даражаси юқори
Умумий овқатланиш	Активларнинг асосий қисмини айланма капитал ташкил этади
	Капитал кўпроқ хусусий бадаллар ҳисобига шаклланади
	Мажбуриятнинг асосий қисмини қисқа муддатли мажбуриятлар ташкил этади
	Фойда ҳисобидан
	Даромаднинг асосий қисми хизмат кўрсатишдан келади
	Моддий ва меҳнат ҳақи харажатлари ташкил этади
Транспо рт	Фойдага ишлаш даражаси юқори
	Активларнинг асосий қисмини асосий капитал ташкил этади
	Капитал ҳиссали манбалардан шаклланади
	Мажбуриятнинг асосий қисмини кредиторлик мажбуриятлари ташкил этади
	Захиралар фойда ҳисобидан шакллантирилади
	Даромаднинг асосий қисми хизмат кўрсатишдан келади
Алоқа	Харажатларнинг асосий қисми моддий ва иш ҳақи харажатларидан иборат
	Фойдага ишлаш эҳтимоли юқори
	Активларнинг асосий қисмини асосий ва айланма капитал ташкил этади
	Капитал кўпроқ хусусий бадаллар ҳисобига шаклланади
	Мажбуриятнинг асосий қисмини қисқа муддатли мажбуриятлар ташкил этади

	Захиралар фойда ҳисобидан шакллантирилади
	Даромаднинг асосий қисми хизмат кўрсатишдан келади
	Харажатларнинг асосий қисмини ижара ва иш ҳақи харажатлари ташкил этади
	Фойдага ишлаш эҳтимоли юқори
Курилиш	Активларнинг асосий қисмини асосий капитал ташкил этади
	Капитал кўпроқ хусусий бадаллар ҳисобига шаклланади
	Мажбуриятнинг асосий қисмини узоқ муддатли мажбуриятлар ташкил этади
	Захиралар фойда ҳисобидан ташкил этилади
	Даромаднинг асосий қисми кўчмас мулк савдосидан келади
	Харажатларнинг асосий қисмини моддий ва иш ҳақи харажатлари ташкил этади
	Фойдага ишлаш эҳтимоли юқори

Молиявий ҳисобот таҳлилининг ўзига хос хусусиятларида молиявий аналитиклар қуйидаги муҳим жиҳатларга аҳамият беришлари лозим: операцион жараённинг ташкил этилишига; нақд маблағларнинг ҳаракати; бошқарув мақсадлигига; тармоқ рискларини баҳолашга; бозорни; фаолиятни; юридик мақомни ўрганишга.

Иқтисодиёт тармоқлар ва уларнинг таснифи⁷.

Савдо корхоналари. Чакана ва улгуржи савдо корхоналари бошқа компаниялар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш билан шуғулланадилар. Улар учун активларнинг муҳим қисми товарлар захираси ҳисобланади. Шу сабабли ҳам таҳлилда муҳим эътибор товарлар захирасининг таркибига ва динамикасига қаратилади. Товарлар захирасининг айланиш даражаси ва бир марталик айланишга кетадиган вақт кўрсаткичлари улар фаолиятини баҳолашнинг муҳим самарадорлик кўрсаткичи ҳисобланади. Ушбу кўрсаткичлар қисқа ва узоқ даврийликда аниқланади ва унинг ўзгаришларига мос равишда бошқарув стратегиялари ўзгариб боради.

⁷Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

Накд маблағлар ҳаракати савдо турига ва шаклига кўра ўзгариб туради.

Чакана савдода товарлар накд пулга сотиб олинади. Шу сабабли ҳам уларда дебиторлик мажбуриятларининг жами активлар таркибидаги салмоғи унчалик юқори бўлмайди. Улгуржи савдода товарларни кредитга сотиш ҳисобига жами активлар таркибида мажбуриятлар суммаси бироз юқори суммани ташкил этади. Шу сабабли ҳам аналитик биринчи навбатда эътиборини мажбуриятларнинг сифатига ва муддатига қаратмоғи лозим. Шунингдек, таҳлилда савдо корхоналарида иш ҳажмига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири сифатида мавсумнинг ўзгаришига алоҳида аҳамият қаратмоқ лозим.

Хизмат кўрсатиш ва ишлаб чиқариш корхоналари. Хизмат кўрсатувчи компанияларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, уларда янгидан қиймат (маҳсулот) яратилмайди. Хизматлар омборда сақланмайди, захираларнинг жами активлар таркибидаги салмоғи унча юқори бўлмайди. Компанияларда асосий ролни интеллектуал капитал эгаллайди. Бундай компаниялар таҳлилида асосий эътибор, айланма активларнинг самарадорлигига қаратилади.

Ишлаб чиқариш компаниялари. Ишлаб чиқариш компаниялари тармоқнинг энг фаол, юқори потенциалли, кўп меҳнат ва харажат талаб қиладиган тармоқ бўғини ҳисобланади. Уларга хос бўлган энг муҳим жиҳатлар асосий воситалар, товар моддий захиралар ва тугалланмаган ишлаб чиқариш активлари қийматининг жуда юқорилиги билан характерланади.

Коммунал хизматлар. Мазкур корхоналарда таҳлилда энг муҳим эътибор анъанавий ҳисобланган тўловга қобиллик, ликвидлик, активлар ва хусусий капитал рентабеллиги кўрсаткичларини баҳолаш билан фарқланади. Коммунал хўжалик корхоналари учун энг муҳим таъсир бирлиги сифатида узоқ муддатли мажбуриятларнинг қопланувчанлик даражаси баҳоланади. Коммунал хўжалик корхоналари харажатларининг қопланишига алоҳида урғу берилади. Уларнинг молиялаштиришдаги мавжуд ҳолат (ўз-ўзини молиялаштириш, маҳаллий ва республика бюджетидан, турли жамғармалардан, фондлардан маблағ ажратиш ҳисобига) баҳоланади. Дебиторлик мажбуриятларининг сифатлиги таҳлилига алоҳида урғу берилади.

Газ ва нефтни қайта ишлаш компаниялари. Газ ва нефтни қайта ишлаш компаниялари молиявий ҳисоботларида муҳим элемент

сифатида газ ва нефть захираларини кидириб топиш ва казиб чиқариш билан боғлиқ харажатларни ҳисобга олиш усулларига аҳамият қаратилади. Газ ва нефтни қайта ишлаш корхоналарида асосий капиталнинг миқдори жами активлар қаторида энг юқори салмоқни ташкил этади. Мажбуриятлар суммаси ҳам бошқа тармоқ компанияларига нисбатан жуда юқори. Инвестицион капиталнинг самарадорлиги ва натижавийлиги муҳим кўрсаткич сифатида баҳоланади.

Транспорт компаниялари. Транспорт ташкилотлари барча бўғинларда ўз аҳамияти ва муҳимлиги билан алоҳида ўрин тутadi. Транспорт ташкилотларида муҳим самарадорлик кўрсаткичлари сифатида бир километр, битта йўловчи, тонна юкка қилинган харажатлар даражаси баҳоланади.

Қишлоқ хўжалиги. Қишлоқ хўжалиги корхоналари активлари таркибида энг муҳим элемент бу ер ҳисобланади. Бошқа активлардан фарқли равишда ер амортизация қилинмайдиган актив ҳисобланади. Шунингдек активлар қаторида биологик активлар салмоғи ҳам юқори улушни ташкил этади. Фаолият самарадорлиги ва натижавийлигидаги динамик ўзгаришлар (ўсиш) қишлоқ хўжалиги корхоналарини ривожланишининг муҳим омили ҳисобланади

Молиявий соҳа. Молиявий компанияларда активлар таркибида асосий улушни қимматли қозғаларга, кўчмас мулкка ва бошқа инструментларга йўналтирилган қисқа ва узоқ муддатли инвестициялар ҳажми ташкил этади. Шу сабабли биринчи навбатда ушбу инвестицияларнинг сифатини баҳолаш лозим.

Пассивлар таркибида энг юқори улушни албатта қарз маблағлари ташкил этади. Масалан банклар ушбу мажбуриятларнинг жами пассивлар таркибидаги салмоғи 90-95 фоизга етади. Шу сабабли жалб қилинган қарз маблағларининг қийматиға, уларнинг қопланишиға муҳим аҳамият берилади.

Банкларнинг молиявий ҳисоботлари ва уларнинг юритилиши бошқа тармоқ корхоналаридан тубдан фарқ қилади. Ахборотларни олиниши ва уларда маълумотларнинг очиқ берилиши юзасидан албатта фарқли жиҳатларни таркиблаш мумкин.

Банклар учун энг муҳим самарадорлик кўрсаткичи сифатида активлар рентабеллиги ва хусусий капитал рентабеллиги кўрсаткичлари ҳисобланади.

Молиявий коэффицентлар ва уларнинг тармок нормалари⁸

№	Кўрсаткичлар	Кишлок хўжалиги	Қайта ишловчи тармок	Савдо	Бошқалар
1	Автономия коэффиценти	> = 0,5	> = 0,5	> = 0,3	> = 0,5
2	Ўз оборот маблағлари билан таъминланганлиги	> = 0,2	> = 0,3	> = 0,2	> = 0,3
3	Жорий ликвидлик	> = 1,60	> = 1,80	> = 1,30	> = 1,80
4	Мутлак ликвидлик	> = 0,05	> = 0,05	> = 0,05	> = 0,05
5	Тезкор ликвидлик	> = 0,50	> = 0,50	> = 0,50	> = 0,50
6	Товар моддий захираларнинг бир марта айланиш даври, кунда	60 - 120	45 - 80	20 - 45	20 - 45
7	Дебиторлик мажбуриятларининг копланиш даври, кунда	75 гача	45 гача	30 гача	30 гача
8	Кредиторлик мажбуриятларининг копланиш даври, кунда	75 гача	45 гача	30 гача	30 гача
9	Айланма активларнинг бир йилда айланиш даври, марта	3 дан юқори	3 дан юқори	3 дан юқори	3 дан юқори
10	Рентабеллик (сотишдан фойдага нисбатан) %	5 дан юқори	5 дан юқори	5 дан юқори	5 дан юқори
11	Рентабеллик (соф фойдага нисбатан) %	1 дан юқори	1 дан юқори	1 дан юқори	1 дан юқори

1.5.Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар ва уларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжлари:таҳлил субъектларининг қизиқишлари ва манфаатлари

Молиявий ҳисобот таҳлили субъектларига таҳлилчиларнинг кенг давраси киритилади. Уларни шартли равишда ички ва ташқи субъектларга бўлиш мумкин.

Ички таҳлил субъектларига фақат шу фирма, компания ходимлари кирса, ташқи субъектларга ҳақиқий ва бўлғуси инвесторлар,

⁸Васина Н.В. Моделирование финансового состояния сельскохозяйственных организаций при оценке их кредитоспособности: Монография. Омск: Изд-во НОУ ВПО ОмГАУ, 2012. с. 49.

кредиторлар, мол етказиб берувчилар, харидорлар, ходимлар, шунингдек ҳукумат муассасалари, вазирликлар, идоралар, жамоатчилик ва бошқа манфаатдор фойдаланувчилар киради.

Молиявий ҳисобот ахборотларига эҳтиёж қуйидагиларда вужудга келади:

Мулк эгаларида (қатнашчилар ва таъсисчилар) ва инвесторлар: уларнинг эътибори кўпроқ хўжаликнинг устав капиталида ҳиссали қатнашишидан оладиган дивидендлар суммасини мавжудлигига, жалб қилинган инвестициялар юзасидан хавф-хатарларнинг йўқлигига қаратилади;

Кредиторларда: улар ўзларига тегишли кредитлар ва фonzлар ўз вақтида тўланадими ёки йўқми эканлигини аниқлашга имкон берадиган ахборотдан манфаатдорлар;

Мол етказиб берувчилар ва бошқа савдо ташкилотларида: улар ўзларига тегишли сумма ўз вақтида тўланадими ёки йўқми эканлигини аниқлашга имкон берадиган ахборотдан манфаатдорлар;

Харидорларда: улар узок муддатли битимга эга бўлиш юзасидан субъектнинг узлуксиз фаолияти тўғрисидаги ахборотидан манфаатдорлар;

Ходимларда: улар хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти барқарорлиги ва рентабеллиги тўғрисидаги ахборотдан манфаатдорлар. Улар ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг ўз иш ҳақларини, пенсияларини ва кейинчалик ҳам ёллаш бўйича ишлаш имкониятларини таъминлаш қобилятига баҳо бериш имконини яратадиган ахборотни олишдан манфаатдорлар;

Давлат бошқаруви органларида: улар ресурсларнинг тақсимланиши ва бинобарин, субъектларнинг фаолияти тўғрисидаги ахборотдан манфаатдорлар. Уларга ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятини тартибга солиб туриш, солиққа тортиш сиёсатини белгилаш учун ва миллий даромадни ҳамда бошқа статистик маълумотларни аниқлаш учун асос сифатида ахборот керак;

Жамоатчиликда: хўжалик юритувчи субъектлар маҳаллий иқтисодиётга кўпгина усуллар билан, шу жумладан аҳолини иш билан таъминлаш ва маҳаллий мол етказиб берувчиларни қўллаб-қувватлаш билан катта ҳисса қўшиши мумкин. Молиявий ҳисобот жамоатчиликни тараққиёт йўналишлари ва хўжалик юритувчи субъектларнинг фаровонлигини яхшилашда эришилган сўнгги ютуқлар тўғрисидаги ахборот билан таъминлаб, уларга ёрдам беради.

Ташки таҳлил субъектлари қаторига шунингдек, рейтинг компанияларини ҳам киритиш мумкин. Ушбу компаниялар алоҳида хўжалик юритувчи субъектларнинг бошқа хўжалик субъектларига нисбатан иқтисодий ўрнини аниқлашга имкон берувчи ахборотларни таҳлил этиш ва уларни доимий кузатувини олиб бориш билан шуғулланадилар.

Молиявий ҳисобот таҳлили субъектлари ва уларнинг манфаатлар муштараклигини қўидаги жадвал маълумотларидан кўриб чиқиш мумкин.

1.6-жадвал

Молиявий ҳисобот таҳлили субъектлари ва уларнинг манфаатлари

№	Таҳлил субъектлари	Субъект манфаатлари	Қўйилган маблаг	Компенсация
1.	Корхона ходимлари	Фирма ва компаниянинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлари тўғрисидаги маълумотларни билишдан	Жисмоний ва ақлий салоҳиятни йўналтирил иши	Иш ҳақи ва рағбатлантиришларнинг турли шаклларида
2.	Таъсисчилар	Фирма, компанияга қўйилган ва қўйиладиган маблағларнинг фойдалигидан	Хусусий капитал, сармоя қўйилиши	Дивиденд, улуш,
3.	Аудиторлар	Эълон қилинадиган ҳисобот шакллари тўғрилигини ҳуқуқий тамойиллар асосида баҳолаш ва фирма, компаниялар молиявий ҳолатини яхшилашни ички имкониятларини кўрсатиб беришдан, мулк эгалари манфаатларини ҳимоя этишдан	Амалий ечим ва тавсиялар берилиши	Аудиторлик хизматлари қиймати
4.	Юқори ташкилотлар	Банд қилинган моддий ва молиявий ресурслар ҳаракатини ва самарадорлигини ўрганишдан	Амалий (моддий ва молиявий)кўмак ёрдам берилиши	Фаолият натижасидан улушга эга бўлиш
5.	Солиқ идоралари	Мажбурий тўловлар, солиқлар ва ажратмаларни ундириш юзасидан ресурслар ҳолати, ҳаракатини ва фаолият натижавийлигини ўрганишдан	Жамият манфаатларига хизмат қилиниши орқали	Солиқлар, тўловлар ва йиғимларнинг тўлиқ ва ўз вақтида йиғиб бориш

6.	Сугурта агентликлари	Фирма, компания мулкани турли тахликалардан химоя килиш, сакланиши юзасидан маълумотларни ўрганишдан	Сугурта полисларини олиниши	Сугурта тўловлари
7.	Мол етказиб берувчилар	Шартномавий муносабатларни йўлга қўйиш, томонларнинг ўз мажбуриятларини бажариши, тўлов интизомига риоя килиш, тўловга қобилликни ҳолати тўғрисидаги маълумотларни ўрганишдан	Товар моддий захираларни и етказиб берилиши	ТМЗнинг келишилган нархлардаги и кийматиға эға бўлиш
8.	Харидор ва буюртмачилар	Таъминотдаги узилишларға йўл қўймаслик юзасидан фирма ва компанияларнинг молиявий ва иктисодий салоҳиятнинг таянчи тўғрисидаги маълумотлардан	Маҳсулот(и ш, хизмат)ларни и сотиш юзасидан ишончли савдо ҳамкорлиги	Маҳсулот (иш, хизматлар)ни и келишилган нархлардаги и кийматиға эға бўлиш
9.	Банклар	Корхонанинг тўлов лаёқати, молиявий барқарорлиги, кредитға кодирлик, маблағлар ҳаракатчанлиги (ликвидлиги) ни ўрганишдан	Кредит ва қарзлар туширилиши	Кредитлар ва қарзлар фойизи
10	Жамоатчиликлар	Корхона фаолиятининг барча кирралари	Корхона фаолиятида жамоат манфаатларини қай даражада уйғунлигини кузатиб бориш орқали унинг барча бўғинларига таъсир этиши орқали	Жамоат манфаатлар уйғунлиги таъминланади

Таҳлил субъектларини кизиқишларини қуйидаги йўналишлари бўйича тузиб чиқиш уларнинг манфаатларини янада ёрқинроқ тушуниш имконини беради: ахборотнинг ишончлиги, сифати ва аниқлигини баҳолаш бўйича; активлар ликвидлигини баҳолаш бўйича; тўлов лаёқатини баҳолаш бўйича; молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳолатини баҳолаш бўйича; молиявий барқарорликни баҳолаш бўйича; инвестицион жозибадорликни баҳолаш бўйича; кредитга лаёқатликни баҳолаш бўйича; дивиденд сиёсати баҳолаш бўйича; иқтисодий ночорликни баҳолаш бўйича ва ҳ.к.

1.7-жадвал

Таҳлил субъектларининг кизиқишлари ва уларнинг муштараклиги

Молиявий ҳисобот таҳлилининг муҳим йўналишлари	Ахборот фойдаланувчилари						
	Мулк эгалари, инвесторлар	Менежерлар	Солиқ идоралари	Статистика органлари	Шериклар, рақобатчилар	Кредит ташкилотлари	Аудитор ва аудиторлик фирмалари
Ахборотнинг ишончлиги, сифати ва аниқлигини баҳолаш	+	+	+	+	+	+	+
Активлар ликвидлигини баҳолаш	+	+	-	-	+	+	+
Тўлов лаёқатини баҳолаш	+	+	-	-	+	+	+
Молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳолатини баҳолаш	+	+	-	-	+	+	+
Молиявий барқарорликни баҳолаш	+	+	-	-	+	+	+
Инвестицион жозибадорликни баҳолаш	+	+	+	+	-	-	+
Кредитга лаёқатликни баҳолаш	+	+	-	-	-	+	+
Дивиденд сиёсати баҳолаш	+	+	-	-	-	-	+
Иқтисодий ночорликни баҳолаш	+		+	-	+	+	+

1.5.Хўжалик субъектининг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг методологик асослари

Молиявий ҳисобот таҳлили субъектларининг кенг қамровлиги ва улар манфаатларининг турличалиги аниқ концептуал асосларни белгилашни талаб этади. Бироқ бу борада ягона тартиб ва таомилларни белгилаб берувчи нормалар ҳалига қадар белгиланмаган. Фақат унинг айрим жиҳатларигина (тўлов лаёқатини баҳолаш(Ўзбекистон Республикаси Марказий банки), иқтисодий ночорликни баҳолаш (Иқтисодий ночорлик ишлари Кўмитаси), Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисидаги нормалар тегишли Вазирлик ва Кўмиталар томонидан Низом, тартиб, буйруқ шаклида ишлаб чиқилганлигини қайд этиб ўтиш лозим.

Хўжалик субъектининг молиявий аҳволи, молиявий аҳволдаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг методологик асослари доимо мунозорали масала бўлиб келган. Негаки молиявий ҳолат ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этиш ва баҳолаш юзасидан расмий жиҳатлар жуда кам қабул қилинган.

Россия федерациясида молиявий ҳисобот таҳлилининг методологик асослари юзасидан қуйидаги нормалар қабул қилинганлиги уларни ягона тартибда юритиш муҳим асос вазифасини бажармоқда.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг айрим нормалари ва уларнинг классификацияси

1.8-жадвал

Ҳакамлик бошқаруви томонидан ўтказиладиган молиявий таҳлил ўтказиш қоидалари	Россия Федерацияси ҳукумати қарори	№ 367, 25.06.2003йил
Ташкилотларнинг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш бўйича методик кўрсатмалар	Молиявий соғломлаштириш ва банкротлик Федерал хизмат буйруғи	№16, 23.01.2001 йил
Қимматли қоғозлар эмитентлари томонидан ахборотларни ошкор қилиш тўғрисида	Молиявий бозорлар федерал хизмати Низоми	№06-117, 10.10.2006 йил

Стратегик корхона ва ташкilotларнинг молиявий ҳолати ва тўлов қобилиятини ҳисобга олиш ва таҳлил қилиш усуллари	Федерал солиқ хизмати буйруғи	№-104, 21.04.2006йил
---	-------------------------------	-------------------------

Ўзбекистон Республикасида хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолиятини таҳлил этишнинг қуйидаги нормаларини келтириб ўтиш лозим:

Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари (БҲМС);

-“Корхоналарнинг молиявий-иқтисодий аҳволи мониторинги ва таҳлилини ўтказиш мезонларини аниқлаш тартиби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги қошидаги Иқтисодий ночор корхоналар ишлари Қўмитаси қарори;

“Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида” Вазирлар Маҳкамаси қарори;

“Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос” деб номланган БҲМС да молиявий ҳисобот мақсади сифатида қуйидагилар баён этилган. “Молиявий ҳисоботнинг мақсади хўжалик субъектининг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ахборотни тақдим этишдан иборат...”

Хўжалик субъекти фаолиятига баҳо бериш ва таҳлил этишда бир қатор аналитик жараёнлар амалга оширилади. Бу жараёнларнинг асосий манбаси сифатида бухгалтерия (молиявий) ҳисоботи маълумотлари олинади. Бизнесдаги ҳолат ва унинг келгусидаги ривожини прогнозлаш юзасидан шунингдек, статистик, макроиқтисодий ва тармоқ кўрсаткичларининг қиёсий таҳлили ҳам амалга оширилади.

Хўжалик субъектлари фаолиятини баҳолашда иқтисодий таҳлилдан фойдаланиш албатта: хўжалик субъектларининг молиявий ҳисоботларини тузиш ва уларга тушунтиришлар беришда; молиявий ҳолатини баҳолашда; иқтисодий ночорлик(банкротликка қарши) бошқарув ҳисоботини тайёрлашда; бизнесини реструктуризация қилишда; молиявий соғломлаштиришда; мулкый муносабатларини тартибга солишда қўл келади.

Молиявий ҳисобот таҳлилдан фойдаланишнинг ягона методикаси шу пайтга қадар яратилмаган. Шу сабабли, ҳар битта таҳлилчи ўз

амалий тажрибасидан, мақсадидан, ҳўжалик субъектининг фаолият ва бошқарув хусусиятларидан, ахборот манбаларининг ҳажмидан келиб чиққан ҳолда алоҳида методик ишланмалардан фойдаланадилар.

Ҳўжалик субъектини молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида асосан 3 та босқич таркибланади: таҳлилнинг мақсадини ва уни реализация қилиш тартибини белгилаш; таҳлилда фойдаланиладиган ахборотлар сифатини баҳолаш. ишончли ахборотлар базасини шакллантириш; таҳлил усуллари (методлари)ни аниқлаш, таҳлилни ўтказиш ва олинган натижаларни умумлаштириш.

Молиявий ҳисобот таҳлили қуйидаги усуллар асосида амалга оширилади: таққослаш, горизонтал, вертикал, тренд таҳлили, коэффицент, омилли таҳлил, эксперт баҳолаш, иқтисодий ахборотлар ишончлигини мантикий назорат, жараёнли таҳлил ва башоратлаш.

Молиявий ҳисобот қуйидагилар учун ҳам ахборотни сақлайди: инвестиция қарорларини ва кредитлар беришга доир қарорларни қабул қилиш;

ҳўжалик юритувчи субъектнинг бўлғуси пул окимига баҳо бериш;

ҳўжалик юритувчи субъектга ишониб топширилган ресурслар муносабати билан унинг ресурсларига, мажбуриятларига баҳо бериш; раҳбар органларнинг ишига баҳо бериш.

Молиявий ҳисобот бир пайтнинг ўзида турли даврлар бўйича ахборотларни жамлаши ҳам уларнинг таҳлилийлигини таъминлаши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ҳузуридаги Иқтисодий ночор корхоналар ишлари Кўмитасининг “Корхоналарнинг молиявий иқтисодий аҳволи мониторинги ва таҳлилини ўтказиш мезонларини аниқлаш тартиби тўғрисидаги қарори”га мувофиқ қуйидаги кўрсаткичлар тизимини ўрганиш тавсия этилади: тўлов лаёқати ёки қоплаш коэффиценти; ўз айланма маблағлари билан таъминланиш коэффиценти; корхона активлари ва харажатлари рентабеллиги. Якуний ҳулосани чиқариш юзасидан шуниндек қуйидаги кўшимча кўрсаткичлар ўрганилади: ўз маблағлари ва қисқа муддатли қарз маблағлари нисбати коэффиценти; ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш коэффиценти; асосий воситаларнинг эскириш коэффиценти аниқлаш ва ўрганиш тавсия этилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида”ги қарориди куйидаги кўрсаткичларни баҳолаш тавсия этилади:

1. Самарадорликнинг асосий кўрсаткичлари: корхонанинг фоизлар, солиқлар ва амортизация суммаси чегирилгунга қадар фойдаси; харажат ва даромадларнинг ўзаро нисбати; жалб қилинган капитал рентабеллиги; акциянерлик капитали рентабеллиги; инвестицияланган капитал рентабеллиги; активлар рентабеллиги; мутлақ ликвидлик коэффициенти; молиявий мустақиллик коэффициенти; кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги; дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги; қоплаш (тўловга қобиллик) коэффициенти; дивиденд тўлаш коэффициенти; дебиторлик мажбуриятининг қамайиш коэффициенти.

2. Самарадорликнинг қўшимча кўрсаткичлари: асосий воситаларнинг эскириш коэффициенти; асосий воситаларни янгилаш коэффициенти; меҳнат унумдорлиги; фонд қайтими; ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш коэффициенти; энергия самарадорлиги (маҳсулот қиймати таркибида энергия харажати улуши); сотилган маҳсулот таркибида инновацион маҳсулотнинг улуши; инновацион фаолиятга харажатларнинг жами харажатлар таркибидаги салмоғи; ходимларни ўқитиш харажатлари салмоғи; кадрлар қўнимсизлиги коэффициенти; режалаштирилган инвестиция дастурининг бажарилиш даражаси; қувватларни ишга тушириш коэффициенти; режалаштирилган экспорт ҳажмининг бажарилиши.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий ночорлигини баҳолашда куйидаги кўрсаткичлар тизимига таяниш лозим: тўлов лаёқати, қоплов коэффициентини ўрганиш; молиявий мустақиллик ва қарамлик даражасини ўрганиш; узок муддатли ва жорий активларни манбалашнинг ҳолатини ўрганиш; ўз ва қарз маблағлари орасидаги нисбатни ўрганиш; активлар, капитал ва мажбуриятлар рентабеллигини ўрганиш; ишлаб чиқариш қувватларидан ҳақиқий фойдаланиш даражасини ўрганиш; асосий ва номоддий активлардан фойдаланиш даражасини ўрганиш; муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари ҳолатини ўрганиш.

Таҳлил натижалари бўйича ташкилотларнинг молиявий-иқтисодий ҳолати бўйича куйидаги гуруҳларга таркибланади:

-иқтисодий барқарор;

-иктисодий таҳликали (хавф хатарли);

-иктисодий нобарқарор (тўловга қобиллигини тиклаш имконига эга бўлган, тўловга қобиллигини тиклаш имконига эга бўлмаган корхоналар.

1.9-жадвал

Корхоналарнинг молиявий иктисодий аҳволи мониторинги ва таҳлилини ўтказиш мезонлари

Кўрсаткичлар	Иктисодий ҳолат нобарқаролиги
Асосий кўрсаткичлар	
Тўлов лаёқати ёки қоплаш коэффиценти (Ктл):	Ктл - 1.25 дан кичик бўлса
Ўз айланма маблағлари билан таъминланиш коэффиценти (Кат)	Кат -0.2 дан кам чикса
Корхона активлари ва харажатлари рентабеллиги (Ра, Рх)	Ра, Рх -0 дан паст бўлса
Кўшимча кўрсаткичлар	
Ўзмаблағлари ва қисқа муддатли қарз маблағлари нисбати коэффиценти (Кўк)	Кў/к -1.25 дан тушиб кетган холларда
Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш коэффиценти(Кқув)	Кқўв- 0.5 дан тушиб кетганда
Асосий воситаларнинг эскириш коэффиценти (Кэск)	Кэск- 0.5 дан ошиб кетганда

Кредитга лаёқатлик таҳлилининг методологик асослари. Жаҳонда ва мамалакатимиз амалиётида ташкилотларнинг кредитга лаёқатликни баҳолашда қуйидаги мезонларга таянилади⁹:

⁹Рахимов М.Ю. Иктисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили.Т.: Молия –иктисод, 2015.-316 б., Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X. Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, - 622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

тўлашга қодирлик даражасини ифодаловчи кўрсаткичларни баҳолаш, таҳлил этиш;

-маблағларни ликвидлиги (айланувчанлигини) баҳолаш, таҳлил этиш;

- фойдалилик билан боғлиқ кўрсаткичларни таҳлил этиш;

-молиявий барқарорлик билан боғлиқ бўлган кўрсаткичларни баҳолаш, таҳлил этиш.

Бу жиҳатларни банк мижозининг молиявий ҳисоботлари асосида ўрганиладиган, уларнинг молиявий ҳолатига боғлиқ кўрсаткичларга нисбатан тўғри таркибланган дейиш мумкин.

1.10-жадвал

Хўжалик субъектнинг кредитга қодирлигини баҳолашда ўрганилиши лозим бўлган микдорий кўрсаткичлар

Кўрсаткичлар		Ҳисоблаш формуласи
1.Мустақиллик коэффициенти	$K1 = \frac{УММ}{БЖ} \text{ ёки } \frac{УММ}{УММ+М}$	УММ-Уз маблағлари манбаси БЖ-Баланс жами М-Мажбуриятлар
2.Айланма активларнинг жами активлардаги салмоғи	$K2 = \frac{ЖА}{А}$	ЖА-Жорий активлар А-Активлар жами
3. Ўз оборот маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти	$K3 = \frac{УММ+УМКК-УМА}{ЖА}$	УМА-Узоқ муддатли активлар УМКК-узоқ муддатли кредит ва қарзлар
4. Жорий ликвидлик коэффициенти	$K4 = \frac{ЖА}{КММ}$	КММ-Қисқа муддатли мажбуриятлар
5. Мутлақ ликвидлик коэффициенти	$K5 = \frac{ПМ+КММК}{КММ}$	ПМ-Пул маблағлари КММК-қисқа муддатли мол.қўйил.
6. Активларни рентабеллик коэффициенти	$K6 = \frac{СТКФ}{Ауйк}$	СТКФ -Солиқ тўловига қадар фойда Ауйк-активларнинг ўртача йиллик кийммати
7. Активларнинг айланувчанлик коэффициенти	$K7 = \frac{СТ}{Ауйк}$	СТ-Маҳсулот сотишдан соф тушум

Мижознинг кредитга лаёкатлигини баҳолашда тақдим этиладиган манбаларнинг ахборот таркиби

Ахборот манбалари	Ахборот таркиби
Таъсис ҳужжатлари	Капитал таркиби
	Фойдани тақсимлаш йўналишлари
	Акционерлар таркиби
	Корпоратив миқдорнинг ички таркиби
Бухгалтерия ҳисоботи	Корхона мулки таркиби ва тузилиши
	Корхона молиявий ҳолати, тўловга қобилиги ва молиявий барқарорлиги
	Хусусий ва қарзга олинган маблағлардан самарали фойдаланиш ҳолати
	Дебиторлик ав кредиторлик мажбуриятларини таркиби, тузилиши ва нисбати
	Кредиторлар олдидаги мажбуриятларни қоплаш даражаси
	Корхонанинг фойдалиги
	Пул маблағларининг оқими
	Иқтисодий ночорликликка тушмаслик ҳавф хатарининг даражаси
Техник иқтисодий асослаш, бизнес режа	Корхонанинг донги, шухрати
	Корхонани ривожлантириш стратегияси
	Ташкилий структура сифати
	Таъминот сифати
	Активлар сифати
	Операцион фаолиятнинг даражаси
	Техник қуролланиш даражаси
	Маҳсулотларни сотиш бозорининг диверсификацияси
	Жалб қилинадиган маблағларга талабнинг асосланиши
Кредит бюrolари	Бошқа кредитларнинг олинганлиги
	Бошқа кредитлардан фойдаланганлик даражаси
	Кредит тарихи
Бошқа банклар	Бошқа кредитлар
	Бошқа кредитлардан фойдаланганлик даражаси
	Молиявий активлари
Ташкилотлар, рақобатчилар	Бозордаги обрўси
	Бозордаги улуши

Харидорлар	Рақобатдаги гайратлиги
	Тармоқдаги ўрни
	Рақобатчилар ўртасидаги шухрати
	Сотиш ҳажми
	Маҳсулот сифати
	Харидорларни кредитлаш шартлари
Мол етказиб берувчилар	Кредитор обрўси
	Кредитлаш шартлари
	Маҳсулот етказиб бериш ҳажми
	Қиёсий ўрни
Бошқа манбалар (рейтинг агентликлари, биржа маълумотлари ва.х.к.)	Макроиктисодий маълумотлар
	Тармоқ бўйича маълумотлар
	Махсус ҳисоботлар
	Статистик манбалар

Кредитга лаёқатлик таҳлилида ўрганиладиган муҳим кўрсаткичлар қаторига шунингдек, корхона фаолиятининг жорий ва истикболдаги ривожланиш жиҳатларини баҳолаш ҳам талаб этилади. Бунда банклар томонидан қуйидаги сўровнома тузиб чиқилади.

1.12-жадвал

Кредит олувчининг фаолиятни баҳолаш

Баҳолаш элементи	Кўрсаткичлар
Мижознинг фаолиятни ривожлантиришга интилиши	Ўсиш динамикаси
	Ўзгарувчанлик
	Истикболлик
Маҳсулот (иш, хизмат)ларга талабнинг ўзгариши	Мижозлар тавсифи
	Бозор ҳажми ва сифат кўрсаткичлари
	Сотиш ҳажми
	Баҳо белгилаш тартиби
	Сотиш режаси
	Талабнинг барқарорлиги
	Товарнинг алмашувчанлиги
	Хавф-хатарлар
	Рақобатчилар ҳолати
Таклифнинг ўзгариши	Жўнатмалар мувофиқлиги
	Жўнатмалар хавф хатари
	Нархнинг барқарорлиги
	Ишчи кучи билан боғлиқ сабаблар
	Халқаро валютага талабнинг мавжудлиги
	Технология даражаси
Маҳсулотнинг сифат таснифи	Маҳсулот сифати
	Капитал ва меҳнат сигими

Рақобат даражаси	Рақобатчилар
	Рақобатнинг интенсивлиги
	Бозорга киришда тўсиқлар
	Пешкалам рақобатчиларнинг бозордаги улуши

Хориж амалиётда тижорат банклари томонидан хўжалик юритувчи субъектларга узоқ ва қисқа муддатли кредитларни жалб этишда молиявий таҳлилда ўрганиладиган кўрсаткичлар тизимига 5 таркиб гуруҳ кўрсаткичларни ўрганилишини характерлаш лозим. Бу кўрсаткичлар қуйидагилардан иборат¹⁰: тўлов лаёқати ва ликвидлик; иш активлиги; молиявий леверидж; рентабеллик; қарзни қоплашни тавсифловчи кўрсаткичлар

1.13-жадвал

Тижорат банклари томонидан хўжалик юритувчи субъектларни кредитга қодирлигини баҳолашда ҳисоб-китоб қилинадиган кўрсаткичлар

Кoeffициентлар гуруҳи	Кўрсаткичлар	Аниқлан иши	Белгилар изоҳи
Ликвидлик (2.0-1.25)	Жорий ликвидлик	ЖА/ҚМ М	ЖА-Жорий активлар ҚММ-Қисқа муддатли мажбуриятлар
	Тезкор ликвидлик	ЛА/ҚММ	ЛА-Ликвид активлар
Иш активлиги (0.25-.060)	Активлар айланувчанлиги	СТ/А	СТ-Сотишдан тушум А-Активларнинг ўртача йиллик қиймат
	Асосий капитал айланувчанлиги	СТ/АК	АК-Асосий капитал
	Жорий	СТ/ЖА	ЖА-Жорий активлар

¹⁰Рахимов М.Ю. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили.Т.: Молия –иқтисод, 2015.-316 б., ЕфимоваО.В. [идр.]. Анализфинансовойотчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., K. R. SubramanyamFINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITIONPublished by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, - 622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

	активлар айланувчанлиги		
	Дебиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги	СТ/ДМ	ДМ-Дебиторлик мажбуриятлар
	Товар моддий захиралар айланувчанлиги	СТ/ТМЗ	ТМЗ-Товар моддий захиралар
	Тайёр маҳсулот,товарлар айланувчанлиги	СТ/ТМ,Т	ТМ-Тайёр маҳсулот Т-товарлар
Молиявий леверидж	Мажбуриятларни активларга нисбати	Маж/А	Маж-Мажбуриятлар
	Мажбуриятларни ўз капиталига нисбати	Маж/УК	УК-Ўз капитали
	Мажбуриятларни акционерлик капиталига нисбати	Маж/АК	АК-Акционерлик апитали
	Узоқ муддатли мажбуриятларни асосий капиталга нисбати	УММ/АК	УММ- Узоқ муддатли мажбуриятлар
	Ўз капиталини активларга нисбати	УК/А	
Молиявий натижавийлик			
Фойда нормаси коэффиценти	Ялпи фойда нормаси	ЯФ/СТ	ЯФ-Ялпи фойда СТ-Сотишдан тушум
	Соф операцион фойда нормаси	СОФ/СТ	СОФ-Соф операцион фойда
	Соф фойда нормаси	СФ/СТ	СФ-Соф фойда
Рентабеллик	Активлар рентабеллиги	СФ, СТКФ/А	СТКФ-Солиқ тўловига қадар фойда
Акциянинг фойда меъёри	Оддий акциялар даромадлик коэффиценти	Д/Ак	Д-Оддий акцияларга эълон қилинган дивиденд суммаси А-Оддий акцияларнинг сони

	Акциянинг дивидендлик коэффициенти	ЛБ/АБ	ЛБ-Битта акцияга ўзлон килинган дивиденд АБ-Битта акциянинг бозор баҳоси
Қарзни коплашни тавсифловчи кўрсаткичлар	Фоизнинг копланганлик коэффициенти	Ф/ФТ	ФТ-Фоиз тўловлари Ф-Ҳисобот даври фойдаси
	Фоиз тўловларининг копланганлик коэффициенти	Ф/Т	Т- Тўловлар=Фоизли+лизинг тўловлари+Имтиёзли акцияга дивидендлар+Бошқа тўловлар

Ликвидлик-деганда хўжалик юритувчи субъект нозорат қилиб турадиган иқтисодий ресурсларнинг (активларнинг) ҳаракатчанлиги, муддатли молиявий мажбуриятларни яқин келажакда коплаш юзасидан маблағларнинг мавжудлиги тушунилади.

Маблағлар ликвидлиги(айланувчанлиги)ни баҳолашда активлар ҳаракатчанлиги бўйича, капитал ва мажбуриятлар тўлов муддати бўйича қайта таркибланади.

1.14-жадвал

Бухгалтерия балансининг ликвидлик бўйича таркибланиши¹¹

Т	Актив томон	Т	Пассив томон
A1	Доимий ҳаракатдаги активлар	П1	Тўлов муддати келган мажбуриятлар
A2	Тез пулга айланадиган активлар	П2	Қисқа муддатли тўлов мажбуриятлари
A3	Секин пулга айланадиган активлар	П3	Узок муддали тўлов мажбуриятлари
A4	Қийин пулга айланадиган активлар	П4	Доимий пассивлар

¹¹ Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности. / учеб. пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

Активларни молиялаштириш манбалари (капитал ва мажбуриятлар) бўйича бухгалтерия балансининг ликвидлилик даражасига баҳо бериш мумкин.

1.15-жадвал

Бухгалтерия балансининг ликвидлик даражалари бўйича таркибланиши

Ўзгаришлар тартиби	Мутлак фаркланишлардаги ўзгаришлар				Ликвидлик даражаси
1-ҳолат	$A1 \geq П1$	$A2 \geq П2$	$A3 \geq П3$	$A4 \leq П4$	Мутлак Ликвид баланс
2-ҳолат	$A1 \leq П1$	$A2 \geq П2$	$A3 \geq П3$	$A4 \leq П4$	Ликвид баланс
3-ҳолат	$A1 \leq П1$	$A2 \leq П2$	$A3 \geq П3$	$A4 \leq П4$	Ноликвид баланс
4-ҳолат	$A1 \leq П1$	$A2 \leq П2$	$A3 \leq П3$	$A4 \geq П4$	Ночорлик ҳолатидаги баланс
Умумий ҳолат	$A1 + A2 + A3 + A4 = П1 + П2 + П3 + П4$				Баланс жами

1.6.Молиявий ҳисобот таҳлилида қўлланиладиган усуллар: горизонтал, вертикал, тренд, коэффицентлар, қиёсий, омилли таҳлил

Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолати юзасидан объектив ахборотларни олиш йўллари белгилаб берувчи таҳлил усулларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- молиявий ҳисоботни ўқиш;
- горизонтал таҳлил;
- вертикал таҳлил;
- тренд таҳлили;
- қиёсий (таққослама) таҳлил;
- молиявий коэффицентлар;
- омилли таҳлил;

Молиявий ҳисоботни “ўқиш”-деганда ташкилотнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли, фаолиятдан қатъий назар унинг ривожланиш динамикасини аниқ ва оддий баҳолаш назарда тутилади. “Ўқиш” корхонани билишни дастлабки ўрганиш усули ҳисобланади. “Ўқиш”

молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг сатрларида акс эттирилган манбаларни тушуниш демакдир.

Горизонтал таҳлил- молиявий ҳисоботларни горизонтал таҳлил қилиш учун (масалан, баланс) кўрсаткич (сатр) олинади ва унинг икки ёки ундан ортиқ давр мобайнида ўзгариши ўрганилади. Ҳар қандай бир хил вақт ораллиғи даврлар сифатида ишлатилиши мумкин. Таҳлил қилинган даврлар сони аниқ вазифага қараб ўзгариши мумкин. 3 тадан ортиқ давр бўлганда сифатли таҳлил қилиш имкони бўлади.

Мутлақ ва нисбий фарқларни ҳисоблаш бу усулнинг муҳим элементи ҳисобланади. Мутлақ фарқ кўрсаткичнинг ўзгаришини англатади. Нисбий фарқ кўрсаткичнинг фоиздаги ўзгаришини билдиради.

Молиявий таҳлилда горизонтал таҳлилнинг қуйидаги шаклларида фойдаланилади.

1. Ҳисобот даври молиявий кўрсаткичларни ўтган йилнинг шу даври (декада, ой, чорак) кўрсаткичлари билан таққослаш;

2. Ҳисоботнинг молиявий кўрсаткичларини ўтган йилнинг шу даври кўрсаткичи билан таққослаш (масалан жорий давр 1-чорагини ўтган йилнинг 1-чораги билан таққослаш)

3. Бир неча йиллар бўйича молиявий кўрсаткичларни таққослаш.

1.16-жадвал

Бухгалтерия баланси активини горизонтал таҳлили

Баланс активи	Ҳисобот даври бошига		Ҳисобот даври охирига		Фарқи +,-	
	Сумма	%	Сумма	%	Мутлақ	%
Актив	2	3	4	5	6(4-2)	7(5-3)
Асосий воситалар	Ав1	Ав1/Аж1	Ав2	Ав2/Аж2	...	...
Номоддий активлар	На1	На1/Аж1	На2	На2/Аж1	...	...
Узоқ муддатли инвестициялар	Уми1	Уми1/Аж1	Уми2	Уми2/Аж2	...	...
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар	Ўу1	Ўу1/Аж1	Ўу2	Ўу2/Аж2	...	...
Капитал қўйилмалар	Кк1	Кк1/Аж1	Кк2	Кк2/Аж2	...	...
Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари	Умдк1	Умдк1/Аж1	Умдк2	Умдк2/Аж2	...	...

Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар	Умкх1	Умкх1/Аж1	Умкх2	Умкх2/Аж2	...	...
Узоқ муддатли активлар жами	УМА1	УМА1/АЖ1	УМА2	УМА2/АЖ2	...	...
Товар-моддий захиралари	Тмз1	Тмз1/Аж1	Тмз2	Тмз2/Аж2	...	...
Келгуси давр харажатлари	Кдх1	Кдх1/Аж1	Кдх2	Кдх2/Аж2	...	...
Кечиктирилган харажатлар	Кх1	Кх1/Аж1	Кх2	Кх2/Аж2	...	...
Дебиторлар	Дк1	Дк1/Аж1	Дк2	Дк2/Аж2	...	...
Пул маблағлари	Пм1	Пм1/Аж1	Пм2	Пм2/Аж2	...	...
Бошқа жорий активлар	Бжа1	Бжа1/Аж1	Бжа2	Бжа2/Аж2	...	...
Жорий активлар жами	ЖА1	ЖА1/АЖ1	ЖА2	ЖА2/АЖ2	...	...
Баланс активи бўйича жами	АЖ1	100	АЖ2	100	...	х

Вертикал таҳлил - горизонтал таҳлилни тўлдирувчи усули сифатида молиявий ҳисобот элементлари, моддаларининг таркибий жиҳатларига баҳо беришни характерлайди. Ушбу жиҳатларни молиявий ҳисоботларнинг барча шакллариغا нисбатан қўллаш мумкин. Умумий таркибда яқка бирликларнинг саломоғи ва уларнинг ўзгаришлари асосида корхона молиявий ҳолати, фойда ва зарарларини ва пул оқимларини ташхислаш янада осонлашади.

1.17-жадвал

Баланс активи ва пассивининг вертикал таҳлили таҳлили

Актив	Белги	Баланс қатори %	Пассив	Белги	Баланс қатори %
Узоқ муддатли активлар	УМ А	УМА/АЖ*100	Ўз маблағлари манбаси	ЎМ М	ЎММ/ТДЖ*100
Жорий активлар	ЖА	ЖА/АЖ*100	Мажбуриятлар	М	М/ТДЖ*100
Шу жумладан:			Шу жумладан:		
Товар-моддий захиралар	ТМЗ	ТМЗ*ЖА/АЖ*100/ЖА	Узоқ муддатли мажбуриятлар	УМ	УМ*М/ТДЖ*100/М
Дебиторлик мажбуриятлари	ДМ	ДМ*ЖА/АЖ*100/ЖА	Қисқа муддатли мажбуриятлар	ҚМ	ҚМ*М/ТДЖ*100/М
Пул	ПМ	ПМ*ЖА/АЖ*	Кредиторлик	КМ	КМ*

маблағлари		100/ЖА	мажбуриятлар		М/ПЖ*100/ М
Актив жами	АЖ	100	Пассив жами	ПЖ	100

1.18-жадвал

Молиявий натижаларнинг таркибий таҳлили

Молиявий натижа каторлари	Белги	Таркиб салмоғи
Маҳсулот сотишдан ялпи фойда	МСЯФ	МСЯФ/СТҚН*100%
Асосий фаолиятнинг натижаси	АФН	АФН/СТҚН*100%
Молиявий фаолият натижаси	МФН	МФН/СТҚН*100
Фавқуллодда натижа	ФН	ФН/СТҚН*100
Солиқ тўлангунга қадар натижа	СТҚН	100 %
Фойдалан солиқ ва бошқа солиқлар	ФС	ФС/СТҚН*100
Соф фойда	СФ	СФ/СТҚН*100

Вертикал таҳлил горизонтал таҳлил асосидагини бир бутунликка эришади. Шу сабабли уларни доимо биргаликда ва умумийликда фойдаланиш кузатилади. Уларни бир биридан ҳоли тарзда қўллаш орқали таҳлилнинг тўлиқлигини таъмин этиб бўлмайди.

Тренд таҳлили- асос таҳлили сифатида динамик ўзгаришларни баҳолашда энг кўп қўлланиладиган усул ҳисобланади. Ушбу усул ёрдамида яқин ва узоқ даврийликдаги ўзгаришларга мутлак ва нисбий ифодаларда баҳо берилади. Тренд таҳлилидан кўпинча активлар ўзгаришини баҳолашда, фойда ва унинг ўсишини баҳолашда, инвестициялар ҳажмини баҳолашда фойдаланилади.

1.19-жадвал

Молиявий ҳисобот элементларини тренд таҳлили

Даврлар бўйича ҳисобот элементлари (актив, капитал, мажбурият, фойда/зарар)	Ўзгариши +,-	
	Мутлак сум	Нисбий %
K_{2016}	x	x
K_{2017}	$K_{2017} - K_{2016}$	$K_{2017} / K_{2016} * 100$
K_{2018}	$K_{2018} - K_{2016}$	$K_{2018} / K_{2016} * 100$
K_{2019}	$K_{2019} - K_{2016}$	$K_{2019} / K_{2016} * 100$
K_{2020}	$K_{2020} - K_{2016}$	$K_{2020} / K_{2016} * 100$

Тренд таҳлили асосида шунингдек кўрсаткичларнинг алоқадорлик даражасига, ўртача ўсиши даражаларига ҳам баҳо берилади.

Қиёсий (таққослама) таҳлил-бир ёки бир нечта кўрсаткичлар тизимини, турли объектлар бўйича таққослаш усулидир.

Методик жиҳатдан ушбу усул горизонтал ва вертикал, тренд таҳлили усулларига ўхшайди. Лекин улардан тубдан фарқ этади. Қиёсий таҳлилда эса ушбу таҳлил объекти, ёки таҳлил этилаётган

корхона бўйича маълумотлар бошқа субъектлар маълумотлари билан, норматив меъёрлар билан, режа кўрсаткичлари билан, тармоқ бўйича ўртача, илғор кўрсаткичлар билан таққосланиши назарда тутилади. Қиёсий таҳлилда молиявий ҳисобот элементлари ва моддаларининг ўзгаришига таққослаш объектлари бўйича мутлақ ва нисбий ифодалардаги баҳо берилади.

Молиявий ҳисобот таҳлилида қиёслашнинг шартлари:

- қиёслашда инвервал ораликлар бир хилда олиниши;
- қиёслаш кўрсаткичлари бир хил ўлчовли бўлиши;
- қиёслашни базавий кўрсаткичи, норматив кўрсаткичларини белгилаб олишда расмий жиҳатларга амал этилиши;
- қиёслашнинг объектлари бўйича молиявий ҳисоботларни тузиш коидалари бир хилда бўлиши;

-молиявий ҳисобот элементлари, моддаларини таркиблаш ва кўрсаткичларини аниқлаш методикаси бир хилда бўлиши лозим.

Қиёсаш усули иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усуллари қаторида энг кўп қўлланиладиган усул ҳисобланиб ундан таҳлилнинг бошқа усуллари билан биргаликда корхона молиявий ҳолатини тўла очиқ беришда фойдаланилади.

1.20-жадвал

Тўлов лаёқати, молиявий барқарорлик ва рентабеллик кўрсаткичларининг қиёсий таҳлили

Қиёсий кўрсаткичлар	Тўлов лаёқати	Молиявий мустақиллик	Хусусий капитал рентабеллиги
Жорий давр	2.6	0.52	0.12
Молия режаси бўйича	2.5	0.55	0.15
Ўтган йилнинг шу даври	2.2	0.53	0.15
Норматив кўрсаткич	3.0	0.50	0.10
Илғор корхона кўрсаткичи	3.4	0.70	0.16
Тармоқ ўртача кўрсаткичи	2.2	0.42	0.07
Фарқи+,-			
Молия режасидан	+0.1	+0.03	-0.03
Ўтган йилга нисбатан	+0.4	+0.01	-0.03
Норматив кўрсаткичга нисбатан	-0.4	-0.02	+0.02
Илғор корхонага нисбатан	-0.8	-0.18	-0.04
Тармоқ ўртача кўрсаткичига нисбатан	+0.4	-0.10	+0.05

Молиявий коэффицентлар таҳлили - молиявий ҳисобот элементлари ва моддаларини ўзаро нисбатлаш асосида аниқланадиган кўрсаткичлар асосида баҳолаш усулидир.

Корхона фаолиятига баҳо беришда мутлақ ифодалар молия-хўжалик фаолияти, бошқарув ва бизнес самарадорлиги ва натижавийлигининг барча қирраларини очиб бера олмайди. Шу сабабли кўп ҳолларда нисбий ифодалардан фойдаланилади.

Нисбий ифодалар фанда молиявий коэффицентлар деб номланиб уларнинг ҳар бири корхона молиявий ҳолатининг муҳим жиҳатларини ўзида ифода этиши билан фаркланади.

Молиявий коэффицентларни аниқлашнинг қуйидаги муҳим жиҳатларини характерлаш лозим:

- молиявий коэффицентлар - 2 ёки ундан ортиқ кўрсаткичларни ўзаро нисбатлаш орқали топилади (нисбатлаш ўз мазмунига ва таснифига эга бўлмоғи ва молиявий ҳолатга баҳо беришда янги бир кўрсаткични ифода этиши лозим);

- молиявий коэффицентлар-фақат расмий чоп этиладиган молиявий ҳисобот маълумотлари асосида аниқланади (молиявий коэффицентлар битта ёки бир нечта молиявий ҳисобот қаторларини, шунингдек уларнинг жамланган бирликларини нисбатлаш орқали ҳисобланади);

- молиявий коэффицентлар-бир хил жарённинг ҳар хил жиҳатларини ифодалайди (масалан корхона тўлов лаёқатини баҳолашда, унинг мутлақ, оралиқ ва умумий кўрсаткичларини таркибланиши);

- молиявий коэффицентларни аниқлашда алоҳида кўрсаткичларни жамлаш имконияти мавжуд (масалан, корхона молиявий ҳолатининг рейтинг баҳолашда кўрсаткичларнинг жамланиши ёки иқтисодий ночорликни аниқлашда кўрсаткичларнинг жамланиши);

- молиявий коэффицентлар - бир хил ўлчовга эга;

- молиявий коэффицентлар-корхона фаолият самарадорлигини комплекс баҳолаш имконини беради;

- молиявий коэффицентлар – ҳар хил жараённинг бир хил жиҳатларини характерлайди (асосий воситаларнинг эскириши ва яроқлилиқ коэффицентлари ҳар хил жиҳат, уларнинг бирлиги эса битта жиҳат)

- молиявий коэффицентлар-мутлақ даражадаги қийматнинг қандай бўлишидан қатъий назар барча корхона ва ташкилотлар кўрсаткичларини қиёсий таққослаш имконини беради.

Молиявий коэффицентларнинг таркибий ва мувофиқлаштирувчи турлари характерланади. Таркибий молиявий коэффицентлар бир хил асосли жамланган қаторларда бирлик қаторларнинг салмоғини характерласа, мувофиқлаштирувчи коэффицентлар эса ҳар хил асосли кўрсаткичларни ўзаро нисбатлаш орқали ҳисобланади.

Мувофиқлаштирувчи коэффицентларга молиявий мустақиллик, барқарорлик, рентабеллик, тўлов лаёқати кўрсаткичлари киради.

Молиявий коэффицентларни жамланган қатори бўйича қуйидаги таркибини тузиб чиқиш мумкин¹²:

- тўлов лаёқати ва ликвидлик коэффиценти
- молиявий барқарорлик коэффицентлари
- даромадлик (рентабеллик) коэффицентлари
- бозор активлиги коэффицентлари
- иш активлиги коэффицентлари

Молиявий коэффицентларни ҳар бир гуруҳи ўз ичига бир нечта кўрсаткичларни олади.

Тўлов лаёқати ва ликвидлик коэффицентлари қаторига мутлак; оралик, умумий тўлов лаёқати кўрсаткичлари киради (айрим манбаларда ушбу кўрсаткичлар мутлак, тез ликвидлик ва жорий ликвидлик деб номлади).

1.21-жадвал

Тўлов лаёқати ва ликвидлик кўрсаткичлари

Коэффицент-лар	Аниқланиш формуласи	Бирликлар ифодаси	Изоҳ
Тўлов лаёқати кўрсаткичлари			
Мутлак тўлов	ПМ+ҚММҚ/ТМ	ПМ-пул	

¹² Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб. пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Пардаев М.К. ва бошқалар Молиявий ва бошқарув таҳлили, дарслик. Т.: Чулпон. 2012., 490 б., Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с. Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Т.: Иқтисод-молия. 2013, 598 б., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: Финансы и статистика, 2008, 415 с.

лаёқати		маблаглари КММҚ-киска муддатли молиявий қўйилмалар ТМ-тўлов мажбуриятлари	
Оралик тўлов лаёқати	ПМ+КММҚ+ДМ/Т М	ДМ-дебиторлик мажбуриятлари	Муддати ўтган мажбуриятлари чегирилади
Умумий тўлов лаёқати	ПМ+КММҚ+ДМ+ +ТМЗ/ТМ	ТМЗ-товар моддий захиралар	
Ликвидлилик кўрсаткичлари			
Жорий	A1-П1 ёки $A1/P1 \geq$	A1=ПМ+КММҚ	П1=КМ(кред.мажб)
Қиска муддатли	A2-П1 ёки $A2/P2 \geq$	A2=ДМ	П2=КМҚК(киска муддатли кредит ва қарзлар)
Узоқ муддатли	A3-П3 ёки $A3/P3 \geq$	A3=ТМЗ	П3=УМҚК(узоқ мудд. кредит ва қарзлар)
Димий	П4-A4 ёки $P4/A4 \geq$	A4=УМА	П4=ЎММ(Ўз маблаглари манбан)

Молиявий барқарорлик коэффицентлари қаторига молиявий мустақиллик коэффиценти, ўз ва қарз маблаглари нисбати коэффиценти, молиявий қарамлик коэффиценти, ўз сармоясининг ҳаракатчанлик коэффиценти, қарз маблагларининг жамланганлик коэффиценти, қарз ва ўз маблаглари нисбати коэффицентлари кириди.

1.22-жадвал

Молиявий барқарорлик кўрсаткичлари

Коэффицентлар	Аникланиш формуласи	Бирликлар ифодаси
Молиявий мустақиллик	ЎММ/БЖ	ЎММ-ўз маблаглари манбаси БЖ-баланс (пассив) жами
Ўз ва қарз маблаглари нисбати	ЎММ/Маж	Маж-мажбуриятлар
Молиявий қарамлик	БЖ/ЎММ	
Ўз сармоясининг ҳаракатчанлиги	ЎММ+УМҚК- УМА/ЎММ	УМҚК-узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар

		УМА-узоқ муддатли активлар
Қарз маблағларининг жамланганлиги	Маж/БЖ	
Қарз ва ўз маблағлари нисбати	Маж/УММ	

Молиявий натижавийлик коэффицентлари каторига активлар даромадлиги(рентабеллиги), хусусий капитал даромадлиги(рентабеллиги), қарз капитали даромадлиги(рентабеллиги), соф активлар даромадлиги(рентабеллиги) коэффицентлари киради.

1.23-жадвал

Молиявий натижалар билан боғлиқ кўрсаткичлар

Коэффициентлар	Аниқланиши	Бирлик ифода
Баланс активи даромадлиги (рентабеллиги)	Дар(СФ)/А	Дар-даромад СФ-соф фойда А-активлар ўртача йиллик қиймати
Хусусий капитал даромадлиги (рентабеллиги)	Дар(СФ)/ХК	ХК-хусусий капитал
Қарз капитали даромадлиги	Дар (СФ)/ҚК	ҚК-қарз капитали
Соф активлардаромадлиги (рентабеллиги)	Дар(СФ)/СА	СА-соф активнинг ўртача йиллик қиймати

Гарбий компанияларида (АҚШ, Канада, Буюк Британия) кўпроқ молиявий коэффицентларнинг куйидаги турларидан фойдаланиш кузатилади.

1.24-жадвал

Молиявий коэффицентлар ва уларнинг аниқланиши

Коэффициентлар	Аниқланиш формуласи	Белгилар изохи
ROA - Активларнинг жами суммасига тўғри келадиган фойда	$СФ + Ф \times (1 - Сс) / ЖА$	СФ-соф фойда Ф- фоизлар Сс- солиқ ставкаси ЖА-жами активлар
ROE - хусусий капитал фойдалиги	$Сф / Ак \times 100$	Ак-акционерлик апитали
ROLC - Инвестицияланган капитал фойдалиги	$Сф + Ф \times (1 - Сс) / Умм + Ак$	Умм-узоқ муддатли мажбурият

Корхонанинг бозор активлиги кўрсаткичлари қаторига акциянинг даромадлиги, акциянинг фойдалиги, акциянинг баланс қиймати, акция баҳоси ва фойда нисбати коэффицентлари киради¹³.

1.25-жадвал

Бозор активлиги кўрсаткичлари ва уларнинг аниқланиши

Коэффициентлар	Аниқланиши	Бирлик ифода
Акциянинг даромадлиги	СФ/Абн	СФ-битта акцияга тўғри келадиган соф фойда Абн-битта акциянинг бозор нархи
Акциянинг фойдалилиги	Ад/Анн ёки Ад/Абк	Ад-битта акцияга тўғри келадиган дивиденд суммаси Анн-битта акциянинг номинал қиймати (номинал фойдалилик нормасини аниқлашда) Абк-битта акциянинг бозор қиймати (ҳақиқий фойдалилик нормасини аниқлашда)
Акция курс баҳосининг ўзгариши	Асб-Аоб/Анн	Асб-битта акциянинг бозор баҳоси Аоб-акцияни сотиб олиш баҳоси
Дивидендлик даражаси	Д/СФ	Д-тўланган дивидендлар суммаси СФ-корхона соф фойдаси

Иш активлиги коэффицентларига жами активларнинг, узок муддатли активлар, жорий активлар, ТМЗ, тайёр маҳсулот, товарлар, дебиторлик мажбуриятлари, кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлик коэффицентлари киради.

¹³ Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб. пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Пардаев М.К. ва бошқалар Молиявий ва бошқарув тахлили, дарслик. Т.: Чулпон. 2012., 490 б., Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с. Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув тахлили. Т.: Иқтисод-молия. 2013, 598 б., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: финансы и статистика, 2008, 415 с.

Иш активлиги кўрсаткичлари ва уларнинг аниқланиши

Коэффициентлар	Аниқланиши	Бирлик ифода
Жами активлар айланувчанлиги	МССТ/А	МССТ-махсулот сотишдан соф тушум
Узоқ муддатли активлар айланувчанлиги	МССТ/УМА	УМА-узоқ муддатли активлар
Жорий активлар айланувчанлиги	МССТ/ЖА	ЖА-жорий активлар
ТМЗ айланувчанлиги	МССТ/ТМЗ	ТМЗ-товар моддий захиралар
Тайёр махсулот айланувчанлиги	МССТ/ТМ	ТМ-тайёр махсулот
Товарлар айланувчанлиги	МССТ/Т	Т-Товарлар
Дебиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги	МССТ/ДМ	ДМ-дебиторлик мажбуриятлари
Кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги	СМИЧТ/КМ	СМИЧТ-сотилган махсулот ишлаб чиқариш таннари

Омилли таҳлил-натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи бирликларни ва ҳисоб китоб қилиш мумкин бўлган бирликларда аниқлаш усулидир¹⁴.

Омилли таҳлил натижавий кўрсаткичнинг қайси омиллар ҳисобида ўзгарганлигини, уларнинг ижобий ва салбий таъсирларини аниқлаш имконини беради. Бу эса корхона фаолиятини самарали бошқаришнинг муҳим йўналишларини белгилаб олишда аҳамиятли ҳисобланади. Омилли таҳлилни молиявий фаолият ва унинг самарадорлиги, натижавийлиги характерловчи барча жиҳатларга нисбатан қўллаш мумкин.

Омилли таҳлил қуйидаги шартлар асосида бажарилади.

¹⁴ Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи бирлик икки ёки ундан ортиқ бўлиши лозим;

натижавий кўрсаткич бир хил ўлчовли бўлиши лозим;

-натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи омилларни ҳисоб-китоблар орқали аниқлаш мумкин бўлиши лозим;

-натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи бирликлар ўртасида узвийлик, боғлиқлик, алоқадорлик бўлмоғи лозим;

-натижавий кўрсаткичларга таъсир этувчи бирликлар турли жиҳатларни акс эттириши лозим (баҳо, таннарх, ҳажм, структура ва ҳ.к. каби).

Молиявий таҳлилда омилли таҳлилдан кўпроқ корхона молиявий фаолияти натижавийлигини баҳолашда, фойда ва зарарлар ўзгаришига, рентабеллик ўзгаришига таъсир этувчи бирликларни баҳолашда фойдаланилади. Аслида ҳар битта натижавий кўрсаткични омилли таҳлилини амалга ошириш мумкин. Шу сабабли молиявий ҳолат таҳлили юзасидан омилли таҳлил мавзуларини қуйидагича таркиблаш мумкин

-иктисодий ресурслар самарадорлиги, натижавийлиги билан боғлиқ бўлган кўрсаткичларнинг омилли таҳлили;

-активлар самарадорлиги, натижавийлиги билан боғлиқ бўлган кўрсаткичларнинг омилли таҳлили

-капитал ва мажбуриятлар самарадорлиги, натижавийлиги билан боғлиқ кўрсаткичлар омилли таҳлили;

-молиявий фаолият натижавийлиги ва рентабеллиги билан боғлиқ бўлган кўрсаткичларнинг омилли таҳлили

-корхонанинг бозордаги фаоллиги ва иш активлиги билан боғлиқ бўлган кўрсаткичларнинг омилли таҳлили.

Омилли таҳлил методикасини халқаро амалиётда машҳур бўлган, ғарб таҳлил мактабининг буюк номоёнчаси Дюпоннинг уч факторли модели мисолида куриб чиқиш мумкин.

$$R_{\text{хк}} = \text{СФ} / \text{ХК} \quad (1.1)$$

Ушбу ифодани сотув рентабеллиги (СФ/СТ), активларнинг айланувчанлиги (СТ/А) ва активларда хусусий капитални жамланиши (А/ХК) га мувофиқ қуйидаги кўринишга келтириш мумкин

$$R_{\text{хк}} = \text{СФ} / \text{СТ} * \text{СТ} / \text{А} * \text{А} / \text{ХК} \quad (1.2)$$

Бунда: $R_{\text{хк}}$ - хусусий капитал рентабеллиги;

СФ-соф фойда;

СТ-сотишдан соф тушум;

А-охирги ҳисобот санасига активлар суммаси;
ХК-охирги ҳисобот санасига хусусий капитал суммаси.

1.27-жадвал

Хусусий капитал рентабеллиги ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1	Соф фойда	9000.0	9900.0
2	Сотишдан тушум	60000.0	63600.0
3	Активлар	120000.0	126000.0
4	Хусусий капитал	30000.0	30000.0

Хусусий капитал рентабеллиги ҳисоб-китоби ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи бирликларнинг ҳисоб китобини кўйидаги жадвалда келтириб ўтамиз.

1.28-жадвал

Омиллар таъсирининг ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Ҳисоб-китоблар	Натижа	Таъсир даражаси
Ўтган йили	$R_{\text{хк}}(\text{ўй}) = 9000.0 / 60000.0 \times 60000.0 / 120000.0 \times 100\%$	30%	
ҳисобот йили	$R_{\text{хк}}(\text{ҳй}) = 9900.0 / 63600.0 \times 63600.0 / 126000.0 \times 100\%$	33%	
		+3%	
Рентабеллик ўзгаришига таъсир этувчи омиллар ҳисоб китоби			
СФ/СТ таъсири	$R_{\text{хк}}(\text{сф}) = 9900.0 / 63600.0 \times 60000.0 / 120000.0 \times 100\%$	31.14%	1.14% (31.14-30.0)
СТ/А таъсири	$R_{\text{хк}}(\text{а}) = 9000.0 / 120000.0 \times 63600.0 / 126000.0 \times 100\%$	30,3 %	0,3 % (30,3-30.0)
А/ХК таъсири	$R_{\text{хк}}(\text{а}) = 9000.0 / 120000.0 \times 60000.0 / 120000.0 \times 100\%$	31.5%	1.5 % (31.5-30.0)

Демак корхонада хусусий капитал рентабеллиги ўтган йилга нисбатан +3 фоизга ортган. Бу ўзгариш соф фойданинг сотишдан тушумдаги салмоғининг ўзгариши ҳисобига +1.14% га. (31.14-30.0) активлар айланувчанлиги ўзгариши ҳисобига +0,3 %га (30,3-30.0), капиталнинг таркибий ўзгариши ҳисобига +1.5 %га (31.5-30.0) ўсиши туфайли рўй берган. Ҳисоб китобдаги ноаниқликлар +,-0.4 га тенг.

1.7. Молиявий ҳисобот таҳлилин ташкил этишнинг муҳим жиҳатлари ва қондалари

Молиявий таҳлилни юзасидан расмий жиҳатларнинг белгиланмаганлиги сабабли уни ташкил этишда анъанавий йўналишлардан фойдаланиш мумкин.

Одатда, бухгалтерия ҳисобини ёки аудитни (ички, ташқи) ташкил этишда расмий жиҳатлар билан белгиланган аниқ тартиб ва қондалар ушбу жараёни ташкил этишда асос бўлиб хизмат қилади.

Жумладан, янги таҳрирдаги “Бухгалтерия ҳисоби” тўғрисидаги қонуннинг “Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ташкил этиш” тўғрисидаги 11-моддаси бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини бухгалтерия ҳисоби субъектининг раҳбари амалга ошириши қайд этилади ҳамда бухгалтерия ҳисоби субъектининг раҳбари қандай ҳуқуқларга эга эканлиги таркибланади¹⁵. Ушбу ҳуқуқлар қаторида:

- бухгалтерия ҳисоби хизматининг раҳбари бошчилигида бухгалтерия ҳисоби хизматини ташкил этиш ёки шартнома асосида жалб қилинган бухгалтер хизматидан фойдаланиш;

- бухгалтерия ҳисобини юритишни ихтисослаштирилган ташкилотга (аудиторлик ташкилотлари, солиқ маслаҳатчилари ташкилотлари ва уставида бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича хизмат кўрсатиш назарда тутилган бошқа ташкилотлар) шартнома асосида юклаши;

- бухгалтерия ҳисобини мустақил юритиши қайд этилади.

Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ташкил этишнинг ушбу тартиблари бевосита, молиявий ҳисобот таҳлилга нисбатан ҳам тўла мос дейиш мумкин.

Таҳлилни ташкил этишда ички ва ташқи таҳлилни ташкил этилишини таркиблаш мақсадга мувофиқдир.

Ташқи таҳлил чекланган ахборотларни акс эттирувчи молиявий ҳисобот шакллари асосида ҳўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳолати, молиявий натижалари, пул оқимларини ҳамда уларнинг кутилишларини ўрганишни характерлайди ва корхона эришган натижаларининг барча сирларини очиб бера олмайди. Ушбу таҳлил корхона фаолияти билан қизиқувчи, ички ахборот базасидан

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуни 2016 йил 13-апрель

фойдаланиш имконига эга бўлмаган кенг доирадаги ташқи субъектлар томонидан амалга оширилади.

Ташқи таҳлилнинг аҳамиятли жиҳатлари қуйидагилар билан характерланади:

- таҳлил субъектлари ва ахборот фойдаланувчиларининг кўплиги;
- таҳлилчиларнинг мақсади ва қизиқишларининг турли туманлиги;
- ҳисобга олиш ва ҳисоботлашнинг норматив қоидалари, таҳлил этишнинг расмий жиҳатларининг белгиланганлиги;
- таҳлилнинг фақат чоп этиладиган молиявий ҳисобот шаклларидаги ахборотлар базасига таянган ҳолда ўтказилиши;
- қўйиладиган аналитик масалаларнинг чекланганлиги;
- ахборот фойдаланувчилар учун корхона фаолияти юзасидан таҳлил натижаларидан фойдаланишнинг максимал очиклиги.

Ташқи таҳлилнинг асосий жиҳатлари молиявий ҳисобот маълумотлари асосида корхона активлари, ўз сармояси ва мажбуриятларининг ўзгаришига, тўлов лаёқати ва ликвидлик даражасига, молиявий ҳолати ва барқарорлиги, бозор ва иш активлигига, молиявий ва иқтисодий салоҳиятига, иқтисодий мустаҳкамлиги ва ночорлигига, фойда ва рентабеллик даражасига, пул оқими ва хусусий капиталнинг ўзгаришларига, корхонанинг иқтисодий рейтингини аниқлашга қаратилади.

Ички таҳлил-корхонанинг ички бўлимлари, ходимлари томонидан ўтказилиб ўрганиладиган масалларнинг кўлами билан ташқи молиявий таҳлилдан фарқ этади. Ички таҳлилнинг ахборотлар базаси ва ўрганиладиган масалаларнинг кўлами ташқи молиявий таҳлилга нисбатан кенг ҳисобланади. Унинг ахборотлар базасига фақат чоп этиладиган молиявий ҳисоботларгина эмас балки, молиявий ҳисобнинг барча манбаларидан ва ҳисобдан ташқари манбаларни ҳам киритиш мумкин. Ўрганиладиган масалалар кўлами бошқарувчилар ва таҳлилчиларнинг қизиқишлари доирасидан келиб чиқиб белгиланиши мумкин. Ушбу таҳлил турининг ўзига хос хусусиятларини қуйидаги жиҳатлар билан характерланади:

- таҳлил субъектларининг тор гуруҳи;
- таҳлил натижалари фақат ички талабларга, корхона бошқаруви юзасидан йўналтирилганлиги;
- теран молиявий таҳлилни ўтказишда ахборотларнинг кенг доирасидан фойдаланиш имкониятининг юқорилиги;

-таҳлилни ўтказиш бўйича норматив методикалар билан биргаликда аниқ регламентлари (тартибларнинг) белгиланмаган усуллардан фойдаланиш имкониятлари;

аниқ бошқарув қарорларини тайёрлаш юзасидан чуқур молиявий таҳлилни ўтказишнинг имкониятлиги;

-бошқарув аппарати талабларидан келиб чиққан ҳолда аналитик ишни ташкил этилиши.

Таҳлил мазмуни бўйича тўлиқ ва тематик таҳлил турларига таркибланади

Тўлиқ таҳлил -корхона молиявий фаолиятининг барча жиҳатларини комплекс ўрганишни характерлайди. Тематик таҳлил корхона молиявий фаолиятининг алоҳида жиҳатларини ва аспектларини ўрганишни характерлайди. Тематик таҳлил предметиға: активлардан самарали фойдаланиш, активларни молиялаштиришда алоҳида манбалардан оптимал фойдаланиш даражаси, тўлов лаёқати ва молиявий барқарорлик ҳолати, оптимал инвестицион фаолият, капиталнинг молиявий тузилиши каби масалаларни киритиш мумкин.

Молиявий таҳлилда объектни қамраб олиниши юзасидан хўжалик юритувчи субъектларнинг тўлиқ (бир бутунликдаги) молиявий таҳлили, алоҳида бўлимлар ва бирликлар таҳлили (иқтисодий жавобгарлик марказлари бўйича), ҳамда алоҳида молиявий жараёнлар таҳлилини таркиблаш мумкин.

Ўтказиш даври бўйича таҳлил олдинги, жорий ва истиқболли таҳлил турларига таркибланади.

Олдинги таҳлил- корхона молиявий фаолиятини бир бутунликда ёки алоҳида олинган молиявий жараёнлар бўйича шарт шароитларни билиш билан боғланади (масалан, узок ва киска муддатга банк кредитларини олиш юзасидан корхонанинг тўлов лаёқатини баҳолаш).

Жорий (оператив) молиявий таҳлил-алоҳида молия режаларини бажарилишида ёки молия операцияларини амалга ошириш давомида оператив тарзда молиявий ҳолатга таъсир этиш юзасидан ўтказиладиган таҳлил туридир.

Истиқболли молиявий таҳлил- амалдаги ҳолатни ўрганиш асосида молиявий ҳолат ва унинг алоҳида бирликлари бўйича келажақдаги ўзгаришларнинг кутилишларни баҳолаб берувчи таҳлил туридир.

Таҳлилни ташкил этиш босқичларини иқтисодий таҳлил ва унинг таркибий қисмларига нисбатан ягона асосда бирдай белгилаш тўғри,

лекин айнан молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан уни қуйидаги кетма кетликда ўтказиш мақсадга мувофиқ:

- молиявий таҳлил мақсадини белгилаш ва режасини тузиш;
- молиявий таҳлил юзасидан маълумотлар базасини тўплаш;
- молиявий таҳлилни бевосита ўтказиш босқичи;
- таҳлил натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштириш босқичи;
- қарорлар тайёрлаш босқичи;
- таҳлил натижаларини реализация қилиш босқичи.

Иқтисодий таҳлилни ёки молиявий таҳлили ташкил этишдаги ёндашувлар турлича бўлганлиги билан уларнинг мазмуни албатта битта жиҳатга яъни таҳлилни сифатли ва фойдали ўтказишга қаратилган.

1.8.Молиявий ҳисобот таҳлили натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштириш тартиби

Молиявий ҳисобот таҳлили натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштириш босқичи таҳлилда энг мураккаб ва маъсулиятли босқич ҳисобланади. Аналитик иш натижасини аниқ ва содада тилда акс эттириш бошқарувда ахборотлар аҳамиятлигини таъминловчи бош омил ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам таҳлил натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштиришни ягона мезонларини белгилаб олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Биринчи навбатда таҳлил натижаларининг ҳаққонийлиги, асослиги, аниқ ечимга таянилганлиги, мақсадга йўналтирилганлигига аҳамият қаратиш лозим.

Таҳлилнинг якуний хулосаларни беришда албатта тизимлилик бўлиши талаб этилади. Яъни ҳар битта ўрганилган объект кенг қамровли тавсифланиши лозим.

Таҳлил натижалари тегишли қайдлар, маълумотномалар ва тушунтиришлар билан изоҳланиши лозим. Унинг мазмунида ортиқча саволларга ўрин қолмаслиги талаб этилади.

Таҳлилий хулосада келгусида амалга оширилиши лозим бўлган ишлар, чора тadbирлар алоҳида қайд этилиши лозим.

Таҳлил натижаларини умумлаштиришда шунингдек, таҳлил объектини тизимли ўрганиш кетма кетлигига амал этиш зарур. Яъни, ходиса ва жараёнлар ва уларнинг самарадорлигини, молиявий ҳолат

ва натижавийликни, пул оқимларинитизимлива даврий ораликлар бўйича ўрганишга алоҳида аҳамият қаратиш лозим.

Расмийлаштиришнинг умумий тартибларида уларни аналитик таҳлилчилар, маъсуллар томонидан имзоланиши, йил ва саналарнинг алоҳида қайд этилиши, тақдим этиш жойи ва субъектлари аниқ кўрсатилган бўлиши лозим.

Умумлаштирилган ва тегишли тартибда расмийлаштирилган хулосалар ички ва ташқи субъектларга (ахборот истемолчиларига) бошқарув аппарати розилиги билан тақдим этилади.

Таҳлил натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштиришнинг одатда аналитик ёзувнинг тушунтириш хати, маълумотнома, хулоса шакллари таркибланади.

Тушунтириш хати кўпинча ташқи таҳлил субъектларига тақдим этилади. Агар таҳлил натижалари ички таҳлил субъектларига йўналтирилган бўлса улар маълумотнома ёки хулоса шаклида тақдим этилади.

Тушунтириш хатида кўрсаткичларни умумий баҳолаш, қиёсий ўрганиш асосида корхонанинг молиявий (иқтисодий) аҳволини, фаолият натижавийлиги, унинг жорий ва истикболдаги қутилишларини аниқ баён этиш лозим. Айниқса динамик ўзгаришларга муҳим эътибор қаратилмоғи лозим. Негаки, қисқа даврийликдаги ўзгаришлар корхона ҳақидаги аниқ хулосаларни қилиш имконини бермайди. Шу билан бирга рискларни истикболдаги ўзгаришларни башорат қилиш юзасидан рисклар даражасига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Тушунтириш хатининг якуний қисмида албатта реал ҳолат ва унинг сабаб-оқибат боғланишлари, мавжуд имкониятлар ва уларни йўлга қўйишнинг аниқ тавсиялари, хўжалик фаолиятини ўстириш ва тараққий эттиришнинг муҳим ечимлари берилиши лозим.

Манбага албатта, ҳар битта ўрганиш обектининг умумий ва аналитик тавсифини акс эттирувчи жадваллар, чизма ва расмлар, ҳисоб-китоблар илова қилиниши лозим.

Маълумотнома тушунтириш хатидан мазмуни ва ҳажми бўйича фарқ этади. Унда асосан аниқ олинган таҳлил объекти бўйича кенгрок маълумот берилади. Тузилиши бўйича (аниқлиги, акцентлиги, камчиликларни деталлиги, имкониятлар ва уларни йўлга қўйиш чоратadbирларнинг белгиланиши) бўйича умумий тавсифдан фарқ этади.

Хулоса шаклида тақдим этиладиган манба аналитик ҳисоб-китобларнинг оддийлиги, матнсиз кўринишда манбаларнинг кўпроқ

берилиши (жадвал ва чизмаларда ифода этиш орқали), аналитик ҳисоб-китобларнинг доимий ва ягона тузилмага солиш юзасидан индивидуалликнинг устунлиги билан характерланади.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг назарий асослари бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Бугунги кунда олимлар ўртасидаги соҳага оид долзарб муаммолардан бири бу – ҳўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан ягона тартиб таомилларнинг белгиланмаганлиги билан изоҳланади.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг назарий, ташкилий, методологик ва амалий жиҳатларини такомиллаштириш юзасидан тавсияларини бериб ўтишимиз мумкин.

1. Бизнес субъектлари томонидан тузиладиган ҳисоботлар (молиявий, солиқ, статистика ва ҳ.к.) сонининг ниҳоятда кўплиги ва аксарият ҳолларда ташқи томонга тақдим этилишига устунлик берилишидан воз кечиш лозим. Бу бевосита тузиладиган ҳисоботлардан биринчи навбатда ҳўжалик юритувчи субъектнинг ўзи манфаатдор бўлиши кераклиги билан изоҳланади. Базан, шундай ҳулосага келиш ўринлидек. Агар молиявий хизмат ходимлари молиявий ҳисоботларни давлат солиқ идоралари учун, статистика ҳисоботларини статистика бўлимлари учун, пул оқими тўғрисидаги ҳисоботларни банклар учун, инвестициялар бўйича ҳисоботларни инвесторлар учун тузар экан уларга тўланадиган меҳнат ҳақини ҳам шу идоралар бюджетидан молиялаштириш тўғри бўлмайди. Бу хизмат тури бўйича маъмурчилик харажатлари корхонага қанчалик қимматга тушини ҳисоб-китоб қилиш қийин эмас албатта. Шу сабабли биринчи навбатда ҳисоботларнинг шакли ва уларнинг сонини оптималлаштириш, соддалаштириш лозим.

Молиявий ҳисоботларнинг ахборотлиги, ҳаққонийли, объективлиги ҳамда таҳлилийлигини оширишмасдан таҳлилнинг таъсирчан дастакка айлантириб бўлмайди. Яъни, молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этишнинг амалдаги тартиблари сифатли таҳлилни амалга оширишга имкон бермайди. Таҳлилий амалларга одатда ортиқча иш ва реал ўзгаришларни акс эттирмайдиган ҳаракат сифатида қаралади. Молиявий ҳисоботлар тайёрлаш (қандай бўлмасин) ва тақдим этилиши билан қонунда

белгиланган жавобгарликдан қутилиш истаклари бизнес субъектларини томонидан уларнинг ўзи учун амалга ошириладиган иш мазмунига айланмас экан бу жараён давом этаверади.

3. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича молиявий ҳисоботларни тузишга ўтиш, уларни халқаро аудит стандартлари асосида ҳулосалашни тизимли равишда бизнес таҳлилда ҳам давом эттириш лозим. Амалдаги тартибларда ушбу алоқадорлик, боғлиқлик ва узвийлик маълум маънода бузилаётганлигини кўриш мумкин. Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартлар асосида тайёрлаш ва тақдим этишни шунчаки мақсад эмас балки уни ҳақиқий ижодий таҳлиллаш объектига айлантириш лозим.

4. Молиявий ҳисобот таҳлилида таҳлилнинг уларни прогнозлаш йўналишига муҳим аҳамият қаратиш лозим. Ана шундагина молиявий ҳолат, фойда зарарларни келажакдаги қутилишлари бизнесга рағбатни кучайтиради. Тарихий қийматни 100 йил ўрганган билан таҳлил, субъектни фаолиятининг давомийлигини, унинг стратегик ривожланишнинг аниқ қарорларини қабул қилишга хизмат қилмас экан у ўзининг мақсадига эриша олмайди.

5. Молиявий ҳисобот таҳлилида хориж амалиётининг муҳим жиҳатлари корхоналар молиявий ҳолатини рейтинг баҳолашга, бозор активлиги кўрсаткичларига, инвестицион жозибадорликка, миқдорларнинг кредитга қодирлигини баҳолашга қаратилади. Худди шу жиҳатларни Ўзбекистон амалиётида ҳам қўллаш бўйича тизимли ишларни йўлга қўйиш лозим деб ўйлаймиз.

6. Молиявий ҳисобот таҳлилдаги муаммолар ечимида бизнес-аналитикларнинг ролига муҳим аҳамият қаратиш лозим. Афсуски бу соҳа ҳам Ўзбекистон бизнес атмосферасига эндиgina кириб келаётган мутахассислик ҳисобланади. Бугунги кунда ахборотлар оқимини қайта ишлаш, бошқарувнинг тезкор ва аниқ қарорларини қабул қилишни ушбу касб эгаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Тобора таъсир доирасини кенгайтираётган жаҳоннинг рақобатдош иқтисодиёти яшаб қолишни фақатгина истаклар асосидагина йўлга қўйишни имконсиз воситага айлантирмоқда. Биз бой бериб бўлинган натижаларнинг таҳлилидан бугун бутун бизнес жараёнларнинг таҳлилига, талабаларнинг таҳлилига ўтишимиз лозим.

Бизнес аналитикларнинг иш мазмуни таҳлилчининг анъанавий иш мазмунидан тубдан фарқ қилади. Шу сабабли бошқарувнинг ва бизнеснинг барча даражаларида ходимларнинг штат таркибига алоҳида касбий фаолият субъекти сифатида бизнес-аналитик,

бухгалтер-аналитик, солиқчи-аналитик, молиявий-аналитикларни киритиш лозим.

Бу жараёнда айниқса молия институтлар муҳим объект ҳисобланади. Негаки молия институтлари иқтисодиётнинг энг мураккаб ва таҳликали бўғини ҳисобланади.

7. Молиявий ҳисобот таҳлилида турли назарий манбалар(дарслик ва ўқув қўлланмалар)да турлича номланишлари доимо қарама-қарши фикрларга олиб келмоқда. Яъни, молиявий ҳисобот таҳлилини мавзуларини қамраб олган куйидаги фан бирликларини ягоналаштириш лозим. Яъни, таҳлилнинг тарихий ривожланишида «Иқтисодий таҳлил», «Молиявий ва бошқарув таҳлили», «Хўжалик фаолияти таҳлили», «Молиявий таҳлил», «Молиявий ҳисобот таҳлили» каби турлича номланиб келинганлиги ўқувчини чалғитмоқда.

8. Таҳлилни назарий, методологик асосларини кучайтиришда таҳлилга доир халқаро стандартларини тузиб чиқиш, шунингдек ушбу касб эгаларини турли жамоат бирлашмалари фаолиятини йўлга қўйиш таҳлилнинг ривожланишида муҳим йўналиш ҳисобланади.

9. Олиб борилган таҳлил натижаларидан хулоса қилиш мумкинки соҳада, айнан иқтисодий, молиявий, бизнес таҳлили юзасидан нафақат Ўзбекистонда балки халқаро майдонда ҳам грантлар доирасида ишлар санокли ҳисобланади. Иқтисодиётнинг нафқат микро кўламида балки макро кўламида ҳам ушбу лойиҳаларнинг таҳлилий қисми ва унинг нафқат даражаси пастлигича қолмоқда.

10 Молиявий ҳисобот таҳлилининг назарий асосларини такомиллаштиришда кадрлар муаммоси ҳам доим долзарб масала бўлиб келган. Унинг амалий ечими сифатида иқтисод таълим соҳасида «Молиявий-аналитик», «Бизнес-аналитик» таълим йўналишлари ва мутахассисликларини очиш лозим.

11. Бугуни кунда айнан таҳлилга оид интернет сайтларни очиш ва уларни доимий такомиллаштириб бориш соҳа ривожиди муҳим ҳисобланади. Афсуски, бу борада ҳам муаммолар тугуни ечилмасдан қолмоқда.

12. ОТМ ўқув дастурларининг шакли ва мазмунидаги ўзгаришлар албатта соҳа ривожиди бир мунча ўзгаришларга олиб келди. Жумладан, ўзбек тилида чоп этилган дарслик ва ўқув қўлланмалар, олиб борилаётган илмий тадқиқотлар ва уларнинг натижалари (рисолалар, услубий кўрсатмалар), ўқув курслари ва уларнинг давомийлигини оширилиши тасирида соҳада бир мунча ижобий

натижаларга эришилмоқда. Бирок ,ушбу манбаларда ҳам кўпроқ традицион, классик методологик базисдан фойдаланилмоқда, математик аппаратни кучайтиришга, статистик моделларга, эконометрик таҳлил методларига камроқ мурожаат қилинмоқда.

Албатта, тавсияларни қаторини истаганча давом эттириш мумкин. Бирок, соҳада муаммонинг ечимига келиш осонгина амалга ошадиган жараён эмас. Жаҳонда бўлаётган инкирозларнинг сабаблари, оқибатлари ва уларнинг ечимлари бўйича дунё аналитикларнинг ҳалига қадар аниқ бир тўхтамга кела олмаганлиги сабабли, соҳа аналитиклари ҳам бизнес субъектлари молиявий ҳисоботларида яширинган барча муаммоларни тезда ва аниқ ҳал қила оладилар дейишга ҳали эрта.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Молиявий ҳисобот таҳлили фанининг предмети

Молиявий ҳисобот таҳлили объекти

Молиявий ҳисобот таҳлили мақсади

Молиявий ҳисобот таҳлили мазмуни

Молиявий ҳисобот таҳлили принциплари

Молиявий ҳисобот таҳлилини амалга ошириш босқичлари.

Инвестиция қарорлари ва кредитлар беришга доир қарорларни қабул қилишда молиявий ҳисобот таҳлили

Хўжалик юритувчи субъектнинг бўлғуси пул оқимига баҳо беришда молиявий ҳисобот таҳлили

Хўжалик юритувчи субъектга ишониб топширилган ресурсларга ва унинг мажбуриятларига баҳо беришда молиявий ҳисобот таҳлили

Раҳбар органларнинг ишига баҳо беришда молиявий ҳисобот таҳлили

Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар ва уларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжлари:таҳлил субъектлари, уларнинг қизиқишлари ва манфаатлари.

Хўжалик субъектининг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволдаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг методологик асослари.

Молиявий ҳисобот таҳлилида қўлланиладиган усуллар

Молиявий ҳисоботни горизонтал таҳлили

Молиявий ҳисоботни вертикал таҳлили

Молиявий ҳисоботни тренд таҳлили

Молиявий ҳисоботни коэффициентли таҳлили

Молиявий ҳисоботни қиёсий таҳлили

Молиявий ҳисобот элементларини омилли таҳлили.

Молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг муҳим жиҳатлари ва қоидалари.

Молиявий ҳисобот таҳлили натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштириш тартиби.

2-БОБ.МОЛИЯВИЙ АХБОРОТЛАРНИ ТАҚДИМ ЭТИШ

2.1.Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Хар қандай бошқарувчининг муваффақиятлари кўп жиҳатдан тизимли ахборотлар таъминотига билан боғлиқ. Хўш ахборот нима? Унинг маълумотдан фарқи нимада?

"Ахборот" бу - у билан боғлиқ бўлган ноаниқликларни камайтирадиган маълумотлар тўпламидир. Яъни, хар қандай маълумот ахборот сифатида қабул қилинмайди. Ахборот ўрганиш объектини янги, илгари номаълум бўлган томонларини очиб берувчи далиллардир.

Бошқарувда ахборот бу-менежерлар фаолиятининг объекти, унинг муҳим меҳнат курули, воситасидир.

Хўжалик субъектлари молиявий ҳолати ва ундаги ўзгаришларни доимий кузатиб бориш ва муҳим бошқарув қарорларини қабул қилишда ахборотлар оқимининг бошқарувнинг сифат менежментини таъминлашда муҳим масала ҳисобланади. Ахборот оқимини энг муҳим ва асосий манбаси бу молиявий ҳисоботлардир.

Ахборот асри бўлган XXI-аср хўжалик субъектлари фаолияти ҳақидаги маълумотларни тайёрлаш, тақдим этиш, қайта ишлаш, таҳлил қилишнинг барча жиҳатларини ўзгартиришни, такомиллаштиришни талаб этмоқда.

Мазкур соҳа бўйича хорижлик олимларнинг қуйидаги гуруҳи самарали ишлар олиб боришганлигини қайд этиб ўтиш лозим. Афанасьев А.А., Баканов М.И., Балабанов И.Т., Бернстайн А., Ван Хорн Дж., Вейцман Н.Р., Друри К., Ефимова О.В., Зудилин А.П., Петрачкова А.М., Ковалев А.И., Козлова Т.В., Мюллер Г., Новодворский В.Д., Палий В.Ф., Рудановский А.П., Соколов Я.В., Ткач В.И., Ткач М.В., Томас П., Альберт Р., Хорин А.Н., Хорнгрен Ч.Т., Форстер Дж., Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Шнейдман Л.З., Эйдинов А.М.лар шулар жумласидандир. Бирок, ушбу изланишларда ҳам ахборотларни тақдим этишнинг бугунги иқтисодий маконга, замонга мос тизим яратилган деб бўлмайди. Негаки, глобал иқтисодиёт, интеграцион жараёнлар ахборотларни тақдим этишнинг умумий тартиблари, қоидалари ва тартибларига жиддий ўзгартиришлар киритишни талаб этмоқда. Айниқса рақамли иқтисодиётга ўтилиши ахборотлар оқимини йўлга қўйиш, уларни

қайта ишлаш, фойдаланиш, ҳаттоки “сақлаш” қоидаларини ҳам тубдан такомиллаштиришни заруриятга айлантирмоқда.

Бугунги кунда ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан расмий шаклда ва тартибларда тузиладиган қўйидаги ҳисобот шакллари таркибланиш мумкин.

2.1-жадвал

Ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан расмий тузиладиган ва тақдим этиладиган амалдаги ҳисобот турлари

	Ҳисобот турлари	Тақдим этиладиган органи
1	Молиявий ҳисоботлар	-солиқ органларига; -таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга; -давлат статистика органларига; -конун ҳужжатларига мувофиқ бошқа органларга; -бюджет муассасаларида юқори органга тақдим этиладиган ҳисоботлар.
2	Солиқ ҳисоботлари	Солиқ тўловчини рўйхатга олинган манзили бўйича давлат солиқ идорасига тақдим этиладиган ҳисоботлар
3	Статистика ҳисоботи	Ҳўжалик юритувчинини рўйхатга олинган манзили бўйича статистика органларига тақдим этиладиган ҳисоботлар
4	Махсус ҳисоботлар	-шахсий тўпланиб бориладиган пенсия жамғармалари юзасидан халқ банкига -нақд пул тушумлари бўйича банк муассасаларига -иш билан бандлик юзасидан меҳнат биржасига тақдим этиладиган ҳисоботлар -қасаба уюшма ташкилотига тақдим этиладиган ҳисоботлар ва бошқа ҳисоботлар

Ўзбекистон амалиётида молиявий ҳисобот ўз ичига қўйидагиларни олади: бухгалтерия баланси(1-шакл), молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот (2-шакл); пул оқими тўғрисидаги ҳисобот(4-шакл); хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот (5-шакл) ҳамда молиявий ҳисоботга қайдлар, изоҳлар, тушунтиришлар.

Молиявий ҳисобот таҳлилида ахборотларни тақдим этишнинг муаммоли жиҳатларини қўйидаги қаторларини келтириб ўтишимиз мумкин:

Молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот таъминотида молиявий ҳисоботларнинг шакли бўйича халқаро амалиётга уйғунлигини, бироқ мазмуни бўйича тубдан фарқланишларини кўриш мумкин. Молиявий

хисоботнинг ахборот таъминоти аҳамиятлилик, тўлиқлик, ишончлилик, ўз вақтидалик, реаллик, қиёсийлик, самарадорлик, етарлилик таомиллари бўйича халқаро нормаларга тўла жавоб беради деб айта олмаимиз.

2.2-жадвал

Молиявий ҳисоботлар ва улардаги ахборотларни таҳлил этишнинг зарурий жиҳатлари

Бухгалтерия баланси	
Ахборот тури	Молиявий ҳолат ҳақидаги ахборотларни жамлайди
Ахборот зарурияти	-иқтисодий ресурслар ва уларнинг таркибий тузилишига баҳо бериш зарурияти; -маблаглар ва уларнинг манбаланишига баҳо бериш зарурияти; -тўлов лаёқати ва ликвидлик даражасига баҳо бериш зарурияти; -молиявий барқарорликни молиявий мустаҳкамлигига баҳо бериш зарурияти; -хўжалик субъектининг ташқи муҳитга мослашувчанлигини баҳолаш зарурияти; -хўжалик субъектининг молиявий салоҳиятига баҳо бериш зарурияти; -хўжалик субъектининг молиявий ҳолатидаги кутилишларни баҳолаш зарурияти.
Ахборотни тузиш орилиги, тартиби ва қоидаси	Ҳар чорақда, жамланган ҳолатда, ҳисобга олиш қоидасида
Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот	
Ахборот тури	Хўжалик субъектининг фаолият натижавийлиги ҳақидаги ахборотларни жамлайди
Ахборот зарурияти	-хўжалик субъекти тасарруфидаги иқтисодий ресурслардан олдинги фаолият натижаси юзасидан олинган натижаларини баҳолаш зарурияти; -ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёки камайишини баҳолаш зарурияти; -ҳисобот даврида ажбуриятларнинг камайишини ёки кўпайишини баҳолаш зарурияти; -келгусидаги пул оқимларини баҳолаш зарурияти; -ресурслардан самарали фойдаланиш ҳолатига баҳо бериш зарурияти;
Ахборотни тузиш орилиги, тартиби ва қоидаси	Ҳар чорақда, жамланган ҳолатда, ҳисобга олиш қоидасида

Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот	
Ахборот тури	Молиявий ҳолатдаги ўзгаришларни ифода этади
Ахборот зарурияти	-пул маблағлари ва пул эквивалентларини хўжалик эҳтиёжларига қоплаш имкониятларини баҳолаш зарурияти; -пул маблағларини дисконтлаш, келгусида фойда келтиришини баҳолаш юзасидан ахборотлар зарурияти; -хўжалик субъектининг иктисодий активларини пулга айланиш даврийлигини баҳолаш зарурияти.
Ахборотни тузиш орилиги, тартиби ва қондаси	Ярим йиллик ва йиллик даврага, кассали усулда
Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот	
Ахборот тури	Молиявий ҳолатдаги ўзгаришларни ифода этади
Ахборот зарурияти	-хусусий капиталнинг таркибий ўзгаришларини баҳолаш зарурияти; -захираларнинг шакллантириш ҳолатини баҳолаш зарурияти; -тўлаш учун ҳисобланган дивидендлар суммасининг ўзгаришларини баҳолаш зарурияти
Ахборотни тузиш орилиги, тартиби ва қондаси	Йиллик даврада, ҳисобга олиш қондасида

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтилиши билан ушбу орилиқ масофа бир мунча қисқарганлигини кўриш мумкин. Лекин бу дегани хўжалик юритувчи субъектлари бизнесининг ахборотлиги муаммоси бирданига ҳал қилинди дегани эмас.

Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этишнинг амалдаги тартибларида устуворлик бизнес жараёнларнинг реал ҳолатини объектив акс эттиришга қаратилмас экан ҳар қандай таҳлил ўз мақсадига эриша олмайди.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот тўғрисидаги ўз вақтидалик принципига тўла амал этмаслик ҳам таҳлил сифатига сезиларли таъсир этмоқда. Базан шундай ҳолатлар ҳам учрайдики молиявий ҳисоботларнинг (айниқса йирик бизнесда) очикланиши молиявий ҳисоботлар кеч эълон қилинади ёки умуман эълон қилинмайди.

Молиявий ахборотларни қайта ишлашнинг ўзбек тилидаги компьютер дастурларининг яратилмаганлиги ҳам соҳага оид муаммоларнинг биттасидир. Бу борадаги ишлар бошланганига қарамасдан ҳалига қадар аниқ натижани кўрсата олмаймиз.

Шунингдек, молиявий ҳисоботларни электрон шаклда тақдим этишнинг ташкилий, техник ва амалий муаммоларни учрамоқда.

Ахборотларни тузиш, тақдим этиш юзасидан қайта мурожаатларнинг тизимга солинмаганлигидир. Яъни, молиявий ҳисоботлар фақат тақдим этиш шарт ва зарурлиги учунгина тузилмоқда. Унинг кейинги жараёнлардаги ўрганишлар, таҳлиллар амалга оширмапти.

Молиявий ҳисоботларни таҳлил этишда қўшимча манбаларга жуда кўп зарурият туғилади. Уларни олинishi, олинган ахборотларнинг ишончилиги, тезкорлиги, аниқлиги, асослиги каби қатор муаммоларга дуч келинмоқда. Бу жараёнлар кўпроқ хўжалик субъектларининг фонд бозори, қимматли қоғозлар бозори, базор ва иш активлигини баҳолашда айниқса қийнчиликлар туғдирмоқда.

Молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш бўйича энг муҳим муаммоларда биттаси бу улар бўйича маъмурчилик харажатларининг ҳаддан ташқари ортиб кетиши билан ҳам боғланади. Маъмурчилик харажатларининг ҳисоби ва уларни меъёрлаш бўйича ҳеч қандай тартиб, қоидалар белгиланмаган.

Молиявий ҳисоботларни тузишда халқаро стандартлардаги нормаларга амал этишда ягона ёндашувнинг йўқлиги, уларни ҳар битта хўжалик юритувчи субъект узига хос тарзда қўуллашдаги хилма хилликлар мавжудлиги ҳам соҳага оид энг ўткир муаммолардан биттаси ҳисобланади. Шу билан биргаликда жаҳон бозорига чиқишда уларнинг қай даражада аҳамиятли эканлиги иқтисодий жиҳатдан етарли даражада асосланмаганлиги ҳам ушбу соҳада ишларнинг жадал ривожланишига тасир этмоқда.

Молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш тартибларида электрон ҳисоботларнинг (молиявий (бухгалтерия), солиқ, статистика, божхона, банклар ҳисоботларининг) ягона порталини шакллантириш ва тегишли бўғин бўйича мижозлар ахборотларини умуллашган тарзда очиклигини таъминлаш лозим. Масалан экспорт ҳажми, импорт ҳажми, солиқ тўловлари, ишловчилар сони, активлар ҳажми, рентабеллиги тўғрисида ахборотларни олиш ва уларни қиёсий таҳлилини амалга оширишга имкон берувчи тизимини шакллантириш лозим. Бу ахборотларда сир сақланадиган манбаларни филтрлашнинг умуман кераги йўқ. Ҳар битта хўжалик юритувчи субъект ўзининг рақобатчиси ҳақидаги умумлашган маълумотларни билиб туриши шарт ва зарур.

Турли ҳисоботларни тузишда уларни тузиш ва тақдим этишда комерал назоратни йўлга қуйиш орқали хўжалик юритувчи субъектларни режали ва режадан ташқари текширишларига йўл қуймаслик лозим. Ахборотларни тўғри ва ишончли акс эттиришда ишончлилик тамойилини кучайтириш лозим. Бунинг учун уларни рағбатлантирувчи механизмларни ўйлаб топиш зурур.

2.2. Молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этишнинг концептуал асоси

Иқтисодиётдаги ўзгаришларнинг жадаллиги замонавий бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитнинг ҳам мазмунини тубдан янги шакл ва мазмунда юритишни талаб этмоқда.

Бугунги кунда, молиявий ҳисобот таҳлилини мулк эгалари, шериклар, ҳамкорлар, мол етказиб берувчилар ва харидорлар, қарз берувчи ва олувчилар, назорат ва тафтиш органлари, контригентларнинг кенг доирадаги таркибининг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда концептуал асослари янгидан тузиб чиқилмоқда. Бу борада, Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирда қабул қилинган “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги, “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонунлари, Кодекслар (Бюджет, Солиқ, Меҳнат, Инвестиция), Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 18 сентябрдаги 3946-сонли “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2020 йил 24 февралдаги 4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорлари, Молия вазирлиги томонидан чиқарилган йўриқномалар, низомлар ва буйруқлар муҳим ўрин тутди. Негаки ушбу норматив ҳужжатлар бухгалтерия ҳисоби таҳлил ва аудитни йўлга қўйишнинг методологиясини шакллантиришга муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Молиявий ҳисобот - алоҳида ёки жамланган гуруҳга кирувчи субъектларнинг маълум бир даврдаги фаолияти ҳақидаги молиявий ахборотни тақдим этиш воситасидир.

Молиявий ҳисоботлар - бухгалтерия ҳисоби субъектининг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати ва ундаги ўзгаришларнинг тизимлаштирилган ахборотларини тақдим этиш шакллари ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисоби субъектининг йиллик молиявий ҳисобот куйидагиларни шаклларни ўз ичига олади:

- бухгалтерия баланси (молиявий ҳолат тўғрисидаги);
- молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот(фойда ва зарарлар тўғрисидаги);
- пул оқимлари ҳақидаги ҳисобот;
- хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот;
- изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

2.3-жадвал

Молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг ахборотлиги

Ҳисобот шакллари			
Бухгалтерия баланси	Фойда ва зарар ҳақида ҳисобот	Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот	Капитал тўғрисидаги ҳисобот
Иқтисодий ресурслар ҳақидаги, ликвидлик ва тўловга қобиллик ҳақидаги, корхонанинг ўзгаришларга адаптация қилиш қобилиятини баҳолаш тўғрисидаги ахборотларни олишга имкон беради	Ресурслар басини юзасидан пул оқимларининг ижобий салдосини, фаолият натижаси ва рентабеллик ҳақидаги ахборотларни беради	Корхонанинг соф активлар қийматини баҳолашга, тўловга қобиллик ва ликвидликни баҳолашга, пул маблағларини самарали бошқариш тўғрисидаги ахборотларни олиш имконини беради	Корхонанинг операцион, молиявий ва инвестицион фаолият натижасини баҳолашга, корхонанинг пул ишлаб топиш қобилияти, ушбу маблағларга корхонанинг заруриятини баҳолаш имкон беради
Молиявий ҳисоботга изоҳлар, қайдлар, тушунтиришлар			

Халқаро стандартлар бўйича тузиладиган молиявий ҳисоботга доир талаблар молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида белгиланади.

Бухгалтерия ҳисоби субъекти молиявий ҳисоботни тузишда мустақил балансга ажратилган ўз ваколатхоналарининг, филиалларининг ва бошқа таркибий бўлинмаларининг бухгалтерия балансларини ҳамда бошқа ҳисобот шакллари тузиши керак.

Молиявий ҳисобот ҳисобот йили бошидан ортиб боровчи якун билан тузилади.

Бюджет ташкилотларининг молиявий ҳисоботи бюджет тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ тузилади ва тақдим этилади.

Молиявий ҳисоботнинг таркиби ва мазмуни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланади.

Банклар ва бошқа кредит ташкилотлари молиявий ҳисоботининг таркиби ҳамда мазмуни Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланади.

Асосий хўжалик жамияти бўлган ва шўъба хўжалик жамиятларига, ўз назорати остидаги ташкилотларга эга бухгалтерия ҳисоби субъекти консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузади.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш тартиби, шунингдек асосий хўжалик жамиятининг назорати остидаги ташкилотларга қўйиладиган талаблар бухгалтерия ҳисоби стандартлари билан белгиланади.

Молиявий ҳисобот қуйидагиларга тақдим этилади:

давлат солиқ хизмати органларига;

таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга;

давлат статистика органларига;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа органларга.

Молиявий ҳисобот электрон ҳужжат тарзида тақдим этилиши мумкин.

Молиявий ҳисобот йилнинг ҳар чорагида тақдим этилади. Кичик корхоналар ва микрофирмалар фақат бухгалтерия балансидан ҳамда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботдан иборат йиллик молиявий ҳисоботни тақдим этади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг йиллик молиявий ҳисоботи манфаатдор банклар, биржалар, инвесторлар, кредиторлар, шунингдек қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа шахслар учун очикдир.

Акциядорлик жамиятлари, шунингдек суғурта ташкилотлари, банклар, жамоат фондлари ва қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ташкилотлар ҳар йилги молиявий ҳисоботни акциядорларнинг ёки бухгалтерия ҳисоби субъекти бошқа юқори бошқарув органининг йиллик умумий йиғилиши ўтказиладиган санадан камида икки ҳафта олдин аудиторлик ҳулосаси билан бирга эълон қилиши шарт.

Бухгалтерия ҳисобининг асосий мақсади барча хўжалик операцияларини яхлит, узлуксиз, ҳужжатлар асосида ҳисобга олиш йўли билан бухгалтерия ахборотини йиғиш, қайд этиш ва

умумлаштиришнинг тартибга солинган тизимидан, шунингдек унинг асосида молиявий ва бошқа ҳисоботни тузишдан иборатдир.

Бошланғич ҳисоб ҳужжатларига асосланган, бухгалтерия ҳисоби регистрларида, молиявий ҳисоботларда, тушунтиришларда ҳамда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритиш билан боғлиқ бошқа ҳужжатларда акс эттириладиган бухгалтерия ҳисоби объектлари ҳақидаги қайта ишланган маълумотлар- бухгалтерия ахбороти деб юритилади.

Бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишга доир минимал талабларни бухгалтерия ҳисоби стандартлари белгилайди.

Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари -бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишга доир махсус талабларни белгилайди. Хўжалик субъектлари молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини конун ҳужжатларида белгиланган тартибда қўллашлари мумкин.

Кўпгина тадбиркорлик субъектлари, молиявий ҳисоботлардан ташқари, тадбиркорлик субъектининг раҳбарияти томонидан тайёрланган унинг молиявий ҳолати ва молиявий натижаларининг асосий жиҳатларини ҳамда у дуч келадиган асосий ноаниқликларни шарҳлайдиган ва тушунтирадиган молиявий таҳлилни ҳам тақдим этадилар. Бундай ҳисобот қуйидагиларнинг таҳлилини ўз ичига олиши мумкин:

(а) молиявий натижаларни шакллантирган асосий омиллар ва таъсирлар, жумладан тадбиркорлик субъекти фаолият кўрсатадиган муҳитдаги ўзгаришлар, тадбиркорлик субъектининг ушбу ўзгаришларга жавобан чоралари ва уларнинг таъсири, ҳамда тадбиркорлик субъектининг молиявий натижаларни сақлаб қолиш ва кўпайтиришга қаратилган инвестицион сиёсати, жумладан унинг дивиденд сиёсати;

(б) тадбиркорлик субъектининг фаолиятини молиялаштириш манбалари ва у томонидан кўзланган мажбуриятларнинг капиталга нисбати коэффиценти;

(в) тадбиркорлик субъектининг МҲХСларга мувофиқ молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тан олинмаган ресурслари.

Тадбиркорлик субъекти ўзининг, пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларидан ташқари, молиявий ҳисоботларини бухгалтерия ҳисобининг ҳисоблаш усули асосида тайёрлаши лозим. Бухгалтерия ҳисобининг ҳисоблаш усули қўлланилганда, тадбиркорлик субъекти

моддаларни активлар, мажбуриятлар, капитал, даромадлар ва харажатлар (молиявий ҳисоботлар элементларини) сифатида тан олади, қачонки улар Концептуал асосда келтирилган ушбу элементларнинг таърифларига ва тан олиш мезонларига тўғри келса.

2.3. Молиявий ахборотларни шакллантиришда ҳисоб тамойилларининг тўтган ўрни ва қўлланиши

Молиявий менежментнинг халқаро амалиётида бухгалтерия ахборотига қўйиладиган асосий талаб-бу унинг фойдаланувчиларнинг кенг гуруҳи томонидан қарорлар қабул қилиш учун фойдалилигига қаратилади. Шу сабабли, ахборот молиявий ахборот сифатини белгиловчи бир қатор талабларга жавоб бериши керак. Молиявий ҳисоботни тузишда қуйидаги тамойилларга амал этилади.

Ҳисоблаш. Даромадлар ва харажатлар бухгалтерия ҳисобида тан олинади ва молиявий ҳисоботларда уларни келиб тушиши ёки юзага келишига қараб (пул маблағларини олиш ёки тўлаш асосида эмас) акс эттирилади.

Икки ёклама ёзув усули билан ҳисоб юритиш. Икки ёклама ёзув усулида ҳисобни юритиш деганда шу нарса тушуниладики, хўжалик юритувчи субъектлар иккиёклама ёзув тизими асосида бухгалтерия операцияларини рўйхатга олишни юритиши керак. Иккиёклама ёзув шундан иборатки, битта операция бўйича битта сумманинг ўзи бухгалтерия ҳисобининг камида иккита счётида акс эттирилади.

Узлуксизлик. Хўжалик юритувчи субъект узлуксиз ишлайдиган, яъни келажакда ишлашни давом эттирадиган деб ҳисобланади. Унинг ўз фаолиятини тугатиш ёки фаолият қўламини анча қисқартириш нияти ҳам, зарурати ҳам йўқ деб тахмин қилинади.

Хўжалик операцияларини, активларни ва пассивларни пулда баҳолаш. Молиявий ҳисоботларда ахборотларни умумлаштириш мақсадида барча операциялар ва ҳодисалар пулда баҳоланади.

Ишончлилик. Ахборотда муҳим хато ёки гаразлилик бўлмаса ва фойдаланувчилар унга таянишлари мумкин бўлса, ишончли ҳисобланади.

Операциялар ёки ҳодисаларнинг ишончлилиги одатда бошланғич ҳисоб ҳужжатлари билан тасдиқланиши керак.

Олдиндан кўра билиш (эҳтиёткорлик). Қарорлар қабул қилишда олдиндан кўра билиш (эҳтиёткорлик) принципига риоя қилиш

активлар ва даромад ошириб баҳоланмаслиги, мажбуриятлар ёки харажатлар эса камайтириб баҳоланмаслиги учун ноаниқлик шароитида баҳо чиқариш учун зарурдир.

Мазмуннинг шаклдан устунлиги. Агар ҳисоб ҳужжатларидаги ва молиявий ҳисоботдаги ахборот операциялар ва ҳодисаларнинг мазмунини тўғри акс эттирса, бу ахборот фақат унинг ҳуқуқий шакли билангина эмас, балки моҳияти ва иқтисодий реаллигига мувофиқ ҳисобга олинishi ва тақдим этилиши зарур.

Кўрсаткичларнинг қиёсийлиги. Молиявий ахборот фойдали ва мазмунли бўлиши учун, бир ҳисобот давридаги ахборот бошқа ҳисобот давридагиси билан қиёсланадиган бўлиши керак. Фойдаланувчилар ҳўжалик юритувчи субъект томонидан молиявий ҳисоботни тайёрлашда фойдаланган ҳисоб сиёсатидан, мазкур сиёсатдаги барча ўзгаришлардан ва шундай ўзгаришларнинг натижаларидан хабардор бўлишлари керак.

Молиявий ҳисоботнинг бетарафлиги. Молиявий ҳисоботда келтириладиган ахборотлар ишончли бўлиши учун ғаразлиликдан мустақил бўлиши керак.

Ҳисобот даврида даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги. Ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг мувофиқлиги ушбу даврда мазкур ҳисобот даврида олинган даромадларга асос бўлган харажатларни акс эттиришини билдиради. Агар даромадлар ва харажатларнинг айрим турлари ўртасидаги бевосита боғлиқликни аниқлаш қийин бўлса, харажатлар тақсимлашнинг бирор-бир тизимига мувофиқ тарзда бир неча ҳисобот даврига тақсимлаб чиқилади. Бу бир неча йилга тақсимланадиган амортизация харажатларига ҳам тааллуқлидир.

Активлар ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш. Активлар ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш принципи уларнинг таннарни ёки харид қилиш қиймати баҳолашга асос бўлишини назарда тутди.

Стандартларда назарда тутилган айрим ҳолларда ҳақиқий баҳолаш харид қилиш қийматидан фарқ қилиши мумкин.

Тушунарлилик. Молиявий ҳисоботларда келтириладиган ахборотлар фойдаланувчилар учун очик ва тушунарли бўлиши керак.

Аҳамиятлилик. Молиявий ахборот фойдаланувчилар қарорлар қабул қилиш жараёнида уларнинг талабларини қаноатлантириши ва уларга операцион, молиявий ва ҳўжалик фаолияти ҳодисаларига баҳо беришда ёрдамлашиши учун аҳамиятли бўлиши керак.

Мухимлик. Агар ахборотнинг киритмаслик ёки нотўғри кўрсатилиши ахборотдан фойдаланувчиларнинг молиявий ҳисобот асосида қабул қиладиган иқтисодий қарорларига таъсир қилса, бундай ахборот муҳим ҳисобланади. Ахборотнинг аҳамиятлиги унинг моҳиятига ҳам, шунингдек унинг қиммати (муҳимлиги) ҳам таъсир ўтказиши мумкин.

Ҳаққоний ва бегараз тасаввур этиш. Молиявий ҳисоботлар фойдаланувчиларда субъектнинг молиявий ҳолати, операцияларнинг натижалари ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида ҳаққоний ва бегараз тасаввур ҳосил қилиши керак.

Тугалланганлик. Молиявий ҳисоботларнинг ишончилигини таъминлаш мақсадида ахборот етарлича тўла ҳажмда тақдим этилиши керак.

Изчиллик. Ҳисоб сиёсати бир даврдан иккинчисига изчиллик билан ўтказилиши назарда тутилади. Фойдаланувчилар хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳолатидаги ўзгаришлар тенденцияларини аниқлаш учун унинг турли ҳисобот даврларидаги молиявий ҳисоботларини қиёслаш имкониятига эга бўлишлари керак.

Ўз вақтидалик. Ҳисобот ахборотининг асоссиз кечиктирилганда у ўзининг иқтисодий аҳамиятлилигини йўқотади. Ахборотни ўз вақтида тақдим этиш учун битимнинг ёки бошқа ҳодисанинг барча жиҳатлари маълум бўлгунга қадар ҳисоботга зарурат пайдо бўлиши мумкин, бу эса унинг ишончилигини бузади. Бошқа томондан, агар ҳисобот барча жиҳатлар маълум бўлгунча кечиктирилса, энг ишончли ахборот ҳам кам фойда бериши мумкин, чунки фойдаланувчилар олдиқарор қабул қилишга мажбур бўлади. Аҳамиятлилиқ ва ишончилиқ ўртасида мувозанатга эришиш мақсадида иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдаланувчиларнинг талабларини қандай қилиб яхшироқ қаноатлантиришни ҳал этиш керак.

2.4. Молиявий ҳисобот элементлари: активлар, мажбуриятлар, хусусий сармоя, захиралар, даромадлар, харажатлар, молиявий натижалар

Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа хўжалик операцияларини молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳлаб акс эттиради. Активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар бухгалтерия

балансида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементлар ҳисобланади. Даромадлар ва харажатлар фаолият натижалари тўғрисидаги ҳисоботда хўжалик юритувчи субъектнинг кўрсаткичларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементлар ҳисобланади. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот фаолият натижалари элементларини ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришларни акс эттиради.

Молиявий ҳолатни аниқлаш билан бевосита боғлиқ элементлар бўлиб қуйидагилар ҳисобланади: активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, резервлар, даромадлар ва харажатлар. Улар қуйидаги тарзда аниқланади:

Активлар - субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иктисодий ресурслардир.

Активлар - хўжалик субъектнинг киймат баҳосига эга бўлган моддий, шу жумладан, пул маблағлари ва дебиторлик қарзлари ва номоддий мулкдир.

Активларда акс эттирилган бўлғуси иктисодий фойда, хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағлари оқимида потенциал, бевосита ва билвосита қўшиладиган улушдир. Бу улуш хўжалик юритувчи субъект асосий фаолиятининг бир қисми сифатида юзага келиши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектнинг активлари аввалги битимлар ва бошқа воқеаларнинг натижасидир. Хўжалик юритувчи субъектлар одатда активларни сотиб олиб ёки хосил қилиб унга эга бўладилар, бироқ, бошқа битимлар ва воқеалар активларни кўпайтиришга имкон беради. Масалан, хўжалик юритувчи субъект ҳукуматдан олган кўчмас мулк. Келгусида кутиладиган битимлар ва бошқа воқеалар ўзидан ўзи активларнинг пайдо бўлишига олиб келмайди.

Хўжалик юритувчи субъект ўз активларидан мулкни, товар-моддий захиралар ишлаб чиқаришни ва хизматлар кўрсатилишини бошқариш учун фойдаланади.

Активларда акс эттирилган бўлғуси иктисодий фойда хўжалик юритувчи субъект томонидан ҳар хил йўللار билан амалга оширилиши мумкин. Масалан, активдан:

-товар-моддий захиралар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишда алоҳида ёки бошқа активлар билан биргаликда фойдаланилиши;

- бошқа активларга алмаштирилиши;
- мажбуриятларни бажариш учун фойдаланилиши;
- хўжалик юритувчи субъектнинг эгалари ўртасида тақсимланиши мумкин.

Активлар бинолар, иншоотлар ва ускуналар сингари жисмоний шаклга эга. Бироқ, жисмоний шакл активнинг мавжуд бўлиши учун зарур эмас. Масалан, патентлар ва муаллифлик ҳуқуқлари активлардир, агар хўжалик юритувчи субъект келгусида улардан фойдаланишдан иқтисодий фойда олишни кутаётган бўлса.

Активлар, масалан, дебиторлик қарзлари ва мулк юридик ҳуқуқлар, шу жумладан эгалик ҳуқуқи билан боғлиқдир. Актив мавжудлигини аниқлашда, эгалик ҳуқуқи асосий ҳисобланмайди. Масалан, ижарага олинадиган мулк актив ҳисобланади, агар хўжалик юритувчи субъект ана шу мулкдан олиниши керак бўлган фойдани назорат қилса.

Харажатларни амалга ошириш билан активларни ҳосил қилиш ўртасида узвий алоқа мавжуд, аммо бу жараёнлар ҳамма вақт ҳам вақти бўйича тўғри келмайди. Хўжалик юритувчи субъект томонидан амалга оширилган харажатлар бўлгуси иқтисодий фойда изланганидан далолат беради, лекин активлар олинганини узил-кесил тасдиқламайди. Бинобарин, харажатларнинг мавжуд эмаслиги объектни актив деб ҳисоблаш учун асос бўлмайди. Масалан, хўжалик юритувчи субъектга текинга берилган объектлар активларни таърифлашга мос келади.

Хусусий сармоя - субъектнинг мажбуриятларини чегириб ташлагандан кейинги активларидир.

Хусусий сармоя устав, қўшилган, захиралар сармояси ва тақсимланмаган фойдадан иборатдир. Зарур ҳолларда устав, қўшилган, захира сармоялари таҳлилий жиҳатдан алоҳида ҳисобга олинади. Бухгалтерия балансидаги хусусий сармоянинг миқдори активлар қийматини ва мажбуриятларни баҳолашга боғлиқдир.

Мажбуриятлар - шахснинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти-ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир.

Хўжалик юритувчи субъект бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдида жорий масъулиятли эканлиги мажбуриятнинг асосий тавсифидир.

Мажбуриятлар уставнинг ёки шартноманинг талаблари оқибати сифатида кучга кириши мумкин. Масалан, олинган товар-моддий захиралар ва хизматлар учун тўланадиган суммалар. Мажбуриятлар олдин тадбиркорлик иши жараёнида, яхши муносабатларни сақлаб туриш ёки ҳолисона тарзда иш кўришда ҳам юзага келади. Масалан, агар хўжалик юритувчи субъект кафолат муддати тугаганидан сўнг ўз маҳсулотидаги камчиликларни тузатиш тўғрисида қарор қабул қилса, шу бўйича қилинган харажатлар ҳам мажбуриятлар деб ҳисобланади.

Ҳозирги мажбурият билан келгуси мажбурият ўртасида чегара бўлиши керак. Хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг келгусида активларни сотиб олиш ҳақида қабул қилган қарори мажбурият пайдо бўлишига сабаб бўлмайди. Мажбурият одатда актив олинганда ёки хўжалик юритувчи субъект активни сотиб олиш тўғрисида битимга қиришгандагина пайдо бўлади.

Тегишли мажбуриятни бажариш одатда бошқа тарафнинг эътирозларини қондириш учун иқтисодий фойдани ифдаловчи хўжалик юритувчи субъект ресурсларини ўзига жалб этади. Мажбуриятларнинг бажарилиши ҳар хил усулларда (қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳоллардан ташқари) амалга оширилади:

ҳақ тўлаш билан;

бошқа активларни бериш билан;

хизматларни кўрсатиш билан.

Ушбу мажбуриятни бошқаси билан алмаштириш орқали;

Мажбуриятларни акцияларга алмаштириш орқали. Мажбурият, кредитор ўз ҳуқуқларидан бош тортган ҳолларда ёки кредитор ана шу ҳуқуқларидан маҳрум бўлганида, бажарилган деб ҳисобланиши мумкин.

Мажбуриятлар аввалги битимлар ёки ўтган воқеаларнинг натижасидир. Масалан, товар-моддий захираларни сотиб олиш ва хизматларни олиш билан тўланиши керак бўлган (агар улар илгари тўланмаган бўлса ёки етказиб берилганда) счётлар ҳам олинади.

Захиралар - келгусида муайян харажатларга сарфланиши мумкин бўлган хусусий сармоянинг бир қисмидир.

Хўжалик юритувчи субъектни ва кредиторларни зарарларнинг оқибатларидан қўшимча тарзда ҳимоя қилишни таъминлаш учун

захираларни вужудга келтириш зарур. Захираларни ҳосил қилиш ва уларнинг миқдори ҳақидаги ахборот қарорлар қабул қилишда фойдаланувчилар учун аҳамиятлидир. Захираларни вужудга келтириш хўжалик юритувчи субъектга доир қонунчиликда ва уставда (солиқ қонунларини бузмаган ҳолда) кўзда тутилади.

Даромадлар - ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир.

Ялпи даромад хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолиятидан олинган даромадларни ўз ичига олади. Асосий фаолиятдан даромад маҳсулот, ишлар, хизматлар, товар-моддий захиралар, бошқа активларни сотишдан, шунингдек мукофотлар, фоизлар ва дивидендлар, гонорарлар ва хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятига боғлиқ бўлган рентадан олиниши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъект асосий бўлмаган фаолият натижасида оладиган даромадлар даромадни аниқлашга мос келадиган моддаларни ўз ичига олади ва концептуал асоснинг алоҳида таркибий қисмлари деб ҳисобланмайди.

Биржада муомалада бўладиган қимматли қоғозларни қайта баҳолаш ва бошқалар асосий бўлмаган фаолият натижасида пайдо бўладиган даромадларга мисол бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бундай даромадлар, агар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда эътироф этилса, алоҳида кўрсатилади, чунки иқтисодий қарорларни қабул қилишда улар ҳақидаги ахборот фойдали бўлиши мумкин.

Солиққа тортиладиган даромад (зарар) - солиқ қонунларига мувофиқ белгиланган ҳисобот давридаги даромад (зарар) суммасидир.

Харажатлар - ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир.

Харажатларни белгилаш мулкни, ишлаб чиқаришни бошқариш билан ҳамда маҳсулот сотиш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш ва зарарлар билан боғлиқ харажатларни ўз ичига олади. Улар одатда пул маблағлари, моддий захиралар, иншоотлар, ускуналар ва бошқалар сингари активларнинг чиқиши ёки улардан фойдаланилиши шаклида бўлади.

Зарарлар иқтисодий фойданинг камайганлигини билдиради ва ўз табиатига кўра бошқа харажатлардан фарқ қилмайди ва концептуал асоснинг алоҳида қисми деб ҳисобланмайди.

Зарарлар бошқа активларни сотишда ёки табиий офатлар натижасида юзага келиши мумкин. Бундай зарарлар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда кўрсатиладиган бўлса, улар ҳақидаги ахборот иктисодий қарорларни қабул қилишда фойдати бўлиши мумкин ва шунинг учун ҳам улар алоҳида кўрсатилади.

Молиявий натижалар - хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иктисодий якунидир.

Даромадлар ва харажатлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган ахборотни тақдим этиш мақсадида фаолият турларини чегаралаш йўли билан кўрсатилиши мумкин. Масалан, хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти давомида ва фаолият жараёнидаги фавқулодда ҳолатларда юзага келадиган даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара умумий қабул қилинган амалиётдир. Бундай чегаралаш хўжалик юритувчи субъектнинг келгусида пул маблағларини қўпайтириш қобилиятига баҳо беришда аҳамиятли бўлган моддаларнинг манбалари асосида ўтказилади. Моддаларни чегаралашда хўжалик юритувчи субъектнинг табиати ва унинг фаолияти билан ҳисоблашиш керак. Битта хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти натижасида пайдо бўладиган моддалар бошқаларига қараганда фавқулодда бўлиши мумкин.

Даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара ҳамда уларнинг ҳар хил комбинациялари ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг иш натижаларини кўрсатиш имкониятини беради. Бундай бўлимлар ҳар хил моддаларни ўз ичига олади. Масалан, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот солиққа тортилишгача ва ундан кейинги молиявий-хўжалик фаолиятидан олинган даромадни кўрсатади.

Омонат эгаларининг хусусий сармояга улушлари даромад ҳисобланмайди; хусусий сармоянинг эгалари ўртасида тақсимланиши харажат ҳисобланмайди.

Даромадлар ва харажатларни аниқлаш уларнинг асосий фарк қилувчи жиҳатларини очиқ беради, лекин уларни молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда эътироф этишдан олдин жавоб бериши лозим бўлган мезонларни аниқлаштирамайди.

2.5.Хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини кўпайтириш ва натижага эришиш қobiliятини баҳолашда, иқтисодий қарорлар қабул қилишда молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот таъминоти

Молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот таъминотида молиявий ҳисоботлар, уларга берилган изоҳлар, қайдлар ва тушунтиришларнинг тавсифини қуйида қараб чиқамиз.

2.5.1.Бухгалтерия баланси.

Бухгалтерия баланси маълум санага корхонанинг активлари, капитали ва мажбуриятларини ҳолати ҳақида ахборот берувчи ҳисобот шаклидир.

«Баланс» атамаси лотинча *bis* икки марта, *banx* - тарози палласи сўзларидан таркиб топган бўлиб, иккала палла деган маънони англатади. У тенглик, мувозанат тушунчаси сифатида ишлатилади.

Бухгалтерия балансини турли таснифий белгилари (тузилиш вақти, ахборот ҳажми, акс эттириш объекти, тозалаш усули) бўйича турларини таркиблаш мумкин. 2.3-жадвалга қаранг

2.4-жадвал

Бухгалтерия балансини турлари

Бухгалтерия балансини тузилиш вақтига кўра				
Ташкил топиш баланси	Жорий баланс	Тугатиш баланси	Бўлиш баланси	Бирлаштириш баланси
Корхонанинг ташкил топиш вақтида тузилади.	Корхонанинг узлуксиз фаолиятида, конунда белгиланган муддатларда тузилади	Корхона тугатилганда тузилади	Йирик корхона бир неча майда корхоналарга бўлиниш вақтида	Бир неча корхоналар бир корхонага бирлашганда тузилади
Ахборот ҳажми бўйича баланслар				
Бир марталик		Йиғма баланс		
Бир марталик баланс фақат битта корхона бўйича жорий ҳисоб асосида тузилади.		Йиғма баланс бир марталик баланслар асосида тузилади ва бирлашмалар (вазирликлар, кўмита ва бошқармалар ва шу кабилар)нинг хўжалик маблағларини акс эттиради.		
Акс эттириш объектига кўра				
Муствакил баланс		Алоҳида баланс		
Муствакил балансни		Алоҳида балансни корхонанинг таркибий		

хуқуқий шахс бўлган барча корхоналар тузади.	бўлинмалари (филиаллар, бўлимлар, шўъба ва қарам хўжаликлар ва шу қабилар) тузади.
Акс этириш объектига кўра	
Брутто баланс	Нетто баланс
Тартибга солувчи моддаларни ўз ичига олувчи балансдир	Баланснинг умумий қиймати билан тартибга солувчи моддалар суммаси чегирилади.

Хўжалик юритувчи субъектлар узлуқсиз фаолиятида иқтисодий ресурслар ҳаракатга келтирилади ва уларнинг тузилиши доимо ўзгариб туради. Ушбу ўзгаришларни бухгалтерия балансида тўртта жиҳатини характерлаш лозим. Биринчи жиҳат ўзгариш актив ва пассив томоннинг ўсишини характерлайди, иккинчи жиҳат ўзгаришлар ҳар икки томоннинг камайишини, учинчи жиҳат ўзгаришлар фақат актив томоннинг ўзгаришини, тўртинчи жиҳат ўзгаришлар фақат пассив томоннинг ўзгаришларини характерлайди.

2.5-жадвал

Бухгалтерия балансидаги ўзгаришлар

Балансдаги ўзгаришлар			
$A+X1=P+X1$	$A-X2=P-X2$	$A+X3-X4=P$	$A=P+X4-X4$
Актив томон ҳам пассив томон ҳам ортади	Актив томон ҳам пассив томон ҳам камаяди	Кўпайиш ва камайиш актив томонда кузатилади	Кўпайиш ва камайиш пассив томонда кузатилади
Баланс суммаси ортади	Баланс суммаси камаяди	Баланс суммаси ўзгармайди	Баланс суммаси ўзгармайди

Бухгалтерия балансини молиявий таҳлилга тайёрлаш юзасидан унинг элементлари ва моддаларини турли таснифий белгилари бўйича кўрсаткичлар тизимига жамлаш талаб этилади. Бу таснифий белгилар уларнинг шакли, айланувчанлик даражаси, ликвидлиги бўлиши мумкин.

2.6-жадвал

Бухгалтерия баланси актив томони классификацияси

Активлар (А)			
Узоқ муддатли активлар (УМА)		Жорий активлар (ЖА)	
Молиявий бўлмаган узоқ муддатли активлар (МБУМА)	Молиявий узоқ муддатли активлар (МУМА)	Молиявий бўлмаган жорий активлар (МБЖА)	Молиявий жорий активлар (МЖА)

Пул кўринишида бўлмаган активлар (ПКБМ)		Пул кўринишидаги активлар (ПКМ)
Кийин сотиладиган активлар (КСА)	Ликвид активлар (ЛА)	

2.7-жадвал

Бухгалтерия баланси пасив тамони классификацияси

Пассив (П)			
Уз маблағлари манбаси (УММ)	Мажбуриятлар (М)		
Хусусий капитал	Узоқ муддатли кредит ва қарзлар (УМ)	Қисқа муддатли кредит ва қарзлар(КМ)	Кредиторлик мажбурияти(К)
Донмий пассивлар (ДП)	Мажбуриятдаги пассивлар (МП)		

Балансдаги ифодалар:

Умумий ифодалар

$$A = П \quad (2.1)$$

$$УМА + ЖА = ЎММ + М \quad (2.2)$$

$$МБУМА + МУМА + МБЖА + МЖА = ЎММ + УМ + Қ \quad (2.3)$$

М+Қ

$$ПКБА + ПКА = ДП + МП \quad (2.4)$$

Бирлик ифодалар

$$УМА = МБУМА + МУМА \quad (2.5)$$

$$ЖА = МБЖА + МЖА \quad (2.6)$$

$$ПКБА = МБУМА + МУМА + МБЖА \quad (2.7)$$

$$ЛА = МУМА + МБЖА + МЖА \quad (2.8)$$

Молиявий бўлмаган узоқ муддатли активлар- асосий воситалар, номоддий активлар, ўрнатиладиган ускуналар, капитал қўйилмаларни ўз ичига олади.

Молиявий узоқ муддатли активларга узоқ муддатли инвестициялар киритилади.

Молиявий бўлмаган жорий активларга ишлаб чиқариш захиралари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот, товарлар, келгуси давр харажатлари, кечиктирилган харажатлари ва дебиторлик мажбуриятлари киради.

Молиявий жорий активларга пул маблағлари, қисқа муддатли молиявий қўйилмалар ва бошқа жорий активлар киради

Активларнинг турли шакллари ўртасидаги аълокадорлик

Активлар шакли	Молиявий бўлмаган активлар	Молиявий авктивлар	Жами активлар
Узоқ муддатли активлар	МБУМА	МУМА	УМА
Жорий активлар	МБЖА	МЖА	ЖА
Жами активлар	МБА	МА	А

Активларни мазмуни бўйича таркибланиши

Активларни манбалаш мазмуни		
Хусусий (ХК)*	Қарзга олинган (ҚК)	
	Ташки қарз (ТК)**	Ички қарз (ИК)***
*-Ўз маблағлари манбаси	** -Узоқ ва қиска муддатли кредитлар ва қарзлар, кредиторлик мажбуриятларининг ташки қисми	***-Кредиторлик мажбуриятларини ички қисми

Хусусий капитал-ўз ичига устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитали тақсимланмаган фойда ва ўз маблағлари манбасининг бошқа таркибларини (мақсадли тушумлар, келгуси давр харажатлари ва тўловлари захираси) олади.

Ташки қарз- банк кредитлари ва қарзларини, олинган аванс тўловларини, кредиторлик мажбуриятларининг мол етказиб берувчиларга бўлган қисмини ўз ичига олади.

Бухгалтерия балансини мулккий эгаллиги бўйича тузилиши

	Ўзига тегишли мулк	Қарзга олинган мулк	Жами
Пул кўринишида бўлмаган мулк (ПКБ)=МБУМА+МУМА+ МБЖА	ХК (ПКБ)	ҚК(ПКБ)	ПКБ
Пул кўринишидаги мулк(ПК)=МЖА	ХК(ПК)	ҚК(ПК)	ПК
Жами мулк	ХК	ҚК	А

Ички қарз- корхонанинг меҳнат ҳақидан, солиқлар, тўловлар ва йигимлар бўйича қарзидан, жалб қилинган қарз маблағлари юзасидан фоизлар, акционерларга эълон қилинган дивидендлар бўйича мажбуриятлардан иборат бўлади

Бухгалтерия балансини тузилишидаги динамик ўзгаришлар

	Давр бошига дебет колдик	Хусусий мулк	Қарзга олинган мулк	Давр охирига дебет колдик	Ўсиш даражаси
Давр бошига кредит колдиги	Аб	ХКб	ҚКб	-	-
Пул шаклидаги бўлмаган мулк (ПШБМ)	ПШБМб	^ХК (ПКБ)	^ҚК (ПКБ)	ПШБМо	^ПШБМ
Пул шаклидаги мулк (ПШМ)	ПШМб	^ХК(ПК)	^ҚК (ПК)	ПШМо	^ПШМ
Давр охирига кредит колдиги	-	ХКо	ҚКо	Ао	-
Ўсиш даражаси	-	^ХК	^ҚК	-	^А

Молиявий ҳисоботлар таркибида бухгалтерия баланси марказий ўринда туради ва ундаги кўрсаткичларни таҳлил этиш ва баҳолаш орқали хўжалик юритувчи субъектнинг мулкӣ ва молиявий аҳволидан вокиф бўлинади.

Хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий аҳволидаги ўзгаришлар албатта мулкӣ ва молиявий муносабатлар туфайли юзага келади. Одатда, молиявий муносабатларнинг классик формуласи сифатида қўйидаги боғланишдан фойдаланилади.

Пул1 => Товар1 => Пул2* => Товар2* => Пул3*... (2.9)

*цикл натижасидаги ютук: Пул1<Пул2<П3<.....

Ушбу формулани иқтисодий жароёнларга нисбатан расмийлаштирсак қўйидаги кўринишга келади.

ПМ=>Р=>ИЧ=>ТФ=>ХК=>ПМ*... (2.10)

Бунда ПМ-пул маблағлари

ПМ*-Цикл натижасидаги ютук: ПМ < ПМ*<ПМ**<ПМ***<.....

Р-ресурслар

ИЧ-ишлаб чиқариш

ТФ-тижорат фаолияти

ХК-ҳисоб-китоблар

Корхона активлари, хусусий капитал (сармоя) ва мажбуриятлар бухгалтерия балансининг элементлари ҳисобланади.

Бухгалтерия баланси элементлари ва уларнинг таснифий белгилари

Бухгалтерия баланси элементлари	Тавсифи	Таркибий тузилиши
Активлар	Субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир	Узоқ муддатли активлар:
		-Асосий воситалар:
		-Номоддий активлар
		-Узоқ муддатли инвестициялар
		-Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар
		-Капитал қўйилмалар
		Жорий активлар:
		-Товар моддий захиралар
		-Дебиторлар
		-Пул маблағлари
		-Қисқа муддатли инвестициялар
Хусусий капитал (сармоя)	Субъектнинг мажбуриятларини чегириб ташлагандан кейинги активларидир	Ўз маблағлари манбаси:
		Устав капитали
		Қўшилган капитал
		Захира капитали
		Таксимланмаган фойда
		Мақсадли тушумлар
		Келгуси давр тўловлар захираси
Мажбуриятлар	Шахснинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир	Узоқ муддатли мажбуриятлар
		Жорий мажбуриятлар

Молиявий ҳисоботда активлар ва мажбуриятларни баҳолашнинг қуйидаги усулларида фойдаланилади:

Бозор қийматда:

Активлар- сотиб олиш вақтида эришилган томонларнинг ўзаро келишувига кўра белгиланган жорий қиймати бўйича акс эттирилади.

Мажбуриятлар - уларни бажаргунга қадар тўланадиган пул маблағлари суммаси бўйича, яъни мажбуриятларга алмашиб олинган маблағлар суммасида акс эттирилади.

Жорий қийматда:

Активлар- ана шу ёки шунга ўхшаш актив эндиgina сотиб олинган бўлгандаги ҳолатда тўланиши керак бўлган пул маблағлари суммаси бўйича ҳисоботда акс эттирилади.

Мажбуриятлар- мажбуриятни тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган суммасида акс эттирилади.

Сотиш қийматида:

Активлар- сотишдан олинниши мумкин бўлган пул маблағлари суммаси бўйича акс эттирилади.

Мажбуриятлар- уларни тўлаш қиймати бўйича акс эттирилади, бундай қиймат эса мажбуриятларни тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган суммасидир.

Дисконтланган қийматда

Активлар- хўжалик юритувчи субъектнинг нормал фаолияти давомида активларни кўпайтириши лозим бўлган бўлғуси пул маблағлари тушумининг дисконтланган қиймати бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

Мажбуриятлар- келгусида ўтказиладиган пул маблағларининг дисконтланган қийматидан иборат бўлган, хўжалик юритувчи субъектнинг оддий фаолияти давомида мажбуриятларни тўлаш учун фойдаланилиши мумкин бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

2.5.2.Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот.

Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар қуйидагилардан иборат:

- Даромадлар
- Харажатлар
- Фойда(зарар)

Даромадлар-ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир.

Активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайиши билан боғлиқ бўлғуси иқтисодий фойданинг ўлчанган кўпайиши пайдо бўлганда, даромад молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади. Бу эса даромадни акс эттириш активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади (масалан, товарлар ва хизматларни сотишда юзага келадиган активлардаги соф кўпайиш ёки кредитор қарздан бош тортиши натижасида мажбуриятларнинг камайиши).

Харажатлар-ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир.

Харажат активларнинг камайиши ва мажбуриятларнинг кўпайиши билан боғлиқ бўлғуси иқтисодий фойданинг ўлчанган камайиши пайдо бўлганда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади ва бу ишончли тарзда белгиланиши мумкин. Бу эса харажатларни акс эттириш мажбуриятлардаги кўпайиш ёки активларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади.

Фойда ёки зарар - фаолиятининг пировард иқтисодий якунидир.

Ялпи даромад хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолиятдан олинган даромадларни ўз ичига олади. Асосий фаолиятдан даромад маҳсулот, ишлар, хизматлар, товар-моддий захиралар, бошқа активларни сотишдан, шунингдек мукофотлар, фоизлар ва дивидендлар, гонорарлар ва хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятига боғлиқ бўлган рентадан олиниши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъект асосий бўлмаган фаолият натижасида оладиган даромадлар даромадни аниқлашга мос келадиган моддаларни ўз ичига олади ва концептуал асоснинг алоҳида таркибий қисмлари ҳисобланмайди.

Биржада муомалада бўладиган қимматли қоғозларни қайта баҳолаш ва бошқалар асосий бўлмаган фаолият натижасида пайдо бўладиган даромадларга мисол бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бундай даромадлар, агар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда эътироф этилса, алоҳида кўрсатилади, чунки иқтисодий қарорларни қабул қилишда улар ҳақидаги ахборот фойдали бўлиши мумкин.

Солиққа тортиладиган даромад (зарар) - солиқ қонунларига мувофиқ белгиланган ҳисобот давридаги даромад (зарар) суммасидир.

Харажатларни белгилаш мулкни, ишлаб чиқаришни бошқариш билан ҳамда маҳсулот сотиш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш ва зарарлар билан боғлиқ харажатларни ўз ичига олади. Улар одатда пул маблағлари, моддий захиралар, иншоотлар, ускуналар ва бошқалар сингари активларнинг чиқиши ёки улардан фойдаланилиши шаклида бўлади.

Зарарлар иқтисодий фойданинг камайганлигини билдиради ва ўз табиатига кўра бошқа харажатлардан фарқ қилмайди ва концептуал асоснинг алоҳида қисми деб ҳисобланмайди.

Зарарлар бошқа активларни сотишда ёки табиий офатлар натижасида юзага келиши мумкин. Бундай зарарлар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда кўрсатиладиган бўлса, улар ҳақидаги ахборот иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлиши мумкин ва шунинг учун ҳам улар алоҳида кўрсатилади.

Даромадлар ва харажатлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган ахборотни тақдим этиш мақсадида фаолият турларини чегаралаш йўли билан кўрсатилиши мумкин. Масалан, хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти давомида ва фаолият жараёнидаги фавқулodда ҳолатларда юзага келадиган даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара умумий қабул қилинган амалиётдир. Бундай чегаралаш хўжалик юритувчи субъектнинг келгусида пул маблағларини кўпайтириш қобилиятига баҳо беришда аҳамиятли бўлган моддаларнинг манбалари асосида ўтказилади. Моддаларни чегаралашда хўжалик юритувчи субъектнинг табиати ва унинг фаолияти билан ҳисоблашиш керак. Битта хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти натижасида пайдо бўладиган моддалар бошқаларига қараганда фавқулodда бўлиши мумкин.

Даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара ҳамда уларнинг ҳар хил комбинациялари ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг иш натижаларини кўрсатиш имкониятини беради. Бундай бўлимлар ҳар хил моддаларни ўз ичига олади. Масалан, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот солиққа тортилишгача ва ундан кейинги молиявий-хўжалик фаолиятидан олинган даромадни кўрсатади.

Омонат эгаларининг хусусий сармояга улушлари даромад ҳисобланмайди; хусусий сармоянинг эгалари ўртасида тақсимланиши харажат ҳисобланмайди.

Даромадлар ва харажатларни аниклаш уларнинг асосий фарк килувчи жиҳатларини очиб беради, лекин уларни молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда эътироф этишдан олдин жавоб бериши лозим бўлган мезонларни аниқлаштирамайди.

Ҳисобот давридаги соф даромад ёки зарар қуйидаги элементлар асосида аниқланади, уларнинг ҳар бири молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда очиб берилиши лозим:

Хўжалик умумий фаолиятидан олинган даромад ёки кўрилган зарар;

Фавқулодда даромад (зарар);

Даромад солиғи тўлангунга қадар умумий молиявий натижа (фойда ёки зарар);

Даромад солиғидан ташқари соф фойда.

Молиявий натижаларни ифодаловчи муҳим кўрсаткичларни аниклаш усулини қуйидаги чизмада кўриб чиқиш мумкин (2.1.-чизма).

Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (Яф)	=	Умумхўжаик фаолиятдан молиявий натижа (Уф/з)	+, -	Фавқулудда фойда ёки зарар (Тф) (Тз)
Соф фойда (Сф)	=	Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (Яф)	-	Даромад (фойда) солиги+ Фойдадан бошқа соликлар ва йигимлар (С)
Таксимланмаган фойда (Тмф)	=	Соф фойда (Сф)	-	Дивидендлар (Дв)

2.1-Чизма. Корхонада молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш тартиби

2.5.3. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ундан фойдаланувчиларга хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволидаги ўзгаришларни баҳолашга имкон беради, уларни ҳисобот даврида қанча пул тушгани ва қанча пул чиққани тўғрисидаги ахборот билан таъминлайди.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ахборотлари молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини ва уларнинг эквивалентларини жалб этиш қобилиятини баҳолашга база бўлиб хизмат қилиш билан фойдалидир. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловларини учта асосий тоифага ажратади:

- операцион фаолият;
- инвестиция фаолияти;
- молиявий фаолият.

Ҳар уч тоифанинг пул маблағига биргаликда таъсири ҳисобот даврида пул маблағининг соф ўзгаришини белгилаб беради. Пул оқимлари ҳаракати тўғрисидаги ахборот бўлажак пул оқимлари прогнози тўғрилигини текшириш чоғида, фойда олиш ва пул оқимларининг соф ҳаракати ва нарх ўзгариши таъсири ўртасидаги алоқаларни таҳлил қилиш чоғида зарур бўлади.

Операцион фаолият - хўжалик юритувчи субъектнинг даромад келтирувчи асосий фаолияти, шунингдек субъектнинг инвестиция ва молия фаолиятига оид бўлмаган ўзга хўжалик фаолиятидир.

Инвестиция фаолияти - пул эквивалентларига киритилмаган узок муддатли активлар ва бошқа инвестиция объектларини сотиб олиш ва сотишларни ўз ичига олади.

Молиявий фаолият - хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти бўлиб, унинг натижасида ўз маблаг и ва қарз маблаглари миқдори ва таркибида ўзгаришлар юз беради.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ҳисобот даври давомида операция, инвестиция ёки молиявий фаолият натижасида хўжалик юритувчи субъект олган пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиши лозим бўлади.

Хорижий валютадаги операциялардан пул оқимлари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан операция амалга оширилган кун учун белгилаб қўйилган алмаштириш қийматидан фойдаланиб, Ўзбекистон Республикаси валютасида акс эттирилади.

2.5.4.Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот.

Хусусий капитал (сармоя) тушунчаси Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунида ҳамда БХМС да келтирилган¹⁶.

Хусусий капитал (сармоя) - субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активларидир.Хусусий капитал (сармоя) таркибига:

- устав капитали;
- қўшилган капитал;
- резерв капитали;
- тақсимланмаган фойда (копланмаган зарар) киради.

Хусусий капитал (сармоя) тўғрисидаги ҳисобот давр бошига ва охирига бўлган тегишли ахборотни очиқ бериши керак.

Ҳисоботда, хусусий капитал (сармоя) таркибида бўлган ўзгаришлар, қимматли қоғозлар эмиссияси, узок муддатли активларнинг қайта баҳоланиши, устав капиталини шакллантириш чоғида валюта курсидаги фарқлар, резерв капиталга ажратмалар, жорий йилнинг тақсимланмаган фойдаси (зарари), текинга олинган мол-мулк, пул дивидендлари ва акциялар кўринишида тўланадиган

¹⁶Ўзбекистон Республикасининг“Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуни 2016 йил 13-апрель, 7-модда- Бухгалтерия ҳисоби объектлари., 19-модда-Хусусий капитални ҳисобга олиш., 22- модда-Молиявий ҳисобот.

“Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисоботлар” Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (1-сон БХМС)да (рўйхат рақами 474-сон, 1998 йил 14 август, Меъёрий ҳужжатлар ахборотномаси, 1999 йил. 5-сон)

дивидендлар, шунингдек, хусусий капитални шакллантиришнинг бошқа манбалари тўғрисидаги ахборотлар очиб берилади.

Хусусий капитал (сармоя) тўғрисидаги ҳисоботда шунингдек чиқарилган акциялар сони, акцияларнинг номинал қиймати, муомаладаги акциялар сони тўғрисидаги ахборотлар ҳам очиб берилиши керак.

Қатнашчиларнинг чиқиб кетиши, акциядорлик жамияти томонидан акцияларнинг сотиб олиниши ёки сотиб олинган акцияларни бекор қилиниши, акциялар номинал қийматининг пасайиши ёки бошқа сабабларга кўра камайиб кетганлиги ҳақидаги маълумотлар ушбу ҳисоботга тушунтиришларда очиб берилиши керак.

Хусусий капитал (сармоя) тўғрисидаги ҳисоботга тушунтиришда қуйидагилар ҳақидаги ахборотни келтирадилар:

- обуна амалга оширилиши назарда тутиладиган акцияларнинг умумий сони ва номинал қиймати;
- назарда тутилган миқдорлар билан таққослаганда обуна амалга оширилган акцияларнинг умумий миқдори ва номинал қиймати;
- акцияларга обунанинг бориши чоғида олинган маблағлар умумий суммаси;
- айрим турлар ва тоифалар бўйича устав капитали таркибидаги акциялар;
- имтиёзли акциялар бўйича тўланмаган жамланган дивидендлар суммаси;
- акциялар кўринишида тўланадиган дивидендлар, хусусан, тўланадиган акцияларнинг сони ва қиймати, шунингдек, уларнинг турлари ёки тоифалари тўғрисида;
- ҳисобот даврида юз берган майдалаш ёки қўшиб юборишлар ва акцияларнинг майдаланиши ёки қўшиб юборилишигача ва ундан кейинги акцияларнинг номинал қиймати тўғрисидаги.

2.5.5. Молиявий ҳисоботга изохлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

Молиявий ҳисоботга шарҳлар. Турли хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг кўп қирралилиги ҳисобга олинади, молиявий ҳисоботлар улардан фойдаланувчиларни иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган барча ахборот билан таъминлай олмайди, шу сабабли йиллик молиявий ҳисоботларга қўшимча равишда маъмурият томонидан тузиладиган молиявий шарҳ киритилади, унда хўжалик юритувчи субъект молиявий фаолияти ва

молиявий ҳолатининг асосий белгилари тушунтириб берилади ва улар дуч келаётган асосий ноаниқликлар баён қилинади. Бу шарҳда хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти натижаларига, фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва мустаҳкамлаш учун инвестиция сиёсатига, жумладан жорий даврда, хусусан келгуси даврларда дивидендлар сиёсатига таъсир қилувчи асосий омиллар очиб берилади.

Қўшимча ахборотни тақдим этиш - тушунтиришлар, изоҳлар ва ҳисоб-китоблар - хўжалик юритувчи субъект томонидан махсус шаклда ёки эркин шаклда тақдим этилади.

Изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар жадваллар шаклида ҳам, бошқача тарзда ҳам бўлиши мумкин.

Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа хўжалик операцияларини акс эттиради, уларни молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳлайди. Активлар, хусусий сармоя ва мажбуриятлар бухгалтерия балансида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Даромадлар ва харажатлар фаолият натижалари тўғрисидаги ҳисоботда хўжалик юритувчи субъектнинг кўрсаткичларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот фаолият натижалари ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементларидир.

2.6.Молиявий ҳисобот таҳлилидаги узвийлик ва кетма кетлик:
молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга
трансформациялашуви ва таҳлил; хўжалик субъектнинг
молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг
муҳим камчиликлари.

Молиявий ҳисобот таҳлилидаги узвийлик ва кетама-кетликка амал қилиш ахборотлар ва таҳлил натижасини сифатлигини таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланади. Дунё амалиётида иккита муҳим ҳисобот шакли ягона шакл сифатида тузиш тавсия этилади. Булар, Бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот шакллари ҳисобланди. Одатда, активлар, улар ҳаракати самарадорлиги ва натижавийлигининг реаллигини акс эттирувчи молиявий ҳисобот шакллари қаторига пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот шакли ҳамда капитал эгаларининг манфаатларининг кўзгуси

ҳисобланган хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот шакллари ҳам киритилади.

Молиявий ҳисобот таҳлили қуйидаги кетрма кетликда амалга оширилади. Биринчи навбатда корхона балансининг горизонтал ва вертикал таҳлили амалга оширилади. Бунинг учун бухгалтерия балансининг актив ва пассив томон моддалари мазмунига мос гуруҳлаб чиқилади. Таҳлилий ҳисоб китобларга асосан корхона балансидаги умумий ўзгаришлар баҳо берилади.

Иккинчи навбатда корхонанинг молиявий барқарорлигига баҳо берилади. Молиявий барқарорлик мазмунини захира ва харажатларни маблағлар манбаси билан қай даражада таъминланганлиги билан баҳоланади. Молиявий барқарорлик қуйидаги ҳолат билан изоҳланади.

$$3X = (\dot{Y}MM + UM_{KK}) - UMA \quad (2.11)$$

бунда: $3X$ – захира ва харажатлар;

$\dot{Y}MM$ – корхонанинг ўз маблағлари;

UM_{KK} – узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар;

UMA – Корхона узоқ муддатли активлари.

Мазкур қоида сақланган ҳолда корхона пул маблағлари, қимматли қоғозлари, ҳисоб китоблардаги маблағлар орқали қисқа муддатли мажбуриятларни қоплаш қобилиятига эга ҳисобланади.

$$PM = Q_{MK} + Co + Km \quad (2.12)$$

Бунда:

PM – пул маблағлари, қимматли қағолар ва ҳисоб-китоблардаги маблағлар;

K_{MK} – қисқа муддатли кредитлар

Co – ссудалар (муддатида қопланмаган);

K_m – кредиторлик мажбуриятлари ва бошқа пассивлар.

Нативавий кўрсаткичга мувофиқ молиявий барқарорликни 4 та тури таркибланади. Мутлақ барқарор, барқарор, нобарқарор ва кризис ҳолатидаги.

$$3X < \dot{Y}MM + UM_{KK} - UMA \quad (2.13)$$

$$3X = \dot{Y}MM + UM_{KK} - UMA \quad (2.14)$$

$$3X = \dot{Y}MM + UM_{KK} - UMA + Q_{MK} \quad (2.15)$$

$$3X < \dot{Y}MM + UM_{KK} - UMA + K_{MK} \quad (2.16)$$

Молиявий барқарорлик таҳлилидан кейинги босиқичда бир қатор молиявий коэффициентлар баҳоланади? Улар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин: автаномия коэффициенти; қарзга олинган маблағларнинг жалб қилинганлик даражаси; қисқа муддатли

мажбуриятлар коэффиценти; кредиторлик мажбуриятлари ва бошқа пассивларни жами мажбуриятларга нисбати коэффиценти.

Молиявий ҳолатнинг охириги даврасида баланс ликвидлиги ва тўловга қобиллиги баҳоланади.

Бухгалтерия балансининг актив томони ликвидлик даражаси бўйича 4 та гуруҳга таркибланади:

Доимий ҳаракатдаги активлар

Тез пулга айланадиган активлар

Секин пулга айланадиган активлар

Қийин пулга айланадиган активлар

Балансининг пассив томони тўлов мажбуриятларининг муддатлиги бўйича қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

Тўлов муддати келган мажбуриятлар

Қисқа муддатли мажбуриятлар

Узоқ муддатли мажбуриятлар

Доимий пассивлар

Ликвидликни аниқлаш учун мазкур қатор ўзаро таққосланади ва фарқлари аниқланади. Кўрсаткичларнинг ўзаро нисбати орқали баланс ликвидлиги аниқланади.

Қўшимча қуйидаги кўрсаткичлар қуйидагилар аниқланади

Мутлақ ликвидлик (Кал):

$$\text{Кал} = A1/(П1+П2). \quad (2.17)$$

Мазур кўрсаткич нормаси– Кал (0,2 – 0,5.) даража қилиб белгиланган.

Критик ликвидлик коэффиценти (Ккл):

$$\text{Ккл} = (A1+A2)/(П1+П2). \quad (2.18)$$

Коэффициентнинг қуйи нормаси – Ккл (1.0) га тенг

Жорий ликвидлик (Ктл) ёки қоплаш коэффиценти:

$$\text{Ктл} = (A1+A2+A3)/(П1+П2). \quad (2.19)$$

Молиявий натижа ва рентабеллик таҳлили кетма кетлиги.

Молиявий натижаларнинг горизонтал ва вертикал таҳлили. Молиявий натижаларни таркиб бўйича шаклланиши, даврий ўзгаришлари, солиқ тўловига қадар фойда таркибидаги салмоғи кўрсаткичлари баҳоланади.

Рентабеллик кўрсаткичларини баҳолаш. Рентабелликнинг активларга, харажатларга нисбатана, асосий, инвестицион фаолиятга, капиталга нисбатан кўрсаткичлари аниқланади.

Бозор активлиги кўрсаткичларига битта акциянинг даромадлиги, акциянинг курс фарки, акциялар дивидендлиги кўрсаткичлари киради.

2.13-жадвал

Молиявий ҳисобот таҳлили мавзулари

Узвийлик ва кетма кетлик					
1.Бухгалте рия баланси таҳлили	2.Молияви й натижа таҳлили	3.Пул оқимини таҳлили	4.Хусусий капитал таҳлили	5.Молиявий ҳолатни комплекс баҳолаш	6.Молиявий ҳолатни рейтинг баҳолаш
Таҳлил мазмуни					
Молиявий ҳолат ва ундаги ўзгаришлар ни даврий баҳолаш	Фойда ва зарарлар таҳлили ҳамда рентабелл ик даражасин и баҳолаш	Активлар оқими ва нақдлигини баҳолаш	Хусусий сармоянинг ўзгаришин и баҳолаш	Молиявий ҳолат ва ундаги ўзгаришлар ни тўлиқ баҳолаш	Молиявий ҳолатни ранжирлаш асосида хўжалик субъектининг рейтингини аниклаш
Алоҳида тур мавзулар					
Иктисоди й ночорлик таҳлили	Молия базоридаги фаолият таҳлили	Валюта маблаглари харакатини таҳлили	Мухим самарадор лик кўрсаткич ларини таҳлили	Инвестицио н жозибаждор лик, рақобатдош лик таҳлили	Молиявий ҳолат ва унинг кутилишлар ини прогноزلаш

Бугунги кунда трансформация сўзи кўп тилга олинаётган тушунчалардан бирига айланган. Трансформация бу-дунё бизнесининг янги шароитларга, жамиятнинг имтиёзларга мослаша оладиган муқаррар жараёнидир.

Кенг маънода трансформация— бу ишлаб чиқариш, харид килиш, сотиш ва инвестициявий фаолияти самарадорлигини оширишга, кўрсатиладиган хизматлар ва ишлаб чиқарадиган маҳсулотлари сифатини оширишга қаратилган тадбирлар мажмуидир. Унинг муҳим жиҳати халқаро бозорда рақобатбардош бўлишга олиб келадиган замонавий корпоратив бошқарув тизимини яратишга ва маълумотларнинг шаффоф бўлишига қаратилган.

Бу жараён Ўзбекистонга кириб келаётган хорижлик инвесторлар оқими кучайиши билан белгиланади. Уларнинг талабига жавоб

бериш ва кучли рақобат муҳити шаклланган бир пайтда молиявий ҳисоботни трансформация қилиш зарурат ҳисобланади.

Трансформация сўзининг луғавий маъноси (лат. transformatio сўздан олинган бўлиб) ўзгартириш, қайта ташкил этишни англатади. Молиявий ҳисоботга нисбатан оладиган бўлсак унинг ахборотларини бошқа мамлакат ёки халқаро қондаларга мувофиқлаштирган ҳолда қайта тузишга айтилади. Молиявий ҳисоботнинг МҲҲС трансформацияси – бу миллий ҳисоб стандартлари асосида тузиладиган бухгалтерия ҳисобининг ахборотларини МҲҲСларига мувофиқ қайта гуруҳлаштириш ва ҳисобот моддаларига ўзгаришлар киритиш жараёнидир.

Трансформация қондаларини белгилайдиган махсус стандартлар ишлаб чиқилмаган.

Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲҲС) қўлланилиши мажбурий характердаги ҳужжат эмас, у тавсиявий характерига эга. Унда миллий стандартларидаги каби корхоналар тақдим этиши шарт бўлган молиявий ҳисобот шакллари белгиламайди.

МҲҲСларига ўтиш ёки БҲМСлари асосида тузилган МҲҲСлари асосида молиявий ҳисобот тузиш қуйидаги имкониятларни яратади:

- ахборотлар шаффофлиги ортади;
- кредиторлар, инвесторларнинг корхонага ишончи кучаяди;
- халқаро бозорга чиқиш, тенг имкониятларда фаолият юритишга қизиқишлар кучаяди;

- бошқарув қарорларини қабул қилишда ишончли, объектив, тизимлашган молиявий ахборотларни олиш имкониятлари ортади;

- бюджетлаштириш, режалаштириш ва стратегик ривожланишни баҳолашга талаблар кучаяди;

- коррупция элементлари камаяди;

- рағбатлантириш тизими тубдан яхшиланади;

- кучли назорат тизими ўрнатади.

Молиявий ҳисоботни трансформациясида мамлакатдаги молия, пул-кредит, солиқ қонунчилигининг ўзига хос хусусиятлари, миллий валютанинг эркин конвертацияланиши, инфляция даражаси муҳим роль ўйнайди. Агар ўртадаги тафовут катта бўлса трансформация жараёни қийинлашади.

Трансформациянинг ягона алгоритми ва аниқ кетма-кетлиги йўқ. Шунингдек, миллий стандартлар асосида тузилган молиявий ҳисоботларни халқаро стандартлар асосида тузилган молиявий

ҳисоботга трансформация қилишнинг ягона методологияси мавжуд эмас. Ҳар бир корхона ўзининг молиявий хўжалик фаолияти хусусияти, ресурси ва ходимларининг профессионал даражасидан келиб чиқиб трансформация жараёни методологиясини ишлаб чиқиши мумкин.

“Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги (янги таҳрир) қонуннинг 10 моддасининг 3- бандига мувофиқ бухгалтерия ҳисоби субъектлари молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қўллаши мумкин. Бугунги кунда, 40 дан ортиқ МҲҲС қабул қилинган.

Методик жиҳатдан трансформация қилинган молиявий ҳисобот таҳлили амалдаги тартибдан кескин фарқланишлари кузатилмайди.

Хўжалик субъектининг молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг муҳим камчиликлар¹⁷.

Энг муҳим камчиликлардан бири қабул қилинган ахборотларнинг ўз вақтида ва тўлиқ эмаслиги. Сабабки аудиторлик хулосаси олинган молиявий ҳисоботлар ҳам молиявий ҳисобот таҳлилинини аниқ фанлар қаторига олиб кирмайди.

Молиявий ҳисоботлар таҳлили асосида чиқарилган хулосалар доимо ҳам реал ҳолатга мос тушавермайди. Келгусидаги кутилишлар доимо ҳам ўзининг ҳисоб-китоблардаги натижавийлигини таъмин этиб бўлмайди. Таъсир этувчи бирликлар жуда кўплиги ва таҳликалар, турли сабаблар ва омиллар натижасида ҳам кутилган натижаларга чиқилмайди.

Қарздорнинг ёки ҳамкорнинг молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришлар ҳақидаги ахборотлари техник анализ натижасидир. Шу сабабли бошқарув қарорларини қабул қилишда молиявий ҳисобот таҳлили хулосалари, яъни фақат молиявий ҳолат ва ундаги ўзгаришлар тўғрисидаги ахборотларга таянишгина етарли ҳисобланмайди.

Молиявий ҳисоботлар таҳлилининг энг муҳим камчиликларидан яна биттаси дастурий таъминотларнинг миллий тизимининг яратилмаганлигида дейиш мумкин.

Молиявий ҳисоботлар ва уларнинг таҳлилида кўпроқ фаразларнинг (башоратлашга нисбатан) ишлатилиши ҳам муҳим камчилик ҳисобланади.

¹⁷Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

Молиявий ҳисоботларнинг таҳлилининг яна бир муҳим камчилиги ягона ҳуқуқий нормаларнинг белгиланмаганлиги, методик асоснинг турличалиги, таҳлилчи мутахассисларнинг алоҳида тайёрланмаслиги билан изоҳланади.

2.7. Молиявий ахборотлар ва уларни тақдим этиш бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Молиявий ахборотларнинг асосий қисмини хўжалик субъектининг молиявий аҳволи ва ундаги ўзагишлар ҳақидаги бухгалтерия ахборотлари ташкил этади ланади.

Молиявий ҳисоботлар молиявий ахборотларни шакллантириш ва уларни тақдим этишда асосий манба бўлиши билан биргаликда бизнес самарадорлиги ва бошқарув аппарати иш натижавийлигига баҳо беришнинг ҳам муҳим воситаси ҳисобланади. Унинг аниқлиги ахборотларнинг тўлиқлиги ва ишончлиги билан тавсифланади.

Молиявий ҳисобот таҳлилида ахборотларни тақдим этишдаги илмий назарий ва амалий тавсияларни умумлаштириш юзасидан қуйидаги таклиф ва тавсияларни бериб ўтиш мумкин.

1. Ахборот таъминоти бўйича молиявий ҳисоботларни тайёрлаш, тақдим этишнинг амалдаги тартибларида уларнинг сифатига, аниқлиги ва объективлигига бўлган талабларни ошириш лозим. Тадбиркорлик субъектлари жамланган молиявий ҳисоботни фақат молиявий жавобгарликдан қутулиш масадида тайёрлаши ва тақдим этиши, молиявий ҳисоботдаги кўрсаткичлар фақат тарихий қийматни акс эттириши, маълумотлар базасини очиклаш, уларга изоҳлар бериш тартибларининг йўлга қўйилмаганлиги, ахборотларнинг тезкор ва ишончли олиш ўз аҳамиятини йўқотганлиги билан изоҳланади.

Молиявий ҳисоботларда ахборотларни ҳаққоний ва тўлиқ акс эттиришда тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимларини, уларнинг оқибатларини қўшимча маълумотларда очиқ бериш тартибини йўлга қўйиш лозим.

Тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимларини шакллантириган асосий омиллар ва таъсирларни баҳолашнинг, уларга нисбатан жавоб чораларни кўриш, фаолият натижавийлигидаги жорий ҳолатни сақлаб қолиш ҳамда уни келгусида янада яхшилашга қаратилган, ишончли, қиёсланувчан ва тушунарли маълумотларни таъминлайдиган ҳисоб сиёсатини юритиши лозим.

Тадбиркорлик субъектларининг узлуксиз фаолиятининг аналитик хулосаларининг беришда молиявий ҳисоботларнинг пронозлаш амалиётини ҳам йўлга қўйиш лозим.

2. Корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий, мулкӣ ва молиявий ҳолатини, уларнинг ўтган даврлардаги молиявий натижаларини қиёсий ўрганиш орқали обектив баҳолашга, келгусидаги фаолиятнинг потенциал инвесторлари доирасини кенгайтиришга, фаолиятни ривожлантиришда муҳим ҳисобланган ташқи молиявий манбаларни излаб топишга, халқаро молиявий инситутлардан қарз капиталини жалб қилишга кенг имкониятлар очиб берадиган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш лозим.

Бу борада, мусақиллик йилларида амалга оширилган ишлар кадрини туширмаган ҳолда битта жиҳатни алоҳида таъкидлаш лозим. Яъни, иқтисодиётнинг ташқи бозорга нисбатан очиклик сиёсатининг чекланганлиги, конвертациялаш, инфляция, солиққа тортишдаги муаммолар бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартларига ўтиш бўйича ҳар қандай ҳаракатни йўққа чиқаради.

2. Республика Президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2020 йилд 24 февралда “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4611 сонли Қарорида иккита муҳим жиҳатга аҳамият қаратилган:

Биринчиси бу -молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторлар учун зарурий ахборот муҳитини шакллантириш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш масаласи;

Иккинчиси бу-ҳисоб ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш тизимини такомиллаштириш масаласидир.

Халқаро молия бозорларига кириш имкониятлари биринчи навбатда иқтисодиётнинг муҳим секторларида фаолият юритаётган, активлар ва капитал, иш ҳажмининг энг юқори кўрсаткичига, бюджет даромадларини шакллантиришда юқори салмоққа эга бўлган, иқтисодиётда локомотивлик ролига эга бўлган йирик корхона ва ташкилотларда (акциядорлик жамиятлари, тижорат банклари, суғурта ташкилотларида) юқори баҳоланади. Шу сабабли ҳам, ушбу корхона ва ташкилотлар биринчи навбатда молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўтишдан манфаатдор субъектлар ҳисобланади.

Бу борада муаммони ечимига келишда қисқа йўлни танлаб бўлмайди. Шунингдек, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ҳам мажбурлаш тартибида ўтиб бўлмайди. Муҳими унинг зарурий жиҳатлари асосида тадбиркорлик субъектларини мустақил равишда МХХС ўтишига имкон берувчи бизнес муҳитини яратиш лозим.

Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўтиш аник ечим дегани эмас балки бизнеснинг очиклиги ва шаффофлиги бош мақсадга айланмоғи лозим.

МХХС ўтиш албатта, йиллар давомида шаклланиб келган, бухгалтерлар, аудиторларнинг ҳисоб хизматларини йўлга қўйишдаги тардицион ёндашувлардан тўлиқ воз кечишни талаб қилмайди. Аксинча, бухгалтерлар, аудиторларнинг профессионал тажрибаларига кўпроқ таянишга, эркин бўлишга, яъни ягона қолипдан чиқишга ҳам ундайди.

Бухгалтерия ҳисоби, аудит ва бизнес соҳаси бўйича кадрларда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича касбий кўникмалари, тажрибаларини ошириш юзасидан тизимли ишларни амалга ошириш ҳам соҳада ижобий ечимга эришишнинг муҳим омили ҳисобланади. Афсуски классик таҳлилчилар мактабининг ҳозирги ҳолати ҳам МХХС бўйича бизнеснинг кенг қамровли таҳлилини амалга оширишга имкон бермайди. Яъни, эндигина ривожланиш босқичига қадам қўйган иқтисодий таҳлил, янги тизим ва шартларга мос ўзгаришларни амалга оширишга тайёр эмас.

3.Тадбиркорлик субъектлари тузиладиган ва турли органларга (солиқ, статистика, банклар ва ҳ.к.), турли муддатларда (йиллик, чорақли, ойлик) ва даврий ораликларда (1,3,5,10) тақдим этиладиган ҳисоботларни электрон тақдим этиш статистика шуда яхши натижаларни акс эттиради. Бироқ бу дегани соҳа тўлиқ рақамлаштирилди дегани эмас. Афсуски, тақдим этилган ҳисоботлар доимо параллел равишда қоғоз вариантда ҳам ҳаракатланмоқда. Ҳисоботларни электрон шаклда тақдим этишда шунингдек техник камчиликлар, узилишлар, унинг бошқа тизимлар билан боғланишда муаммолар учраб турибди.

4. Молиявий ҳисоботларни интернет базасига киритиш ва уларни кенг қизиқувчилар томонидан ўрганилиши юзасидан миллий портални (худудий, тармоқ ва бўғин базасида) шакллантириш зарур. Бу борада бир қатор ижобий натижаларга эришилганлигини албатта қайд этиб ўтиш лозим. Жумладан openinfo.uz. сайтида ушбу

маълумотлар даврий бериб борилади. Бироқ бу етарли эмас. Шундай тизим яратилиши лозимки бу тизим тадбиркорлик субъектларини ташқи томонга барча қизиқишларига жавоблар топиш имконига эга бўлган манбаларни узида жамласин. Масалан кредит рейтингини аниқлаш, инвестицион жозибадорлигини қиёсий баҳолаш, молиявий ҳолатини рейтинг баҳолаш, рақобатдошлигини қийсий баҳолаш ва ҳ.к.

5. Молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборотларини таҳлил этишни албатта электрон дастурларсиз амалга ошириб бўлмайди Шу сабабли, дастурий таъминотни таҳлилнинг турлари ва буюртмачилари бўйича алоҳида пакетларини яратиш ва уларда кўпроқ келажакни кўришга ва куришга аҳамият қаратиш лозим деб ўйлаймиз. Афсуски таҳлил фақат тарихий ҳулосаларни шакллантиришдан иборат, ижодий бўлмаган иш қобиғига қамалиб қолган.

6. Молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот таъминотидаги муаммолар ечими юзасидан олихда олинган ҳисобот шаклларини элементлари ва моддаларидаги ўзгаришларга нисбатан бериладиган тавсиялар қатори афсуски юқоридаги тавсиялардан ҳам кўпроқни ташкил этади. Яъни, молиявий ҳисоботда биронта белги йўқки уни олиб ташлаш ёки қўшиб қўйиш шунчаки асон бўлса. Бу жуда катта меҳнат ва синовлар ўтказишни талаб этади. Битта субъектнинг манафаатини бошқа субъектнинг манафаатидан устун қўймаслик эса бунга жуда эҳтиёткорлик билан ёндашишни талаб этади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этишнинг концептуал асоси.

Хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини кўпайтириш ва натижага эришиш қобилятини баҳолашда молиявий ҳисобот таҳлили.

Иқтисодий қарорлар қабул қилишда молиявий ҳисобот таҳлили.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот таъминоти.

Бухгалтерия баланси (молиявий ҳолат тўғрисидаги) ҳисобот шакли

Молиявий натижалар (фойда ва зарарлар) тўғрисидаги ҳисобот.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот.

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот.

Молиявий ҳисоботга изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

Расмий молиявий ҳисобот ва уларга таъсир этувчи омиллар.

Молиявий ҳисобот элементлари:

активлар;

Мажбуриятлар;

хусусий сармоя;

захиралар;

даромадлар;

харажатлар;

молиявий натижалар.

Молиявий ҳисобот элементларини эътироф этиш ва ўлчаш.

Молиявий ахборотларни шакллантиришнинг муҳим принциплари.

Молиявий ахборотларни тақдим этиш шакллари.

Молиявий ахборотларни шакллантиришда ҳисоблаш таъминотларининг тўтган ўрни ва қўлланиши.

Молиявий ҳисобот таҳлилидаги узвийлик ва кетма-кетлик.

Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга трансформациялашуви.

Трансформацияланган молиявий ҳисобот таҳлили.

Хўжалик субъектининг молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг муҳим камчиликлари.

3-БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ ВА МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТ ТАҲЛИЛИ

3.1.Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Бухгалтерия балансининг стохастик хусусиятига асосланиб шунини айтиш мумкинки, ҳар доим ҳам корхонанинг ҳақиқий ҳолатини молиявий ҳисоботда етарли даражада акс эттира олмаслик эҳтимоли мавжуд. Ҳисобот фақат бир восита ҳалос. Унинг ҳар қандай тартиблари ҳам агар хоҳласангиз ўзгартиришлардан ҳоли бўла олмайди. Шу сабабли ҳам кўпинча, молиявий ҳисоботга ишонч даражасини пастлиги туфайли унга шубҳа билан қарашади. Шубҳаларни йўқотишнинг иқтисодий дастаги сифатида аудиторлик хулосаларини белгиланиши ҳам масаланинг тўла ечимининг кафолати бўла олмайди.

Шунинг учун ҳам, ҳисоботларни тайёрлашда бухгалтерлар ўзининг касбий тажрибалари асосида бухгалтерия ҳисоби муаммоларини ҳал қилиш учун мумкин бўлган усулларни танлайди.

Бухгалтерия балансининг муайян фойдаланувчиси йўқ. Уларнинг доираси жуда кенг. Бухгалтерлар, мулк эгаси ва бошқарувчи учун баланс тузади деб тахмин қилинсада, у аслида кўпроқ ташқи субъектларга қаратилган.

Бухгалтерларни шундай хизмат ходимига айлантириш лозимки улар баланс тузиш учун етарли малака эга эканлигини тасдиқловчи расмий ҳужжат асосида иш кўришсин. Айнан шу жиҳатлар МҲХС билан шуғулланувчи ташкилот томонидан белгилаб берилган. Яъни уларнинг билими, малака ва кўникмаларининг умумий талабалари ушбу ташкилот томонидан чиқарилган халқаро стандартларда қайд этилган.

Бухгалтерлар ишончли ва виждон амрига бўйсунган ҳолда, абстракт қоидаларга мувофиқ баланс тузиши керак. Балансни тузишдаги бу таомиллар барча фойдаланувчиларнинг объектив ва реал талабаларини қаноатлантиради.

Баланс назариясига бағишланган манбалар ниҳоятда кўп. Уларнинг ҳар бири ички ва ташқи фойдаланувчилар учун ҳисобот шаклининг аҳамияти ва фойдалилигини тушунтиради. Баланс ҳисобот санасида ташкилотнинг молиявий ҳолатини тавсифловчи асосий ҳужжат ҳисобланади.

Бухгалтерия баланси маълумотларининг аниқлиги объектлар ва молиявий натижалар қийматининг шубҳа остида эмаслигини англатади. Бироқ, балансда қўлланиладиган баҳо турлари кўп бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзининг назарий асосига эга. Шундай қилиб, тарихий нархларда тахмин қилиш шубҳасиздир, чунки у бирламчи ҳужжатлар билан тасдиқланади, аммо объектнинг жорий қийматини акс эттирмайди. Жорий қиймат, аксинча, балансни тузиш вақтида объектнинг реал қийматини акс эттиришга мўлжалланган, лекин кўпинча у жуда субъективдир. Амортизация ва захиралар каби тахмин қилинадиган элементларнинг аниқлигига одатда эришиб бўлмайди, чунки уларнинг ҳисоблаш усуллари, танланган ҳисоб сиёсатига боғлиқ.

Бухгалтерия баланси маълумотларининг тўлиқлиги ҳисобот санасида содир бўлган иқтисодий жараёнларнинг барча ҳақиқатларини акс эттиришни назарда тутаяди.

Бухгалтерия балансининг ҳаққонийлиги унинг объектив ҳақиқат эканлигини ва ҳисоб-китобларни ташкил этувчи шахсларнинг хатти-ҳаракатлари ва иродасига боғлиқ эмаслигини билдиради. Баланснинг ишончлигини кафолатлаш унинг бирламчи ҳужжатлар билан асосланишидир.

Бухгалтерия баланси ташкилотнинг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш ва унинг банкрот бўлиш эҳтимолини баҳолаш учун бухгалтерия ҳисоботларининг энг муҳим шаклларида биридир. Баланс компаниянинг иқтисодий ресурслари (активлар) ва уларни молиялаштириш манбалари (капитал ва мажбуриятлари) мувозанатини ифодалайди.

Бухгалтерия баланс, унинг таҳлили юзасидан хорижлик олимлардан Ф. Беста, Д. Дзаппа, Ж. Б. Дюмарш, И. Ивата, А. Мокстер, Г. Никлиш, Э. С. Хендриксен, И. Ф. Шер, Э. Шмаленбахларни, руслар олимларидан Н. А. Блатов, И. Р. Николаев, А. М. Галаган, А. П. Рудановский, Я. М. Гальперин, В. Д. Новодворский, А. Д. Ларионов, В. Ф. Палий, В. В. Патров, Н. А. Камаржанов, В. В. Ковалевларни алоҳида хизматларини такидлаш лозим.

Бухгалтерия баланси таҳлили юзасидан чоп этилган адабиётларни қиёсий таҳлилидан кузатиш мумкинки мазмун турли манбаларда турлича белгиланган.

Бухгалтерия баланси молиявий ҳисобот шакллариининг асосий ва биринчи шакли ҳисобланади ҳамда барча хўжалик юритувчи

субъектлар томонидан тузилади. Бухгалтерия балансини тузиш ва тақдим этиш тартиблари “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун¹⁸, “Молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш тартиби тўғрисида”ги Низом¹⁹ бандлари асосида ҳал этилади.

Бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартлар асосида ислоҳ этиш молиявий ҳисобот шакллари қаторида бухгалтерия балансида ҳам муҳим сезиларли ўзгаришларни қилишга олиб келди. Айниқса мулкнинг тарихий қийматидан воз кечилиши ва бозор қийматига ўтилиши бу борада муҳим қадам бўлди. Яъни брутто балансдан нетто балансга ўтилиши баланс тузилиши мазмун жиҳатдан тубдан ўзгартирди. Нафақат шакл ўзгаришлари балки, мазмун ҳам тубдан янгидан тузиб чиқилди. Ҳисобнинг янги объектлари ва уларни баҳолаш муаммолари ҳал этилмоқда²⁰.

Юқоридаги ўзгаришлар ўз навбатида молиявий ҳисоботлар таҳлили мазмунига ҳам сезиларли таъсир этди.

Мавзу доирасида амалиётдаги муаммолар.

Бухгалтерия балансини таҳлили юзасидан муҳим замонавий муаммолар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

Ягона методологик асосга келинмаганлиги. Халқаро амалиётда молиявий ҳисобот таҳлили билан амалдаги тартибларда жуда кўп фарқли жиҳатларни сезиш мумкин. Бухгалтерия балансини ўрганишда анъанавий методикада кўпроқ қуйидаги масалаларга камраб олинади: бухгалтерия балансининг таркиби ва тузилиши; мол – мулк таркибининг таҳлили; маблағлар манбаини таҳлили; айланма маблағларни қоплашга ўзлик манбаларининг етарлилиги ёки етишмаслилигини таҳлили; молиявий барқарорлик таҳлили; молиявий коэффицентлар таҳлили; корхонанинг тўлов қобилиятини таҳлили; мол-мулк ва маблағлар ҳаракатчанлигини таҳлили; айланма маблағларнинг айланишини таҳлили.

18 Ўзбекистон республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун, 2016 йил, 13-апрель. WWW.lex.uz.

19 Ўзбекистон республикаси молия вазирлигининг 2002 йил 140-сонли буйруғи

20 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 20, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

Молиявий ҳисобот таҳлили бўйича халқаро амалиётдаги мавзулар қуйидаги мазмунда берилади²¹.

Молиявий сиёсат;

Жорий инвестициялар таҳлили;

Жалб қилинган маблағлар таҳлили;

Активларни баҳолаш (МҲХС асосида);

Айланма активлар: нақдлик, кимматли коғозлар, дебиторлик счетлари, шубҳали дебиторлик мажбуриятлари захираси, олинган векселлар, моддий захиралар, келгуси давр харажатлари, бошқа айланма активлар.

Оборотдан ташқари активлар: асосий воситаларни баҳолаш, асосий воситаларга амортизация ҳисоблаш, амортизация ҳисобланмайдиган асосий воситалар, филиалларга инвестициялар, номоддий активлар, бошқа оборотдан ташқари активлар

Жорий мажбуриятлар: банк векселлари, тижорат коғозлари, бошқа кредиторларга векселлар, тўланадиган счетлар, филиалларга мажбуриятлар, узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми, бошқа жорий мажбуриятлар, тўланадиган даромад солиғи, узоқ муддатли мажбуриятларни шартлари ва таъминланганлиги, ижара ва балансдан ташқари счетлар, шартли мажбуриятлар, захиралар, кечиктирилган даромад солиғи.

Хусусий капитал: акциялар, тақсимланмаган фойда, сотиб олинган акциялар, хусусий капитал счетлари.

Қиёсий таҳлил.

Халқаро стандартлар асосида тузиб чиқилган бошқа бир манбада қуйидагилар акс эттирилади:²²

-молиявий фаолият таҳлили;

-инвестицион фаолият таҳлили;

-коперациялараро таҳлил;

-операцион фаолият таҳлили;

-инвестицияланган капитал ва рентабеллик таҳлили;

-истикболли таҳлил;

-кредит таҳлили;

21 Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

22 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by K

-капитал таҳлили ва баҳолаш.

2. Бухгалтерия баланси таҳлили тушунчаси халқаро бизнес тиллашувида йўқ тушунча. Ушбу таҳлил халқаро амалиётда молиявий ҳолат таҳлили деб номаланди.

3. Бухгалтерия баланси ва унинг мазмуни нафақат халқаро стандартларга трансформациялашуви балки уларнинг замонавий менежмент талабларига мослаштириш муаммоси ҳам глобал муаммолардан бири ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудит соҳасида халқаро стандартларга ўтиш ташкилотлар фаолият натижалари бўйича бухгалтерия ҳисоботларининг ахборот мазмуни ва шаффофлигини бир қадар оширди. Бироқ, бу замонавий шароитларда улар барча фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларига энг яхши жавоб берадиган шаклга келди дегани эмас. Унинг шакл мослиги мазмунни ҳал қилмаяпти.

Замонавий менежментда ахборотларни нафақат тўлиқлиги ва уларнинг аниқлиги балки, ўз вақтидалиги ҳам муҳим масала ҳисобланади. Ушбу жараён эса бир қадар мураккаб жараён ҳисобланади.

4. Амалдаги тартибларда бухгалтерия балансида “ликвидлик қондасига” амал этилмаган. Яъни бизнес субъектларининг иқтисодий ресурслари таркиб ва жойлашуви бўйича МҲХС фарқ этади. Худди шу жиҳатларни молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементлари ва моддаларида ҳам кўриш мумкин.

5. Балансда активлар ва мажбуриятларни жорий ва узоқ муддатли қисмга ажратиш ҳам аниқ белгиланмаган. Бу эса корхоналар молиявий ҳолатини тўғри баҳолада қийинлик туғдиради. Келгуси давр харажатлари ва келгуси давр даромадлари таркибидаги жорий ва узоқ муддатли моддалар, айланма ва оборотдан ташқари активлар қаторига киритиладиган моддалар шулар жумласидандир.

6. Бухгалтерия балансида яна бир муаммо соф активлар ва ўз оборот маблағлари суммасини аниқлашдаги ёндашувнинг турличалиги билан изоҳланади.

7. Бухгалтерия балансини: давлат органларига ҳисобот бериш диққат марказида бўлиб қолаётганлиги; баланс таркиби таркиби ва моддалари қатъий тартибга солинганлиги; балансда жамланган қаторларнинг кўплиги; активлар ва пасивларни ошкоралик даражасининг пастлиги; ҳисобот элементларини халқаро

стандартларга баҳолаш усулларига мос келмаслиги ҳам ундаги маълумотларни таҳлил қилиш сифати таъсир этмоқда.

8. Бухгалтерия баланси таҳлилидаги ўрганиладиган мавзулар доираси кенглиги сабабли уларнинг қатори ҳалига қадар аниқ шакллантирилмаган. Жумладан, бизнес субъектларининг молия бозоридаги фаолиятининг таҳлили, инвестицион таҳлил, иқтисодий ночорлик таҳлили каби мавзуларининг ҳалига қадар аниқ тартиби белгиланмаган.

9. Бухгалтерия баланси таҳлилида энг муҳим муаммолардан яна биттаси бу прогонзли бухгалтерия балансининг тузилмаслигидир.

3.2. Хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти томонидан ресурсларни бошқариш натижаларига баҳо беришда бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлили

Корхонанинг иқтисодий ресурслари деганда унинг зарурий ликвидлигини, молиявий барқарорлигини, рентабеллигини таъминлаш ва иқтисодий ўсишнинг маълум даражасига эришиш мақсадида хўжалик фаолиятида фойдаланиладиган жами активлари ва пул маблағлари тушунилади. Шунинг учун ресурсларни бошқариш биринчи навбатда актив ва пассивларни бошқаришдир.

Активлар ва мажбуриятлар тузилишини шакллантириш ва кейинчалик уларни тартибга солиш жараёни бошқарув стратегияси ва мақсадларига эришишни таъминлайдиган ягона восита ҳисобланади.

Ресурсларни бошқаришда: корхона ва активлар ликвидлигини стандарт даражасини сақлаш; активлар айланувчанлиги таъминлаш; банкротлик мезонларини таъминлаш; ривожланишнинг маълум суръатларига эришиш; аксиядорларнинг инвестициялар бўйича талабларини қондиришга муҳим аҳамият қаратиш лозим.

Тадбиркорлик субъектлари менежерлари уларга ишониб топширилган ресурсларни бошқариш натижаларига баҳо беришда бухгалтерия баланси энг муҳим ишончли манба ҳисобланади.

Корхона ресурсларини бошқариш унинг молиявий-иқтисодий ҳолатини узлуксиз мониторинг қилиб бориш имконини беради. Бунинг учун корхона молиявий ҳолатини умумий мониторинг қилиш тизимидан фойдаланилади.

Ресурслар бошқарувида рентабелликнинг белгиланган даражасига эришиш, молиявий барқарорлигини таъминлаш, корхонанинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш асосий шартлар сифатида белгиланади.

Ресурсларни бошқариш самарадорлиги корхона мақсадларига эришиш даражаси ва унга сарфланган маблағларга нисбатнинг даражаси билан тавсифланади. Шу билан бирга, корхонада ресурсларни бошқаришнинг якуний кўрсаткичларини ўлчаш ва баҳолаш бир мунча мураккаб масала ҳисобланади.

Бунинг сабаблари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш лозим:

- корхонанинг актив ва пассивларни бошқариш самарадорлигини ягона ёндашув мавжуд эмас;

- бошқариш самарадорлигига таъсир этувчи барча омиллар мажмуининг натижасини аниқлашга имкон берувчи ягона кўрсаткич йўқ.

Хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти томонидан ресурсларни бошқариш натижаларига баҳо беришда бухгалтерия балансини ўрганишни қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

- активлар ва капитал суммасининг йиллар давомида ўсиш даражалари орқали иқтисодий салоҳиятнинг ўсишини баҳолашда;

- мажбуриятлар ва уларнинг қопланиши юзасидан раҳбар ишининг истикболли стратегияларини изоҳлашда;

- молиявий барқарорлик ва унинг истикболдаги ўзгаришларини башоратлаш орқали раҳбарларда ишига баҳо беришда;

- тўловга қобиллик ва ликвидлик даражасини баҳолаш орқали қарши томон олдида мажбуриятларга қодирлик даражасини баҳолашда

- айланма активлар, соф активлар, ўз маблағлари нақдлигини жорий ва истикболдаги ўзгаришлари тенденцияларини очиб беришда

- бозор ва иш активлигини ўрганиш ва таҳлил этиш орқали корхона қийматини ўстиришни муҳим йўналишларини белгилашда²³.

Хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти томонидан ресурсларни бошқариш натижаларига баҳо беришда бошқарув самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари ва белгилари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Ишлаб чиқариш самарадорлиги: ишлаб чиқариш ҳажми; фойда; рентабеллик; меҳнат унумдорлиги; фонд қайтими.

23 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 23, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-Х

2. Шахсий бошқарув самарадорлиги: миқдор кўрсаткичлари (иқтисодий самарадорликнинг); меҳнат кўрсаткичлари (бошқарувда жонли меҳнат иқтисоди- бошқарув аппарати сони, меҳнат харажатлари ва бошқалар); бошқарув тизимининг молиявий кўрсаткичлари (бошқарув харажатларини камайтириш ва бошқалар); прогрессив бошқарув технологияларини қўллаш орқали вақт сарфини тежаш.

3. Бошқарув сифати критериялари (ижтимоий самарадорлик): менежмент сифати даражаси; қабул килинган қарорларни асослаш; ташкилий маданият; ташкилотни бошқариш; меҳнатдан қониқиш; маънавий психологик муҳит; жамоанинг жипслиги; корхона менежменти нуфузи; бошқалар.

4. Менежер фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи омиллар: зарурий шахсий сифат; ўзини бошқара олиши; аниқ қимматлик; аниқ шахсий мақсадлар; ўзини ўзини ривожлантириш; ижодий ёндашув; атрофдагиларга таъсир эта билиш қобилияти; бошқариш қобилияти; ўқитиш қобилияти; гуруҳли ишлаш қобилияти.

Хўжалик субъектининг раҳбари иш фаолиятига баҳо беришда молиявий ҳисобот таҳлили масалалари:

- молиявий ҳисобот элементларини (активлар, капитал ва мажбуриятлар, даромад ва харажатлар, фойда ва зарарлар)ни бир ёки бир неча дарвлар оралиғида ўзгаришларини баҳолаш;

- жами активлар ва молиялаштириш манбаларида мажбуриятларнинг салмоғи, мажбуриятларнинг қопланиши, ҳаракатчанликнинг мутлақ ва нисбий ифодалари, тўловга қобилликни жорий ва узоқ муддатли эҳтимоллигини таҳлил этиш;

- молиявий натижалар ва рентабеллик кўрсаткичлари ва уларнинг динамик ўзгаришларини баҳолаш;

- молиявий ҳолат ва ундаги ўзгаришларни қиёсий ўрганиш орқали корхонанинг бозордаги ўрнини ва салоҳиятини баҳолаш;

- пул маблағларининг кирими ва чикими, уларнинг нақдлиги, келажакдаги башорати ва таъсир этувчи омилларини баҳолаш;

- хусусий капитал ва ундаги таркибий ва динамик ўзгаришларни баҳолаш;

- корхонанинг молия бозоридаги фаолият натижаларини баҳолаш ва.х.к.

3.3.Бухгалтерия балансини муҳим элементлари: актив, капитал ва мажбурият таҳлили

Бухгалтерия баланси молиявий ҳисоботнинг таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Баланс ҳўжалик юритувчи субъектнинг мулкӣ ва молиявий аҳволи ҳақидаги ахборотни тўплайди ҳамда ошкор қилади.

Бухгалтерия баланси тадбиркорлик субъектига тегишли бўлган қуйидаги муҳим элементлар ҳақида ахборот беради²⁴.

(а) активлар;

(б) капитал;

(в) мажбуриятлар.

Ушбу маълумотлар бошқа маълумотлар билан бирга, молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларга тадбиркорлик субъектининг жорий ва истикболдаги молиявий аҳволини, ундаги ўзгаришларини аниқлашга имкон беради.

Активлар- бу субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир.

Активлар- ҳўжалик юритувчи субъектлар қиймат баҳосига эга бўлган моддий ва номоддий ресурслари, пул маблағлари ва дебиторлик мажбуриятларидан иборат таркибий тузилишга эга.

Активлар- ҳўжалик юритувчи субъектнинг аввалги битимлари ва бошқа воқеаларининг натижасидир.

Активлар- сотиб олиш, ўзида яратиш ва қуриш, шунингдек бошқа битимлар ва воқеалар асосида эғалик қилиш йўллари билан шакллантирилади.

Келгусида кутиладиган битимлар ва бошқа воқеалар активларни пайдо бўлишига олиб келмайди. Ҳўжалик юритувчи субъектлари ўз активларидан мулкни, товарларни, тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ва хизматлар кўрсатишни бошқариш учун фойдаланадилар²⁵.

24 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 24, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

25 Ўзбекистон Республикаси БҲМС “Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос”. ЎзР АБ 1198 йил 14-август, 475-сонли

Активларда акс эттирилган бўлгуси иктисодий фойда хўжалик юритувчи субъект томонидан турли йўллар билан амалга оширилиши мумкин. Масалан: активлардан товарлар ишлаб чиқаришда фойдаланиш, мажбуриятларни бажаришда фойдаланиши, бошқа активларга алмаштириш ва ҳ.к. тартибда.

Активлар турли шаклларда яъни жисмоний кўринишга эга бўлиши, номоддий кўринишда бўлиши, мажбурият шаклида, биологик актив кўринишида ҳам бўлиши мумкин.

Корхона активлари узоқ муддатли ва жорий активларга таркибланади.

Узоқ муддатли активлар таркибида асосий воситалар, номоддий активлар қиймати, узоқ муддатли инвестициялар, ўрнатиладиган ускуналар ва капитал қўйилмалар, узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати кечиктирилган харажат суммалари акс этади.

Жорий активлар қаторида товар моддий захиралар, келгуси давр харажатлари, муддати кечиктирилган харажатларнинг жорий қисми, дебиторлик қарзлари, пул маблағлари, қисқа муддатли молиявий қўйилмалар ва бошқа жорий активлар акс этади.

3.1-жадвал

Корхона активлари ва уларнинг таркибланиши

Балансдаги активлар	сатри
Узоқ муддатли активлар	
Асосий воситалар	010
Номоддий активлар	020
Узоқ муддатли инвестициялар	030
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар	090
Капитал қўйилмалар	100
Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари	110
Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар	120
Жорий активлар	
Товар-моддий захиралари	140
Келгуси давр харажатлари	190
Кечиктирилган харажатлар	200
Дебиторлар	210
Пул маблағлари	320
Қисқа муддатли инвестициялар	370
Бошқа жорий активлар	380
Балансдан ташқари активлар	
Оператив ижарага олинган асосий воситалар	001
Масъул сақлашга қабул қилинган товар-моддий қийматликлар	002
Қайта ишлашга қабул қилинган материаллар	003

Комиссияга қабул қилинган товарлар	004
Ўрнатиш учун қабул қилинган ускуналар	005
Қаъбий ҳисобот бланкалари	006
Тўловга қобилиятсиз дебиторларнинг зарарга ҳисобдан чиқарилган қарзи	007
Олинган мажбурият ва тўловларнинг таъминоти	008
Берилган мажбурият ва тўловларнинг таъминоти	009
Молиявий ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар	010
Ссуда шартномаси бўйича олинган мулклар	011
Келгуси даврларда солиқ солинадиган базадан чиқариладиган харажатлар	012
Вактинчалик солиқ имтиёзлари (турлари бўйича)	013
Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари	014

Капитал.

Капитал тушунчасининг моҳиятини изоҳлашда тўртта ёндашувни ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар: бухгалтерия ҳисоби (субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активлари), молиявий (пул маблағлари), иқтисодий (қўшилган қиймат яратувчи қимат) ва ижтимоий (капитал эгаси ва ходимлар ўртасидаги эксплуатация муносабатлари) ёндашувлардир.

Юқоридагиларни умумлаштириб шуни айтиш мумкинки, капитал энг муҳим иқтисодий категориялардан бири, мураккаб ва кўп қиррали тушунчадир. Капитал тушунчасининг турлича талқинларини таҳлил қилган ҳолда бухгалтерия ҳисоби нуқтан назаридан қуйидаги таснифини беришимиз мумкин.

Капитал- бу корхона активлари манбаи ва мажбуриятларни қоплаш, унинг узлуксиз ишлашини таъминловчи ва фойдани максималлаштирувчи асосдир.

Капитал тадбиркорлик фаолиятининг асоси, молиявий барқарорликнинг муҳим кўрсаткичи. Бухгалтерия ҳисобида ўз манбалари "Хусусий капитал" тушунчаси билан ифодаланади. Хусусий капитал хўжалик фаолияти кенгайтириш, маблағлардан самарали фойдаланишни таъминлаш, турли мақсадли фондларни шакллантиришни, корхонанинг бозор қийматини ошириш муҳим мезони ҳисобланади.

Хусусий капитал хўжалик фаолиятини ташкил этиш ва молиялаштириш учун корхона яратадиган ва қўшимча равишда тўпланадиган ўз манбаларидир.

Хусусий капиталнинг моҳияти унинг вазифалари орқали батафсил очиқ берилади:

- иқтисодий фаолиятни узоқ муддатли молиялаштириш;
- жавобгарлик ва кредиторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;
- кредиторларни капитални йўқотишдан ҳимоя қилиш;
- кўрилган зарарларни қоплаш;
- кредитга лаёқатлилиқ;
- рисklarни молиялаштириш;
- мустақиллик;
- даромад ва активларнинг тақсимланиши.

Одатда мажбуриятларга нисбатан ҳам капитал тушунчаси ишлатилади. Қарз капитали, кредит капитали деган атамалар шулардан келиб чиққан.

Корхона томонидан фойдаланиладиган қарз капитали унинг молиявий мажбуриятларининг умумий миқдорини тавсифлайди.

Кредит капитали-бу бир томоннинг бошқа томонга беғараз пул ўтказиш ёки бирор нарсани белгиланган муддатда фойдаланиш учун бошқа томонга (фойдаланувчига) ўтказиш мажбуриятидир.

Корхонанинг ўз ва қарзга олинган капиталини шакллантиришнинг моҳияти ва манбаларини ўрганиб, корхонани молиялаштиришнинг ушбу манбаларининг асосий афзалликларини шакллантириш мумкин.

1. Хусусий капиталнинг афзалликлари:

- корхонанинг муҳим молиявий асоси ҳисобланади;
- капитални кўпайтириш билан боғлиқ қарорлар корхона эгалари ва раҳбарлари томонидан бошқа тадбиркорлик субъектларининг розилигисиз амалга оширилади;
- корхона фаолиятининг барча соҳаларида фойда олиш учун юқори имконият яратади.

2. Қарз капиталининг афзалликлари:

- жалб қилиш имкониятлар жуда юқори (айниқса, корхонанинг кредит рейтинги юқори бўлганда);
- корхона молиявий салоҳиятининг ўсиши унинг активлари сезиларли даражада кўпайиши ва хўжалик фаолиятининг ўсиш суръатлари билан таъминланади;
- молиявий рентабелликни ошириш имкониятлари юқори.

Мажбуриятлар-шахснинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти-ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир. Кредитор қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир.

Корхоналарнинг молиявий ҳолати кўпинча корхона қандай активларга ва уларнинг қайси даражасига эга эканлиги билан белгиланади. Шу сабабли, молиявий ҳолат таҳлилида активларни шакллантириш ва уларни молиялаш манбаларига эга бўлиш таҳлилда алоҳида мавзу сифатида ўрганилади.

Активларни молиялаштиришнинг ўзига тегишли манбаларига қуйидаги манбалар киритилади²⁶.

3.2-жадвал

Активларни молиялаштиришнинг ўзига тегишли манбалари

Ўзига тегишли манбалар		
Хусусий капитал: -Устав капитали -Қўшилган капитал -Резерв капитали -Сотиб олинган хусусий акциялар -Таксимланмаган фойда	Мақсадли тушумлар	Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар

3.3-жадвал

Активларни молиялаштиришнинг қарзга олинган манбалари

Кредиторлари бўйича	Жалб этиш механизми бўйича	Шакли бўйича	Муддати бўйича
Банклар	Кредит	Пул маблағлари шаклида	Узоқ муддатли
Бошқа молия институтлари	Қарз	Мулк шаклида	Ўрта муддатли*
Ташкилотлар	Кредиторлик мажбурияти	Қўшма шаклларда	Қисқа муддатли
Давлат		Ҳуқуқ сифатида	
Жисмоний шахслар			
Хорижий манбалар			
Бошқа манбалар			

*-ўрта муддат амалдаги тартиблар бўйича расмий жиҳатдан белгиланмаган

Активларни молиявий манбалашда ўзлик маблағлари, хусусий капитал муҳим манба ҳисобланди. Шу сабабли оборот маблағлар

²⁶ Н.П.Любишин, Н.Е.Бабицева “Финансовый анализ” м.:Экспо-2010 стр-75

нақдлигини баҳолашда ўз маблаглари манбалари суммасидан узоқ муддатли активлар суммаси чегирилади. Фаркланишда ижобий жиҳат жорий активларни молиялаштиришга йўналтирилади.

Одатда, узоқ муддатли активларни молиялаштиришда узоқ муддатли кредитлар ва қарзлардан фойдаланилади.

Қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар эса жорий активларни молиялаштириш учун йўналтирилади.

Активларни молиялаштириш манбаларига ўз маблаглари манбаси ва мажбуриятлар киритилади. Баланс моддалари бўйича уларни қуйидагича таркибланиш мумкин.

3.4-жадвал

Активларни молиялаштириш манбалари ёки корхона бухгалтерия баланси пассиви моддалари

Бухгалтерия баланси пассиви	
Ўз маблаглари манбаси	Мажбуриятлар
Устав капитали	Узоқ муддатли мажбуриятлар
Қўшилган капитал	-Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз* ²⁷
Резерв капитали	Жорий мажбуриятлар
Сотиб олинган хусусий акциялар	-Ажратилган бўлинмаларга қарз* ²⁸
Тақсимланмаган фойда	
Мақсадли тушумлар	
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун заҳиралар	

Бухгалтерия балансининг классик формуласи.

$$\text{Актив} = \text{Капитал} + \text{Мажбурият} \quad (3.1)$$

Бухгалтерия балансини актив ва пассиви таҳлилида унинг умумлашган ва бирлик кўрсаткичларига ҳамда уларнинг ўзгаришларига баҳо берилади. Таққослаш базаси сифатида йил боши ёки ўтган йил маълумотлари олинади.

Бухгалтерия балансини активи ва пассиви, уларни мақсадли жойлаштириш тадбиркорлик фаолиятининг муҳим омили

27 *Амалдаги тартиб бўйича “Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз” узоқ муддали мажбуриятлар таркибида акс этади

28 *Амалдаги тартиб бўйича “Ажратилган бўлинмаларга қарз” жорий мажбуриятлар каторида акс этади

ҳисобланади. Корхона фаолиятнинг биринчи кунда уз бизнесини йўлга қўяр экан албатта дастлабки капитални узоқ муддатли ва оборот активларни шакллантириш учун мос қийматда шакллантиришга аҳамият беради ва уни молиялаштиришга йўналтиради. Лекин доимо ҳам тадбиркор уз бизнесни тўлиқ молиялаштириш бюзасидан ўз капиталига эга бўлавермайди. Ана шундай ҳолларда гаров эвазига кредит ва қарз муносабатларига ўтилади.

Активларни жойлаштиришда аниқ меъёрий нисбат белгиланмайди. Лекин уларни молиялаштириш манбалари юзасидан бу нисбатни қайсидир жиҳатдан аниқ белгилаб олиш мумкин. Масалан жами манбалар таркибида ўз маблағлари улуши 50 фоиздан кам бўлмаслиги лозим (ҳалқаро амалиётда унинг куйи даражаси 30 фоиз даражасида қайд этилади). Бу манба узоқ муддатли активларни ва жорий активларни тўла молиялаштиришга етмайди албатта. Шу сабабли ҳам ушбу манбани қайсидир қисми узоқ муддатли активга, қайсидир қисми жорий активга йўналтирилганлигини баланс маълумотлари асосида аниқлаб бўлмайди. Бунда фақат умумий жиҳатларгина ҳисобга олинади.

Активларни тўғри жойлаштириш ва уларни молиялаштиришни тўғри ташкил этиш корхона молиявий фаолиятини ва унинг натижавийлигини белгилаб берувчи омил ҳамдир. Шу сабабли активларни жойлаштиришда албатта самарадорлик, натижавийлик, мажбуриятларнинг қопланиши, маблағларнинг айланувчанлиги тезлашиши каби жиҳатларни ҳисобга олиш талаб этилади.

Активларни жойлаштиришнинг энг муҳим жиҳатларини қуйидаги қаторларини тузиб чиқиш лозим:

- ишлаб чиқаришни илғор техника ва технология билан қуроллантириш;

- ишлаб чиқариш заруриятидан келиб чиққан ҳолда иқтисодий ресурсларни энг мақбул нормасини шакллантириш;

- жорий активлар таркибида ликвид маблағларнинг ҳаракатчанлигини таъминлаш мақсадида жавобгарлик марказлари, субъектларини белигаш;

- самара бериш омилига муҳим аҳамият қаратиш;

- назоратни кучайтиришга имкон берувчи усуллардан фойдаланиш ва.х.к.

3.5-жадвал

Бухгалтерия баланси активи

Мол мулк таркиби	Баланс сатри	Давр боши	Давр охири
1.Узоқ муддатли активлар	130	10 219 731 945	12 593 199 960
2.Жорий активлар	390	2 978 372 713	11 683 693 105
Шу жумладан:			
-Товар моддий захиралар	140	819 530 511	1 047 437 972
-Келгуси давр харажатлари ва кечиктирилган харажатлар	190+200	1 366 091 169	8 441 062 224
-Дебиторлар	210	503 338 335	1 566 042 404
-Пул маблағлари	320	171 917 383	468 669 767
-Қиска муддатли инвестициялар	370	-	-
-Бошка активлар	380	117 495 315	160 480 738
Баланс активи бўйича жами	400	13 198 104 658	24 276 893 065

Балансдаги активлар ҳажми активлар суммаси давр бошига 13 198 104 658 минг сўмни ташкил қилган. Шундан 10 219 731 945 минг сўми узоқ муддатли активларга, асосий капиталга тўғри келган. Жорий активлар суммаси 2 978 372 713 минг сўмни ташкил қилган.

Давр охирига келиб корхона активлари 24 276 893 065 минг сўмга етган. Шундан 12 593 199 960 минг сўми узоқ муддатли активларга, 11 683 693 105 минг сўм жорий активлардан иборат бўлган. Энг юқори ўсиш активларда келгуси давр харажатлари қаторига тўғри келган. Унинг жорий даврдаги қиймати 8 441 062 224 минг сўмдан иборат бўлган.

3.6-жадвал

Бухгалтерия баланси пассиви

Мол-мулкнинг манбаси	Баланс сатри	Давр боши	Давр охири
1.Ўзлик маблағлари манбалари	480	7 745 794 466	10 124 233 076
2.Мажбуриятлар	770	5 452 310 192	14 152 659 989
Шу жумладан			
-Узоқ муддатли мажбуриятлар	490	4 675 490 146	12 304 013 149
-Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз	510	-	-
-Жорий мажбуриятлар	600	762 075 830	1 839 768 361

-Ажратилган бўлинмаларга қарз	620	14 744 216	8 878 479
Баланс пассиви бўйича жами	780	13 198 104 658	24 276 893 065

Корхонада активларни молиялаштириш манбаларида ўз маблағлари манбаси (хусусий капитал) давр бошида 7 745 794 466 минг сўмни, мажбуриятлар 5 452 310 192 минг сумни ташкил қилган. Давр охирига келиб ўз маблағлари манбаси 10 124 233 076 минг сўмга етган. Мажбуриятлар суммаси 14 152 659 989 минг сўмга тенг бўлган.

Жами капитал суммаси 24 276 893 065 минг сўмни ташкил этган. Энг юқори ўсиш узоқ муддатли кредитлар қаторига тўғри келган.

3.4.Бухгалтерия балансини горизонтал, вертикал ва тренд таҳлили

Молиявий ҳисоботларнинг горизонтал, вертикал ва тренд таҳлилининг назарий ва услубий жиҳатлари юзасидан “молиявий ҳисобот таҳлилининг назарий асослари” мавзуси “молиявий ҳисобот таҳлилида қўлланиладиган усуллар: горизонтал, вертикал, тренд, коэффицентлар, қиёсий, омилли таҳлил” параграфиди батафсил маълумот берилган эди.

Бухгалтерия балансининг вертикал таҳлилида хўжалик субъектининг маблағлари ва маблағлар манбасининг таркибий тузилиши баҳоланади. Вертикал таҳлил бухгалтерия балансининг актив ва пассив қисм моддалари ўзгаришини нисбий кўрсаткичларда баҳолаш имконини беради. Бу эса мутлақ кўрсаткичлардаги реал ўзгаришларни юқори инфляция шароитида аниқ баҳолаш имкони беради. Вертикал таҳлилда баланс бўлимлари ва моддаларининг жамланган қаторлардаги салмоғини ва ўз навбатида таркиби бўйича салмоғини аниқлаш орқали амалга оширилади²⁹.

Бухгалтерия балансининг вертикал таҳлилида аналитик жадвалларда актив моддалари бўйича давр боши ва охирига устунлар

29 К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 29, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

очилади. Шунингдек, баланс моддаларидаги реал ўзгаришларини баҳолаш юзасидан фарқлар устуни белгиланади.

Баланс активлари (узоқ муддатли ва жорий активлар)нинг жами активлар таркибидаги салмоғи қуйидаги ҳисоб-китоблар асосида амалга оширилади.

3.7-жадвал

Бухгалтерия баланси активи нисбий ифодаларининг аниқланиши

Мол мулк таркиби	Давр боши		Давр охири	
	сумма	% аниқланиши	сумма	% аниқланиши
1.Узоқ муддатли активлар (У)	У 0	$У0/З0*100$	У 1	$У1/ А 1*100$
2.Жорий активлар (Ж)	Ж 0	$Ж0/З0*100$	Ж 1	$Ж1/ А 1*100$
Шу жумладан:				
-Товар моддий заҳиралар (Т)	Т 0	$Т0/З0*100$	Т 1	$Т1/ А 1*100$
-Келгуси давр харажатлари ва кечиктирилган харажатлар (К)	К 0	$К0/З0*100$	К 1	$К1/ А 1*100$
-Дебиторлар (Д)	Д 0	$Д0/ З0*100$	Д 1	$Д1/ А 1*100$
-Пул маблаглари (П)	П 0	$П0/ З0*100$	П 1	$П1/ А 1*100$
-Қисқа муддатли инвестициялар (И)	И 0	$И0/ З0*100$	И 1	$И1/ А 1*100$
-Бошқа активлар (Б)	Б 0	$Б0/ З0*100$	Б 1	$Б1/ А 1*100$
Баланс активи бўйича жами	А 0	100	А 1	100

3.8-жадвал

Бухгалтерия баланси активнинг таҳлили

Мол-мулк таркиби	Мутлақ ифода сумма		Ўзгариш +,-	Нисбий ифода %				
	Давр боши	Давр охири		Дб	До	Ўзгариш +,-	Давр бошига нисбатан ўсиш	Баланс жамига нисбатан %
1.Узоқ муддатли активлар (УМА)	10 219 731 945	12 593 199 960	2 373 468 015	77.4	51.8	-25.6	123.2	21.4

2. Жорий активлар (ЖА)	2 978 372 713	11 683 6 93 105	8 705 320 392	22.6	48.2	25.6	392.3	78.6
Шу жумладан:								
-Товар моддий захиралар (ТМЗ)	819 530 511	1 047 43 7 972	227 907 461	6.2	4.3	-1.9	127.8	2.0
-Келгуси давр харажатлари ва кечиктирилган харажатлар (КДХ)	1 366 091 169	8 441 06 2 224	7 074 971 055	2.7	34.7	32.0	617.9	63.8
-Дебиторлар (ДМ)	503 338 335	1 566 04 2 404	1 062 704 069	3.8	6.4	2.6	311.3	9.5
-Пул маблағлари (ПМ)	171 917 383	468 669 767	296 752 384	1.3	1.9	0.6	273.6	2.6
-Қисқа муддатли инвестициялар (ҚМИ)	-	-	-	-	-	-	-	-
-Бошқа активлар (БА)	117 495 315	160 480 738	42 985 423	0.8	0.6	-0.2	136.7	0.4
Баланс активи бўйича жами (БЖ)	13 198 104 658	24 276 8 93 065	11 078 788 407	100	100	-	183.9	-

Хулоса: корхонада активлар ҳажми давр бошига нисбатан 11 078 788 407 минг сўмга ортган. Шу жумладан узоқ муддатли активлар ҳажми 2 373 468 015 минг сўмга, жорий активлар ҳажми 8 705 320 392 минг сўмга ортган. Жами активлар ҳажмида жорий узоқ муддатли активларнинг салмоғи давр бошига 77.4 фоизни давр охирига 51.8 фоизни ташкил қилган. Салмоқ даражаси узоқ муддатли активларда 25.6 фоизга камайган, жорий активларга шунча фоизга ортган.

Жорий активлар қаторида ТМЗ суммаси давр бошига нисбатан 227 907 461 минг сўмга ортган, салмоқ даражаси 6.2 фоиздан, 4.3 фоизга камайган.

Келгуси давр харажатлари давр бошига нисбатан 7 074 971 055 минг сўмга ортган. Салмоқ даражаси 2.7 дан 34.7 фоизга ортган.

Дебиторлик мажбуриятлари суммаси давр бошига нисбатан 1 062 704 069 минг сўмга салмоқ даражаси бўйича 3.8 дан 6.4 фоизга ортган.

Пул маблағлари бўйича ўзгариш давр бошига нисбатан 296 752 384 минг сўмга, салмоқ даражаси 1.3 дан 1.9 фоизга ортган.

Активларнинг давр бошига нисбатан ўсиш даражаси 183.9 фоизга тенг бўлган. Энг юқори ўсиш суратлари келгуси давр харажатлари (617.9 %), жорий активлар (392.3 %). пул маблағлари (273.6%) каторига тўғри келган.

3.9-жадвал

Бухгалтерия баланси пассивининг нисбий ифодаларининг аниқланиши

Мол-мулк манбасининг таркиби	Давр боши		Давр охири	
	суммаси	%	суммаси	%
1.Ўзлик маблағлари манбалари (Ўм)	Ўм 0	$\frac{\text{Ўм}}{0/\text{П}0} \cdot 100$	Ўм 1	$\frac{\text{Ўм}1}{\text{П}1} \cdot 100$
2.Мажбуриятлар (М)	М 0	$\frac{\text{М}}{0/\text{П}0} \cdot 100$	М 1	$\frac{\text{М}1}{\text{П}1} \cdot 100$
Шу жумладан:				
-Узоқ муддатли мажбуриятлар (Ум)	Ум0	$\frac{\text{Ум}0}{\text{П}0} \cdot 100$	Ум1	$\frac{\text{Ум}1}{\text{П}1} \cdot 100$
-Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз (Аб)	Аб0	$\frac{\text{Аб}0}{\text{П}0} \cdot 100$	Аб1	$\frac{\text{Аб}1}{\text{П}1} \cdot 100$
-Жорий мажбуриятлар (Жм)	Жм0	$\frac{\text{Жм}0}{\text{П}0} \cdot 100$	Жм1	$\frac{\text{Жм}1}{\text{П}1} \cdot 100$
-Ажратилган бўлинмаларга қарз (Бк)	Бк0	$\frac{\text{Бк}0}{\text{П}0} \cdot 100$	Бк1	$\frac{\text{Бк}1}{\text{П}1} \cdot 100$
Баланс пассиви бўйича жами	П0	100	П1	100

3.10-жадвал

Бухгалтерия баланси пассивининг вертикал таҳлили

Мол-мулк манбасининг таркиби	Мутлак ифода		Ўзгариш и +,-	Нисбий ифода				
	Давр боши	Давр охири		Дб	До	Ўз га ри ши +,-	Давр бош ига нисб атан ўсиш	Баланс жамига нисба тан %
1.Ўзлик маблағлари манбалари (Ўм)	7 745 794 466	10 124 233 076	2 378 438 610	58. 6	41. 7	- 16. 9	130.7	21.4

2.Мажбуриятлар (М)	5 452 310 192	14 152 659 989	8 700 349 797	41.4	58.3	16.9	259.5	78.6
Шу жумладан								
-Узоқ муддатли мажбуриятлар (Ум)	4 675 490 146	12 304 013 149	7 628 523 003	35.4	50.6	15.2	263.1	68.8
-Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз (Аб)	14 744 216	8 878 479	5 865 737	00.1	00.0	-0.1	63.4	0.0
-Жорий мажбуриятлар (Жм)	762 075 830	1 839 768 361	1 077 692 531	50.7	70.5	1.8	241.3	9.8
Баланс пассиви бўйича жами	13 198 104 658	24 276 893 065	11 078 788 407	100	100	-	183.9	-

Хулоса: корхонада активлар манбаси давр бошига нисбатан 11 078 788 407 минг сўмга ортган. Шу жумладан ўз маблағлари манбаси 2 378 438 610 минг сўмга, мажбуриятлар ҳажми 8 700 349 797 минг сўмга кўпайган. Жами капитал таркибида ўз маблағлари манбаси давр бошида 58.6 фоиздан давр охирига келиб 41.7 фоизга тушган. Мажбуриятлар ҳажми эса мос равишда 8 700 349 797 минг сўмга ва фоизда 41.4 дан 58.3 фоизга ортган.

Мажбуриятлар таркибида энг юқори қиймат ва салмоқ узоқ муддатли мажбуриятлар (кредитлар ва қарзлар) қаторига тўғри келади. Давр бошида узоқ муддатли мажбуриятлар 4 675 490 146 минг сўмни давр охирига эса 12 304 013 149 минг сўмни ташкил этган.

Давр бошига нисбатан ўсиш даражаси ўз маблағлари манбаси бўйича 130.7 фоизни, мажбуриятлар бўйича 259.5 фоизни ташкил этган. Узоқ муддатли мажбуриятлар давр бошига нисбатан 263.1 фоизга, жорий мажбуриятлар 241.3 фоизга ўсган.

Тренд таҳлили молиявий ҳисобот элементлари ва кўрсаткичларини жорий даврга бўлган ҳолатини базис йили ёки асос йили кўрсаткичи билан ўрганишни характерлайди³⁰.

30 30 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 30, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

Бухгалтерия балансини инфляция таъсири кучли бўлган ҳолларда аниқ ўзгаришларни ифода эта олмайди. Шу сабабли кўпинча узоқ даврийликдаги ўзгаришларни баҳолаш самарасиз натижаларни келтириб чиқаради. Кўрсаткичларни бундай ҳолларда нисбий ифодалар асосида баҳолашга ўтиш самарали восита ҳисобланади. Негаки нисбий ифодалар бир ўлчамли (1 ёки 100 га нисбатан) ифода бўлганлиги сабабли сигимийлик даражаси бўйича қайта ҳисоблашларни талаб этмайди.

Тренд таҳлили асосида бухгалтерия балансини таркибий тузилишини қайта тузиб чиқиш талаб этилмайди, фақат унинг таққослаш қаторлари кенгайтирилади ҳалос. Тренд таҳлилини кўпинча асос таҳлили ҳам деб юритишади. Мазмун жиҳатдан бу номлаш тўғри ҳисобланади.

Тренд таҳлилининг ўзига хос хусусиятлари сифатида қуйидагиларни таркиблаш мумкин:

- тренд таҳлили узоқ даврийликни қамраб олади ва яқин келажакни молия режасини тузишда муҳим аҳамият касб этади;

- тренд таҳлили молиявий корхона молиявий фаолиятининг барча жиҳатларни тўла очиб беришга имкон беради;

- Тренд таҳлил қисқа даврийликда намоён қилиб бўлмайдиган жиҳатларни ҳам очиб беради;

- тренд таҳлили ахборотларнинг бир неча йиллик базасидан фойдаланади;

- молиявий ҳисобот элементлари, моддалари, кўрсаткичларини таққослаш оралиғи мустақил белгиланади.

3.11-жадвал

Бухгалтерия балансини тренд таҳлили

Актив қаторлари	2014й	2015й	2016й	2017й	2018й	2020й
Активлар жами	5739830100	6928154166	8306071271	10452598493	13198104658	24276893065
2013 йилга нисбатан ўзгариши	*	+1188324066	+2566241171	+4712768393	+7458274558	+18537062965
1.Узоқ муддатли активлар	4381270423	5404976431	6547021799	8236316792	10222335009	12595622024
2013 йилга	*	1023706	2165751	3855046	5841064	82143516

нисбатан ўзгариши		008	376	369	586	01
2.Жорий активлар	1358559677	1523177735	1759049478	2216281701	2975769649	11681271041
2013 йилга нисбатан ўзгариши	*	+164618058	+400489801	+857722024	+1617209972	+10322711364
Пассив жами	5739830100	6928154166	8306071271	10452598493	13198104658	24276893065
2013 йилга нисбатан ўзгариши	*	+1188324066	+2566241171	+4712768393	+7458274558	+18537062965
1.Ўз маблағлари манбаси	4118746718	4734937490	5640542021	6533719906	7745794466	10124233076
2013 йилга нисбатан ўзгариши	*	+616190772	+1521795303	+2414973188	+3627047748	+6005486358
2.Мажбуриятлар	1621083382	2193216676	2665529250	3918878578	5452310192	14152659989
2013 йилга нисбатан ўзгариши	*	572133294	1044445868	2297795196	3831226810	12531576607

Корхонада активлар ва уларни молтирлаштириш манбаларининг ўтган даврларга нисбатан ўзгаришлари динамик жиҳатдан баланснинг барча қаторлари бўйича ўсиб борган. Узоқ муддатли ва жорий активларнинг ўсиш даражаси, ўз маблағлари ва мажбуриятларнинг ўсишини мутлақ ва нисбий ифодаalarda ҳам ижобий баҳолаш мумкин. Лекин ўз маблағларининг баланс жамидаги салмоғи охириги давралар кескин тушиб кетган. Бунга узоқ муддатли мажбуриятларнинг кейинги даврлар бўйича кескин ошиб кетиши сабаб бўлган.

3.5.Молиявий барқарорлик таҳлили

Молиявий барқарорлик- корхонанинг уммумий барқарорлигини таркибий қисми сифатида муайян вақт оралиғида фаолиятни йўлга қўйиш ва қўллаб қувватлашнинг балансланган молиявий қирим-чиқимлари, маблағлар нақдлиги, олинган кредитларни қайтаришга

қодирлиги, маҳсулотларни узлуксиз ишлаб чиқарилиши, молиявий мустақиллиги, истикболли тўловга қобиллигини тавсифлайди³¹.

Таҳлил корхона ходимлари(менежерлар, иктисодчилар, аналитиклар) томонидан шунингдек ташки субъектлар (инвесторлар, ресурс таъминотчилари, чоп этиладиган ҳисобот шаклларини назорат қилувчи ташкилотлар)томонидан ўтказилади.

Таҳлил мақсади молиявий оқимларни максимал фойда олиш, молиявий маблағларни манфаатли жойлаштириш, йўқотишларни олдини олишга қаратилган.

Молиявий барқарорликни мутлак ва нисбий ифодалари таркибланади.

Молиявий барқарорликни мутлак кўрсаткичлари таркибига захира ва харажатларни молиялаштириш кўрсаткичини (ўз айланма маблағлари нақдлиги), ишчи капитал нақдлиги, захира ва харажатларни умумий молиялаштириш кўрсаткичлари киради.

1) ўз айланма маблағлари нақдлиги

$$\dot{УММ} - УМА = MB1 - 3X \quad (3.2.)$$

2) ўз ва узоқ муддатли қарзга олинган маблағлар нақдлиги

$$\dot{УММ} + УМП - УМА = MB2 - 3X \quad (3.3.)$$

3) Жами манбалар нақдлиги

$$\dot{УММ} + УМП + ҚММ - УМА = MB3 - 3X \quad (3.4.)$$

Бу ерда:

$\dot{УММ}$ - ўз маблағлари манбаси

УМП - узоқ муддатли мажбуриятлар

УМА - узоқ муддатли активлар

31 Рахимов М.Ю. Иктисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили.Т.: Молия –иктисод, 2015.-316 б., Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, - 622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Пардаев М.К. ва бошқалар Молиявий ва бошқарув таҳлили, дарслик.Т.:Чулпон. 2012,, 490 б., Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с. Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Т.:Иктисод-молия. 2013,598 б., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия.М.: Финансы и статистика, 2008, 415 с.

МВ-маблағлар нақдлиги

ЗХ-захира ва харажатлар

Ривожланган давлатлар амалиётида юқорида кўрсаткич ўрнига (МХХСга мувофиқ) қуйидаги боғланишлардаги ҳисоб-китоблар амалга оширилади³².

ЎМН (working capital) =Жорий активлар(Current Assets) – қисқа муддатли мажбуриятлар(Current Liabilities) (3.5.)

ЎМН-ўз маблағлари нақдлиги

3.9-жадвал

Молиявий барқарорлик таҳлили

Кўрсаткичлар	Мутлақ молиявий мустақиллик	Нормал молиявий мустақиллик	Нобарқарор молиявий ҳолат	Инкироздаги молиявий ҳолат
МВ1-ЗХ	МВ1>ЗХ	МВ1<ЗХ	МВ1<ЗХ	МВ1<ЗХ
МВ2-ЗХ	МВ2 >ЗХ	МВ2>ЗХ	МВ2<ЗХ	МВ2<ЗХ
МВ3-ЗХ	МВ3>ЗХ	МВ3>ЗХ	МВ3>ЗХ	МВ3<ЗХ

Мутлақ молиявий мустақиллик ҳолати. Бунда корхона барча активларни ўз маблағлари ҳисобига молиялаштириш имконига эга бўлади. Яъни ташқи қарзларга боғланмайди. Лекин бу ҳолат жуда камдан кам ҳолатларда кузатилади. Бунинг турли сабаларини келтириш мумкин. Рақобатдош иқтисодиётда, айниқса глобаллашув жараёнида иқтисодий ҳаракатларнинг катта қисми қарз муносабатлари орқали йўлга қўйилади. Ўз маблағларини доимо ҳам ривож топаётган тadbиркорлик фаолиятида етарлигини таъмин этиш жуда қийин. Шунингдек, қарз муносабатлар бугунги иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи кучга айланганлигини ҳам унутмаслигимиз зарур³³.

32 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 32. Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

33 Рахимов М.Ю. Иктисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили.Т.: Молия –иқтисод, 2015.-316 б., Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе

$$MB1 \geq 3X; MB2 \geq 3X; MB3 \geq 3X \quad (3.6.)$$

Молиявий барқарорликнинг нормал ҳолати. Захира ва харажатларни молиялаштириш юзасидан маблағлар етарлиги, етишмовчилиги куйидаги ҳолатини ифода этади. Бунда ўз маблағларини захира ва харажатларни молиялаштиришга етишмовчилиги, узоқ муддатли мажбуриятлар ҳисобига етарлиги кузатилади.

$$MB1 < 3X; MB2 \geq 3X; MB3 \geq 3X \quad (3.7.)$$

Нобарқарорлик ҳолати. Ўз маблағлари ва узоқ муддатли маблағларни молиялаштиришдаги ҳолати манфий, қисқа муддатли мажбуриятлар ҳисобига молиялаштириш таъминланган ҳолатни ифода этади.

$$MB1 < 3X; MB2 < 3X; MB3 \geq 3X \quad (3.8.)$$

Инқироз ҳолатидаги молиявий ҳолат. Корхона тўлиқ қарз маблағларига қарамлиги кузатилади. Ўз ва қарз маблағлари захира ва харажатларни қоплашга етмайди. Захира ва харажатларни кредиторлик мажбуриятларини қоплаш муддатини кечиктириш орқали таъминоти вақтинча таъминлаб турилади ва якунида иқтисодий ночорликка юз тутилади.

$$MB1 < 3X; MB2 < 3X; MB3 < 3X \quad (3.9.)$$

Молиявий барқарорликнинг нисбий кўрсаткичлари

-Ўз маблағларининг захира ва харажатларни қоплашга етарлиги, етишмаслигини нисбий ифодаси:

$$\dot{Y}MM - UMA / 3X \quad (3.10.)$$

Ўз ва узоқ муддатли қарз маблағларининг етарлиги, етишмаслигини нисбий ифодаси:

$$\dot{Y}MM + UMP - UMA / 3X \quad (3.11.)$$

Жами манбаларнинг захира ва харажатларни қоплашга етарлиги, етишмаслиги:

$$\dot{Y}MM + UMP + QMM - UMA / 3X \quad (3.12.)$$

ГААР) Учебник. — М.: ИЛФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X.
 Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, - 622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Пардаев М.К. ва бошқалар Молиявий ва бошқарув таҳлили, дарслик. Т.:Чулпон. 2012., 490 б., Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: ГИПО, 2012. — 367 с. Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Т.:Иқтисод-молия. 2013, 598 б., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: Финансы и статистика, 2008, 415 с.

Корхонанинг молиявий барқарорлик коэффициентларини куйидаги тизимини бериб ўтиш мумкин:

-Автономия коэффициенти;

$$K_a = \text{Ўз маблағлари манбаси} / \text{Баланс жами} \quad (3.13.)$$

-Молиявий қарамлик коэффициенти;

$$K_q = \text{Мажбуриятлар} / \text{Баланс жами} \quad (3.14.)$$

-Ўз ва қарз маблағлари нисбати коэффициенти.

$$K_k/\text{ў} = \text{Мажбуриятлар} / \text{Ўз маблағлари манбаси} \quad (3.15.)$$

-Ўз айланма маблағлари маневрлик коэффициенти.

$$K_m = \text{Ўз айланма маблағлари нақдлиги} (\text{ЎММ-УМА}) / \text{Ўз маблағлари манбаси} \quad (3.16.)$$

-Ўз маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти.

$$K_c = (\text{Ўз маблағлари манбаси} - \text{Узоқ муддатли активлар}) / \text{Жорий активлар} \quad (3.17.)$$

-Захираларнинг ўз маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти

$$K_z = \text{Ўз маблағлари манбаси} / \text{захира ва харажатлар} \quad (3.18)$$

-Хусусий капиталнинг тўпланиш коэффициенти

$$K_t = \text{Ўз маблағлари манбаси давр охирига} / \text{Ўз маблағлари манбаси давр бошига} \quad (3.19)$$

Хўжалик субъектининг молиявий барқарорлигига жуда кўп омиллар таъсир этади:

-товар ва молия бозоридаги корхонанинг ҳолати;

-рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмининг ўсиши;

-корхонанинг ҳамкорлар билан алоқалари;

-ташқи кредиторлар ва инвесторларга боғланганлик даражаси;

-тўловга ноқобил дебиторларнинг мавжудлиги;

-ишлаб чиқариш харажатларининг таркиби ва ўзгариши, уларнинг пул оқимиға таъсири;

-тўланган устав капитали ҳажми;

-резерв капитали ҳажми;

-тижорат ва молия операцияларининг самарадорлиги;

-корхонанинг мулкый салоҳияти, узоқ муддатли ва жорий активларнинг нисбати;

-ишлаб чиқариш ва молия менежерларнинг тайёргарлик даражаси, уларнинг ички ва ташқи ўзгаришларға мослашувчанлиги ва бошқалар.

Корхонани молиявий жихатдан баркарор дейиш мумкин қачонки, унинг ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичлар нормал ҳолатдан юқори даражада бўлса, корхоналар молиявий жихатдан хавф-хатари бор дейиш мумкин қачонки, кўрсаткичлар даражаси нормал даражада ва ундан тушиб кетса, молиявий нобаркарор дейиш мумкин қачонки унинг кўрсаткичлар тизимини ифодаси нормал даражадан кескин тушиб кетса. Унинг чегаравийлигини ҳар битта кўрсаткичлар тизимига нисбатан алоҳида белгилаш лозим.

Амалиётда, молиявий баркарорликни белгилашнинг энг муҳим методик жихати активларни (узоқ муддатли активлар ҳамда захира ва харажатларни) манбалашдаги ҳолат кўрсаткичларига қараб белгиланади.

3.10-жадвал

Товар моддий захираларни коплашга тегишли манбалар (минг сўмда)

Кўрсаткичлар номи	Давр бошига	Давр охирига	Ўзгариши +,-	Ўсиш даражаси, %
1.Ўз маблағлари манбаси	7 745 794 466	10 124 233 076	2 378 438 610	130.7
2.Узоқ муддатли активлар	10 219 731 945	12 593 199 960	2 373 468 015	123.2
3.Ўз айланма маблағлари нақдлиги	-2 473 937 479	-2 468 966 884	4 970 595	99.78
4.Узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар	4 675 490 146	12 304 013 149	7 628 523 003	263
5.Ўз маблағлари ва узоқ муддатли кредитлар, қарзлар суммаси	2 201 552 667	9 835 046 265	7 633 493 598	446
6.Қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар	14 744 216	8 878 479	-5 865 737	60.2
7.Захира ва харажатларни молиялаштиришнинг жами манбаси	2 216 296 883	9 843 924 744	7 627 627 861	444
8.Захира ва харажатлар	819 530 511	1 047 437 972	227 907 461	127

Корхонада молиявий ишлаб чиқариш заҳираларини молиялаштиришда ўз маблағлари, қарз маблағлари етарлиги ва етишмаслиги таҳлили юзасидан шуни такиблаш лозимки, ўтган даврга нисбатан жорий даврда кўрсаткичлар ижобий томонга ўзгарган. Заҳира ва харажатларни молиялаштиришнинг иккита шarti бажарилган. Корхонанинг молиявий барқарорлигининг мутлак ифодасини умумий жиҳатдан ижобий баҳолаш мумкин.

Жадвал маълумотлари асосида товар моддий заҳираларни қоплаш юзасидан ўз ва қарзга олинган маблағларнинг етарлиги ёки етишмаслигини ҳисоб китоб қилиш лозим.

3.11-жадвал

Товар моддий заҳираларни манбалашда ўз маблағларининг ортиқчалиги ёки етишмовчилиги

Манбалаш тури	Даври	Ҳисоб-китоби	Ортиқчалик ёки етишмовчилик
Товар-моддий заҳираларни қоплашга ўз манбаларининг етарлиги(+)ёки етишмаслиги (3-8)	Давр боши	-2 473 937 479- 819 530 511	-3 293 467 990
	Давр охири	-2 468 966 884- 1 047 437 972	-3 216 404 856
	Ўзгариши		77 063 134
			Етишмовчилик ортган

3.12-жадвал

Товар моддий заҳираларни манбалашда ўз ва узоқ муддатли қарзга олинган маблағларнинг ортиқчалиги ёки етишмовчилиги

Манбалаш тури	Даври	Ҳисоб-китоби	Ортиқчалик ёки етишмовчилик
Товар-моддий заҳираларни қоплашга ўз ва узоқ муддатли қарз манбаларининг етарлиги (+) ёки етишмаслиги (-) (5-8)	Давр боши	2 201 552 667- 819 530 511	1 382 022 156
	Давр охири	9 835 046 265- 1 047 437 972	8 787 608 293
	Ўзгариши		7 405 586 137
			Етишмовчилик ортган

3.13-жадвал

Товар моддий захираларни манбалашда жами маблағларнинг ортиқчалиги ёки етишмовчилиги

Манбалаш тури	Даври	Ҳисоб-китоби	Ортиқчалик ёки етишмовчилик
Товар-моддий захираларни қоплашга жами манбаларнинг етарлилиги (+) ёки етишмаслиги (-) (7-8)	Давр боши	2 216 296 883-819 530 511	1 396 766 372
	Давр охири	9 843 924 744-1 047 437 972	8 796 486 772
	Ўзгариши		7 399 720 400
			Ортиқчалик пасайган

3.14-жадвал

Товар моддий захираларни манбалашдаги якуний ҳолат хулосаси

Даври	Товар-моддий захираларни қоплашга ўз манбаларининг етарлилиги (+) ёки етишмаслиги	Товар-моддий захираларни қоплашга ўз ва узок муддатли қарзга олинган маблағларнинг етарлилиги (+) ёки етишмаслиги (-)	Товар-моддий захираларни қоплашга жами манбаларининг етарлилиги (+) ёки етишмаслиги
Давр боши	-3 293 467 990	1 382 022 156	1 396 766 372
Давр охири	-3 216 404 856	7 405 586 137	7 399 720 400
	Нобарқарорлик	барқарорлик	Барқарорлик

Корхоналарда молиявий барқарорликни таъминлаш юзасидан қуйидаги чора-тадбирларни белгилаб олиш мумкин:

-хусусий капитални ҳажмини ошириш. Бунинг учун корхоналар таъсисчиларини қўшимча бадалларини жалб қилиш шунингдек, фаолиятнинг кейинги давралари бўйича фойда суммасини ошириш талаб қилинади.

-кўп харажат талаб қиладиган асосий воситалар, техника ва технологиялар ўрнига янгиларини олиб кириш;

-банк кредитларини аниқ бизнес режа ва фойдали лойиҳалар ҳисобига жалб этиш ҳамда уларни умумий маблағлар таркибидаги ҳиссасини камайтириб бориш, корхоналарнинг молиявий қарам бўлиб қолмаслигига ҳаракат қилиш;

-корхоналарда тўлов интизомига, шартномавий шартларга тўла амал этган ҳолда дебитор ва кредитор қарзларининг кўпайиб кетмаслигини олдини олиш;

-оборот активларни манбалаш юзасидан ижобий фарқланишларни таъминлаш;

-иқтисодий ресурсларни жойлаштириш ва бошқаришдаги оптималликни йўлга қўйиш ва.ҳ.к.

3.6.Тўловга қобиллик ва баланс ликвидлиги таҳлили

Корхоналарда кредит ресурсларини жалб этишда асос кўрсаткич бу- тўловга қобиллик кўрсаткичидир. Тўловга қобиллик корхонанини тўлов имкониятларини, яъни унинг ўз мажбуриятларини тўлашга қодирлигини характерлайди.

Ликвидлилиқ билан тўлов қобилияти бир-биридан фарқ қилади. Ликвидлилиқ қарзларни тўлаш учун маблағлар мавжудлигини кўрсатса, тўлов қобилияти - қарзни ўзиш имконияти борлигини кўрсатади.

Юқорида берилган таърифлар албатта мазмун жиҳатдан тўғри лекин уни қуйидаги тартибда бериб ўтиш лозим деб ўйлаймиз.

Корхоналарни тўлов лаёқати деганда-тўлов муддати келган мажбуриятларни қоплашга жорий маблағларининг етарлиги ёки етишмовчилиги тушунилади.

Корхоналарни тўлов лаёқатини характерловчи кўрсаткичларга қуйидаги кўрсаткичлар киритилади:

- Мутлақ тўлов лаёқати;
- Оралиқ тўлов лаёқати;
- Жорий (умумий) тўлов лаёқати.

1.Мутлақ тўлов лаёқати (Кмтл). Ушбу кўрсаткич фирма ёки компаниянинг пул маблағлари ва қисқа муддатли молиявий қўйилмаларини муддати келган тўлов мажбуриятларига, қисқа муддатли мажбуриятларга бўлиш асосида топилади.

$$\text{Кмтл} = \text{ПМ} + \text{ҚММҚ} / \text{ҚММ} \quad (3.20)$$

Бунда;

ПМ-пул маблағлари;

ҚММҚ-қисқа муддатли молиявий қўйилмалар;

ҚММ-қисқа муддатли (тўлов муддати келган) мажбуриятлар.

Ушбу кўрсаткич қисқа муддатли мажбуриятнинг ҳар бир сўмига тўғри келадиган пул маблағлари ва қисқа муддатли молиявий қўйилмаларни характерлайди.

2.Оралиқ тўлов лаёқати(Котл). Ушбу кўрсаткич мутлак тўлов лаёқати кўрсаткичидан Соф дебиторлик суммасига фарк этади.

$$\text{Котл}=\text{ПМ}+\text{ҚММҚ}+\text{СДМ}/\text{ҚММ} \quad (3.21)$$

Бунда;

СДМ-соф дебиторлик мажбурияти.

Соф дебиторлик мажбурияти, жами дебиторлик қарзидан муддати ўтган дебиторлик қарзларини чегириш асосида топилади. Чунки муддати ўтган дебиторлик қарзлари кредиторлик қарзини коплай оладиган ҳақиқий манба бўла олмайди.

Ўтиш муддати бўлиб ҳукукий ва жисмоний шахслар учун ҳам битта мезон бир йилга белгиланган (мол етказиб берувчи ва харидор, буюртмачилар билан бўладиган муносабатлардаги 3-ойлик муддат бундан мустасно).

3.Жорий тўлов лаёқати(Кжтл). Ушбу кўрсаткич муддати келган тўлов мажбуриятлари ёки қисқа муддатли мажбуриятларни тўлашга барча оборот, айланма активларни етарлиги ёки етишмовчилигини характерлайди.

$$\text{Кжтл}=\text{ПМ}+\text{ҚММҚ}+\text{СДМ}+\text{ТЗ}/\text{ҚММ} \quad (3.22.)$$

Бунда;

ТЗ- товарлар ва захиралар қиймати.

Ликвидлик-деганда хўжалик юритувчи субъект нозорат қилиб турадиган иқтисодий ресурсларнинг (активларнинг) ҳаракатчанлиги, муддатли молиявий мажбуриятларни яқин келажақда қоплаш юзасидан маблағларнинг мавжудлиги тушунилади³⁴.

34 Рахимов М.Ю. Иқтисодий субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили.Т.: Молия –иқтисод, 2015.-316 б., Ефимова О.В. [и др.]. Анализфинансовойотчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, - 622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Пардаев М.К. ва бошқалар Молиявий ва бошқарув таҳлили, дарслик.Т.:Чулпон. 2012,, 490 б., Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с. Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Т.:Иқтисод-молия. 2013,598

Маблаглар ликвидлиги (айланувчанлиги)ни баҳолашда баланс активлари ва пасивлари моддалари тўлов муддат бўйича қайта таркибланади.

Ликвидлик даражаси бўйича бухгалтерия балансининг моддаларини жамланиши ва уларнинг номланишидаги турлича қарашларни аввало ликвидлиликни аниқлаш бўйича расмий методиканинг мавжуд эмаслиги билан шунингдек, хорижий тиллардан таржималарда хилма хилликнинг мавжудлиги билан изоҳлаш мумкин .

Ликвидлик даражаси бўйича бухгалтерия балансининг тегишли қаторларига қуйидаги моддаларни киритиш мумкин.

3.16-жадвал

Ликвидлик даражаси бўйича бухгалтерия баланси активи моддалари

Актив томон	Баланс моддалари	Баланс сатри	Изоҳ
Доимий ҳаракатдаги активлар	Пул маблаглари ва қисқа муддатли молиявий қўйилмалар	320сатр+370с атр	380сатр-бошқа жорий активлар
Тез пулга айланадиган активлар	Дебиторлик мажбуриятлари	210сатр	230сатр-Ажратилган бўлинмаларнинг қарзи
Секин пулга айланадиган активлар	Товар-моддий захиралар	140сатр+190с атр+200сатр	190сатр-келгуси давр харажатлари 200сатр-кечиктирилган харажатлар
Қийин пулга айланадиган активлар	Узоқ муддатли активлар	130сатр	

3.17-жадвал

Ликвидлик даражаси бўйича бухгалтерия баланси пасиви моддалари

Пассив томони	Баланс моддалари	Баланс сатри	Изоҳ
Тўлов муддати келган мажбуриятлар	Кредиторлик мажбуриятлари	600сатр- (730сатр+740сатр)	620- Ажратилган бўлинмаларга қарз
Қисқа муддатли мажбуриятлар	Қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар	730сатр+740сатр	
Узоқ муддатли мажбуриятлар	Узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар	490сатр	510- Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз
Доимий пассивлар	Уз маблағлари манбаси	480сатр	

3.18-жадвал

Маблағлар ҳаракатчанлиги бўйича бухгалтерия баланснинг таркибланиши

АКТИВ	Давр бошига	Давр охирига	ПАССИВ	Давр бошига	Давр охирига	Мажбуриятларни қоплашдаги ортиқчалик(+), етишмовчилик (-)	
						Д6	До
Доимий ҳаракатдаги активлар	289 412	629 149	Тўлов муддати келган мажбуриятлар	762 075	1 893 768	-472 663	-1 264 619
Тез пулга айланидиган активлар	503 388	1 566 042	Қисқа муддатли тўлов мажбуриятлари	14 793	8 878	488 595	1 557 164
Секин пулга айланидиган активлар	2 185 621	9 488 499	Узоқ муддатли тўлов мажбуриятлари	4 675 490	12 250 010	-2 489 869	-2 761 511
Қийин пулга айланидиган активлар	10 219 731	12 593 199	Доимий пассивлар	7 745 794	10 124 233	-2 473 937	-2 468 966
БАЛАНС	13 198 152	24 276 889	БАЛАНС	13 198 152	24 276 889	-	-

Активлар ва пасивни ликвидлилик бўйича нормалари³⁵

АКТИВ	Мутлак ликвидлик шарти	ПАССИВ
Доимий ҳаракатдаги активлар	$A1 \Rightarrow P1$	Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Тез пулга айланадиган активлар	$A2 \Rightarrow P2$	Қисқа муддатли тўлов мажбуриятлари
Секин пулга айланадиган активлар	$A3 \Rightarrow P3$	Узоқ муддали тўлов мажбуриятлари
Қийин пулга айланадиган активлар	$A4 \leq P4$	Доимий пасивлар

3.20-жадвал

1. Давр бошига баланс ликвидлиги ҳолати

(289 412) $A1 < P1$ (762 075)	Жорий ликвидлик: ЖЛ = 15952 м.с.
(503 388) $A2 > P2$ (14 793)	Истиқболдаги ликвидлик: ИЛ = -2 489 869 м.с.
(2 185 621) $A3 > P3$ (4 675 490)	$ЖЛ6 = A1 + A2 - P1 + P2$
(10 219 731) $A4 > P4$ (7 745 494)	$ИЛ6 = A3 - P3$

Жорий ликвидлик даражасида ижобий фарқланиш 15 952 минг сўмга тенг бўлган. Лекин, узоқ муддатли ликвидлик даражаси бўйича корхона келгусида -2 489 869 минг сўмга зарурият сезади.

3.21-жадвал

2. Давр охирига баланс ликвидлиги ҳолати

(629 149) $A1 < P1$ (1 893 768)	Жорий ликвидлик: ЖЛ = 292 545 м.с.
(1 566 042) $A2 > P2$ (8 878)	Истиқболдаги ликвидлик: ИЛ = -2 761 511 м.с.
(9 488 499) $A3 < P3$ (12 250 010)	$ЖЛ0 = A1 + A2 - P1 + P2$
(12 593 199) $A4 > P4$ (10 124 233)	$ИЛ0 = A3 - P3$

35 Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Пардаев М.К. ва бошқалар Молиявий ва бошқарув таҳлили, дарслик. Т.:Чулпон. 2012., 490 б., Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с. Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Т.:Иктисод-молия. 2013, 598 б., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: Финансы и статистика, 2008, 415 с.

Давр охирига келиб хўжалик субъектининг ликвидлик даражасида сезиларли ўзгариш кузатилмаган. Баланс ликвидлигини давр бошидаги каби ноликвид ҳолатда дейиш мумкин. Яқин келажакда уни тикланмаслик имконияти юкорилигича қолмоқда.

Жадвал маълумотлари асосида бухгалтерия балансининг ликвидлик кўрсаткичларини алоҳида баҳолаб чиқамиз

1. Баланс ликвидлигини умумий коэффициентини (Л1)-ликвид маблағларнинг суммасини жами мажбуриятларга нисбати орқали топилади. Унинг тавсия этилган нормаси 2.0-2.5 даражага тенг деб олинади.

3.22-жадвал

Баланс ликвидлигини умумий коэффициентини

$L1 = (A1+A2+A3)/(П1+П2+П3)$	Давр бошига	0.546	
	Давр охирига	0.825	
	Ўзгариши	0.279	Ижобий силжиш

Хўжалик субъектининг умумий ликвидлиги ошган. Бундай ҳолатни, ишончли хўжалик юритувчи субъект ва кучли молиявий шерик сифатида қаралишига етарли асос мавжуд деб баҳолаш мумкин.

2. Мутлақ ликвидлик коэффициентини (Л2)-доимий ҳаракатдаги активлар билан қисқа муддатли мажбуриятларнинг нисбатини характерлайди. Мутлақ ликвидлиликнинг норма даражаси 0.2-0.7 қилиб белгиланган.

3.23-жадвал

Мутлақ ликвидлик коэффициентини

$L2 = A1/(П1+П2)$	Давр бошига	0.372	
	Давр охирига	0.330	
	Ўзгариши	-0.042	Салбий ҳолат

Мутлақ ликвидлилик ўсган. Мажбуриятларни тўлаш имконияти ошган, қисқа муддатли банк кредитларининг rischi камайган.

3. Критик баҳолаш коэффициентини (Л3) хўжалик субъектининг доимий ҳаракатдаги ва тез пулга айландиган активларини тўлов муддати келган ва қисқа муддатли тўлов мажбуриятларига нисбатлаш орқали топилади. Ушбу кўрсаткич кўпроқ кредит жалб қилувчи корхоналарда аҳамиятли ҳисобланади.

3.24-жадвал

Критик баҳолаш коэффиценти

$Л3 = (A1+A2)/(П1+П2)$	Давр бошига	1.020	
	Давр охирига	1.154	
	Ўзгариши	0.134	Ижобий силжиш

Киска муддатли мажбуриятларни қоплаш имконияти ошганлигини кўриш мумкин.

4. Жорий ликвидлилик даражаси(Л4) жами ликвид активларнинг тўлов муддати келган ва киска муддатли мажбуриятларни қоплашга етарлигини характерлайди. Тавсия этилган нормаси 1.0 тенг деб олинади.

3.25-жадвал

Жорий ликвидлилик даражаси

$Л4 = (A1+A2+A3)/(П1+П2)$	Давр бошига	3.836	
	Давр охирига	6.145	
	Ўзгариши	2.309	Ижобий силжиш

5. Ишчи капиталнинг жорий активлардаги салмоғи коэффиценти (Л5).-секин пулга айланадиган активларни жами ликвид активларга бўлиш орқали ҳисоб-китоб қилинади.

3.26-жадвал

Ишчи капиталнинг жорий активлардаги салмоғи коэффиценти

$Л5 = A3/(A1+A2+A3)$	Давр бошига	0.733	
	Давр охирига	0.812	
	Ўзгариши	0.079	Ижобий силжиш

Корхонада ишчи капиталнинг ҳаракатчанлиги ва жамоанинг иш активлиги ортган дейишимиз мумкин.

6. Активларнинг таркибида айланма маблағларнинг салмоғи коэффиценти (Л6)-жорий активларни суммасини, активлар жамига нисбатлаш орқали ҳисоб-китоб қилинади.

3.27-жадвал

Активларнинг таркибида айланма маблағларнинг салмоғи

$Л6 = (A1+A2+A3)/Б$	Давр бошига	0.225	
	Давр охирига	0.481	
	Ўзгариши	0.256	Ижобий силжиш

Жами активлар таркибида жорий активлар, айланма активларнинг салмоғи ортган. Махсулот чиқиши ва корхонанинг иш фаоллиги жадаллашган.

7. Ўз оборот маблағлари билан таъминланганлик коэффиценти (Л7) айланма активларни ўз маблағлари манбаси билан манбаланишини ҳарактерлайди. Тавсия этиладиган жиҳати 0.1 дан кичик бўлмаслиги керак.

3.28-жадвал

Ўз оборот маблағлари билан таъминланганлик коэффиценти

$L7 = (П4-A4)/(A1+A2+A3)$	Давр бошига -0.830	
	Давр охирига -0.211	
	Ўзгариши 0.619	Ижобий силжиш

Хўжалик субъектнинг ўз оборот маблағлари билан таъминланганлик даражаси ўсган ва молиявий барқарорлик яхшиланган.

Корхоналарнинг кредитга лаёқатлигини ўстиришнинг амалий чора-тадбирлари, уларнинг молиявий ҳолатида рўй бераётган ўзгаришлар ва натижалардан келиб чиқиб белгиланади. Яъни, тўловга қобил корхоналарда белгиланадиган чора тадбирлар, тўловга ноқобил, молиявий нобарқарор корхоналарда белгиланадиган чора тадбирлар кескин фарқ қилади. Улардан бири молиявий барқарорликни сақлаб қолишга ҳаракат қилса, иккинчиси муаммони ҳал этиш ва яшаб қолиш ҳаракатига тушади.

Тўловга ноқобииллик ёки кредитга лаёқатликни ўстиришни муҳим тадбирларига қуйидагилар киради.

Корхоналар активлари ва пасивларини жойлаштиришни қайта кўриб чиқиш. Унинг мазмунини қандай тушуниш мумкин?

Фирма, компанияларда ликвид маблағларининг айланувчанлигини тезлаштириш мақсадида ортиқча айланма активларни ҳисобдан чиқариш, асосий ва номоддий активларни ишлаб чиқариш заруриятдан ортиғини айланма маблағлар қаторига олиш (уларни сотиш, бўзиш, ҳисобдан чиқариш ва бошқа йўллар билан), дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини сўндириш (йўл қўйилган тартибларда), қисқа ва узоқ муддатли молиявий қўйилмаларни мақсадли жойлаштириш.

Тўлов маблағлари ва тўлов мажбуриятлари орасидаги нисбатдаги манфий ўзгарувчанлик сабабини молиявий ҳолатдаги тангликдан эмас, балки, ишлаб чиқариш ва бошқарувнинг қуйи бўғинларидан излаш лозим. Яъни, махсулот ишлаб чиқариш ва уни сотишни яхши

йўлга қўйилмаслиги, ишлаб чиқариш харажатларини ошиб кетиши, нарх белгилаш сиёсатининг тўғри юритилмаслиги ва бошқалар.

Тўловга ноқобиллик шароитида маблағлар етишмовчилигини ҳал этиш юзасидан аввало, ички имкониятларни аниқлаб олиш ва уларни ишга солиш лозим. Ноқобиллик шароитида бошқа бир субъектдан қарз сўраш ва унинг ишончини оқлашни иқтисодий имконияти бўлмайди.

Корхоналарнинг ишлаб чиқариш бўғинларини, унинг балансида турувчи фаолиятнинг бошқа объектларини харажатларини камайтириш, тўхтатиш ёки ўз ўзини маблағ билан таъминлашга ўтказиш лозим.

Корхоналарни пул маблағлари ва пулли эквивалентларни айланишида қатъий режа белгилаш ва унга амал этиш. Яъни, пул маблағларини қарз мажбуриятларига ишлатишни аниқ режасини тузиб олиш.

Маблағлар айланувчанлигидаги қуйидаги муаммони давлат томонидан ҳал этишни механизмини ишлаб чиқиш. Бу муаммони мазмунини қандай изоҳлаш мумкин. Яъни, ишлаб чиқарилган маҳсулотни ўз харидорини топишга қадар кетган вақтни ўртача бир ой деб ҳисобласак, унинг юзасидан тўловларнинг амалга ошиш вақти 3 ой қилиб белгиланса (олди сотди муносабатларида иштирок этаётган корхоналарнинг деярли барчасида тўлов лаёқати паст даражада), товарни пулга айланиш вақти ўрта ҳисобда 4–5 ойга тўғри келмоқда. Бу албатта айланма маблағларни айланишига нисбатан паст кўрсаткич. Буни тезлаштиришни иқтисодий асоси бўлгани ҳолда ҳуқуқий асоси йўқ. Яъни, натура шаклида тўлаш ёки ҳисоб-китобларнинг кредит шаклидан фойдаланиш, вексел операцияларини йўлга қўйиш, қарзларни ўзаро сўндириш каби масалалар. Нақд пул маблағларини ҳаракати масаласини ҳал этиш юзасидан улардан тўла четланиш тўғри эмас.

Корхоналар кредитга лаёқатлигини таъминлаш ва уни ўстиришда албатта уларнинг инвестицион активлигига ҳам аҳамият бериш лозим. Инвестицион активлик бу қарз олиш ва уни қайтаришдан кескин фарқ этади. Бунинг учун корхонадан иккита нарса талаб этилади ҳалос. Биринчиси; аниқ лойиҳа, иккинчиси; хомий. Аниқ лойиҳага эга бўлиш асосида ҳам инвестор ёки хомийни топиш қийин бўлмайди.

Корхоналарда кредитга қодирликни баҳолашни асосий жиҳатларидан бири ўз оборот маблағлари нақдлигига қаратилганлиги

боис уларни манблашни уз маблаглари манбаси билан боғлиқ бўлган қаторларини оборот активлари нормативларидан келиб чиққан ҳолда баҳолаш лозим. Бунда оборот активларнинг ортиқчалиги манбалашдаги ҳолатни бўзиб кўрсатишга олиб келади. Кам ҳолларда ҳолларда эса суний равишда ошиб кетишига олиб келади.

Корхоналар кредитга лаёқатлигини ўстиришнинг муҳим чора тадбирларидан бири бу бевосита ҳисоб китоблардаги мажбуриятларни ички ва ташқи мажбуриятларга таркиблаш орқали баҳолаш амалиётига ўтишдир. Корхона мажбуриятлари қаторидан ички мажбуриятларни чегириш ушбу харажатларни йўқ қилмайди. Лекин тўловга қобилликни оширишда сезиларли силжишга имкон беради.

3.7. Иқтисодий ночорлик таҳлили

Тоталитар, режали тизимнинг рақобатга асосланган бозор иқтисодиётига трансформациялашуви жараёни миллий иқтисодиётда банкротлик, инқироз, номувонатлик каби мутлақо янги муаммоларни келтириб чиқармоқда. Бу муаммоларнинг назарий ва амалий асосларини ўрганиш, уларни ҳал этишни дастакларни белгилаб олиш ҳозирги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади.

Иқтисодий ночорлик, банкротлик тушунчалари одатда бир мазмунда қаралади. Уларни юзага келтирувчи сабаблар ниҳоятда кўп. Лекин сабабларнинг илдизиди албатта соғлом рақобот туради.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳўжалик юритувчи субъектлар иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлган ҳолда, рақобат курашига тортиладилар. Бу кураш кимнидир бор, кимнидир йўқ қилади. Ғолиб корхоналар ўзининг молиявий аҳволини мустаҳкамлаган ҳолда бозорда муқим ўрнига эга бўла борадилар. Мағлуб корхоналар эса синадилар ёки ўз фаолиятини тўхтадилар. Бозор иқтисодиёти шароитида бу ғолиблик ёки бу мағлублик муқаррар нарсаси, уни тўхтатиб қолиш мумкин эмас. Айтиш мумкинки, узлуксиз давом этувчи рақобот кураши доимо иқтисодий ночорлик ёки банкротлик ҳолатига тушиш хавфини туғдиради.

Иқтисодий ночорлик, банкротлик, кризис ҳолати, инқироз каби тушунчалар одатда битта маънони яъни, корхоналарнинг синишини изоҳлашда ишлатиладиган тушунчалар ҳисобланади.

Банкротлик тушунчаси италянча «banco rotto» деган сўздан олинган бўлиб, аслида курсининг (ўриндиқнинг) синиши деб

таржима қилинса-да, бу сўз қарздорнинг ночор аҳволга тушиб синиши, барбод бўлиши деган маъносида кўп ишлатилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги Қонунида банкротлик аломатлари юридик шахслар учун алоҳида, жисмоний тадбиркор шахслар учун алоҳида ўрнатилган.

Юридик шахснинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва мажбурий тўловларни тўлаш мажбуриятини бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва тўлов мажбурияти юзага келган кундан эътиборан 6 ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, унинг иқтисодий ночорлик (банкротлик) аломати деб эътироф этилади.

Жисмоний шахснинг пул маблағлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва мажбурий тўловларни тўлаш мажбуриятини бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва тўлов мажбурияти уларни бажариш санаси бошланган пайдан эътиборан 3 ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, агар мажбуриятларнинг суммаси унга тегишли мол-мулкнинг қийматидан ошиб кетган бўлса, унинг иқтисодий ночорлик (банкротлик) аломати деб эътироф этилади.

Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 24-апрелда қабул қилинган янги тахрирдаги „Банкротлик тўғрисидаги“ Қонуннинг 3-моддасида банкротлик бундай таърифланади; “Банкротлик (иқтисодий ночорлик)-хўжалик суди томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини тўла ҳажмда қондиришга ёки мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятларини тўла ҳажмда қондиришга қодир эмаслиги“ 36 тушунилади дейилади.

Бугунги кунда, иқтисодий ночорликни белгилашнинг назарий асосларида ҳам, уни аниқлашнинг услубий асосларида ҳам, иқтисодий ночорликни белгилаш юзасидан чиқарилган ҳуқуқий актларда ҳам, унинг ташкилий ва амалий асосларида ҳам қатор муаммоларга дуч келинмоқда.

Эркин рақобатга дош беролмабдики корхоналар ёпиладиган бўлса, унинг таъсиридаги ижтимоий ўзгаришларни, муаммоларни қандай ҳал қилиш мумкин. Уларни молиявий соғломлаштириш чора тадбирларини белгилаб бўлмайдими ёки банкротликдан чиқариш

³⁶ Ўзбекистон республикасининг “банкротлик тўғрисида”ги қонуни, 2003 йил.

чоралари кўрилмайдими Иқтисодий ночорликда фақат корхонани ёпиш чораси кўриладими? Бу ва бу каби муаммоларга жавоб топиш мақсадида банкротлик институтини ташкил этиш заруриятга айланди ва ушбу институт бугун Ўзбекистонда ҳам тўла ташкил этилди.

Банкротлик (иқтисодий ночорлик)ни циклик жараёнини иқтисодий жиҳатдан куйидаги босқичлар бўйича умулаштириш мумкин³⁷.

3.29-жадвал

Банкротликнинг ҳаёт цикли

Босқичлар	Мазмун
Ташкил топиш	“Ташкил этилиш”даврида янги товар бозорга тавсия этилади ва унга бозор талаби умуман кузатилмайди ва сотиш даражаси жуда паст бўлади.Мазкур босқичла кўпроқ товар билан танишиувни таъминлаш лозим бўлади.
Аёққа туриш	“Аёққа туриш” даврида корхонанинг бозорга чиқиши ва товарларни тавсия этиши бироз жонланади, сотиш ҳажми ўсишига эришилади ва бу билан товарларга янгилик киритиш харажатлари бироз оширилади
Ўсиш	“Ўсиш даври”: товарларни сотиш ҳажми, бозорни солиштирма сигими ўсиб боради, ракобат кучаяди. Мазкур босқичнинг асосий вазифаси товарларни сотиш ҳажмини ва ассортиментини ошириш ҳасобига максимал фойда олишга қаратилади.
Гуллаш	“Гуллаш даври” товарларни сотиш ҳажми, ўсиш даражаси энг юқори (максимал) даражага кўтарилади, бозор ушбу моллар билан ҳаддан зиёд тўйинади, янгиликларга оид харажатлар камаяди, иш ҳажмини бундан ортик ошириб булмай қолади.
Чўқиш	“Чўқиш даври” товар истеъмол учун жозибадорлигини йўқотади, сотиш ҳажми тушиб кетади, маҳсулотнинг бозордаги сигими тушиб кетади.

Ушбу циклик жараёни пирамида шаклида ҳам тузиб чиқиш мумкин ва бу ҳолат унинг умумий ҳаётийлигини аниқ ифода этади. Иқтисодий ночорлик давомийлиги ҳар битта корхонада турлича кечади ва якун топади. Бундан шундай хулосага келинадики ҳар қандай корхонанинг охириги манзили бу иқтисодий ночорлик, банкротлик экан. Фақат ушбу даврийлик ҳар қайси корхонада турлича ораликда кечади. Яъни циклик жараён битта корхонада тезроқ, битта корхонада секинроқ кечади.

³⁷ Хасанов Н. Бозор иқтисодиёти ўтиш шароитида банкротлик ва санациялашнинг назарий асослари. Дисс.авт. 2003 йил.

Иқтисодий ночорликка ва банкротликка, нисбатан охирги манзилнинг ҳақлиги бу тартибда тўғри бўлмайди. Шу сабабли айнан шарт иқтисодий ночорлик, банкротликка учраган корхонага нисбатангина юқоридаги фикрлаш ўринли бўлади.

Умумий жиҳатдан, бу ночорлик ва банкротликни давлат ва жамиятга ортиқча зиён олиб келмаслигига имкон берувчи банкротлик таомилларини белгилаш лозим.

Банкротликка олиб келувчи олимларни икки гуруҳга ажратиш мумкин:

- ички омиллар

- ташқи омиллар

Ички омиллар қаторига қуйдагилар киради: айланма маблағларнинг етишмаслиги; ресурслардан фойдаланиш самарасининг пастлиги; нормадан ортиқ активларнинг сақланиши; техника-технологияларнинг эскирганлиги; ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг эскилиги; мижоздар молиявий ҳолатининг ёмонлиги; маркетингнинг эскилиги; ортиқча қарз мажбуриятларининг мавжудлиги; ишлаб чиқаришнинг асоссиз кенгайтирилиши; ташқи факторларни ҳисобга олмасдан бошқариш стратегисини белгиланиши.

Ташқи омилларга: иқтисодий (давлатдаги кризис, инфляция); сиёсий омиллар; илмий техникавий омиллар; демографик омиллар ва ҳ.к. омиллар киради.

Таҳлилий жиҳатдан (молиявий ҳисоботлар-тақдим этилган ахборотларга таянган ҳолда)иқтисодий ночорликни қуйдаги сабабларини кўрсатиш мумкин:

- корхона молиявий аҳволи билан боғлиқ омиллари (тўловга ноқобиллик, маблағлар ноликвидлиги, айланма маблағларни молиялаштиришнинг ҳолати, молиявий нобарқорлик)

- корхона молиявий аҳволидаги ўзгаришлар билан боғлиқ омиллар (молиявий натижавийлик, рентабелликни паст даражаси ёки манфий ишораси)

- корхона молиявий аҳволи ва молиявий аҳволидаги ўзгаришларни турли жиҳатларини ифода этувчи бошқа омиллар (пул оқимини таркибий тузилиши, асосий воситаларнинг ҳолати ва ҳаракати, хусусий капиталнинг таркибий тузилиши, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари ҳолати).

Бу жиҳат таркибланиш молиявий ҳисобот шакллари­нинг тузилишга ва мазмунига тўла мос келади ўрганиш объектини тўла қамраб олади.

Молиявий салоҳиятни ўзгариш даражаларига муво­фик корхоналарни молиявий жиҳатдан барқарор, молиявий хавф-хатари бор ҳамда молиявий жиҳатдан нобарқарор корхоналарга ажратиш мумкин.

Иқтисодий ночорликни молиявий коэффициентларда баҳолаш кўрсаткичлари каторига қуйидаги таркибини бериб ўтиш мумкин: ўз маблағлари билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлари; четдан жалб қилинган маблағлар билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар; ҳаракатдаги маблағлар билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар; айланма маблағлар билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар; асосий воситалардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар.

3.30-жадвал

Иқтисодий ночорликни молиявий коэффициентларда баҳолаш кўрсаткичлари ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар номи	Ҳисоблаш йўли	Нимани ифода этиши
1	2	3
Ўз маблағлари билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлари		
Ўз маблағларининг тўпланиш коэффициенти	Ўм/Б	Корхонанинг жами маблағларида ўзига тегишли бўлган маблағларининг ҳолатини ифода­лайди
Молиявий қарамлик коэффициенти	Бэ/Ўм	Бир сўмлик ўз маблағига қанча умумий маблағ тўғри келиши ифода­лайди
Ўз маблағлари нақд­лигини ҳаракатчанлик коэффициенти	Ўмм+Умм- Ума/Оа	Хусусий капиталнинг қанча оборотда иштирок этаётганлигини кўрсатади
Четдан жалб қилинган маблағлар билан боғлиқ кўрсаткичлар		
Четдан жалб қилинган капитални тўпланиш коэффициенти	Чжқм/Б	Умумий маблағдан қанча қисми четдан жалб қилинганини изоҳ­лайди
Узок муддатли четдан жалб қилинган маблағларнинг тўпланиш коэффициенти	Умчжқм/Ўм	Хўжалик фаолиятини Умчжқм билан таъминланганлик даражасини ифода­лайди
Четдан жалб қилинган маблағларнинг таркибий коэффициенти	Умчжқмэ/чжқ м	Умумий четдан жалб қилинган маблағларда Учжқмни хиссасини ифода­лайди

Ўз маблағларини четдан жалб қилинган маблағларга қарамлик коэффиценти	Чжкм/Ўм	Бир сўм ўз маблағига қанча четдан жалб қилинган маблағ тўғри келишини ифодалайди
Ўз маблағларини узоқ муддатли мажбуриятларга қарамлик коэффиценти	Умм/Ўмм	Узоқ муддатли пассивларни ўз маблағларидаги улуши
Харакатдаги маблағлар билан боғлиқ кўрсаткичлар		
Умумий ҳаракатчанлик коэффиценти ёки умумий ҳаракатдаги маблағларни фаоллик коэффиценти	Ухм/Б	Харакатдаги маблағларни умумий маблағлардаги ҳиссаси
Соф ҳаракатдаги маблағларнинг фаоллик коэффиценти	Схм/Ўхм	Соф ҳаракатдаги маблағларнинг умумий ҳаракатдаги маблағлардаги ҳиссасини ифодалайди
Асосий воситалар билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлари		
Асосий воситаларнинг умумий маблағлардаги ҳиссасини ифодаловчи коэффицент	Ав/Б	Асосий воситаларнинг умумий хўжалик маблағларидаги ҳиссасини ифодалайди
Ўз ва қарз маблағларининг узоқ муддатли активларга сарфланганлик коэффиценти	Ўмм+Ўмм/Ум а	Ўз маблағларининг қанча қисми узоқ муддатли активларга сарфланганлигини ифодалайди
Асосий воситалар жамғарилиши коэффиценти	Авз/Ав Авз-асосий воситаларнинг жорий эскириш суммаси	Асосий воситаларнинг қанча қисми такрор тўпланганлигини ифодалайди
Асосий воситалар жамғарилишининг интенсивлиги коэффиценти	Авжэ/Ав Авжэ-Асосий воситаларнинг жорий йилдаги эскириш суммаси	Бир йилда асосий воситалар қийматининг қанча қисми жамғарилганлигини ифодалайди
Айланма маблағлар билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар		
Айланма маблағларнинг оборотдаги ўз маблағлари билан таъминланганлик коэффиценти	Ўхм/Айм	Ҳар бир сўм айланма маблағга қанча ўз маблағи тўғри келишини ифодалайди
Айланма маблағларнинг	Чжкм/Айм	Четдан жалб қилинган

қарамлик коэффициенти		маблағларни айланма маблағлардаги хиссасини ифодалайди
Айланма маблағларнинг қисқа муддатли банк кредитларига қарамлик коэффициенти	Кмбк/Айм	Қисқа муддатли кредитларни айланма маблағлардаги хиссаси
Айланма маблағларнинг тез ҳаракатдаги Айм билан таъминланиш коэффициенти	Пмба/Айм	Айланма активларни қанча қисми тез ликвид бўладиган активлар билан копланганлигини ифодалайди
Айланма маблағларни бутун мулкдаги хиссаси	Айм/Б	Айланма маблағларни барча мулкдаги хиссасини характерлайди

Хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатдошлик кўрсаткичлари таҳлили шунини кўрсатадики, корхоналар рақобатда синмаслиги учун қуйидагиларга амал қилишлари лозим: мавжуд маблағларни тўғри жойлаштириши ва бошқариши; ижобий фаолият натижавийлигига эришиш; дебитор қарзларни кўпайтирмаслик, мавжуд дебитор қарзларни муддатида қайтариш чора-тадбирларини кўриш; кредитор қарз мажбуриятларини тўлов муддати бўйича назоратини олиб бориш.

Корхоналар иқтисодий ночорлигини белгилашда қуйидаги кўрсаткичлар тизимига таяниш лозим: корхона тўлов лаёқати, қоплов коэффициенти; корхонанинг молиявий мустақиллик ва қарамлик даражаси; узоқ муддатли ва жорий активларни манбалашнинг ҳолатини; ўз ва қарз маблағлари орасидаги нисбатни; активлар, капитал ва мажбуриятлар рентабеллигини; ишлаб чиқариш қувватларидан ҳақиқий фойдаланиш даражасини; асосий ва номоддий активлардан фойдаланиш даражасини; муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари ҳолати ва бошқа жиҳатларни ўрганиш.

3.31-жадвал

Корхоналар иқтисодий ночорлигини таҳлилий кўрсаткичлари ва уларни меъёрий даражалари

Кўрсаткичлар	Аниқланиш тартиби	Меъерий чегара	Ночорлик белгиси
1	2	3	4
Корхонанинг тўлов лаёқати коэффициенти	Жорий активлар/муддати келган тўлов мажбуриятлари	2-3	$K_t < 2$

Корхонанинг молиявий мустақиллик коэффициенти	Ўз маблағлари манбаси/Жами мулк	Км >50%	Км <50%
Узоқ муддатли ва жорий активларни манбаланиши	Оборот маблағлари нақдлиги-моддий ғамламалар/Ўз маблағлари+Узоқ муддатли қарз маблағлари-Моддий ғамламалар	Ортиқча-лик	Етишмов-чилик
Ўз ва қарз маблағлари нисбати коэффициенти	Ўз маблағлари/қарз маблағлари	Ортиқча-лик	Етишмов-чилик
Активлар, капитал ва мажбуриятлар рентабеллиги	Соф фойда/Актив ёки капитал+мажбурият	Кр>0	0 дан кичик
Ишлаб чиқариш қувватларидан ҳақиқий фойдаланиш даражаси	Ишлаб чиқариш қувватининг ҳақиқий даражасидаги маҳсулот ҳажми/техник лойиҳа бўйича ишлаб чиқарилиши лозим бўлган ҳажм	Кф=1 >0	Кф=1 < 0
Асосий восита ва номоддий активлар эскиришини жамғарилиш коэффициенти	Асосий ва номоддий активларни эскириш қиймати/Асосий восита ва номоддий активларни бошланғич қиймати	Кс>0.5	Кс<0.5
Муддати ўтган мажбуриятлар ҳолати	Муддати ўтган мажбуриятлар/жа-ми мажбуриятлар	Кл/к<0.5	Кл/к>0.5

Қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўловлар мажбурияти юзага келган кундан эътиборан уч ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, унда банкротлик аломатлари мавжуд деб эътироф этилади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий ҳолатини баҳолаш юзасидан қўйидаги кўрсаткичлар тизимини ўрганиш тавсия этилади³⁸:

38 Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ҳузуридаги Иқтисодий ночор корхоналар ишлари Кўмитасининг “Қорхоналарнинг молиявий иқтисодий аҳволи мониторинги ва таҳлилини ўтказиш мезонларини аниқлаш тартиби тўғрисидаги қарори”га мувофиқ, 2005 йил. 14-апрель, 1469 сон.

- Тўлов лаёқати ёки қоплаш коэффиценти (Ктл);
- Ўз айланма маблағлари билан таъминланиш коэффиценти (Кат);
- Корхона активлари ва харажатлари рентабеллиги (Ра, Рх).

Якуний хулосани чиқариш юзасидан шуниндек, қуйидаги кўшимча кўрсаткичлар ўрганилади:

-Ўз маблағлари ва қисқа муддатли қарз маблағлари нисбати коэффиценти (КЎқ);

-Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш коэффиценти(Кқув);

-Асосий воситаларнинг эскириш коэффиценти (Кэск).

Иқтисодий ночорлик таҳлили юзасидан ўрганиладиган асосий масалалар каторида пуллик мажбуриятлар ва мажбурий тўловлар бўйича муддати ўтган кредиторлик қарзаларининг мавжудлигига, қорхонанинг қисқа муддали мажбуриятларини жорий активлар билан тўлашга қодир эмаслигига, рентабелликнинг қуйи даражаси ёки зарарга ишлаш ҳолатига алоҳида аҳамият қаратилади.

Қорхоналар молиявий-иқтисодий ҳолатини баҳолашда аниқланадиган асосий жиҳатлар сифатида қуйидагиларга муҳим эътибор қратилади.

Муддати ўтган кредиторлик мажбуриятлари. Муддати ўтган кредиторлик мажбуриятлари сифатида пуллик ва мажбурий тўловлар бўйича тўлов муддати келиб уч ойдан ортиқ муддат ўтган кредиторлик мажбуриятлари суммаси назарда тутилади.

Муддати ўтган кредиторлик мажбуриятлари “Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари расшифровкаси” дан олинади³⁹.

Қоплаш (тўлов лаёқати) коэффиценти жорий активлар суммасининг узоқ муддатли мажбуриятлар суммасига камайтирилган жами мажбуриятларни қоплашга имконлигини характерлайди.

Ушбу коэффицент баланс моддалари бўйича қуйидагича ҳисоб-китоб қилинади.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғига 1-сонли илова, ЎзР АВ томонидан 2003 й. 24 январда рўйхатга олинган N 1209 сонли (ўзғаришлари 11.10.2012 йил 1209-5 рақамли тартиби билан рўйхатдан ўтган) “Бухгалтерия баланси” молиявий ҳисобот шаклининг 492 сатридан (ЎзР АВ томонидан 20.12.2004 йил №-1209-2 билан рўйхатга олинган Молия Вазирлиги буйруғига асосан) ёки Бухгалтерия балансига илова сифатида берилган (ЎзР АВ томонидан 11.10.2012 йил 1209-5 рақамли тартиби билан рўйхатдан ўтган.

$$K_{тл} = T_{маб} / T_{маж} \quad (3.23)$$

Бунда: $T_{маб}$ - тўлов маблағлари суммаси;

$T_{маж}$ -тўлов мажбуриятлари;

Ҳисоб-китобда тўлов мажбуриятлари суммаси узоқ муддатли мажбуриятлар суммасига камайтирилади.

Баланс қаторлари бўйича:

$$K_{тл} = 390 \text{ сатр} / 770 \text{ сатр} - (730 \text{ сатр} + 740 \text{ сатр}) \quad (3.24)$$

Агар ҳисоб-китоб қилинган кўрсаткич даражаси 1.25 дан кичик бўлса корхона тўловга ноқобил деб тан олинади.

Ўз айланма маблағлари билан таъминланиш коэффициенти ($K_{ат}$) айланма активларни молиялаштиришда ўз маблағларининг мавжудлигини характерловчи, молиявий барқарорликни, корхона эгалари ва қарздорлари кизиқишини ифода этувчи кўрсаткич ҳисобланади.

Ўз айланма маблағлари билан таъминланиш коэффициенти қуйидаги боғланиш орқали ҳисоб-китоб қилинади:

$$(3.25)$$

$$K_{ат} = \Pi_1 + U_{мм} - A_1 / A_2$$

Бунда: Π_1 -Бухгалтерия баланси пассив томони 1-бўлими жами “Ўз маблағлари манбаси” суммаси. 480 сатр

$U_{мм}$ -Узоқ муддатли активларни олиб келишга йўналтирилган узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар суммаси. 570+580 сатр

A_1 -Бухгалтерия баланси актив томони 1-бўлими жами “Узоқ муддатли активлар” суммаси. 130 сатр

A_2 -Бухгалтерия баланси актив томон 2-бўлим жами “жорий активлар” суммаси. 390 сатр.

Бухгалтерия баланси сатрлар коди бўйича ҳисоб-китоби:

$$K_{ат} = 480 \text{ сатр} + 570 \text{ сатр} + 580 \text{ сатр} - 130 \text{ сатр} / 380 \text{ сатр} \quad (3.26)$$

Ушбу коэффицент жами маблағларнинг қай даражаси айланма акивларга йўналтирилганлигини характерлайди ва унинг нисбий ифодаси 0.2 дан кам бўлмаслиги лозим. Агар давр охирига келиб

ушбу кўрсаткичнинг ифодаси 0.2 дан кам чикса корхона ўз айланма активлари билан таъминланмаган деб қарор чиқарилади.

Рентабеллик коэффиценти. Ккорхона хўжалик-молия фаолиятининг фойдалигини ёки зарар билан якунлаганлигини ифода этади.

$$K_{pa} = \Phi_{стк} / A * 100 \quad (3.27)$$

Бунда $\Phi_{стк}$ -солиқ тўловига қадар бўлган фойда (“Молиявий натижалар тўғрисидаги” ҳисоботнинг 240 сатри)

A-активларнинг ўртача йиллик қиймати (активларнинг ўртача йиллик қиймат ўртача арифметик ва ўртача хронологик усулда аниқланади)

$$K_{px} = \Phi_{стк} / X * 100 \quad (3.28)$$

Бунда: X- харажатлар суммаси (“Молиявий натижалар тўғрисидаги” ҳисоботнинг 020 сатри+040 сатри+170сатри +230 сатри)

Агар рентабеллик даражаси 0 дан кичик бўлса корхона зарарга ишлайдиган корхона сифатида тан олинади.

Агар даража 0.05 бўлса корхона паст рентабелли деб тан олинади.

Ўз маблағлари ва қисқа муддатли қарз маблағлари нисбати коэффиценти ($K_{ўқ}$) –корхонанинг молиявий мустақиллик даражасини характерловчи кўрсаткич сифатида белгиланган.

Корхонанинг қисқа муддатли мажбуриятларини ўз маблағлари манбаси билан қайтаришга кодирлигини тавсифловчи ушбу кўрсаткич қўйидагича топилади.

$$K_{ў/қ} = \Pi_1 / \Pi_2 - Умм \quad (3.29)$$

Баланс қаторлари бўйича

$$K_{ў/қ} = 480\text{сатр} / 770\text{сатр} - (730\text{сатр} + 740\text{сатр}) \quad (3.30)$$

Коэффициентнинг тушиши корхонда молиявий таҳликаларнинг ортишини характерлайди.

Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражасини характерловчи кўрсаткич корхонадаги иқтисодий таҳликали ҳолатларни билишда ўрганиладиган қўшимча кўрсаткич ҳисобланади.

Ушбу кўрсаткич қўйидаги боғланишлар орқали топилади.

$$K_{\text{кув}} = Q_{\text{хақ}} / Q_{\text{лойиҳа}} - (Q_{\text{ижара}} + Q_{\text{консерв.}}) \quad (3.31)$$

Бунда: $Q_{\text{хақ}}$ -ҳисобот даврида ҳақиқатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми таққослама баҳода;

$Q_{\text{лойиҳа}}$ - тўлиқ технологик жараёнда ишлаб чиқариш мумкин бўлган максимал даражадаги маҳсулот ҳажми суммаси, таққослама баҳода;

$Q_{\text{ижара}}$ - ишлаб чиқариш қувватининг ижарага берилган қисмига тегишли маҳсулот ҳажми суммаси, таққослама баҳода;

$Q_{\text{консерв.}}$ - ишлаб чиқариш қувватининг консервация қилинган қисмига тўғри келадиган маҳсулот ҳажми суммаси, таққослама баҳода.

Асосий воситаларнинг эскириш коэффиценти ($K_{\text{эск}}$) корхона эгалиги ва тасарруфида бўлган асосий воситаларнинг техник ҳолатини баҳоловчи кўрсаткич ҳисобланади. Ушбу кўрсаткич қуйидаги боғланишлар орқали топилади.

$$K_{\text{эск}} = A_{\text{эқ}} / A_{\text{бқ}} \quad (3.32)$$

Бунда:

$A_{\text{эқ}}$ -асосий воситаларнинг эскириш қиймати;

$A_{\text{бқ}}$ -асосий воситаларнинг бошланғич қиймати.

Баланс қаторлари бўйича:

$$K_{\text{эск}} = 011 \text{ сатр} / 010 \text{ сатр} \quad (3.33)$$

Агар ушбу кўрсаткич даражаси давр охирига келиб 0.5 дан ортадиган бўлса корхона асосий воситаларининг катта қисми эскирган деб ва иқтисодий ҳолатда танглик мавжуд деб қаралади.

Республикамызда корхоналарнинг иқтисодий ночорлигини таҳлил қилишда уч гуруҳдан иборат кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади;

Биринчи гуруҳ кўрсаткичлар; муддати 3 ойдан ортган кредиторлик қарзларини борлиги ва манфий рентабеллик даражаси;

Иккинчи гуруҳ кўрсаткичларга; тўловга қобиллик, айланма маблағлар билан таъминлаганлик кўрсаткичлари;

Учинчи гуруҳ кўрсаткичларга; активлар рентабеллиги, хусусий ва четдан жалб қилинган маблағлар нисбати, ишлаб чиқариш

куватларидан фойдаланиш ҳолати, асосий капитални эскириши каби кўрсаткичлар олинади.

Корхона иқтисодий ночорлигини(банкротлигини) прогнозлашдаги моделлар ва уларнинг таҳлилий методикаси Иқтисоддий ночорликни прогнозлаш, банкротлик хавф-хатарини аниқлашнинг халқаро амалиётда жуда катта тажрибаси тўпланган ва уларга доимо амал қилиб келинмоқда. Иқтисодий ночорликни аниқлаш ва банкротлик хавф-хатарини ҳисоблашнинг илк ўринишлари иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда АКШ ва Европа давлатларида кузатилади. Банкротлик ҳолатини баҳолаш таҳлилда энг муаммоли масалалар сирасига киради. Шу сабабли, бу жараён ҳар битта давлатнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тартибланди.

Иқтисодий ночорликни аниқлаш ва банкротликни баҳолашни халқаро амалиётда қўлланилаётган ёндашувларини қуйидаги чизмада акс этириш мумкин.

3.32-жадвал

Иқтисодий ночорликни аниқлашнинг халқаро амалиётидаги моделлари

Ночорликни аниқлашдаги ёндашувлар	1. Альтманнынг иккита факторли модели
	2. Альтманнынг беш факторли модели
	3.Фирманинг ликвидацион қийматини аниқлаш усули(Уилкокса модели)
	4. Коэффициент таҳлили модели
	5. Интеграл баҳолаш модели
	6. Фульмер модели
	7. Молиявий стратегия матрицаси
	8. У.Бивер кўрсаткичи бўйича корхона молиявий ҳолатини баҳолаш
	9. Корхона молиявий ҳолатини рейтинг баҳолаш

Корхоналар иқтисодий ночорлигини аниқлашнинг ва уни башоратлашнинг энг оммавийлашган модели сифатида Нью-Йорк университети профессори Э.Альтманнынг икки факторли модели олинади⁴⁰.

40 Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: 156

3.33-жадвал

Икки факторли Z_a -модели

$Z_a = -0,3877 - 1,0736 \cdot K_1 + 0,0579 \cdot K_2$	
Кўрсаткичлар	Аниқланиши
Умумий коплаш коэффиценти (K_1)	Жорий активлар/жорий мажбуриятлар
Молиявий боғлиқлик коэффиценти (K_2)	Қарз маблағлари/баланс жами

Е.Альтман томонидан тавсия этилган ва хорижий амалиётда банкротлик эҳтимолини аниқлашнинг беш факторли модели куйидаги кўринишга ва боғланишга эга .

3.34-жадвал

Беш факторли Z_a -модели

$Z_a = 1,2 + 1,4K_2 + 3,3K_3 + 0,6K_4 + 1,0K_5$	
Коэффициентлар	Аниқланиши
K_1	Хусусий оборот капитали/Активлар суммаси
K_2	Таксимланмаган фойда/Активлар суммаси
K_3	Фоишлар тўлагунга қадар фойда/Активлар суммаси
K_4	Хусусий капитални бозор қиймати/қарз капитали
K_5	Сотиш ҳажми/Активлар суммаси

Банкротли эҳтимоли бўйича қарорлар чиқаришда куйидаги меъерларга таянилади.

3.35-жадвал

Банкротлик эҳтимоли

Даражалар миқдори	Банкротлик Эҳтимоли
Агар $Z < 1.81$ бўлса	банкротли эҳтимоли юқори деб
Агар $Z > 2.7$ ва ундан юқори	банкротлик эҳтимоли паст деб қаралади.

Ушбу модел асосида Альтман 66 та корхонада изланиш ва ўзганишлар олиб борган ҳамда тадқиқот олиб борилган компанияларнинг тенг ярми аниқланган кўрсаткичлар бўйича

Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Пардаев М.К. ва бошқалар Молиявий ва бошқарув тахлили, дарслик. Т.: Чулпон. 2012., 490 б., Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с. Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув тахлили. Т.: Иқтисод-молия. 2013, 598 б., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: Финансы и статистика, 2008, 415 с.

бонкротликка юз тўтганини, тенг ярми фаолиятни юкори суратлар билан давом эттиргани кўриш мумкин.

Шунингдек, Москва давлат университети профессорлари бонкротликни аниқлашнинг икки факторли бошка битта моделини тавсия этишади. Ушбу модел куйидаги боғланишларга эга.

3.36-жадвал

Икки факторли Z_p -модели

$Z_p = 0.3872 + 0.2614K_{\text{ТЛ}} + 1.0595K_a$	
Кўрсаткичлар	Аниқланиши
Жорий ликвидлик коэффиценти ($K_{\text{ТЛ}}$)	Тўлов маблағлари /Тўлов мажбуриятлари
Автономия коэффиценти (K_a)	Хусусий капитал/Жами манбалар

Аниқланган даражалар бўйича бонкротликнинг эҳтимоли куйидаги ҳолатларга қараб баҳоланади

3.37-жадвал

Банкротлик эҳтимоли

Даражаларнинг таркибланиши	Банкротлик Эҳтимоли
$Z_p = 1.3257$ дан кам бўлса	Банкротлик эҳтимолли жуда юкори
$Z_p = 3257 - 1.5475$ гача бўлса	Банкротлик эҳмоли юкори
$Z_p = 1.5745 - 1.7693$ гача бўлса	Банкротлик эҳтимоли ўртача
$Z_p = 1.7693 - 1.9911$ гача бўлса	Банкротлик эҳтмоли паст
$Z_p = 1.9911$ дан юкори бўлса	Банкротлик эҳтимоли жуда паст

Альтман бошчилигидаги бир гуруҳ америкалик иқтисодчилар томонидан бонкротлик эҳтимолини аниқлашнинг шунингдек, етти факторли модели ҳам ишлаб чиқилган бўлиб ушбу модел 70 фоиз аниқликда бонкротликни олдиндан аниқлаш имконини берган.

Ушбу еттита кўрсаткич куйидагилардан иборат: активлар рентабеллиги; фойда динамикаси; кредит фоизларини қоплаш коэффиценти; кумулятив фойда; қоплаш коэффиценти (ликвидлик); автономия коэффиценти; жами активларни ҳаракатланиш коэффиценти.

Буюк Британиялик иқтисодчи Лис корхоналарда бонкротлик эҳтимолини аниқлашнинг 4 факторли моделини тавсия қилади.⁴¹

41 Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: Финансы и статистика, 2008. 415 с.

Турт факторли Zл-моделли

$Z_l=0,063K_1+0,692K_2+0,057K_3+0,601K_4$	
Кoeffициент	Аниқланиши
K_1	Оборот капитали/Активлар суммаси
K_2	Сотишдан фойда/Активлар суммаси
K_3	Тақсимланмаган фойда/Активлар суммаси
K_4	Хусусий капитал/Қарз капитали

Британияда яна битта олим Таффлер компаниялар молиявий ҳолатини баҳолашнинг муҳим кўрсаткичлари (фойда, оборот капитали, молиявий риск, ликвидлик)га таянган ҳолда 4 факторли моделни тавсия қилди.

Турт факторли Zт-моделли

$Z_t=0,53R_1+0,13R_2+0,18R_3+0,16R_4$	
K_1	Сотишдан фойда/Қисқа муддатли мажбуриятлар
K_2	Оборот активлар/Мажбуриятлар суммаси
K_3	Қисқа муддатли мажбуриятлар/Активлар суммаси
K_4	Тушум/Активлар суммаси

Таффлер формуласи ечимда банкротлик эҳтимоли бўйича қарорлар чиқаришда қуйидаги меъёрларга таянилади.⁴²

Банкротлик эҳтимоли

Даражалар миқдори	Банкротлик эҳтимоли
$Z=0.3$ дан катта бўлса	Компаниянинг узоқ муддатли келажаги бор деб қаралади
Агар $Z=0.2$ дан кичик бўлса	Банкротлик эҳтимоли бор деб қаралади

Француз олимлари Дж.Конан ва М.Гольде лар томонидан 180 дан ортиқ корхоналарни банкротли даражасини аниқлаш юзасидан олиб борган тадқиқотлари натижасида беш фактори янги моделга эришилади. Ушбу модел қуйидаги боғланишларга эга.

42 Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003. -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия.М.: Финансы и статистика, 2008, 415 с.

Беш факторли Zкг-моделли

$Z_{кг} = -0.16K_1 + 0.22K_2 + 0.87K_3 + 0.10K_4 - 0.24K_5$	
Кoeffициентлар	Аниқланиши
K_1	дебиторлик мажбуриятлари+Пул маблағлари/активлар ҳажми
K_2	Доимий капитал/Активлар ҳажми
K_3	Молиявий харажатлар/Сотиш ҳажми (солиққа тортилгандан кейин)
K_4	Ходимлар учун харажатлар/Қўшилган қиймат(солиққа тортилгандан кейин)
K_5	Баланс фойда/ Жалқ қилинган капитал

Хозирда Францияда банклар фаолияти банкротлигини баҳолашда кўпинча саккиз факторли қуйидаги формуладан фойдаланиш ананага айланган.

Саккиз факторли Z6-моделли

$Z_6 = -1.225K_1 + 2.003K_2 - 0.824K_3 + 5.221K_4 - 0.689K_5 - 1.164K_6 + 0.706K_7 + 1.408K_8 - 0.85544$	
Кoeffициентлар	Аниқланиши
K_1	Молиявий харажатлар/Баланс фойда
K_2	Доимий капитал/Инвестицион капитал
K_3	Узоқ муддатли кредиторлик мажбурияти/Соф активлар
K_4	Балнс фойда нормаси(баланс фойда/тушум)
K_5	МЕБ кредитининг давомийлиги
K_6	Қўшилган қиймат/Айланма маблағлар ҳажми
K_7	Мижозлар кредитининг давомийлиги
K_8	Ишлаб чиқариш инвестициялари/Умумий инвестициялар

Банкротлик эҳтимоли бўйича қарорлар чиқаришда қуйидаги меъёрларга таянилади.

Банкротлик эҳтимоли

Даражалар миқдори	Банкротлик эҳтимоли
Агар $Z_6 = 0.25$ дан кичик бўлса	банкротлик даражаси юқори
Агар $Z_6 = 0.25-0.125$ бўлса	Банкротлик эҳтимоли номалум деб
Агар $Z_6 = 0.125$ -дан юқори бўлса	банкротли эҳтимоли паст деб қаралади

Америкалик молиявий аналитик У. Бивер корхоналар молиявий ҳолатини баҳолаш орқали банкротлик даржасини таҳлил этишнинг қуйидаги жадвалини тавсия этади⁴³.

3.44-жадвал

Банкротлик кўрсаткичлари ҳисоб-китоби (У.Бивер)

Кўрсаткичлар	Ҳисоб китоб учун форсула	Молиявий ҳолат даражаси		
		1-гуруҳ Нормал	2-Гуруҳ Ўртача	3-Гуруҳ Ночор
Бивер коэффиенти	Соф фойда+Амортизация/Қарз капитали	0.35 дан юқори	0.17-дан 0.3 гача	0.16 дан -0.15 гача
Жорий ликвидлик даражаси коэффиенти	Оборот активлар/Жорий мажбуриятлар	$2 \leq \text{Кл} \leq 3.2$	$1 \leq \text{Кл} \leq 2$	$1 \leq \text{Кл}$
Иктисодий рентабеллик	Соф фойда*100/Баланс жами	6+8 ва ундан юқори	5+2	1 дан -22 гача
Молиявий левериж	Қарз капитали/Баланс жами*100	35 дан кам	40+60	80 ва ундан юқори
Оборот активларнинг уз оборот маблағлари билан қопланиш коэффиенти	Хусусий капитал-Оборотдан ташқари активлар/Оборот активлар	0.4 ва ундан юқори	0.3+0.1	0.1 дан кичкина

Россия Молия Академиясининг бир гуруҳ олимлари томонидан банкротликни эҳтимолини аниқлашнинг 4 факторли модели яратилган ва унинг таркибий тузилиши қуйидагилардан иборат.

43 Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

Тўрт факторли Z_i модели

$Z_i = 8,38K_1 + K_2 + 0,054K_3 + 0,64K_4$	
Факторлар	Аниқланиши
K_1	Хусусий оборот капитали/Активлар
K_2	Соф фойда/Хусусий капитал
K_3	Сотишдан соф тушум/Активлар
K_4	Соф фойда/Ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархи

Ушбу модел бўйича Z_i - микдорининг ўзгаришига қараб қуйидаги хулосалар чиқарилади.

Банкротлик эҳтимоли

Даражалар микдори	Банкротлик эҳтимоли
Агар Z_i қиймати 0 дан кичик бўлса	Банкротлик эҳтимоли жуда юқори (90-100%)
Агар Z_i 0- 0,18 гача оралиқда бўлса	Банкротлик эҳтимоли юқори (60-80%)
Агар Z_i 0,18-0,32 гача бўлса	Банкротлик эҳтимоли ўртача (35-50%)
Агар Z_i 0,32- 0,42 гача бўлса	Банкротлик эҳтимоли паст(15-20%)
Агар Z_i 0,42 дан юқори бўлса	Банкротлик эҳтимоли жуда паст деб топилади(10% гача)

Рус олимлар Р.С Сайфулин ва Г.Г. Кадиковлар томонидан корхоналар молиявий ҳолатини экспресс таҳлили юзасидан рейтинг баҳолашнинг қуйидаги формуласи тавсия этилади⁴⁴.

Беш факторли Z_{sk} модели

$Z_{sk} = 2K_1 + 0,1K_2 + 0,08K_3 + 0,45K_4 + K_5$		
Факторлар	Аниқланиши	Меъёри
K_1	Ўз маблағлари билан таъминланиш коэффициенти	0,1 дан катта ёки тенг бўлиши керак
K_2	Жорий ликвидлик коэффициенти	2 дан катта ёки тенг бўлиши керак

44 Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр, Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с., Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия.М.: Финансы и статистика, 2008, 415 с.

К ₃	Авансланган капитал айланишининг интенсивли (Сотиш ҳажми/Асосий ва оборот капитали)	2,5 дан катта ёки тенг бўлиши керак
К ₄	Менежментлик коэффиценти (Сотишдан фойда/сотишдан тушум.	0,445 дан катта ёки тенг бўлиши керак
К ₅	Хусусий капитал рентабеллиги (ялпи фойда/хусусий капитал)	0,2 дан катта ёки тенг бўлиши керак.

Юқоридаги моделларни амалиётда тўғридан тўғри фойдаланиш имкони йўқ. Шу сабабли, уларни ўша давлатларнинг ўзида, бошқа давлатлар амалиётида ҳам тайёр андоза ва мезон кўрсаткичлари сифатида фойдаланишда жуда эҳтиёткорлик зарур. Биринчидан, ушбу моделларни яратилганлигидан буён анча вақт ўтди. Бу вақт орасида макроиқтисодий ва микроиқтисодий жараёнларда жуда катта ўзгаришлар кузатилди, глобаллашув таъсиридаги талаблари тобора кучайиб бормоқда. Шунингдек, ҳамма учун ягона бўлган моделнинг ҳам яратиши имкони ҳам йўқ. Ушбу моделлар ҳар битта секторда ва унинг таркибий бирликлари учун алоҳида, шу объектнинг ёки даврнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўзгариб боради.

Иқтисодий ночорликни ҳар битта давлатга хос модели бир бирига тўла тўқис мос тушмайди. Буни бевосита, шу давлатнинг молиявий шарт шароитлари, инфляция даражалари, молиялаштириш, кредитлашнинг амалиёти, солиқ ва бюджет, ҳисоб ва амортизация сиёсати, иш унуми ва самарадорлигининг турличалиги ва бошқа жиҳатлар билан изоҳлаш мумкин.

Корхоналар банкрот деб эълон қилинади қачонки, банкротлик фактларини барчаси эътироф этилса. Банкротлик тўғрисидаги иш суд томонидан кўриб чиқилади. Шунингдек, судга мурожаат қилмасдан туриб ҳам ўзини ўзи банкрот деб эълон қилиш мумкин. Бунинг учун корхонанинг раҳбари ихтиёрий тугатиш ҳақида қарор чиқаради, уни кредиторлар маъқуллайди, сўнгра бу қарор мулкдор томонидан тасдиқланади.

Қарздор ўзини ўзи банкрот деб топган тақдирда ҳам у «Банкротлик тўғрисида»ги Қонунда белгиланган тартибда тугатилиши керак.

Банкротлик тўғрисидаги иш банкротлик аломатлари мавжуд бўлган тақдирда, агар қарздор юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг кам иш ҳақи миқдорининг камида беш юз каррасини ташкил этадиган бўлса, қарздор якка тартибдаги тадбиркорга

нисбатан эса энг кам иш ҳаки миқдорининг камида ўттиз каррасини ташкил этадиган бўлса, иқтисодий суд томонидан қўзғатилиши мумкин.

Юридик шахснинг банкротлиги тўғрисидаги иш қўрилаётганда қуйидаги таомиллар қўлланилади.

Кузатув - суд томонидан қарздор юридик шахсга нисбатан унинг мол-мулки бут сакланишини таъминлаш, қарздорнинг молиявий, аҳволи таҳлилини ўтказиш мақсадида қарздорни банкрот деб топиш тўғрисидаги ариза қабул қилинган пайтдан эътиборан кейинги таомилга қадар қўлланиладиган таомилдир.

Судгача санация қилиш - қарздор юридик шахснинг муассислари (иштирокчилари) ёки унинг мол-мулки эгалари, кредиторлар ва бошқашахслар томонидан қарздорнинг тўлов қобилиятини тиклаш ҳамда банкротлигининг олдини олиш мақсадида қўриладиган чоратадбиридир.

Суд санацияси қўпи билан йигирма тўрт ойлик муддатга жорий этилади, бу муддат мажбуриятларни бажариш таъминотини берган шахслар кредиторларнинг талабларини қондириши учун суд томонидан қўпи билан олти ойга узайтирилиши мумкин.

Келишув битими - тарафларнинг суд низосини ўзаро ён бериш асосида тугатиш тўғрисидаги битимидир.

Ташқи бошқарув - суд томонидан банкротлик тўғрисидаги ишни қўриб чиқиш чоғида тайинладиган ҳамда қарздорнинг мол-мулкини бошқариш ваколатларини ташқи бошқарувчига ўтказган ҳолда қарздорнинг тўлов қобилиятини тиклаш мақсадида қўлланиладиган банкротлик таомилидир. Содда қилиб айтиладиган бўлса, ночор аҳволга тушган қарздорнинг раҳбари ўрнига шу соҳани яхши биладиган, иқтисодни, бошқарув сирларини чуқур ўзлаштирган бошқа киши муайян муддатга суд томонидан раҳбар қилиб (ташқи бошқарувчи) тайинланади.

Суд санацияси ва ташқи бошқарувнинг жами муддати ўттиз олти ойдан ошмаслиги лозим.

Тугатишга доир иш юритиш- суд томонидан кредиторларнинг талабларини мутаносиб равишда қондириш ҳамда қарздорни қарзлардан қутулган деб эълон қилиш мақсадида банкрот деб топилган қарздорга нисбатан қўлланиладиган таомили;

Якка тартибдаги тадбиркорнинг банкротлиги тўғрисидаги иш қўрилаётганда қуйидаги таомиллар қўлланилади: келишув битими; тугатишга доир иш юритиш.

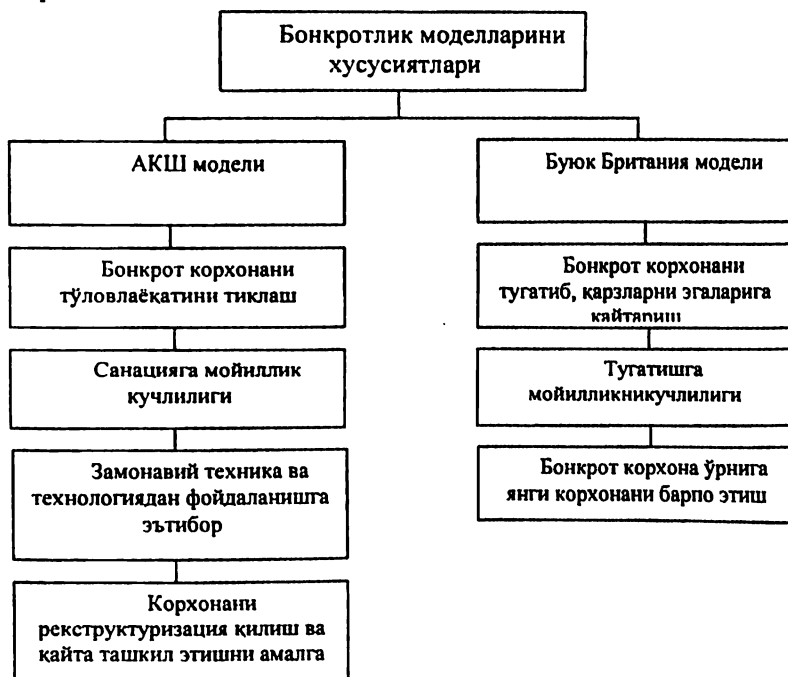
Бонкротлик таҳлили бевосита таҳлил натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштириш асосида баённома тузиш билан яқунланади. Баённомада корхонанинг молиявий аҳволи ва унинг иқтисодий ташхиси, корхонанинг иқтисодий ночорлигини барча кўрсаткичларини изоҳи бериледи. Ушбу баённома бонкротлик ҳолатлари юзасидан ҳукукий ҳужжатлар тайёрлаш учун манба бўлиб ҳам ҳисобланади.

Атайлаб қилинган ва сохта бонкротлик ҳолатларида Қонун ҳужжатларига мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларига ноқонуний ҳаракатлари учун жавобгарликлар белгиланади.

Бонкротлик тўғрисидаги чет эл тажрибаларини таҳлили шуни кўрсатадики, бонкротлик тўғрисидаги қонунлар асосан икки йўналишга эга.

3.1-чизма

Бонкротликни халқаро моделлари ва уларни ўзига хос хусусиятлари

Биринчиси; Буюк Британия модели бўлиб, бунда банкротлик тўғрисидаги қонунчилик банкротга учраган корхонани тугатиш чораларини ёклайди.

Иккинчи модел эса Америка модели бўлиб, бунда қонунчилик банкротга учраган корхонани турли чора-тадбирлар ёрдамида тўлов лаёқатини тиклаб, хўжалик фаолиятини давом эттиришига қаратилган.

Бугунги кунда, Ўзбекистон Республикасида ҳам Банкротлик тўғрисидаги қонунчилик ана шу икки модел асосида ривожланиб, такомиллашиб бормоқда.

Иш активлигини таҳлили

Активлик тушунчаси - ижобий маънодаги сифат таснифга эга бўлган жиҳатларни англатувчи тушунчадир. Унинг ўриндош сифатида фаол, ютуқ ва муваффақият деган сўзлари ҳам ишлатилади. Бироқ, жозибadorлик ва бизнесга оидлиги бўйича иш активлиги ва бозор активлиги деб юритиш юқоридаги тушунчалар қаторида энг мақбули ҳисобланади. Ушбу тушунчалардан фан амалиётида (бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитда) ҳам жуда кўп фойдаланилади (масалан, бухгалтерия баланси активи, актив асосий воситалар, актив ҳисоб-варақалар, актив моддалар ва ҳ.к.) Уларнинг ҳар бири, ўз мазмунига ва аҳамиятли жиҳатига эга. Аммо, корхонанинг ўзига нисбатан умумий ишлатиладиган ягона жиҳатлар бу- корхонанинг бозор ва иш активлигидир.

Бир қатор рус олимлари иш активлиги деганда: “маҳсулот, меҳнат, капитал бозорида корхонанинг тарғиб қилинишини”(Н.Н.Харитонов); “корхонанинг динамик ривожланиш жараёни, ўз салоҳиятидан самарали фойдаланиши, маҳсулотлар бозорни кенгайтириш ва молиявий барқарорликни ошириш орқали мақсадларга эришиш қобилияти”(С.Л.Дзагоев); “иш активлиги биринчи навбатда ўз маблағларининг айланиш тезлигида намоён бўлади”(О.П.Разинкова); “молиявий жиҳатдан иш активлиги маблағларнинг айланиш тезлигида намоён бўлади ва турли молиявий коэффициентларда ўрганишни характерлайди” (А.А.Фатхуллина); “компанияни товарлар, меҳнат, капитал бозорида рағбатлантиришга қаратилган саъй-ҳаракатлари мажмуини англатади” (Р. Б. Шестаков); “иш активлиги ресурслардан фойдаланишнинг мураккаб ва динамик хусусиятлари ҳисобланади” (О.И.Евстигнеев).

Бозорни кенгайтириш, товар ва хизмат турларини ошириш, сотишни кўпайтириш, бутун ресурс базасидан (молия, кадрлар, хом ашё) самарали фойдаланиш корхона иш активлигини оширишнинг муҳим омилларидир.

Иш активлиги маблағлардан қанчалик самарали фойдаланиш даражасини баҳолашга имкон беради.

Иш активлиги таҳлил қилиш сифат ва миқдор кўрсаткичларда баҳоланади. Сифат таҳлилида: савдо бозорининг кенглиги (ички ва ташқи), ишбилармонлик обрўси, рақобатбардошлиги, доимий таъминотчилари ва харидорларнинг мавжудлиги, узоқ муддатли савдо шартномалари, имидж ва бошқалар баҳоланади. Бу мезонларни ушбу саноат ёки бизнесда фаолият кўрсатаётган бошқа хўжалик юритувчи субъектларнинг ўхшаш параметрлари билан таққослаши лозим. Иш активлигини миқдорий мезонлари мутлақ ва нисбий кўрсаткичлар тизими билан тавсифланади. Мутлақ кўрсаткичлар орасида сотилган маҳсулот ҳажми, товарлар, ишлар, хизматлар, фойда, капитал миқдори, айланма маблағлар, пул оқимлари ва бошқаларни ажратиб кўрсатиш лозим.

Рақобатдош иқтисодиётда корхона иш активлиги -капитал қўйилмаларнинг инвестициялар мазмунида, гоё ва ихтиролар, янгиликларнинг-инновациялар шаклида, техник янгилашни- модернизациялаш шаклида, молиялаштиришни- капиталлашув мазмунидаги янги бир кўриниши эмас. Ушбу тушунча илгари ҳам мавжуд эди ва биз уни активлар, капитал ва мажбуриятларнинг айланувчанлигини тавсифлайдиган оддий тушунча сифатида қараб келинган.

Аслида, корхона иш активлигини жуда кенг маънони англатади. Унда нафақат кечаги фаолиятнинг самарасини билиш, маблағларнинг ҳаракатини кўриш балки яқин келажакда ва келгусидаги кутилишларини ҳам билиш мумкин бўлади.

Миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига глобаллашуви, корхоналарнинг ички бозордан ташқи бозорга ўз номи билан чиқиши, эркин рақобатчилар қаторида ўзининг товар белгиси билан кураши, шуҳрат топишида уларнинг иш ва бозор активлиги кўрсаткичлари муҳим мезон ҳисобланади. Бу жиҳатлар ортидан келадиган нафликни эса ҳеч бир ўлчов билан баҳолаб бўлмайди.

Корхона иш активлигини қуйидаги кўрсаткичлар тизими таркибланади: иш фаоллигини иқтисодий потенциални ишлатиш билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлари; иш фаоллигини молиявий

потенциални ишлатиш билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлари; иш фаоллигини иқтисодий самарадорлик билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлари.

Иш активлагини баҳолашда фойданинг ўсиши, сотиш ҳажмининг ўсиши ва мулкӣ қиймат, активларнинг ўсиши юзасидан қуйидаги боғлиқнинг сақланишига муҳим аҳамият қаратиш.

Корхона фойдасини динамик индекси>Маҳсулотни сотиш ҳажминини динамик индекси>Корхона мулкнинг динамик индекси

Корхона иш активлиги деганда-унинг асосий ва жорий активларининг айланувчанлиги, қарзларнинг оқланувчанлиги тушунилади.

Корхона иш активлигини таҳлил этишнинг вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланади:

- корхоналарнинг иш активлигини таҳлил этиш орқали унинг молиявий ва иқтисодий салоҳиятини кўтариш имкониятларини белгилаб бериш;

- корхоналарни иш активлигини унинг молиявий ҳолатига таъсирини баҳолаш;

- корхоналарда активлар, ликвид маблағларнинг ҳаракатчанлигини баҳолаш орқали аниқ бизнес стратегияларини белгилаб бериш;

- активларни айланувчанлиги ўстириш юзасидан аниқ чора тадбирларни белгилаб бериш;

- корхоналарнинг иш активлиги индикаторларини мақсадли бошқаришни пухта ўйланган лоёиҳаларини тайёрлаш ва.к.

Таҳлил учун зарур бўлган ахборотлар молиявий ҳисобот ва молиявий ҳисоботга берилган изоҳлар, қайдлар ва тушунтиришлардан олинади.

Корхоналар иш активлигини қуйидаги кўрсаткичлар тизими орқали ўрганиш тавсия этилади⁴⁵.

45 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, - 622 ст.,

Корхона иш фаоллигини тавсифловчи кўрсаткичлар тизими

т/ р	Кўрсаткичлар	Аникланиш и формуласи	Белгилар изоҳи
	2	3	4
1	Корхона активлари айланувчанлиги	МСТ/А	МСТ-махсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум А-мктивларнинг ўртача йиллик қиймати
2	Узок муддатли активлар айланувчанлиги	МСТ/УМА	Ума-узок муддатли активларнинг ўртача йиллик қиймати
3	Айланма активлар айланувчанлиги	МСТ/Ам	Ам-айланма активларнинг ўртача йиллик қиймати
4	Захира ва харажатлар айланувчанлиги	МСТ/Зх	Зх-захира ва харажатларнинг ўртача йиллик қиймати
5	Хусусий капитал айланувчанлиги	МСТ/Ўмм	Ўмм-ўз маблағлари манбасини ўртача йиллик қиймати
6	Тайёр махсулотни айланувчанлиги	МСТ/Тм	Тм-тайёр махсулотлар ўртача йиллик қиймати
7	Дебиторлик мажбуриятлар айланувчанлиги	МСТ/Дм	Дм-дебиторлик мажбуриятларининг ўртача қиймати
9	Кредиторлик мажбуриятлар айланувчанлиги	МСТ*/Км	Км-Кредиторлик мажбуриятларини ўртача қиймати
11	Пул маблағлар айланувчанлиги	МСТ/Пм	Пм-пул маблағларининг ўртача қиймати

*Кредиторлик мажбуриятларини айланиш коэффициентини баҳолашда кўпинча қарздорликнинг табиати бўйича, сотилган махсулот иш ва хизматларнинг таннархига нисбатан баҳолаш мезон қилиб олинади.

Замонавий компаниянинг бозордаги фаолият самарадорлигини баҳолаш иш активлиги таҳлили унинг молиявий ҳолатини ўрганиш, стратегик режа ва ривожланиш истикболларини шакллантиришда алоҳида аҳамият касб этади.

Асосий ва айланма капиталнинг айланиш коэффициенти ва даврийлиги таҳлили

Молиявий ҳисобот сатрлари	Белги	Даври	Айланиш коэффициенти	Айланиш даврийлиги, кун
Корхона активлари айланувчанлиги-Кд1, Д1				
(№2 шакл)010 сатр	Кд1,Д1, (ў)	Ўтган йил	0.254	1417.3
№1 шакл(400 сатр дб+400сатр до)/2	Кд1,Д1 (х)	ҳисобот йили	0.336	1071.4
		Ўзгариши	0.082	345.9
2.Жорий активларайланувчанлиги –Кд2, Д2				
(№2 шакл)010 сатр	Кд2,Д2, (ў)	Ўтган йил	1.128	319.1
№1 шакл(390сатр дб+390сатр до)/2	Кд2,Д2 (х)	ҳисобот йили	0.443	812.6
		Ўзгариши	-0.685	493.5
3.ТМЗ айланувчанлиги Кд3, Д3				
(№2 шакл)010 сатр	Кд3,Д3, (ў)	Ўтган йил	1.538	234.1
№1 шакл(140сатр дб+140сатр до)/2	Кд3,Д3 (х)	ҳисобот йили	0.545	660.6
		Ўзгариши	-0.993	426.5
4.Ишлаб чиқариш захиралари айланувчанлиги Кд4, Д4				
(№2 шакл)010 сатр	Кд4,Д4, (ў)	Ўтган йил	4.105	87.7
№1 шакл(150сатр дб+150сатр до)/2	Кд4,Д4 (х)	ҳисобот йили	4.497	80.0
		Ўзгариши	0.842	-7.7
5.Пул маблағлари айланувчанлиги Кд5, Д5				
(№2 шакл)010 сатр	Кд5,Д5, (ў)	Ўтган йил	17.88	20.13
№1 шакл(320сатр дб+320сатр до)/2	Кд5,Д5 (х)	ҳисобот йили	7.11	50.6
		Ўзгариши	-10.77	30.47
6.Дебиторлик мажбуриятлар айланувчанлиги Кд6, Д6				
(№2 шакл)010 сатр	Кд6,Д6, (ў)	Ўтган йил	6.68	53.89
№1 шакл(210сатр дб+210сатр до)/2	Кд6,Д6 (х)	ҳисобот йили	3.30	109.10
		Ўзгариши	-3.38	52.21

Кд1(Д1), Кд4(Д4) кўрсаткичлар бўйича корхонада ижобий ҳолатлар, қолган катоторлар бўйича салбий жиҳатлар кузатилган.

Хусусий капитал ва қарз капитали айланувчанлиги таҳлили

Молиявий ҳисобот сатрлари	Белги	Даври	Айланиш коэффициенти	Айланиш даврийлиги
Хусусий капитал айланувчанлиги-Кд1, Д1				
(№2 шакл)010 сатр	Кд1,Д1, (ў)	Ўтган йил	0.434	829.5
№1 шакл(410+420+430+440сатр дб +410+420+430+440+400сатр до)/2	Кд1,Д1 (х)	ҳисобот йили	0.511	704.5
		Ўзгариши	0.077	-125.0
Қарз капитали айланувчанлиги –Кд2, Д2				
(№2 шакл)010 сатр	Кд2,Д2, (ў)	Ўтган йил	0.616	584.4
№1 шакл(770сатр дб+770сатр до)/2	Кд2,Д2 (х)	ҳисобот йили	0.366	983.6
		Ўзгариши	0.250	399.2
Узоқ муддатли мажбуриятлар айланувчанлиги Кд3, Д3				
(№2 шакл)010 сатр	Кд3,Д3, (ў)	Ўтган йил	0.719	500.7
№1 шакл(490сатр дб+490сатр до)/2	Кд3,Д3 (х)	ҳисобот йили	0.421	855.1
		Ўзгариши	0.298	354.4
Жорий мажбуриятлар айланувчанлиги Кд4, Д4				
(№2 шакл)010 сатр	Кд4,Д4, (ў)	Ўтган йил	4.277	84.17
№1 шакл(600сатр дб+600сатр до)/2	Кд4,Д4 (х)	ҳисобот йили	2.201	163.5
		Ўзгариши	-2.076	79.33

Жадвал маълумотларидан шуни кузатиш мумкинки жорий даврда ўтган йилга нисбатан корхонада хусусий капитал айланувчанлиги бироз тезлашган, қарз капитали айланувчанлиги эса бир мунча секинлашган.

Узоқ муддатли активлар ва жорий мажбуриятларнинг айланувчанлиги ҳам ўтган йилга нисбатан кескин тушиб кетган.

Айланиш коэффициенти ва унинг даврийлигини ўзгариши корхона фаолиятига сезиларли таъсир этувчи бирликлар ҳисобланади. Иш активлигини оширишда таъсир этувчи бирликлар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

-иш активлигини ўсишида айланиш тезлиги сотишдан олинган тушум сумасининг ўзгаришига боғлиқ. Тушум қанчалик юқори бўлса активларнинг айланувчанлиги шунчалик тез бўлади. Бу уларнинг ҳаракатланиши ва янгилианиши бош омилидир;

-иш активлигини ортишида нафақат сотиш ҳажмининг ўсишига балки у билан боғлиқ бўлган ишлаб чиқариш, тижорат фаолияти ва бошқарув харажатларини ҳам ошиши кузатилади. Шу сабабли, иш активлигини оширишда бошқарувнинг қуйи бўғинларидаги харажатларни мақсадли бошқариш муҳим аҳамият қаратиш лозим;

-иш активлигини ортиши ишлаб чиқаришнинг барча бўғинларида иш циклининг давомийлигига ҳам таъсир этади. Яъни, иш активлигини ўсиши таъминот, ишлаб чиқариш, тижорат фаолиятининг даврийлигини тезлашишига олиб келади. Бу эса тахлилий муддатда айланишлар сонини янада ошириш имконини беради.

Айланувчанлик таҳлилида ишлаб чиқариш циклидаги жараёнлар ва молиявий циклдаги жараёнларни фарқлаш лозим. Ишлаб чиқариш циклида захиралар ва дебиторлик мажбуриятларининг айланиш даврийлиги баҳоланса, молиявий циклда молиявий активлар ва мажбуриятларининг айланиш даврийлигини баҳоланади.

3.51-жадвал

Корхонада айланма активларнинг айланиш цикли

Ишлаб чиқариш цикли даврийлиги			
Хом ашё ва материалларни айланиш даври	Тугалланмаган ишлаб чиқаришни айланиш даври	Тайёр маҳсулотни айланиш даври	Пул маблағлари, Дебиторлик-кредиторлик мажбуриятининг айланиш даври
Ишлаб чиқариш жараёнида айланишлар даврийлиги			Молиявий циклда айланишлар даврийлиги

Омилли таҳлилда ҳар битта кўрсаткич, унинг ўзгариш сабаблари ҳисоб-китоб қилиш мумкин бўлган омиллар таъсирида ўрганилади. Масалан, активлар айланувчанлигига таъсир этувчи бирликлар бу маҳсулот сотишдан соф тушумнинг ўзгариши ҳамда активларнинг ўртача йиллик қийматларнинг ўзгариши таъсирида ҳисоб-китоб қилинади. Жорий активлар айланувчанлигида эса жорий активлар ва уларнинг таркибий ўзгаришлари муҳим омил сифатида қаралади.

Юқоридаги жадвал маълумотлари асосида корхона иш активлига таъсир этувчи омилларни ҳисоб-китобини куйида кўриб ўтишимиз мумкин.

3.52-жадвал

Иш активлигига таъсир этувчи омиллар таҳлили

Молиявий ҳисобот сатрлари	Белги	Даври	Айланиш коэффициенти	Айланиш даврийлиги
Корхона активлари айланувчанлигига таъсир этувчи омиллар				
(№2 шакл)010 сатр	Кд1,Д1, (ў)	Ўтган йил	0.254	1417.3
№1 шакл(400 сатр дб+400сатр до)/2	Кд1,Д1,ш	Х.й.шартли	0.392	918.3
	Кд1,Д1 (х)	Ҳисобот йили	0.336	1071.4
		Ҳами ўзгариш	0.082	-345.9
		шу жумладан:		
		СТ ўзг.ҳисоб	0.138	499.0
		А-Активлар ўр. йилл.кийм.ўз. ҳисобига	-0.56	153.1
2.Жорий активлар айланувчанлигига таъсир этувчи омиллар –Кд2, Д2				
(№2 шакл)010 сатр	Кд2,Д2, (ў)	Ўтган йил	1.128	319.1
№1 шакл(390сатр дб+390сатр до)/2	Кд2,Д2,ш	Х.й.шартли	1.739	207.0
	Кд2,Д2 (х)	Ҳисобот йили	0.443	812.6
		Ҳами ўзгариш	-0.685	493.5
		шу жумладан:		
		СТ ўзг.ҳисоб	0.611	112.1
		ЖА- ўр. йилл.кийм.ўз. ҳисобига	-1.296	605.6
3.ТМЗ айланувчанлигига таъсир этувчи омиллар Кд3, Д3				
(№2 шакл)010 сатр	Кд3,Д3, (ў)	Ўтган йил	1.538	234.1
№1 шакл(140сатр дб+140сатр до)/2	Кд3,Д3,ш	Х.й.шартли	2.370	151.89
	Кд3,Д3 (х)	Ҳисобот йили	0.545	660.6
		Ҳами ўзгариш	-0.993	426.5
		шу жумладан:		
		СТ ўзг.ҳисобига	0.832	-82.21
		ТМЗ ўр. йилл.кийм.ўз. ҳисобига	-1.825	508.71
4.Ишлаб чиқариш захиралари айланувчанлигига таъсир этувчи омиллар Кд4, Д4				
(№2 шакл)010 сатр	Кд4,Д4, (ў)	Ўтган йил	4.105	87.7

№1 шакл(150сатр дб+150сатр до)/2	Кд4,Д4,ш	Ҳ.й.шартли	6.324	56.92
	Кд4,Д4 (х)	Ҳисобот йили	4.497	80.0
		Жами ўзгариш	0.842	-7.7
		шу жумладан:		
		СТ ўзг.ҳисобиға	2.219	30.78
		ТМЗ ўр. йилл.кийм.ўз. ҳисобиға	-1.827	-23.08
5.Пул маблағлари айланувчанлигига таъсир этувчи омиллар Кд5, Д5				
(№2 шакл)010 сатр	Кд5,Д5, (ў)	Ўтган йил	17.88	20.13
№1 шакл(320сатр дб+320сатр до)/2	Кд5,Д5,ш	Ҳ.й.шартли	27.55	13.06
	Кд5,Д5 (х)	Ҳисобот йили	7.11	50.6
		Жами ўзгариш	-10.77	30.47
		шу жумладан:		
		СТ ўзг.ҳисобиға	9.67	-7.07
		ТМЗ ўр. йилл.кийм.ўз. ҳисобиға	20.44	37.54
6.Дебиторлик мажбуриятлари айланувчанлигига таъсир этувчи омиллар Кд6, Д6				
(№2 шакл)010 сатр	Кд6,Д6, (ў)	Ўтган йил	6.68	53.89
№1 шакл(210сатр дб+210сатр до)/2	Кд7,Д7,ш	Ҳ.й.шартли	10.29	34.98
	Кд3,Д3 (х)	Ҳисобот йили	3.30	109.10
		Жами ўзгариш	-3.38	52.21
		шу жумладан:		
		СТ ўзг.ҳисобиға	3.61	-18.91
		ТМЗ ўр. йилл.кийм.ўз. ҳисобиға	-6.99	74.12

Корхона иш активлигини оширишнинг муҳим тадбирлари:

- маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнини оптималлигини тахминлаш;
- пухта ўйланган молиявий режа асосида иш олиб бориш;
- активларнинг айланувчанлигини ўстириш юзасидан ҳисоб-китобларнинг энг замонавий шакллариға ўтиш;
- активлар, маҳсулот(товар, иш ва хизмат)ларни баҳолашни мақбул сиёсатини юритиш;
- маркетинг тадқиқотлари таъсирчанлигини ошириш;

-инвестицион жозибадорлик негизда маблағлар
харакатчанлигини жадаллаштиришнинг ноанъанавий усулларида
фойдаланиш ва.х.к.

3.8.Бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлили юзасидан илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлили юзасидан илмий назарий ва амалий тавсиялар шу даражада кўпки уларни барча жиҳатларини ҳам тўғри деб бўлмайди. Шу сабабли, қуйида чиқарилган хулосаларни ҳам бухгалтерия баланси таҳлили юзасидан олиб борилган муалифлик изланишларнинг натижаси деб эътироф этиш лозим.

Аввало бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлили тушунчаларига аниқлик киритиб олиш лозим. Яъни, баланс таҳлили нима? Молиявий ҳолат таҳлили нима? Баланс таҳлили ва молиявий ҳолат таҳлили битта жиҳатни ўрганишни характерлайдими?

Молиявий ҳисоботнинг концептуал асосларида молиявий ҳолат ва ундаги ўзгаришларни битта баланс билан эмас балки бир ҳолатнинг бошқа бошқа томонларини акс эттирувчи бошқа ҳисобот шакллари асосида ўрганилиши қайд этилади. Демак, алоҳида баланс таҳлили бу молиявий ҳолат таҳлили эмас.

Халқаро амалиётда бухгалтерия баланси молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот деб юритилади ва унинг номланишига нисбатан молиявий ҳолат таҳлили мос тушади. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларида ушбу ҳисобот шакли бухгалтерия баланси деб номланади ва бухгалтерия баланси таҳлили деб номланиши ҳам тўғри деб баҳоланади. Бироқ молиявий ҳолатдаги ўзгаришлар ушбу қаторга тўлиқ кирмайди.

2. Молиявий ҳисоботнинг 1 шакли бўлган “Бухгалтерия баланси таҳлили” халқаро амалиётдаги “Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот таҳлили”дан ўрганиладиган мавзулари бўйича фарқ қилади. Қиёсий ўрганишлар натижасига таянган ҳолда айтиш мумкинки бухгалтерия баланси таҳлилида қуйидаги мавзулар ўрганилиши тавсия этилади:

- актив, капитал ва мажбуриятлар таҳлили(мол мулк таркибининг, маблағлар манбасининг таҳлили);
- ликвидлик ва тўлов қобилитини таҳлили;
- молиявий барқарорлик таҳлили;
- мблағлар айланишини таҳлили;

Лекин айрим манбаларда улар қаторига қуйидаги қўшимча мавзулар ҳам киритилади:

- иш активлиги таҳлили;
- молиявий ҳолатни рейтинг баҳолаш;
- дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари таҳлили;
- иқтисодий ночорлик таҳлили;
- қиёсий таҳлил.

Иккинчи таркиб мавзулар фақат битта ҳисобот шакли орқали эмас балки, бир неча ҳисобот шакли манбалари асосида ҳисоб-китоб қилинади. Шу сабабли, ҳам уларни айнан бухгалтерия балансини таҳлили мавзулари доирасига киритиш унчалик ҳам тўғри бўлмайди.

Хорижий манбаларда умумий жиҳатдан: бухгалтерия балансини горизонтал ва вертикал таҳлили; тренд таҳлили; молиявий коэффицентлар таҳлили; инвестициялар таҳлили; жалб қилинган маблағлар таҳлили; актив счетлар таҳлили; мажбуриятлар таҳлили; таркиб бўйича баланс моддалари таҳлили мавзулари таркибланади.

Бу таркиб фарқланишларни фақат ўрганиладиган мавзулардагина эмас балки таҳлил мазмунида ҳам кўриш мумкин.

3. Бухгалтерия балансидан ахборотларни олиш ва уларни таҳлил этиш орқали корхонанинг ҳаётийлигини аниқлашнинг амалдаги услубиёти шакли ва мазмуни бўйича бир мунча мураккаб жараён ҳисобланади. Бироқ, бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолатни баҳолаш юзасидан минимал талабларни албатта барча ахборот истеъмолчиларига тақдим этилиши заруриятидан келиб чиққан ҳолда уни таҳлил этишнинг умумий тартибини белгилаб олиш лозим.

4. Маълумотларни шакллантиришда бухгалтерия баланси бўлимлари ва унинг моддаларини тушуниш, ўрганиш жуда қийин бўлади агар уларга қайдлар, изоҳлар ва тушунтиришлар берилмаса. Шу сабабли, молиявий ҳисобот иловасига алоҳида таҳлилий қисмни киритиш нормаларини белгилаш лозим.

5. Бухгалтерия баланси таҳлили тарихий қийматни ўрганишни, яъни бўлиб ўтган жараёнларнинг натижаларини ўрганишдан иборат анъанавий мазмунини тубдан ўзгартириш зарур. Корхоналар бугун билан эмас келажак билан ишлаш қоидаларига ўтиши лозим. Бунинг ягона ечимига молиявий ҳисобот элементларининг келажакдаги кутилишларини аниқ ифодаси ҳисобланган прогнозли бухгалтерия балансини тузиш амалиётини йўлга қўйишни талаб этади. Прогнозли бухгалтерия баланси активларнинг ўстиришнинг ҳажминигина эмас балки уларни оптимал молиялаштиришга булган талабларни ҳал

олдиндан кўра билишни имконини беради. Бу билан корхонанинг хаётийлик рискинни баҳолаш имкони туғилади.

6. Албатта бухгалтерия балансини тузишгача бўлган дастурий таъминотларни уларни таҳлиliga доир бўлимлар билан ҳам тўлдириш лозим. Бу бир пайтнинг ўзида корхона молиявий ҳолати ҳақида тўлиқ ахборотларни олиш имконини беради.

7. Бухгалтерия баланси асосида мулк, капитал ва мажбуриятларга баҳо беришда уларнинг тарихий қиймати эмас балки бозор қийматини асос қилиб олиш ва бу бора МҲХС асосида қайта ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартибларини белгилаш лозим. Асосий воситаларнинг қайта баҳоланиши билангина ушбу муаммони ечимини қилиб бўлмайди.

8. Бухгалтерия балансини молиявий ҳисоботнинг бошқа шакллари билан узвийлик, боғлиқлик ва алоқадорликдаги кўрсаткичлар тизимини алоҳида ажратиб олиш лозим.

9. Бухгалтерия балансини кенг қамровли таҳлил этишнинг фақат таҳлилнинг назарий ва амалий жиҳатларини чуқур билганлик билан амалга ошириб бўлмайди. Шу сабабли, аналитиклар, таҳлилчилар биринчи навбатда бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисоботларни тузиш қоидаларини, техникаларини чуқур билишлари талаб этилади. Яъни, тайёр ахборотларни олиб уларнинг аналитик ечими билан яхлит ва асосли хулосани шакллантириб бўлмайди. Бунини ёрқин ифодасини мазкур адабиётни ёзишда таянилган иккита муҳим манбада ҳам кўриш мумкин.

9. Бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлилининг такомиллаштиришнинг энг муҳим шартларидан бири бу корхона ҳисоб сиёсатининг тўлақонли ва самарали тарзда белгиланиши ва юритилиши билан боғланади. Ҳисоб сиёсатидаги ўзгаришлар балансининг қиёсий таҳлилида ҳолат ва уларнинг ўзгаришлари юзасидан нотўғри хулосаларга олиб келиши мумкин. Фараз қилинг икки давр икки хил ҳисоб сиёсатининг белгиланиши баланс элементлари ва моддаларида фаолият ёки бошқарувнинг турли даражаларига олиб келади.

10. Бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳолат таҳлилининг жадваллари, графиклари юзасидан ҳам ёндашувни ўзгартириш лозим. Негаки амалдаги тартиблар рақамли технологияларнинг бугунги имкониятларига тўла мос эмас. Шунингдек, бухгалтерия баланси ёки молиявий ҳолат таҳлили натижаларини раҳбарлар ва корхона ходимлар томонидан тушуниш кўникмаларининг шаклланмаганлиги

ҳам таҳлилчилар ишининг кадр-кимматини тушириб юбормокда. Бухгалтерия баланси корхонанинг реал ҳолатни кўзгиси сифатида бугунни ва келажакни билишнинг ягона воситасига айланмас экан бизнесни тўғри бошқара олмаймиз ва бу борадаги ҳар қандай ҳаракатлар самарасиз қолаверади. Раҳбарга молол келадиган, шунингдек реал ҳолатни безаклар асосида ўзгартирадиган, корхона ҳақида нотўғри хулосаларга келинадиган тартиблардан воз кечиш ва ҳаққоний, шубҳа ва гумонлардан холи бўлган балансни тузиш ва уни таҳлил этиш амалиётини йўлга қўйиш лозим.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Бухгалтерия балансини таҳлил этишнинг мавзун.

Бухгалтерия балансини статик ва динамик таҳлили.

Бухгалтерия балансидаги муҳим элементлар ва уларнинг таснифи.

Узоқ муддатли активлар.

Жорий активлар:

пул маблағлари;

дебиторлик мажбуриятлари;

товар моддий захиралар.

Ўз маблағлари манбалари.

Мажбуриятлар:

жорий мажбуриятлар;

узоқ муддатли мажбуриятлар.

Бухгалтерия балансини тайёрлаш ва тақдим этишнинг умумий қоидалари.

Бухгалтерия балансини горизонтал, вертикал ва тренд таҳлили.

Бухгалтерия баланси ликвидлиги ва тўлов лаёқатини таҳлили.

Доимий ҳаракатдаги активлар.

Тез пулга айланадиган активлар.

Секин пулга айланадиган активлар.

Қийин пулга айланадиган активлар.

Муддати келган тўлов мажбуриятлари.

Қисқа муддатли мажбуриятлар.

Узоқ муддатли мажбуриятлар.

Доимий пасивлар(хусусий капитал, ўз маблағлари манбалари).

Молиявий барқарорлик таҳлили.

Мутлақ молиявий барқарор корхона.

Молиявий барқарор корхона.

Нобарқарор кархона.

Иқтисодий ночорлик, бонкротлик ҳолати.

Иш активлиги.

Иш активлигини ошириш йўллари.

Иқтисодий ночорлик баҳолашнинг моделлари ва уларнинг таснифи.

Иқтисодий ночорликни яқин ва узоқ даврийликда баҳоланиши.

Иқтисодий начорликка таъсир этувчи бирликлар.

Иқтисодий ночорликни тартибга солиниши.

Санация.

Ташқи бошқарув.

Корхоналарни тугатиш.

Корхоналарни бирлаштириш.

4. ФОЙДА ВА ЗАРАРЛАР ТАҲЛИЛИ

4.1. Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Фойда-корхонанинг самарали ишлашини акс эттирувчи энг муҳим кўрсаткичдир. Фойда корхонанинг бозор кийматини максималлаштириш, мулкдорларнинг умумий даромадини оширишнинг ягона воситасидир.

Фойда билан биринчи навбатда мулк эгалари, бошқарувчилар, ходимлар қизикадилар. Аслида, ундай эмас. Корхона фойдаси ва унинг муттасил ўсишидан манфаатдор бўлмаган томоннинг ўзи йўқ.

Фойда-корхона даромадларидан қилинган харажатларни чегириш асосида аниқланади. Унинг иқтисодий фойда, солиқ фойдаси, бухгалтерия фойдаси каби категориялари мавжуд. Улар, мазмун жиҳатдан бир биридан фарқ қилади.

Молиявий ресурслар чекланган шароитда фойда корхонанинг барқарорлиги, иқтисодий хавфсизлиги ва инвестицион жозибадорликнинг зарурий шarti ҳисобланади. Уни ҳисобга олмасдан ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, юқори натижаларга эришиш, меҳнатни, қизиқишларни рағбатлантиришни ҳал қилиб бўлмайди.

Фойда ва зарарларни таҳлил этишнинг назарий жиҳатлари билан кўпроқ хорижлик олимлардан Баканов М. И., Бариленко В. И., Гиляровский Л. Т., Ефимов О. В., Ковалев В. В., Мелник М. В., Усенко Л. Н., Шеремет А. Длар, методик жиҳатлари билан: Алексеева, А. И., Гинзбург А. И., Донцова Л. В., Ендовицкий Д. А., Любушин Н. П., Маркариан Е. А., Негашев Е. В., Парушина Н. В., Пласкова Н. С., Пятов М. Л., Савицкая Г. В. ва бошқалар; ахборот таъминоти муаммолари билан: Бой И. Н., Вахрушина М. А., Иванова О. Б., Подолский В. И., Станиславчик Е. Н., Чернишева Ю. Г. ва бошқалар; прогнозлаштириш масалалари билан: Бутаков М. М., Сидоренко О. В. Гинзбург А. И., Громова Н. В. Маслова Н. П., Елисеева И. И., Шелобаев С. Илар самарали ишлар олиб боришган.

Ўзбекистонлик олимлардан А.А. Абдуғаниев, А.З.Авлоқулов, Н. Б.И. Исроилов, М.Қ.Пардаев, М.Ю.Рахимов, М.Исмоиловалар молиявий натижалар ҳисоби, таҳлили ва аудитининг назарий, методологик асослари юзасидан илмий тадқиқотлар олиб боришган.

Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар бўйича қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин.

1. "Молиявий натижа" тушунчаси аниқ талқин қилинган илмий категория эмас ва бу борадаги баҳслар ҳалига қадар давом этмоқда. Яъни молиявий натижа, фойда ва зарарларни бир хилда қараш масаласи ечимига келинмаган. Улар битта нарсами ва фарқли жиҳатлари мавжудми? Албатта иккала тушунча ҳам молиявий ҳисоботнинг концептуал асосларида, молиявий ҳисоботнинг муҳим элементлари сифатида таркибланади. Яъни, молиявий натижа ҳам, фойда ва зарарлар ҳам. Молиявий натижа даромад ва харажатларга нисбатан, уларнинг ўзаро фарқланишидаги белги эса фойда ва зарар сифатида эътироф этилади.

Шубҳасиз, ҳар қандай тадбиркорлик фаолиятининг пировард мақсади фойда олишга қаратилган. Шу нуқтаи назардан фойда-бу бутун корхона самарадорлигини, унинг ривожланиш стратегиясининг, бошқарув тизимини баҳолашнинг муҳим барометридир.

1. Маҳсулот, товарлар ортиб жўнатилганлиги, ишлар бажарилганлиги, хизматлар кўрсатилганлиги қарши томонга (ҳисоб ҳужжатлари) тақдим этилган ёки қарши атмондан тан олинган пайтдан бошлаб (пул тушумлари оқимидан қатъий назар) сотилган ҳисобланади ва молиявий натижалар қаторига киритилади ҳамда фаолиятнинг фойда, зарари аниқланади.

Бу ҳолатда, олинган фойда суммасининг молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг тегишли қаторларида, якунида бухгалтерия балансининг пассив томонида хусусий капитал таркибида, тақсимланмаган фойда ёки қопланмаган зарар қаторида акс этадиган суммалари реаллигини таъминлаб бўлмайди. Бу сумма харидор ва буюртмачиларга бўлган мажбурият суммасининг бир (фойдага тегишли бўлган) қисмини ташкил этган ҳолда фақат унга келгусида эғалик қилиш ҳуқуқинигина англатади. Шу билан биргаликда, корхонанинг молиявий барқарорлигини ўсиши таъминлагандек кўринади.

Пули келиб тушмаган, лекин ортиб жўнатилган маҳсулот, сотилган товарлар, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар "ҳисобга олиш" қоидаси бўйича ҳисоботда акс эттирилиши фойдадан солиқлар ва бошқа йиғимларни тўлашда вақтинчалик тафовутларни келтириб чиқаради. Худди шу жиҳат, корхонанинг молиявий

барқарорлигига, тўловга қобиллигига, маблағлар ликвидлигига таъсир этади.

2. Ҳисобот даврида ҳисоб-китоб қилинган соф фойда суммаси тақсимланмаган фойда қаторида, бухгалтерия балансида акс этади. Амалдаги ҳисобот шакли тақсимланмаган фойда (копланмаган зарар) суммаси корхона бутун фаолияти давомида жамланиб боради. Бу эса унинг назорат рақами сифатида қараш мумкин эмаслигини англатади.

3. Корхоналар кўпинча, фойдага эга бўлмаган ҳолда ҳам мол-мулкни ўстиришга қизиқадилар. Буни бевосита, мол-мулкни текинга олиш, қайта баҳолаш, инвентаризация пайтидаги ортиқча чиқишлар, капитални ошириш, кредит олиш таъсирида кузатиш мумкин. Бу жараёнларда, активларнинг кўпайишини даромад сифатида тан олиш мумкин эмас. Бирок, улар билан боғлиқ бўлган жараёнлар албатта харажат сифатида шу даврнинг ўзида тан олинади лозим.

4. Молиявий натижалар таҳлилидаги энг муҳим муаммолардан биттаси бу фойда ва зарарларни фақат жамланган қаторлар бўйича бўйича ўрганишга аҳамият қаратилишида ҳам дейиш мумкин. Бу борада, унинг бирлик қаторлари бўйича таҳлилни амалга оширишни йўлга қўйиш лозимлиги қайд этилади.

5. Фойданинг шаклланиши ва ишлатилишидаги асосий муаммолар биринчи навбатда молиявий натижаларни ҳисобга олишнинг амалдаги тартиблари билан боғланади. Яъни, бу тадбиркорлик субъектларида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тузишнинг амалдаги тартибларида муҳим эътибор солиқ қонунчилиги талабларига устунлик берилганлигини изохланади.

6. Халқаро амалиётда молиявий натижаларга дахлдор бирликнинг қуйидаги турлари таркибланади.

Германияда: ялпи фойда, хўжалик фаолиятининг бошқа фойдаси, хўжалик фаолиятининг фойдаси, молиявий фаолият фойдаси, операцион фойда, йил фойдаси.

Францияда: ялпи эксплуатацион фойда, эксплуатацион фойда, жорий фойда, соф фойда.

Чехияда: ялпи фойда, сотишдан фойда, ишлаб чиқариш фаолиятидан фойда, иқтисодий фаолиятдан фойда, кўзда тутилмаган фойда, соф фойда.

МҲХСда: ялпи фойда, операцион фаолиятдан фойда, солиқ тўлагунга қадар фойда, йил фойдаси, битта акцияга тўғри келадиган

базавий ва тақсимланган фойда кўрсаткичлари аниқланади. Ўз навбатида Ўзбекистон амалиёти улардан бир қадар фарқ қилади.

7. Фойдани солиққа тортиш бўйича ҳисоб-китобларда доимий ва вақтинчалик тафовутларни аниқланиши ҳам соф фойданинг сифатига таъсир этадиган энг муаммоли масала ҳисобланади. Амалда, энг кўп хатоликларга ушбу тафовутлар орқали йўл қўйилмоқда.

Шу сабабли, таҳлилий амалларни ўтказишда иқтисодий фойда, бухгалтерия фойдаси, солиқ фойдаси кўрсаткичларни аниқ фарқлаш лозим.

4.2.Молиявий натижалар таҳлили мазмуни, вазифалари ва ахборот манбалари

Молиявий натижалар таҳлилини амалга оширишда қуйидаги кетма кетликда аналитик хизматлар йўлга қўйилади.

1. Аввало, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот ва бизнес режа маълумотлари асосида корхонанинг умумий бухгалтерия фойдасининг (жами фойданинг) ўзгаришини аниқлаш зарур;

Корхонанинг молиявий натижалари таҳлили операцион, молиявий ва фавқулудда фойда(зарар)ни ўрганишдан бошланади. Уларни жамланган қаторлари сифатида асосий фаолиятнинг фойда (зарари), умумхўжалик фаолиятининг фойда (зарари), фойда солиғи тўлагунга қадар фойда (зарар), соф фойда ҳажми, таркиби, тузилиши ва динамик ўзгаришларига баҳо берилади.

Фойда(зарар) ҳажмига молиявий натижаларнинг шаклланиш қаторларининг таъсирига, фойда солиғи тўлагунга қадар фойда(зарар)нинг ўзгаришига бирлик қаторларнинг таъсири, корхонанинг солиқ юки даражасини таҳлилига, фойда сифатига муҳим аҳамият қаратилади

Фойда сифати деганда маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан олинган натижани фойда солиғи тўловини тўлагунга қадар фойда(зарар)да сақланиш даражаси назарда тутилади. Улар орасидаги боғлиқни одатда қуйидаги тартибда баҳолаш тавсия этилади.

$$СФ_1/Сф_0 > ФСТ_1 / ФСТ_0 > 100$$

Бу ерда:

СФ₁-Ҳисобот йили маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан олинган фойда(зарар)

Сф₀-Ўтган йил маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан олинган фойда (зарар)

ФСТ₁-Ҳисобот йили фойда солиғини тўлагунга қадар фойда(зарар)
ФСТ₀-Ўтган йил фойда солиғини тўлагунга қадар фойда(зарар)

Фойда таҳлили жараёнида корхонанинг таҳлил қилинаётган даврдаги умумий фойдаси, унинг тузилиши ва динамикаси ўрганилади. Шу билан бирга, ҳисобот даври кўрсаткичлари бизнес-режа кўрсаткичлари, ўтган давр ва бошқа корхоналар кўрсаткичлари билан таққосланади.

2. Маълумки, корхона фойдаси (зарари) асосий (операцион) молиявий ва фавқулудда қаторлардан шаклланади. Шу сабабли таҳлилда муҳим жиҳат, фойда солиғи тўлагунга қадар фойда(зарар)нинг таъсир бирликлари сифатида сотилган маҳсулот(товар, иш ва хизмат)лардан соф тушум, сотилган маҳсулот(товар, иш ва хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш таннархи, давр харажатлари, бошқа операцион даромадлар, молиявий фаолиятда даромадлар ва харажатлар, фавқулудда фойда(зарар)лар ўзгаришларига муҳим аҳамият қаратилади. Улар алоҳида ва бир бутунликда ўрганилади.

Сотишдан олинган фойда (зарар) таҳлили унинг ҳажми, таркиби, тузилиши ва динамикаси ўрганиш таҳлилда алоҳида ўрин тутати.

Аналитик ҳисоб-китоблар натижаларига асосланиб, унинг шаклланишини белгилловчи элементларнинг ҳар бири қийматларининг ўзгариши фойда (зарар)нинг сотишдан огишига таъсир қилади, деган хулосага келинади.

Унинг сифатини куйидаги нисбатлар сакланиши таъминлаб беради:

$$СТ_1/СТ_0 > СИТ_1/СИТ_0 \quad (4.34)$$

Бу ерда:

СТ₁- Ҳисобот йили маҳсулот(товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум;

СТ₀ -Ўтган йил маҳсулот(товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан олинган тушум;

СИТ₁ Ҳисобот йили маҳсулот(товар, иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш таннархи;

СИТ₀ -Ўтган йил маҳсулот(товар, иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш таннархи.

Бошқа фаолиятдан олинган фойда(зарар)ни таҳлил қилиш уни шакллантирувчи даромадлар ва харажатлар бўйича амалга оширилади.

Аналитик ҳисоб-китоблар натижаларига асосланиб, умуман бошқа фаолият билан боғлиқ даромад ва харажатлар миқдорининг ўзгариши ва уларнинг алоҳида элементларининг фойда(зарар)нинг жамланган қаторлари ўзгаришига таъсир қилишига баҳо берилади.

Соф фойда(зарар) таҳлили фойда солиғи ва бошқа солиқли мажбуриятлар ҳажми, уларнинг таркиби, тузилиши ва динамик ўзгаришлари бўйича ўрганилади.

3. Молиявий натижалар таҳлилининг кейинги муҳим қатори бу корхона рентабеллигининг таҳлилидир. Рентабелликнинг қуйидаги муҳим кўрсаткичлари тарикбланади:

3.1. Сотув рентабеллиги

$$P_c = \text{ЯФ} / \text{СТ} * 100 \quad (4.35)$$

3.2. Харажат рентабеллиги

$$P_x = \text{ЯФ} / \text{СИТ} * 100 \quad (4.36)$$

3.3. Активлар рентабеллиги

$$P_a = \text{ФСТ} / \text{А} * 100 \quad (4.37)$$

3.3. Капитал рентабеллиги

$$P_k = \text{ФСТ} / \text{К} * 100 \quad (4.38)$$

4. Кейинги босқичда маҳсулот(товар, иш ва хизмат)лар сотишдан ялпи фойда, асосий фаолият фойда(зарари), умумхўжалик фаолиятидан фойда(зарар), фойда солиғи тўловига қадар фойда(зарар), соф фойда кўрсаткичларининг сотиш ҳажми, баҳоси, структураси, ишлаб чиқариш (доимий ва ўзгарувчан)харажатлари, давр харажатлари ўзгаришлари, солиққа тортиш(бож, тўловлар) даги ўзгаришлар таъсиридаги ўзгаришларига баҳо берилади.

5. Якуний босқичда-корхона фойдасини ўстириш юзасидан мавжуд захиралар (имкониятлар) аниқланади.

Албатта, фойдани таҳлил қилиш ва баҳолашнинг мазмуни ва аниқ кетма-кетлиги, уни амалга оширишнинг кўзда тутилган шакли билан белгиланади.

Ўрганиш объектига кўра фойдани шаклланиши бўйича таҳлили ва унинг тақсимланиши бўйича таҳлили тарикбланади.

Фойда шаклланиши таҳлилида фаолиятнинг операцион, инвестицион ва молиявий йўналишлари бўйича фойда ҳажми, унинг ўзгаришлари ва динамикасига баҳо берилади.

Фойданинг тақсимланиши бўйича таҳлилида уни ишлатилишининг асосий йўналишлари бўйича ўзгаришлари ва динамикасига баҳо берилади.

Ташкил этилиши бўйича молиявий натижалар таҳлилида ички ва ташқи таҳлил таркибланади.

Ички таҳлил компаниянинг менежерлари ёки эгалари томонидан мавжуд барча маълумотлардан фойдаланиб ҳолда амалга оширилади. Бундай таҳлил натижалари маълум маънода сир сақланиши лозим.

Ташқи таҳлил компания томонидан очик матбуотда эълон қилинган маълумотлар асосида солиқ органлари, банклар ва суғурта компаниялари омонидан амалга оширилади.

Фаолият кўламига кўра фойда таҳлилининг тўлиқ ва таркибий таҳлили гуруҳланади. Тўлиқ таҳлил жараёнида фойданинг шаклланиши, тақсимланиши ва ишлатилиши корхонанинг алоҳида таркибий бўлинмаларини ажратмаган ҳолда ўрганилади (молиявий таҳлилда фойдаланилади); таркибий бўлинма ёки жавобгарлик маркази бўйича фойда таҳлили (бошқарув ҳисобида фойдаланилади); алоҳида маҳсулотлар учун фойда таҳлили (бу молиявий ва бошқарув ҳисобида фойдаланиш мумкин бўлган кўшимча таҳлил) турлари таркибланади.

Шунингдек, ўрганиш доирасига кўра фойданинг тўлиқ ва тематик таҳлили, даврига кўра дастлабки, тезкор, чуқурлаштирилган, таркибли турлари таркибланади.

Молиявий натижалар таҳлили мақсади корхона фойдасининг ўзгариш сабабларини аниқлаш, уни ўстириш имкониятларини аниқлаш ҳамда уларни сафарбар қилиш юзасидан муҳим бошқарув қарорларини тайёрлашдан иборат.

Молиявий натижалар таҳлилининг муҳим вазифаларига қуйидагилар киради:

-молиявий натижаларнинг режа (прогноз) кўрсаткичларининг бажарилиши ва динамикасини баҳолаш;

-фойданинг таркиби ва тузилишини таҳлил қилиш;

-фойдага таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш;

-фойда сифатини таҳлил қилиш ва баҳолаш;

-фойданинг тақсимланишини ва тенденцияларини ўрганиш;

-ривожлантириш истикболларини ҳисобга олган ҳолда фойдани ўстиришнинг муҳим тавсияларини ишлаб чиқиш.

Таҳлил учун зарур бўлган ахборотлар молиявий ҳисоботнинг 2-шакли “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот”дан, бир хил ҳолатнинг башқа жиҳатларини акс эттирувчи манбалардан шунингдек, молиявий ҳисоботга изохлар, қайдлар,

тушунтиришлардан, ҳисоб варақаларидаги маъмулотлардан ва бошқа қўшимча манбалардан олинади.

Хўжалик субъектининг молия хўжалик фаолияти натижавийлигини таҳлил этиш ва баҳолаш.

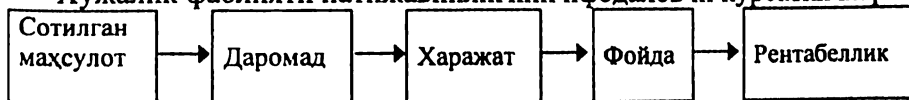
Даромад ва фойда корхона хўжалик фаолиятининг энг муҳим кўрсаткичларидир. Уларнинг даражаси корхонанинг молиявий ҳолатини, бу рақобатбардошлигини, бизнес ҳамкорликдаги салоҳиятини белгилайди ва манфаатларни қондиришнинг кафолати ҳисобланади.

Сотишдан олинган даромад ҳар қандай корхона фаолиятини молиялаштиришнинг асосий манбаси ҳисобланиб ва маълум даврдаги молия-хўжалик фаолиятининг натижаларини акс эттиради.

Хўжалик субъектининг молия-хўжалик фаолияти натижавийлигини ифодаловчи кўрсаткичлари ва уларнинг бир-бирига боғлиқлиги қуйидагича ифодаланади.

4.1-чизма

Хўжалик фаолияти натижавийлигини ифодаловчи кўрсаткичлари

Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар тизими қуйидагилардан иборат:

4.1-жадвал

Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар

Молиявий натижалар		Фойда (зарар)	Бирлик кўрсаткичлар	Жамловчи кўрсаткичлар
Даромадлар	Харажатлар			
Асосий фаолиятдан даромадлар	Асосий фаолиятдан харажатлар	Асосий фаолиятнинг фойда (зарари)	Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишнинг ялпи фойда(зарар) -Давр харажатлари +Бошқа операцион даромадлар	Асосий ишлаб чиқариш фаолиятдан фойда (зарар)

Молиявий фаолиятдан даромадлар	Молиявий фаолиятдан харажатлар	Молиявий фаолиятнинг фойда(зарари)		Умумхўжалик фаолиятидан фойда (зарар)
Фавкулдда даромадлар	Фавкулдда харажатлар	Фавкулдда фойда(зарар)		Фойда солигини тўлагунга қадар фойда (зарар)
				Соф фойда(зарар)

Таҳлил жараёнида ушбу боғлиқликнинг барча тизими ўрганилади. Бу унинг вазифасини тўғри белгилаб олишни тақозо қилади.

Бир қатор шартлар бажарилса таҳлил ўринли бўлади:

-харажатлар аниқ тартибда доимий ва ўзгарувчан харажатларга бўлиниши;

-ассортимент, нарх, меҳнат унумдорлиги таъсир бирликларга тўғри баҳоланаши;

-таҳлил қилинган давр жуда қисқа бўлиши (бир йил ичида).

-ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажми мувофиқликда бўлиши талаб этилади.

Молиявий натижаларни ифодаловчи муҳим кўрсаткичлар ва уларнинг аниқлаш услубини қуйидаги жадвалда кўриб чиқиш мумкин.

4.2-жадвал

Молиявий натижаларни аниқланиш тартиби

Молиявий натижани кўрсаткичлар tizими		Уларнинг таъсир бирликлари			
Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа (Сямн)	=	Маҳсулотни (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум (Ст)	-	Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш таннархи (Тн)	
Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижаси (Аичфмн)	=	Ялпи молиявий натижа(Ямн)	-	Давр харажатлари (Дх)	+ Бошқа операцион даромадлар (Бд)

Молиявий фаолият натижаси (Мфн)	=	Молиявий фаолиятдан келган даромадлар (Мфд)	-	Молиявий фаолиятдан харажатлар (Мфх)	
Фавкулдда фойда ёки зарар (Ффз)	=	Фавкулдда даромад (Тд)	-	Фавкулдда харажат (Тх)	
Солик тўлангунга қадар молиявий натижа (Сткмн)	=	Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижаси (Аичфмн)	+	Молиявий фаолият натижаси (Мфн)	+
Соф фойда (Сф)	=	Солик тўлангунга қадар молиявий натижа фойда (Сткмн)	-	Соликлар ва ажратмалар (Стй)	

Чет эл амалиётида учта асосий ёндашув мавжуд.

Биринчидан: молиявий натижа ҳисобот даврида, ташкилотнинг соф активлари қийматининг ўзгариши сифатида қаралади.

Иккинчидан: молиявий натижа-ташкilot даромадлари ва харажатлари миқдори ўртасидаги фарқ.

Учинчидан: молиявий натижа ҳисобот даврида ташкилот капитали миқдорининг ўзгариши сифатида талқин этилади.

Хорижда аналитик мақсадлар учун бир неча фойда кўрсаткичлари ҳисобланади. Даромадлар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилганлардан ташқари (операцион, молиявий фаолиятдан олинган фойда, жорий ва соф фойда) бошқа кўрсаткичлар ҳам таҳлилга қилинади: номинал, яъни олинган ҳақиқий фойда; реал фойда; энг кам фойда; нормал фойда; мақсадли фойда; максимал фойда; йўқотилган фойда; соф фойда кўрсаткичлари шулар қаторига киради.

4.3-жадвал

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот шакли

Кўрсаткичлар номи	Сатр рақами	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)	Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)
1	2	3	4	5	6
Маҳсулот (товар, иш ва	010	3 362 225	Х	5 180 801 340	Х

хизмат)ларни сотишдан соф тушум		550			
Стилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш таннарни	020	X	2 474 622 038	X	3 191 287 162
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда (зарар) (сатр.010-020)	030	887 603 512		1 989 514 178	
Давр харажатлари, жами (сатр.050+060+070+080), шу жумладан:	040	X		X	
Сотиш харажатлари	050	X		X	
Маъмурий харажатлар	060	X	568 302 199	X	752 744 444
Бошқа операцион харажатлар	070	X	135 306 333	X	178 630 359
Келгусида соликка тортиладиган базадан чиқариладиган жорий давр харажатлари	080	X		X	
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090		X		X
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030-040+090)	100	454 607 646		1 415 400 093	
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр. 120+130+140+150+160), шу жумладан:	110	269 112 080	X	506 789 162	X
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120		X		X
Фоизлар шаклидаги даромадлар	130		X		X
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) дан даромадлар	140		X		X
Валюта курси фаркидан даромадлар	150		X		X

Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160		X		X
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр. 180+190+200+210), шу жумладан:	170	X	159 047 300	X	833 455 050
Фондлар шаклидаги харажатлар	180	X		X	
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича фондлар шаклидаги харажатлар	190	X		X	
Валюта курси фаркидан зарарлар	200	X		X	
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	X		X	
Умумхўжалик фаолиятнинг фойдаси(зарари) (сатр. 100+110-170)	220				
Фавкулддаги фойда ва зарарлар	230	0	0	0	0
Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр. 220+/-230)	240	564 672 426		1 088 734 205	
Даромад (фойда) солиги	250	X	16 304 363	X	30 730 577
Фойдадан бошқа солиқлар ва тўловлар	260	X	40 674 456	X	40 674 456
Ҳисобот даврининг соф фойдаси(зарари) (сатр.240-250-260)	270	507 693 607		974 038 284	

Ушбу ҳисоботда корхона молиявий натижаларининг ҳисобот даври ва ўтган йилга тегишли маълумотлари акс этган. Ушбу ҳисобот шакли ва ундаги манбалар мазкур молиявий натижалар (фойда ва зарарлар) ни, рентабелликни таҳлил қилиш учун асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Бизнесни бошқаруви қарорларини асослашда маржинал таҳлил муҳим ҳисобланади. Унинг методик асосида ўзаро алоқадорликка эга

бўлган иқтисодий кўрсаткичларни учта гуруҳини ўрганиш муҳим ўрин тутadi. Бу кўрсаткичлар харажатлар, ишлаб чиқариш (сотиш) ҳажми ва фойда кўрсаткичларидир. Мазкур усул кўпинча зарарсизлик таҳлили деб ҳам юритилади. Ушбу усул, Америка олимлари томонидан 1930 йилларда ишлаб чиқилган. Унинг гоёвий муаллифи асли касби инженер бўлган Уолтер Раутенштрах ҳисобланади. Услубиёт негизида, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига мувофиқликда ўзгариб турувчи ва ўзгармас ва доимий харажатларнинг таркибланиши туради⁴⁶.

Корхонанинг маржинал-сотишдан тушумдан ўзгарувчан харажатларни чегириш асосида аниқланади. Маҳсулот бирлигидан маржинал фойда ушбу маҳсулотнинг баҳоси билан унга кетган ўзгарувчан харажатларнинг фарқига тенг. Баҳо таркибида эса фақат ўзгарувчан харажатлар эмас балки доимий харажатлар ва фойда суммаси ҳам акс этади.

Маржинал таҳлилнинг асосий жиҳатлари қуйидагилар билан характерланади:

- зарарсиз ишлаш ҳажмини аниқлаш;
- корхонанинг хавфсиз (зарарсиз) ишлаш доирасини белгилаш;
- фойданинг кўзланган ҳажмида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини белгилаб олиш;
- маржинал даромадликка эришишда доимий харажатларнинг критик даражасини аниқлаш;
- белгиланган топшириқларни уддалашда доимий ва ўзгарувчан харажатлар таъсирида маҳсулот баҳосининг критик даражасини белгилаб олиш.

Маржинал даромаднинг одатда учта кўрсаткичи ҳисоб-китоб қилинади⁴⁷:

Мутлақ маржинал даромад;

46 K. R. Subramanyam "FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS", ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. "Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)" Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

47 K. R. Subramanyam "FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS", ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. "Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)" Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

Нисбий маржинал даромад;
Операцион ричаг.

4.4-жадвал

Маржинал даромад кўрсаткичлари

1.Мутлак маржинал даромад	СТ-Ўх	СТ-сотишдан тушум Ўх-ўзгарувчан харажат
2.Нисбий маржинал даромад	МД/СТ	МД-маржинал даромад
3.Операцион ричаг	Фў/СТў	Фў-маҳсулот сотишдан фойданинг ўсиши СТў- сотиш ҳажмининг ўсиши
Маҳсулот сотишдан фойданинг ўсиши	Ф1-Ф0/Ф0	Фойданинг жорий (1) ва ўтган (0) давр кўрсаткичи
Сотиш ҳажмининг ўсиши	С1-С0/С0	Сотиш ҳажмининг жорий (1) ва ўтган (0) давр кўрсаткич

Ишлаб чиқариш харажатларининг ўзгарувчан ва ўзгармас харажатларга таркибланиши нашр этилган адабиётларда назарий жиҳатдан баён этилади ҳалос. Ишлаб чиқариш харажатларини ўзгарувчан ва ўзгармас харажатларга таркиблаш бўйича аниқ нормалар белгиланмаган. Шу сабабли, амалиётда ишлаб чиқариш харажатларини ўзгарувчан ва ўзгармас харажатларга таркиблаш назорат қатори сифатида олинмаган.

Ишлаб чиқариш харажатларини ўзгарувчан ва ўзгармас харажатларга таркиблашдан мақсад - харажатларни юзага чиқиш шакли, ўрни ва жавобгарлик марказлари бўйича ҳисобга олиш ҳамда харажатларни мақсадли бошқаришга қаратилган.

4.5-жадвал

Молиявий натижаларни аниқлашнинг халқаро амалиёти

Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум Х1	Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум=Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи тушум- Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларга сотишга солиқлар		
	Ўзгарувчан харажатлар		Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар ҳажмига боғлиқ харажатлар
	Доимий харажатлар		Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар ҳажмига боғлиқ бўлмаган харажатлар
	Марж инал	Давр харажатлари, асосий фаолиятнинг	Ишлаб чиқаришдан ташқари харажатлар(сотиш, маъмурий ва бошқа умумҳўжалик харажатлари), маҳсулот(товар, иш

	фойда X2	Ялпи фойда X3	бошқа даромадлари		ва хизмат)ларни сотишдан ташқари даромадлар	
			Асосий ишлаб чиқариш фаолияти нинг натижаси X4	Молиявий фаолиятдан даромадлар, харажатлар		Молиявий таснифга эга жараёнлардан даромадлар ва харажатлар
				Умумхўж алик фаолияти нинг натижаси X5	Фавқулод да даромадла р, харажатла р	Хўжалик субъектнинг одатдаги фаолиятдан аниқ фарқ қиладиган, яъни, тез-тез ёки мунтазам содир бўлмайдиган воқеалар ёки битимлар натижасида юз берган даромадлар ёки харажатлар
					Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар)X6	Солиқ қонунчилигига мувофиқ аниқланган фойда (зарар)
					Бухгалтерия ҳисоби бўйича фойда -солиқ харажатлари чегириб ташланишидан олдинги давр фойдаси ёки зарари	
				Соф фойда X8		

Маржинал фойда ва унинг омили таҳлили ҳисоб- китоблари

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили шартли	Ҳисобот йили
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум	Мў*Бў	Мх*Бў	Мх*Бх
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш харажатларида ўзгарувчан харажатлар	Мў*Ўў	Мх*Ўў	Мх*Ўх
Маржинал фойда	Мў(Бў-Ўў)	Мх(Бў-Ўў)	Мх(Бх-Ўх)
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар ишлаб чиқариш харажатларида доимий харажатлар	Дў	Дх	Дх
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда	Мў(Бў-Ўў)-Дў	Мх(Бў-Ўў)-Дх	Мх(Бх-Ўх)-Дх

Белгилар изоҳи;

Мў, Мх- ўтган йил(Мў) ва ҳисобот йилидаги(Мх) ҳақиқатда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар миқдори;

Бў, Бх-ўтган йил (Бў) ва ҳисобот йилидаги(Бх) сотилган маҳсулотлар бирлик баҳоси;

Ўў, Ўх-ўтган йил (Ўў)ва ҳисобот йилида(Ўх) маҳсулотлар бирлигига ўзгарувчан харажатлар;

Дў, Дх-ўтган йил (Дў) ва ҳисобот йилида (Дх) жами ўзгарувчан харажатлар.

Юқоридаги боғланишлардан маржинал фойда ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларни ҳам ҳисоб-китоб қилиш мумкин. Маржинал фойда кўрсаткичи ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи, ҳисоб-китоб

килинадиган омилларга маҳсулотлар миқдори, бирлик баҳоси ва бир бирликка ўзгарувчан харажатлар ўзгариши таъсири киради.

1. Маржинал фойда ва унинг ўзгаришига маҳсулот миқдорини ўзгариши таъсирини топиш учун қуйидаги боғланишдан фойдаланилади;

$$Mx * B\ddot{y} - M\ddot{y} * B\ddot{y} = B\ddot{y} * (Mx - M\ddot{y}); \quad (4.4)$$

2. Маржинал фойда ўзгаришига баҳо ўзгаришининг таъсирини қуйидаги боғланишда топиш мумкин;

$$Mx * Bx - Mx * B\ddot{y} = Mx * (Bx - B\ddot{y}); \quad (4.39)$$

3. Маржинал фойда ўзгаришига маҳсулот бирлигига ўзгарувчан харажатлар сарфи таъсири қуйидаги боғланишда топилади;

$$Mx * \ddot{y}x - Mx * \ddot{y}\ddot{y} = Mx * (\ddot{y}x - \ddot{y}\ddot{y}); \quad (4.40)$$

Учта омил йиғиндиси жамланган ҳолда маржинал ва соф фойда ўзгаришига омиллар таъсирини ҳисоб-китоб қилиш мумкин.

Корхона фойдасини ошириш йўллари: сотиш ҳажмини ошириш (товарларни кредитга сотиш, сотишдан кейинги кафолатланган хизмат кўрсатишлар, тўловларда турли чегирмалардан фойдаланиш), нархларни ошириш сифатни яхшилаш орқали, талабгор бозорларни излаб топиш, етказиб бериш муддатларини қисқартириш), маҳсулот ишлаб чиқариш таннархини камайтириш(корхона ишлаб чиқариш қувватларидан тўлиқ фойдаланишни йўлга қуйиш, меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқариш захираларидан тежамли фойдаланиш, сифатсиз ва брак маҳсулотларга йўл қуймаслик орқали) орқали эришиш мумкин.

Юқоридаги методик жиҳатга муқобил вариант сифатида маржинал фойда ва унга таъсир этувчи омилларнинг қуйидаги боғланишлар орқали прогнозлаш (башоратлаш) тартибини ҳам бериб ўтиш мумкин.

$$PSp = PSb \pm DS \pm DN \pm DVC \pm DFC \pm DP \quad (4.41)$$

Бунда:

PSp	—	фойда	прогнози;
PSb	—	базис	фойдаси;
DS	—	сотиш	ҳажмининг
DN	—	сотиш	ҳажмидаги таркибий
DVC	—	ўзгарувчан	харажатлар
DFC	—	доимий	харажатлар
DP	—	сотиш баҳосининг	ўзгариши.

Асосий фаолиятнинг фойда(зарари) таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили		Ўзгариши, +,-	
			Режада	Ҳақиқатда	Ўтган йилга нисбатан	Режага нисбатан
1	Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум	2 938 333 638	3 362 225 550	5 180 801 3 40	2 242 467 7 02	1 818 575 790
2	Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш таннарихи	1 991 022 603	2 474 622 038	3 191 287 162	1 200 264 5 59	716 665 124
3	Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда	947 311 035	8 87 603 51 2	1 989 514 1 78	1 042 203 1 43	1 101 910 666
4	Давр харажатлари	484 984 943	568 302 199	752 744 444	267 759 501	184 442 245
5	Операцион фаолиятнинг бошка даромадлари, харажатлари	139 388 440	135 306 3 33	178 630 35 9	-	43 324 026
6	Асосий фаолиятнинг фойда (зарари)	601 714 532	454 607 6 46	1 415 400 093	813 685 561	960 792 447

Хулоса: корхонада асосий фаолият натижаси динамик жиҳатдан кескин ортган. Жумладан: Ўтган йилга нисбатан 813 685 561 минг сўмга, режага йилга нисбатан 960 792 447 минг сўмга ўсганлигини кўриш мумкин.

Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда суммаси ўтган йилга нисбатан 1 042 203 143 минг сўмга, режага нисбатан 1 101 910 666 минг сўмга ортган.

Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда ўзгаришига таъсир этувчи омиллар ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Ўтган йилда	Ҳисобот йилидаги маҳсулот шу давр баҳоси ва ўтган йилдаги таннарх бўйича	Ҳисобот йили-даги маҳсулот ўтган йилдаги баҳо ва ҳисобот йилидаги таннарх бўйича	Ҳисобот йилида
1. Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лардан соф тушум	3 362 225 550	3 562 452 311	3 652 524 222	5 180 801 340
2. Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар ишлаб чиқариш таннари	2 474 622 038	2 624 256 487	2 763 212 433	3 191 287 162
3. Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда (зарар)	887 603 512	938 195 824	889 311 789	1 989 514 178

Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда (зарар) суммаси режага нисбатан жами ўзгариши +1101910666 минг сўмни ташкил қилган. Ўнинг ўзгаришига таъсир этувчи бирликларни қуйидаги қаторларини бериб ўтиш мумкин.

Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лардан соф тушумнинг ўзгаришининг фойдага таъсири.

Жами ўзгариш=5180801340-3362225550=+1818575790

3562452311-3362225550=+200226761

3652524222-3652524222=+89981911

5180801340-3652524222=+1528277118

Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар ишлаб чиқариш таннаридаги ўзгаришларни қуйидаги боғланишларни ҳисоб-китоб қилиш ўринли.

Жами ўзгариш=2 474 622 038-3 191 287 162=-716665124
 2 474 622 038-2 624 256 487=-149634449
 2 624 256 487-2 763 212 433=-138955946
 2 763 212 433-3 191 287 162=-428074729

Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда (зарар) узгаришини.

Жами ўзгариш=1 989 514 178-887 603 512=+1101910666
 1 989 514 178-889 311 789=+1100202389
 889 311 789-938 195 824=-48884035
 938 195 824-887 603 512=+50592312

Корхонада маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лардан ялпи фойда муҳим аҳамиятга эга. Чунки, молиявий натижаларни энг муҳим натижа ушбу катордан шаклланади. Аммо хўжалик фаолиятининг пировард натижаси соф фойдага эришиш билан белгиланади. Шу туфайли иқтисодий таҳлилда соф фойдани ўрганиш ва таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Молиявий фаолият натижавийлиги таҳлилида алоҳида жиҳат. Бозор муносабатлари корхонанинг молиявий натижаси бевосита унинг молиявий фаолиятига ҳам боғлиқлигини оиширишни талаб этади. Шу туфайли бир қанча кўрсаткичлар корхонанинг молиявий фаолияти билан боғлиқ кўрсаткичлардир. Булар жумласига, уюшма ва шуъба корхоналаридан олинган дивидендлар, бошқа олинган дивидендлар, уюшма ва шуъба корхоналаридан олинган ва берилган қарзлар бўйича фоизлар, бошқа тўланган ва олинган фоизлар, валюта курси фарқи, молиявий фаолият бўйича бошқа даромад ва харажатлар киради. Ушбу кўрсаткичларни корхонанинг асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижаларига қўшиб корхона умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси аниқланади. Таҳлил этишда молиявий фаолиятдан даромадлар ва харажатларнинг таркибий тузилишига, мутлақ ва нисбий ўзгаришларига, солиқ тўловига қадар фойда таркибидаги салмоғига баҳо берилади.

4.9-жадвал

Молиявий фаолиятдан даромадлар ва харажатлар таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йилида		Ўзгариш +,-	
			Режада	Ҳақиқатда	Ўтган йилга нисбатан	Режага нисбатан
1	Молиявий фаолиятдан	63 267 300	269 112 0	506 789	443 521 86	237 677

	даромадлар		80	162	2	082
2	Молиявий фаолиятдан харажатлар	80 660 353	159 047 3 00	833 435 050	752 774 69 7	674 387 750
3	Молиявий фаолиятнинг якуний натижаси	- 17 393 053	110 064 7 80	-326 665 888	- 344 058 94 1	-436 730 668

Корхонада молиявий фаолиятдан даромадлар ўтган йилда ҳам ҳисобот йилида ҳам зарар чиққан. Молиявий фаолиятдан олинadиган даромадлар ўтган йилга нисбатан 443521862 минг сўмга, харажатлар 752774697 минг сўмга ортган. Режага нисбатан ўзгаришлар мос равишда 237677082 минг сўм ва 674387750 минг сўмни ташкил қилган. Молиявий фаолиятдан натижа (фойда ва зарар) ўтган йилга нисбатан 344058941 минг сўмга, режага нисбатан 436730668 минг сўмга кам бўлган.

Фавқулodда фойда зарарлар тахлили. Хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолиятидан аниқ фарқ қиладиган, яъни тез-тез ёки мунтазам содир бўлмайдиган воқеалар ёки битимлар натижасида юз берган даромадлар ёки харажатларни шз ичига олади. Тахлил этишда уларнинг даврий ўзгаришларига, солиқ тўловига қадар фойданининг таркибидаги салмоғига, динамик ўзгаришларига баҳо берилади.

4.10-жадвал

Фавқулodда даромад ва харажат тахлили

т/р	Кўрсаткичлар	2016 йил	2017 йил	2018 йил	Ўзгариши +,-	
					Ўтган йилга нисбатан	Режага нисбатан
1	Фавқулodда даромадлар	0	0	0	-	-
2	Фавқулodда харажатлар	0	0	0	-	-
3	Фавқулodда фойда (зарар)	0	0	0	-	-

Тегишли йиллар бўйича корхонада фавқулodда даромад ва харажатлар кузатилмаган ва улар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қайд этилмаган.

Фойда соғи тўлагунга қадар фойда(зарар) тахлили. Тадбиркорлик субъектнинг турли фаолиятлари, операциялари ва бошқа ҳодисаларининг оқибатлари уларнинг даврийлиги, фойда ёки зарар келтириш потенциали ва уларни олдиндан билиш мумкинлиги

бўйича фаркланиши туфайли, молиявий натижаларнинг таркибий қисмларини очиб бериш фойдаланувчиларга эришилган молиявий натижаларни тушунишда ва келгуси молиявий натижаларни режалаштиришда ёрдам беради. Фойда соғи тўлагунга қадар фойда(зарар) ифода этувчи тушунчаларга МҲХС кўра қуйидагилар киритилади:

Бухгалтерия ҳисоби бўйича фойдаси – бу ҳўжалик юритувчи субъектнинг солиқ харажатлари чегириб ташланишидан олдинги давр фойдаси ёки зарари ҳисобланади.

Солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари) –бу ҳўжалик юритувчи субъектнинг солиқ идоралари томонидан белгиланган қондаларга мувофиқ аниқланган ва ундан фойда солиқлари тўланиши (қопланиши) талаб этиладиган давр фойдаси (зарари) ҳисобланади.

Солиқ харажати (солиқ даромади) –бу давр фойдаси ёки зарарини аниқлашда ҳисобга олинган жорий ва муддати узайтирилган солиқ бўйича умумий суммаси ҳисобланади.

4.11-жадвал

Даромад (фойда) солиғини тўлагунга қадар фойда (зарар) таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили		Ўзгариши +,-	
			Режа	Ҳақиқатда	Ўтган йилга нисбатан	Режага нисбатан
1	Асосий фаолият натижаси	601 714 532	454 607 646	1 415 400 093	813 685 561	960 792 447
2	Молиявий фаолият натижаси	- 17 393 053	110 064 780	-326 665 888	- 344 058 941	-436 730 668
3	Фавқулудда натижа	0	0	0	0	0
4	Солиқ тўловига қадар натижа	584 321 479	564 672 426	1 088 734 205	504 412 276	524 061 779

Корхонада даромад (фойда) солиғини тўлагунга қадар фойда (зарар) ўтган йилга нисбатан 504 412 276минг сўмга, режага нисбатан 52 4061 779 минг сўмга ортиғи билан бажарилган.

Соф фойда таҳлили. Соф фойда корхона фаолияти самарадорлиги ва натижавийлигини муҳим якуний кўрсаткичи ҳисобланади. Соф фойда корхонанинг инвесторлар жалб этиш жозибadorлигини

оширишнинг, кредиторларга тўловга қобилликни таъминлашнинг, ҳамкор ва шерикларга барқарор ўсиш даражасига эришишдаги кизиқишларини ўстиришнинг муҳим омили сифати қаралади. Соф фойдани таҳлил этишда икки хил усулдан фойдаланилади⁴⁸:

Омилли таҳлил;

Статистик таҳлил.

Омилли таҳлил- соф фойданининг шаклланишида турли кўрсаткичлар таъсирини мутлақ ва нисбий ифодаларда баҳолаш усулини назарда тутди.

Статистик усул- соф фойданинг вақт бўйича ўзгаришларини баҳолаш, башоратлаш усули ҳисобланади.

4.12-жадвал

Соф фойда(зарар) таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили		Ўзгариши	
			Режа	Ҳақиқатда	Ўтган йилга нисбатан	Режага нисбатан
1	Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар)	584 321 479	564 672 426	1 088 734 205	504 412 2 76	524 061 779
2	Фойдадан солиқ	18 845 215	16 304 363	30 730 577	11 885 362	14 426 214
3	Фойдадан бошқа солиқлар ва тўловлар	4 443 440	40 674 456	83 965 344	79 521 904	43 290 888
4	Соф фойда	521 041 824	507 693 607	974 038 284	452 996 460	466 344 677

Корхонада соф фойданинг ўзгаришларини ижобий баҳолаш мумкин. Жорий даврда ўтган йилга нисбатан соф фойда суммаси 452 996 460 минг сўмга, режага нисбатан 466 344 677 минг сўмга ортган.

48 К. R. Subramanyam "FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS", ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. "Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)" Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

4.3.Харажат-тушум-фойда олақадорлигини таҳлили

Иқтисодий активлар ҳаракатида фойдани шакллантиришнинг энг муҳим омили бу ишлаб чиқариш харажатлари ва улар туфайли эришилган иқтисодий самарани (маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми) тижорат фаолиятидан пул ва пул эквивалентлари шаклида тушумларнинг ортиши (сотиш ҳажми) ҳисобланади.

Бу билан молиявий натижа ва унга даҳлдор бўлган элементларнинг, даромадлар ва харажатларнинг ўзаро боғлиқлиги келиб чиқади. Хориж амалиётида ушбу боғлиқликнинг методик услубиёти яратилганлига аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак 80 йилдан ошиқ вақт бўлди. Ушбу боғлиқликни нафақат ижобий якунига балки ушбу якуннинг қатнашувчи бошқа бирликларга нисбатан ҳам ўсишига эришилиши умумий фаолиятнинг ривожланиши, тараққий этишининг ҳам ососий омили деб қаралади. Яъни фойданинг ўсиши сотиш ҳажмининг ўсишидан, сотиш ҳажмининг ўсиши эса иқтисодий активларнинг ўсиши даражасидан юқори бўлишлиги талаб этилади. Фойдага эга бўлиш шунчаки мақсад эмас, унинг қайси даражадалиги муҳимроқ. Бу омил фақат корхонанинг ўзига боғлиқ жиҳатлар билан ҳал этиладиган ҳодиса эмас. Унда кўпроқ ташқи омиллар таъсири кучлироқ ҳисобланади⁴⁹.

Фойданинг тўпланиши корхонанинг қайси соҳага мансублигига боғлиқ. Агар у ишлаб чиқариш корхонаси бўлса фойданинг асосий манбаи ишлаб чиқарилган ва сотилган маҳсулот ҳисобланади. Агар у хизмат соҳаси бўлса хизмат кўрсатиш эвазига олган тушумдан иборат бўлади. Шу туфайли таҳлил жараёнида қайси соҳа ўрганилаётган бўлса унинг фаолиятдан келиб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Харажат-тушум-фойда олақадорлигини таҳлили доимий ва ўзгарувчан харажатлар, ишлаб чиқариш ҳажми, фойда ўртасидаги муносабатларга асосланган бошқарувни режалаштириш ва назорат қилишнинг муҳим воситасидир. Ушбу таҳлил ўзгарувчан харажатлар, доимий харажатлар, нарх ва ишлаб чиқариш ҳажми ўртасидаги энг

49 K. R. Subramanyam "FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS", ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. "Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)" Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

қулай муносабатларни топиш имконини беради ва кўпинча қисқа муддатли режалаштириш ва муқобил ечимларни баҳолаш учун ишлатилади. Бундан ташқари, маҳсулот ассортименти, ишлаб чиқариш ҳажми, маркетинг стратегияси тури ва бошқаларни аниқлаш билан боғлиқ кўплаб бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнида асосий омил ҳисобланади.

Таҳлилнинг бу тури халқаро амалиётда costs-volume-profit таҳлили деб номланади.

4.13-жадвал

Харажат-тушум-фойда ўсишидаги мувофиқлик

	Мутлақ ифодаси	Нисбий ифодаси	
Харажат:			
Жорий йил	X1	X1/ X0	
Ўтган йил	X0		
Фарқ +,-	X1-X0		
Тушум:			
Жорий йил	T1	T1/ T0	
Ўтган йил	T0		
Фарқ +,-	T1-T0		
Фойда:			
Жорий йил	Φ1	Φ1/ Φ0	
Ўтган йил	Φ0		
Фарқ +,-	Φ1-Φ0		

Харажат= доимий харажатлар + ўзгарувчан харажатлар

Тушум = доимий харажатлар + ўзгарувчан харажатлар + фойда
ёки

Тушум = доимий харажатлар + бир бирликка ўзгарувчан харажатлар х маҳсулот миқдори + фойда.

Фойда = Тушум- доимий харажатлар + ўзгарувчан харажатлар
ёки:

Фойда =Тушум - бир бирликка ўзгарувчан харажатлар х маҳсулот миқдори -доимий харажатлар +

Юқоридаги боғланишдан натижавий кўрсаткични маҳсулотнинг миқдори, баҳоси ва бирлик таннархига боғлиқ эканлиги келиб чиқади. Унинг ифодаси бевосита натижавий кўрсаткични омилини таҳлил этиш имконини ҳам беради. Демак, натижа ўзгаришига ҳисоб-

китоб қилинадиган куйидаги омиллар таъсир этишини изохлаш мумкин:

- ишлаб чиқарилган маҳсулотлар бирлигини ўзгариши;
- маҳсулотлар бирлик баҳосининг ўзгариши;
- маҳсулотлар бирлик таннархининг (маҳсулот бирлигига ўзгарувчан харажатларнинг ўзгариши, доимий харажатларнинг) ўзгариши.

Харажат-тушум-фойда алоқадорлигига нисбатан корхонанинг ривожланишининг шартли сифатида куйидаги боғланишни бериб ўтиш мумкин.

$$\Phi_1 / \Phi_0 * 100 > T_1 / T_0 * 100 > X_1 / X_0 * 100 > 100 \quad (4.41)$$

Ушбу ифодани одатда активлар, тушум ва фойдага нисбатан ҳам тўғри деб топилади.

$$\Phi_1 / \Phi_0 * 100 > T_1 / T_0 * 100 > A_1 / A_0 * 100 > 100 \quad (4.42)$$

4.4.Харажат-тушум-фойда таҳлили, аввало фаолиятнинг турли даражаларининг корхона молиявий натижаларига таъсирини баҳолашга қаратилган.

Рентабеллик таҳлили

Рентабеллик - корхона ёки тадбиркорликнинг даромадлиги, иқтисодий фаолиятнинг самарадорлигини ифода этади. Рентабеллик корхона ёки тадбиркорлик фаолиятининг молиявий натижаларини баҳолашда қўлланиладиган асосий кўрсаткич ҳисобланади. Рентабеллик фойда олиб ишлашнинг киёсий, яъни сарф-харажатларга нисбатан аниқланадиган кўрсаткичи бўлиб фоидаларда ифодаланади.

Интенсив омилларини кучайтириш асосида рентабелликни ошириш, фойдани максималлаштиришга: ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш; хом ашё ва материаллар сарфини камайтириш; ресурслардан самарали фойдаланиш; харажатларни камайтириш; меҳнат унумдорлигини ошириш; меҳнат рағбатлантириш орқали эришилади.

Корхонанинг фаолият самарадорлиги ва натижавийлигини нисбий ифодаси сифатида рентабеллик кўрсаткичи аниқланади. Рентабеллик кўрсаткичларини аниқлаш ва уларни омилли таҳлил этиш орқали

активлар, капитал ва ресурслар ҳаракатининг фойдалилик даражаси, уларнинг жорий ва истикболдаги кутилишлари баҳоланади⁵⁰.

Рентабелликнинг куйидаги кўрсаткичлар тизими таркибланади

Асосий кўрсаткичлар:

-Хусусий капитал рентабеллиги (ROE Return On Equity) = Соф фойда / хусусий капитал (4.43)

-Сотув рентабеллиги = Ялпи фойда / Тушум (4.44)

-Операцион фаолият рентабеллиги (ROS Return On Sales) = Операцион фойда / Тушум (4.26)

-Активлар рентабеллиги (ROA Return On Assets) = Соф фойда / Активлар (4.45)

Кўшимча кўрсаткичлар:

-Асосий воситалар рентабеллиги = Соф фойда / Асосий воситалар (4.46)

-Инвестицияланган капитал рентабеллиги (ROIC) — Соф фойда / Хусусий ва қарз маблағлари суммаси (ROIC = EBIT × (100 % — фойда солиғи ставкаси) / Инвестицияланган капитал . (4.47)

-Соф активлар рентабеллиги (RONA) = Солиқ тўловига қадар фойда / Соф активлар (4.48)

-Ишлаб чиқариш рентабеллиги = Соф фойда / (Асосий фондлар + Айланма активлар қиймати) (4.49)

4.14-жадвал

Ўзбекистон темир йўллари АЖ рентабеллиги кўрсаткичлари таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	2015 йил	2016 йил	2017 йил	Ўзгариши	
					2015 йилга нисбатан ўзгариши	2016 йилга нисбатан ўзгариши
1	Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум	2 938 333 638	3 362 225 550	5 180 801 340	2 242 467 702	1 818 575 790
2	Сотилган маҳсулот (товар,	1 991	2 474 62	3 191	1 200 264 5	716 665 124

50 K. R. Subramanyam "FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS", ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. "Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)" Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

	иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш таннархи	022 603	2 038	287 162	59	
3	Махсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи foyдаси	947 311 035	887 603 512	1 989 51 4 178	1 042 203 1 43	1 101 910 666
4	Асосий фаолият натижаси	601 714 532	454 607 646	1 415 40 0 093	813 685 561	960 792 447
5	Солиқ тўловига кадар фойда	584 321 479	564 672 426	1 088 73 4 205	504 412 27 6	524 061 779
6	Соф фойда	521 041 824	507 693 607	974 038 284	452 996 460	466 344 677
7	Активлар суммаси	8 306 071 271	13 198 104 658	24 276 8 93 065	15 970 821 794	11 078 788 407
8	Хусусий капитал	5 640 542 021	7 745 79 4 466	10 124 233 076	4 482 691 055	2 378 438 610
9	Асосий воситлар	4 856 795 137	7 104 110 120	10 452 934 960	5 596 139 823	3 348 824 840
10	Айланма активлар	1 759 049 478	2 978 372 713	11 683 693 105	9 924 643 627	8 705 320 392
11	Соф активлар суммаси	5 640 54 2 021	7 745 79 4 466	10 124 233 076	5 640 542 021	7 745 794 466
12	Инвестицияланган капитал	7 682 78 5 852	12 436 0 28 828	22 437 1 24 704	14 754 338 852	10 001 095 876
13	Хусусий капитал рентабеллиги, %	9.2	6.5	9.6	3.1	0.4
14	Сотув рентабеллиги, %	32.2	26.3	38.3	6.1	12
15	Операцион фаолият рентабеллиги, %	20.4	13.5	27.3	6.9	13.8
16	Активлар рентабеллиги, %	6.2	3.8	4.0	-2.2	0.2
17	Асосий воситалар рентабеллиги, %	10.7	7.1	9.3	-1.4	2.2
18	Инвестицияланган капитал рентабеллиги, %	6.7	4.0	4.3	-2.4	0.3
19	Соф активлар рентабеллиги, %	9.2	6.5	9.6	0.4	3.1

20	Ишлаб чиқариш рентабеллиги, %	7.8	4.6	4.4	-3.4	0.1
----	-------------------------------	-----	-----	-----	------	-----

Корхонада хусусий капитал рентабеллиги 2016 йилга нисбатан (3.1), сотув рентабеллиги (12.1), операцион фаолият рентабеллиги (13.8), активлар рентабеллиги (0.3) асосий воситалар рентабеллиги (2.2), 2015 йилга нисбатан 0.4 фоизга, инвестицияланган капитал рентабеллиги (0.3) соф активлар рентабеллиги (3.1), ишлаб чиқариш рентабеллиги (0.1) фоизга ортган.

2015 йилга нисбатан хусусий капитал рентабеллиги (0.4), сотув рентабеллиги (6.1), операцион фаолият рентабеллиги (6.9), соф активлар рентабеллиги (0.4) фоизга ортган; активлар рентабеллиги (-2.2), асосий воситалар рентабеллиги (1.4), инвестицияланган капитал рентабеллиги (2.4), ишлаб чиқариш рентабеллиги (3.4) фоизга камайган.

4.5.Фойда ва зарарлар таҳлили юзасидан илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Фойда ва зарарлар таҳлили юзасидан илмий-назарий тавсияларни қуйидаги муҳим йўналишларини тавсифлаш лозим.

1 Одатда, «рентабеллик», «даромадлилик», «самарадорлик», «фойдалилик» тушунчалари бир-биридан ажратилмайди ва улардан синоним сифатида фойдаланади. Бу рентабелликни тушунишни қийинлаштирадиган бош омилдир. Шу сабабли, рентабелликнинг ягона тарифига келиб олиш лозим. Рентабеллик, даромадлик, самарадорлик ва фойдалилик тушунчаларини битта мазмунда қараш тўғри эмас. Рентабеллик корхонанинг фаолият ва бизнес самарадорлигини баҳолашнинг нисбий ифодаси сифатида қаралиши лозим. Самарадорлик жараёнлар нисбатан, фойдалилик натижавийликка нисбатан ишлатиладиган, фойда ва зарар якуний натижавийликка нисбатан ишлатиладиган тушунчалар ҳисобланади.

2. Молиявий ҳисоботларни тузишда дунё давлатларида умумий қоидаларини белгилаб берувчи қатор стандартларга амал этилади. Жумладан: US-GAAP, UK-GAAP, MSFO, IAS стандартлари шулар жумласидандир. Айрим давлатларда бухгалтерия ҳисобнинг асосий мақсади кўпроқ корхона фойдасини (мулк эгалари манфатини) тўғри баҳолашга қаратилган бўлса, Шарқий Европа давлатларида амал этиладиган қоидаларида бу устунлик мулкнинг бутлигига қаратилади. Шу сабабли, фойдани тўғри баҳолаш ва мулкнинг

бутлигини таъминлашдаги ёндашувлар фойдани аниқлашга ва рентабелликни баҳолашда айрим фарқланишлар келиб чиқади.

Фойда ва зарарларни таҳлил қилишда молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг қаторлари бўйича фарқланишлар айрим кўрсаткичларни аниқлаш тартибларида ҳам кузатилади.

Халқаро амалиётда, фойда ва зарарларни таҳлил этиш юзасидан фойда солиғини тўлагунга қадар фойда(зарар)ни кўрсаткичига муҳим аҳамият қаратилади. Яъни, EBIT ва EBITDA кўрсаткичлари.⁵¹ Уларни аниқлаш тартиби қуйидаги боғланишларда ифода этилади.

$$EBIT = \text{Соф фойда} + \text{Фойдадан солиқ тўлови} - \text{Фойдадан солиқнинг қайтарилган қисми (+ фавқулодда фойда)} - \text{фавқулодда зарар} + \text{тўланган фоизлар} - \text{олинган фоизлар}$$

(4.50)

$$EBITDA = EBIT + \text{моддий ва номоддий активлар бўйича амортизация ажратмалари} - \text{активларни қайта баҳолаш}$$

(4.51)

Халқаро амалиётда, тадбиркорлик субъекти фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ягона ҳисоботни “фойда ёки зарар” ва “бошқа умумлашган даромад” бўлимларида акс эттирилган ҳолда тақдим этиши мумкин. Миллий амалиётда эса улар ягона тартибда, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда, умумлашган тартибда ифода этилади.

Тадбиркорлик субъектлари халқаро талабалар бўйича фойда ва зарарлар таҳлилида молиявий ҳисоботда бошқа умумлашган даромад ҳақидаги ахборотларни, даромад ва харажат моддаларини тан олишга оид тузатишларни очиб бериши лозим. Улар қуйидагилардан иборат:

- молиявий натижаларни шакллантирган асосий омиллар ва таъсирлар, жумладан тадбиркорлик субъекти фаолият кўрсатадиган муҳитдаги ўзгаришлар, тадбиркорлик субъектининг ушбу ўзгаришларга жавобан чоралари ва уларнинг таъсири, ҳамда

51 K. R. Subramanyam “FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS”, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. “Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)” Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

тадбиркорлик субъектининг молиявий натижаларни сақлаб қолиш ва кўпайтиришга қаратилган инвестицион сиёсати, жумладан унинг дивиденд сиёсати;

- тадбиркорлик субъектининг фаолиятини молиялаштириш манбалари ва у томонидан кўзланган мажбуриятларнинг капиталга нисбати коэффиценти;

- тадбиркорлик субъектининг МҲХСларга мувофиқ молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тан олинмаган ресурслари.

4. МҲХСда, тадбиркорлик субъекти фойда ёки зарарда, тан олинган харажатлар таҳлилини уларнинг хусусиятига ёки тадбиркорлик субъектидаги вазифасидан келиб чиққан таснифлашига алоҳида аҳамият қаратиши зарурлиги қайд этилади.

Бунда, молиявий натижаларнинг таркибий қисмларини ажратиб кўрсатиш мақсадида харажатларнинг тез-тез такрорланиши, фойда ёки зарар келтириш потенциали ва уларни олдиндан билиш мумкинлигига қараб фарқланиши мумкин бўлган туркумлари таснифланади.

Харажатларни таснифлашда таҳлилнинг иккита шаклидан бирида танланиши лозим.

А) Таҳлилнинг биринчи шакли «харажатнинг хусусияти» бўйича таснифлашни назарда тутати. Тадбиркорлик субъекти харажатларни фойда ёки зарарда уларнинг хусусиятига (масалан, эскириш, хом-ашёлар хариди, транспорт харажатлари, ходимларга ҳақ тўлаш ва реклама харажатлари) қараб бирлаштиради ва уларни тадбиркорлик субъектидаги функциялар бўйича қайта тақсимламайди. Ушбу усул қўллаш учун оддий бўлиши мумкин, чунки харажатларни функционал туркумларга тақсимлаш зарурияти йўқ. Харажатнинг хусусияти бўйича таснифлаш усулини қўллаган ҳолда таснифлашга мисол қуйида келтирилган⁵²:

Кўрсаткичлар

-Одатдаги фаолиятдан олинadиган даромадлар	X
--	---

-Бошқа даромадлар	X
-------------------	---

52 K. R. Subramanyam "FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS", ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. "Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)" Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

-Тайёр маҳсулотлар захираларидаги ва	X
тугалланмаган ишлаб чиқаришдаги ўзгаришлар	
-Фойдаланилган хом-ашёлар ва материаллар	X
-Ходимларга ҳақ тўлаш харажатлари	X
-Эскириш ва амортизация харажатлари	X
-Бошқа харажатлар	X
-Жами харажатлар	X
-Солиққача бўлган фойда	X

Б)Таҳлилнинг иккинчи шакли «харажатнинг функцияси» ёки «сотиш таннархи» усули бўлиб, у харажатларни сотиш таннархининг таркибий қисми сифатида уларнинг вазифасига қараб таснифлашни характерлайди. Масалан, сотиш ёки маъмурий харажатлар. Тадбиркорлик субъекти ушбу усул бўйича сотиш таннархини бошқа харажатлардан алоҳида акс эттиради. Ушбу усул фойдаланувчилар учун харажатларнинг хусусияти бўйича таснифланиши усулига нисбатан ўринлироқ маълумотларни таъминлаши мумкин. Бироқ харажатларни вазифаларига қараб тақсимлаш ихтиёрий равишдаги тақсимлашларга олиб келиши ва анча мулоҳазалар қилинишини талаб этиши мумкин. Харажатларни уларнинг функцияси бўйича таснифлаш усулига мисол қуйида келтирилган⁵³.

Кўрсаткичлар

-Одатдаги фаолиятдан олинadиган даромadлар	X
-Сотиш таннархи	(X)
-Ялпи фойда	X
-Бошқа даромadлар	X
-Сотиш харажатлари	(X)
-Маъмурий харажатлар	(X)
-Бошқа харажатлар	(X)
-Солиққача бўлган фойда	X

Харажатнинг функцияси бўйича таснифлаш усули билан харажатнинг хусусияти бўйича таснифлаш усулидан бирини танлаш тарихий ва соҳага оид омилларга ҳамда тадбиркорлик субъектининг хусусиятига боғлиқ бўлади. Иккала усул ҳам тадбиркорлик

53 K. R. Subramanyam "FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS", ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by ҳамда Карлин Т.Р. "Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP)" Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X К)

субъектининг сотувлари ёки ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ равишда , бевосита ёки билвосита, ўзгариши мумкин бўлган харажатларни ажратиб кўрсатишни таъминлайди.

5. Молиявий натижалар, фойда ва зарарлар таҳлилида албатта яна битта муҳим жиҳатга аҳамият қаратиш лозим. Бу бозор активлигини баҳолаш масаласидир. Бозор активлигини баҳолаш индикатори сифатида битта акцияга тўғри келадиган фойда кўрсаткичи аниқланади. Молиявий ҳисоботнинг 33-сонли стандарти ҳам худди шу номда номаланган. Яъни, “Бир акцияга тўғри келадиган фойда” стандарти.

Ушбу Стандартнинг мақсади бир акцияга тўғри келадиган фойдани аниқлаш ва тақдим этиш тамойилларини белгилаш бўлиб, бунда бир ҳисобот даврида турли тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги ҳамда бир тадбиркорлик субъектининг турли ҳисобот даврларидаги фаолият натижаларини ўзаро қиёслашни яхшилаш кўзда тутилган. “Фойда”ни аниқлашда фойдаланилиши мумкин бўлган турли хил ҳисоб сиёсатлари туфайли бир акцияга тўғри келадиган фойда тўғрисидаги маълумотларнинг чекловлари бўлсада, изчил тарзда ҳисобланган маҳраж молиявий ҳисоботлар сифатини яхшилайдди. Ушбу Стандартда асосий эътибор бир акцияга тўғри келадиган фойдани ҳисоблашдаги маҳражга қаратилган.

Оддий акциялари ёки потенциал оддий акциялари очиқ бозорда савдо қилинадиган (ички ёки халқаро фонд бозори, ёки биржадан ташқари бозорда, жумладан маҳаллий ёки регионал бозорлар) ёки очиқ бозорда оддий акцияларни чиқариш мақсадида қимматли қоғозлар комиссияси ёки бошқа назорат қилувчи ташкилотга ўз молиявий ҳисоботларини тақдим этган ёки тақдим этиш жараёнида бўлган тадбиркорлик субъектлари бўлиши мумкин.

Тадбиркорлик субъектлари фойда ва зарарлар таҳлилида энг муҳим эътиборни қуйидаги боғланишга қаратмоғи лозим.

Фойда ўсиши>Тушумнинг ўсиши>Активларнинг ўсиши>100 %

$$F1/F0 > T1/T0 > A1/A0 > 100$$

$$(4.52)$$

Барча самарадорлик кўрсаткичлари ушбу боғланишга амал этиши лозим

6.Фойда ва зарарлар таҳлилида реал ўзгаришларга баҳо беришда қиёсийликни таъминлашга алоҳида аҳамият қаратиш лозим.Ушбу таҳлил ҳам ички ҳам ташқи таҳлил учун ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Шунингдек, корхонанинг иқтисодий ночорлигини, бозор активлигини, кредитга кодирлиги, инвестицион жозибаторлик, молиявий ҳолат рейтингини баҳолашда ҳам муҳим қатор ҳисобланади.

7. Фойда ва зарарлар таҳлилида Дюпон формуласидан фойдаланиш амалиётидан кенг фойдаланиш ҳам таҳлилда муҳим ҳисобланади. Ушбу формула Дюпон томонидан тавсия этилганлиги сабабли унинг номи билан номланади.

Дюпон формуласи капитал рентабеллигини учта компонент яъни сотув рентабеллиги, активлар айланиши ва молиявий левереж кўрсаткичлари билан боғлиқликни ифода этади.

$$\text{ROE} = (\text{Соф фойда} / \text{Тушум}) \times (\text{Тушум} / \text{Активлар}) \times (\text{Активлар} / \text{Хусусий капитал}) = \text{Сотув рентабеллиги} * \text{Активлар айланиши} * \text{Молиявий левереж} \quad (4.53)$$

8. Хорижий ташкилотлар молиявий натижаларнинг шунингдек, истиқболли (прогноз) таҳлилини ўтказадилар. Унинг моҳияти келажак нуқтаи назаридан (ой, чорак, йил, 2-3 йил, 5 йил ёки ундан ортиқ) кўрсаткичларни кўриб чиқишдан иборат. Таҳлил давомида компания режалаштирилган фойдани олишга муваффақ бўлган-бўлмаганлиги; қандай сабабларга кўра фойда режаларининг бажарилиши таъминланмаганлиги; айбдорлар –аниқланади. Ҳисоб-китобларининг ишончлилигини ошириш мақсадида чорак ва ой учун прогнозлар ишлаб чиқилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг муҳим элементлари:

даромад;

харажат;

Фойда;

зарар.

Молиявий натижаларни характерловчи муҳим кўрсаткичлар:

маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи тушум;

маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум;

сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни ишлаб чиқариш таннари;

махсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан ялпи фойда;
асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан фойда (зарар);
умумхўжалик фаолиятидан фойда (зарар);
даромад солиғини тўлагунга қадар фойда (зарар);
соф фойда;
даромад (фойда) солиғи;
даромад (фойда)дан бошқа солиқлар ва тўловлар.
Маржинал фойда.
Ўзгарувчан харажатлар.
Доимий харажатлар.
Фойда ва зарарларнинг статик ва динамик таҳлили.
Фойданин омилли таҳлили.
Тушум-харажат-натижа алоқадорлигини таҳлили.
Активлар, тушум, фойда кўрсаткичларининг ўсишини баҳолаш.
Рентабеллик кўрсаткичлари таҳлили:
активлар рентабеллиги;
капитал рентабеллиги;
асосий капитал рентабеллиги;
жорий активлар рентабеллиги;
махсулот рентабеллиги;
сотув рентабеллиги.

5.ПУЛ ОҚИМЛАРИ ТАҲЛИЛИ ВА УНИНГ КУТИЛИШЛАРИНИ БАШОРАТЛАШ

Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Глобал иқтисодийда ташкилотлар иқтисодий бошқарув механизмида молиявий дастакларнинг роли ва ўрни сезиларли даражада ўзгармоқда. Ташкилотлар молиявий ресурсларни шакллантириш ва жойлаштириш, уларнинг самарадорлиги- бизнес юритиш стратегияси ва тактикасини, инновацион чора-тадбирларни белгилаш ва инвестицион қарорлар қабул қилишда муҳим мезон ҳисобланади. Умуман, ривожланишнинг ҳозирги босқичи молиявий ресурсларнинг кескин тақчиллиги билан ажралиб туради. Узоқ ишлаб чиқариш цикларида фойдаланиш туфайли эскирган технологиялар, техникалар, инфляция суратининг юқорилиги, товарлар (ишлар, хизматлар) сифати, хом ашё етказиб беришдаги муваффақиясизликлар маблағларнинг реал оқимини назорат қилишни тобора қийинлаштирмоқда.

Маълумки, компания олиб борадиган ҳар қандай иш битими ҳар доим пул оқими билан боғлиқ. Ушбу ҳаракатни ташкил этишнинг узлуксизлиги, асослилиги ва самарадорлиги кўп жиҳатдан бизнеснинг барқарорлигини, унинг иқтисодий ва молиявий натижаларини белгилаб беради.

Пул оқимлари таҳлили муаммолари билан хорижик олимлардан Ю.Бриггем, Б. Баумол, Дж. К.Ван Хорн, М. Вебера, Б.Коласс, М. Миллер, Б. Райан, Ж. Ришар, Д. Стаун, Д.Г. Сигл, К. Хитчинг Э. Хелфертлар, МДХ олимларидан В.Г. Артеменко, И.Т.Балабанов, И.А. Бланк, В.В. Бочаров, О.В. Ефимова, Л.В. Донцова, А.И. Кавалев, В.В. Кавалев, М.Н. Крейнин, Н.А. Никифоров, В.П. Павилов, Т.Б. Рубинштейн, Е.С. Стоянов, Т.В. Тептов, А.Д. Шереметлар самарали илмий тадқиқотлар олиб боришган.

Ўзбекистонлик олимлардан А.Т. Ибрагимов, Н.Ф. Ишонкулов, М.Қ. Пардаев, З.А. Сагдуллаева, Т.Ш. Шоғиясов, Н.Н. Қаландарова, Б.А. Хасанов, Ғ.Б. Қувватовлар муҳим илмий тадқиқотлар олиб боришган.

Пул- бошқа товарлар, хизматлар қийматини баҳолаш воситаси, юқори ликвидликка эга бўлган махсус товардир.

“Пул оқими” уларнинг қирими ва чиқимини акс эттирувчи тушунчадир.

“Пул оқими тўғрисида”ги ҳисобот хўжалик субъекти, тадбиркорнинг ўтган давр бўйича пул маблағлари ва унинг эквивалентлари ҳаракати юзасидан маълум бир санага ҳолатини акс эттирувчи ҳисобот шакли ҳисобланади.

“Пул оқимини таҳлили” пул маблағларини ўтган давр, жорий ва истиқболдаги ўзгаришлари юзасидан ахборотларни ўрганиш усулидир.

“Пул оқимини башоратлаш”-келгусидан пул маблағлари кирими ва чиқимини режалаштиришдир.

Тадбиркорлик субъектлари пул оқимини таҳлили уларнинг нормал фаолият юритишининг зарурий шарти туфайли амалга ошириладиган аналитик ишлар мазмунини белгилаб беради. Унинг ёрдамида, тадбиркорлик субъектлари самарали ва барқарор ўсишини таъминлашга имкон берувчи, мажбуриятларни қоплашга, активлар ликвидлигини ҳамда молиявий барқарорликни таъминлашнинг муҳим чора тадбирлари белгиланади.

Бизнес мулоқатларда кўп учрайдиган пул оқимини аниқ изоҳини, бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида кўриб чиқиш ўринлидир.

Ушбу тушунча аслида амалиётга, молиявий аналитиклар томонидан киритилганлигини ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш лозим.

Хозирда, жуда кўп тадбиркорлик субъектлари ўз пул маблағлари нақдлигини қайси манааблар ҳисобига шаклланаётганлигини ва уларни тўғри бошқаришнинг бизнес самарадорлигига тасирини баҳолашга етарли даражада аҳамият қаратмаётганлиги, мажбуриятларнинг ошиб кетиши туфайли тўловга ноқобилликни юзага келтирмоқда. Шу сабабли, пул оқимини аналитик қаторларини доимий кузатиб бориш ва уларнинг нақдлигини таъминлаш юзасидан муҳим тактик бошқарув қарорларини қабул этишда, уларнинг жорий ва истиқболдаги кутилишларини доимий ўрганиб бориш талаб этилади.

Пул оқимини содда қилиб айтганда тадбиркорлик субъектининг қон томоирига қийслаш мумкин. Активларнинг ликвидлик даражаси, мажбуриятларнинг қопланиши, пул оқимининг соф кирими ва чиқимини баҳолаш нафақат бўлиб ўтган жараёнлар самарадорлигини балки келгусида кутиладиган ҳолатларга ҳам баҳо бериш имконини беради. Бу борада, пул оқимини тактик таҳлили тадбиркорлик субъектлари молиявий баланслигини таъминлашнинг ҳам иконини беради.

Пул оқимларини тўғри бошқариш қарз капиталига бўлган талабни ҳамда белгилаб беради. Тадбиркорлик субъекти пул оқимининг самарадорлиги капитал айланишининг ҳам муҳим таянчи (ричаги) ҳисобланади.

Мавзу бўйича амалиётдаги муаммолар юзасидан қуйидагиларни такидлаш лозим.

1.Пул маблағлари оқими тўғрисидаги ҳисоботни тузиш қоидаларининг халқаро нормалардан фарқ этиши ва уларга тўла мос эмаслиги.

Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар, тадбиркорлик субъекти пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини қандай қилиб келтириб чиқариши ва фойдаланишига қизиқиш билдирадилар. Тадбиркорлик субъектининг даромад келтирувчи фаолият турлари қанчалик фарқли бўлмасин, уларнинг пул маблағларидаги эҳтиёжлари асосан бир хил сабаблардан келиб чиқади. Бундай сабаблар сифатида узлуксиз фаолиятни давом қилдиришга, мажбуриятларни қоплашга, ликвидликни таъминлашга, молиявий барқарорликни ўстиришга, фойданинг сифатини таъминлашга қаратилган сай ҳаракатларни киритиш мумкин.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида фойданинг сифатини таъминлашда пул маблағлари кирими ва чиқимини тўғри баҳолашга, таҳлилнинг тўғри ва эгри усулидаги пул маблағлари ва пул эквивалентларининг жорий ҳолати ва истикболдаги кутилишларини аналитик имкониятларига муҳим эътибор қаратилади. Амалдаги тартибларда эса, уларнинг кирими ва чиқимини ўрганишдан иборат бир қадар содда қоидаларга амал этилади.

Валюта операциялари таҳлилининг методологик муаммоларининг мавжудлиги ҳам аналитик ишлар мазмунига жиддий таъсир қилмоқда.

Амалдаги тартибларда, хорижий валютадаги операциялар натижасида келиб чиқадиган пул оқимларини, ушбу жараён кузатилган санадаги хорижий валютага айирбошлаш курси бўйича акс эттирилиши лозимлиги қайд этилади ва бунда ҳақиқатдаги курсга тахминан тенг бўлган айирбошлаш курсини қўллашга руҳсат этилади.

Тадбиркорлик субъектининг пул оқимларини бир валютадан бошқа валютага ўтказиш учун маълум давр учун ўртача тортилган айирбошлаш курси қўлланилиши мумкин. Бироқ, 21-БҲҲС га мувофиқ тадбиркорлик субъектининг пул оқимларини функционал

валютага ўтказишда ҳисобот даврининг охиридаги айирбошлаш курсини қўллашга рухсат этилмайди. Яна бир муҳим жиҳат, хорижий валютани айирбошлаш курсларидаги ўзгаришлар натижасида пайдо бўладиган ўзлаштирилмаган фойда ва зарарлар, пул оқимлари бўлиб ҳисобланмаслиги қайд этилади.

Хорижий валютада бўлган ёки хорижий валютада олиниши кутилаётган пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларига, валюта курсларидаги ўзгаришларнинг таъсири операцион, инвестицион ва молиявий фаолиятлар бўйича пул оқимларидан алоҳида кўрсатилиши лозим

3. Пул маблағлари ҳаракатланмайдиган операцияларнинг тўлиқ очиб берилмаслиги билан боғлиқ муаммо ҳам пул оқими тўғрисидаги ҳисоботни тушунишни қийинлаштиради. БХҲС (МҲҲС) да ушбу модда алоҳида очиб берилган. Ўнга кўра, пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентларидан фойдаланишни тақозо этмайдиган инвестицион ва молиявий операциялар пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилмайди. Бундай операциялар молиявий ҳисоботларнинг бошқа жойида, ушбу инвестицион ва молиявий фаолиятлар тўғрисида барча тегишли маълумотларни акс эттирадиган тарзда очиб берилиши лозим.

Аксарият инвестицион ва молиявий фаолиятлар жорий пул оқимларига бевосита таъсир этмайди, аммо улар тадбиркорлик субъектининг капитали ва активларига таъсир қилади. Пул маблағлари ҳаракатланмайдиган операцияларни пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда кўрсатмаслик пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот мақсадларига мос келади, чунки бундай моддалар жорий даврда пул оқимларини келтириб чиқармайди. Пул маблағлари ҳаракатланмайдиган операцияларга қуйидагилар мисол бўла олади:

- активларни бевосита тегишли мажбуриятларни олиш орқали ёки молиявий ижара асосида сотиб олиш;

- тадбиркорлик субъектини улушли инструментларни чиқариш эвазига сотиб олиш;

- қарз мажбуриятларини капиталга айлантириш.

4. Пул оқимини прогнозлаш масаласи ҳам амалиётдаги энг муҳим муаммолардан биттаси ҳисобланади. Одатда, пул оқимларини прогнози асосида фойда ва зарарларнинг сифатига, молиявий ҳолатнинг истиқболдаги кутилишларига баҳо берилади. Яъни, пул оқимини прогнозлаш таҳлил якунидаги жараён сифатида эмас балки дастлабки жараён сифатида қараб чиқилади.

5. Пул оқимини таҳлил этишнинг тўғри ва эгри услубини қўллашнинг аниқ методик ишланмаси яратилмаганлиги ҳам соҳадаги энг ўткир муаммолардан биттаси ҳисобланади. Пул оқимини тўғри ва эгри усулбда таҳлил этишнинг назарий жиҳатлари қанчалик кенг тадқиқ этилмасин, амалда уларни қўллашнинг шартлари, қоидалари, тартиблари аниқ мисолларда, амалий маълумотлар асосидаги шарҳланмасдан қолмоқда. Бу эса, бошқарувда сифат менежментини таъминлашнинг ҳам энг ўткир муаммоси бўлиб қолмоқда.

6. Пул оқимларини таҳлил этишнинг муҳим манбаси бу пул оқими тўғрисидаги ҳисобот ҳисобланади. Лекин, пул оқимларини фаолият турлари бўйича ўрганишда, омилли таҳлил этишда қўшимча маълумотларни олишга зарурият сезилади. Шу сабабли, қўшимча манбаларни шакллантириш ва уларни молиявий ҳисоботга қайдлар, изоҳлар шаклида алоҳида манбалаш талаб этилади.

7. Пул оқимларини таҳлил этишда энг муҳим муаммо экспрес, ретроспектив таҳлилининг мукаммаллигида эмас балки перспектив таҳлилнинг йўлга қўйилмаганлиги билан ҳам изоҳланади. Бу борада, истиқболли таҳлил йўлга қўйиш, пул оқимиға таъсир этувчи ташқи омиллар таъсирида, уларнинг кутилишларини ҳар-хил жиҳатларини очиб беришга, “пул оқими тўғрисида”ги ҳисоботни ахборотлигини оширишга муҳим ҳамият қаратиш лозим бўлади.

8. Пул оқимларини баҳолашда, таҳлил этишда ўрганилаётган объектнинг тармоқ ва фаолият хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ёндашувни амалга ошириш лозим. Бу ўз навбатида, қиёсий таҳлилни амалга оширишда ҳам қўл келади.

9. Пул оқимларини таҳлил этишнинг алоҳида дастурий таъминотларининг йўқлиги шунингдек, мавжудлари техник-иқтисодий имкониятларининг чекланганлиги ҳам таҳлил этишда аналитик ишлар сифатиға, самарадорлигиға, бизнесни тўғри бошқариш юзасидан қарорлар тайёрлаш мазмуниға сезилар таъсир қилмоқда.

10. Пул оқими ҳисоби бўйича бухгалтерия ҳисобини ягона нормаларининг белгиланмаганлиги ҳам кўплаб саволлар туғилишиға сабаб бўлмоқда. Айниқса, пул маблағлари қатори бўйича янги ҳисоб объектларининг пайдо бўлиши (электрон пуллар, молиявий активларнинг ноанъанавий шакллари) ҳақидаги ахборотларни молиявий ҳисоботда алоҳида қаторлар сифатида акс эттириш орқали молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот таъминотини кучайтиришға муҳим аҳамият қаратиш лозим.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини жалб этиш қобилятини баҳолаш ва таҳлил этишнинг зарурий жиҳатлари ва ўзига хос хусусиятлари

Пул маблағлари айланма активларнинг энг ликвид қисми ҳисобланади. Хўжалик фаолияти, молия муносабатлари пул маблағларини турли активларга ишлатиш ва унинг якунида, олдинги жараёнларнинг ютуғи ҳисобланган фойдага эга бўлишни назарда тутлади. Жараёнлар қачонки якунига етади, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (иш, хизматлар) ўз эгалари томонидан тан олинган, тассаруф этишга қабул қилинган ҳамда уларга тегишли бўлган мажбуриятларнинг асосий қисми қарши тамонга (сотиб олувчига) ўтказилса. Бу эса, жараённинг янги циклини бошлаш учун манбани шакллантиришнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Пул маблағларини оқилona бошқариш масаласи доимо мулк эгалари ва менежерлар эътиборидаги масала бўлиб келган. Негаки, жўнатилган маҳсулот бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар бўйича ҳисоб китобларнинг ўз вақтида амалга оширилмаслиги, тадбиркорлик субъектининг қарши томон олдидаги мажбуриятларининг ҳам ортишига олиб келади. Натижада, тадбиркорлик субъектининг молиявий аҳволи ва натижавийлигида салбий ҳолатлар кузатила бошлайди.

Бошқа молиявий ҳисоботлар билан бирга фойдаланиш чоғида пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ахборотлари молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини ва уларнинг эквивалентларини жалб этиш қобилятини баҳолашга база бўлиб хизмат қилиши билан аҳамиятлидир.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловларини учта асосий тоифага ажратади:

- операция фаолияти;
- инвестиция фаолият;
- молиявий фаолият.

Ҳар уч тоифанинг, пул маблағига биргаликдаги таъсири ҳисобот даврида пул маблағининг соф ўзгаришини белгилаб беради. Пул оқимлари ҳаракати тўғрисидаги ахборот бўлажак пул оқимлари прогнози тўғрилигини текшириш чоғида, фойда олиш ва пул оқимларининг соф ҳаракати ва нарх ўзгариши таъсири ўртасидаги алоқаларни таҳлил қилиш чоғида зарур бўлади.

Пул маблағлари оқими юзасидан қуйидаги муҳим тушунчаларни таснифлаш лозим⁵⁴:

Пул маблағлари - кассадаги нақд пул ва талаб қилиб олинадиган депозитлар, шунингдек банкнинг ҳисоб-китоб, валюта ва бошқа счётларидаги маблағлар.

Пул эквивалентлари - маълум пул маблағига тез ва осон алмаштириладиган ҳамда қийматидаги ўзгаришлар туфайли бироз хатари бўлган қисқа муддатли, юқори ликвидли инвестициялар (молиявий қўйилмалар).

Пул оқими - пул маблағлари ҳамда улар эквивалентларининг кирими(тушуми) ва чикими (сарфланиши)дан иборат жараёнларнинг тизимли шакли.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот - ҳисобот даврида пул маблағлари оқимини батафсил кўрсатувчи манбаларнинг тизимлаштирилган шакли.

Операцион фаолият - хўжалик юритувчи субъектнинг даромад келтирувчи асосий фаолияти, шунингдек субъектнинг инвестиция ва молия фаолиятига оид бўлмаган ўзга хўжалик фаолиятidir.

Инвестиция фаолияти - пул эквивалентларига киритилмаган узоқ муддатли активлар ва бошқа инвестиция объектларини сотиб олиш ва сотиш.

Молиявий фаолият - хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти бўлиб, унинг натижасида ўз маблағи ва қарз маблағлари миқдори, таркибида (қисқа муддатли молиявий қўйилмалар, облигациялар ва қимматли қоғозларни чиқариш, сотиб олинган акцияларнинг чиқиш кетиши)да ўзгаришлар юз беради.

Пул маблағлари эквивалентларидан асосан инвестициялар ва бошқа мақсадлар учун эмас, балки фақат қисқа муддатли мажбуриятлар бўйича тўловлар учун фойдаланилади. Инвестицияларни пул эквиваленти деб ҳисоблаш учун улар эркин равишда нақд пулга айлантириладиган бўлиши ва қийматининг

54 Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 54, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

ўзгаришида биров хавф бўлиши лозим. Шу сабабли, инвестиция қисқа муддатда тўланадиган бўлса, яъни харид қилинган пайтдан бошлаб тахминан уч ой ичида тўланадиган бўлса, уни пул эквиваленти деб ҳисоблаш мумкин бўлади.

Банк заёмлари молиявий фаолиятга тааллуқлидир, лекин талаб қилинган пайтда тўланадиган банк овердрафтлари корхоналар пул маблағини бошқаришнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Шу муносабат билан, банк овердрафтлари пул маблағининг таркибий қисми ёки уларнинг эквиваленти ҳисобланади.

Пул оқими пул маблағлари ва пул эквивалентлари моддалари ўртасидаги ҳаракатни ўз ичига олмайди, чунки улар операцион, инвестицион ва молиявий фаолиятга кирмайди ёки хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини бошқаришга тааллуқли бўлади. Пул маблағларини бошқариш пул маблағлари ва пул эквивалентларининг ортиқчасини ишга солишни ўз ичига олади.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ҳисобот даври давомида операция, инвестиция ёки молиявий фаолият натижасида хўжалик юритувчи субъект олган пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиши лозим бўлади.

Операцион фаолият. Хўжалик юритувчи субъектнинг операция фаолияти натижасида вужудга келадиган пул оқими ҳажми хўжалик юритувчи субъект амалга оширадиган операция фаолияти натижасида олинадиган пул оқимлари ҳаракати ссудаларни тўлаш, хўжалик юритувчи субъектнинг ишлаб чиқариш қувватларини сақлаб туриш, дивидендларни тўлаш ва молиялаштиришнинг ташқи манбаларига мурожаат қилинмай янги инвестициялар учун қанчалик етарли эканини акс эттирувчи асосий кўрсаткич ҳисобланади. Операция фаолиятидан келадиган олдинги пул оқимининг айрим қисмлари тўғрисидаги ахборотдан операция фаолиятидан бўлажак пул оқимларини прогноз қилиш учун ахборотнинг бошқа турларидан қўшиб фойдаланиш мумкин бўлади.

Операция фаолиятидан пул оқими хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятидан келиб чиқади. Одатда, хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолияти маҳсулотни сотишга,

ишларни бажаришга ёки хизмат кўрсатишга қаратилган бўлади. Операция фаолиятдан асосий пул оқимиға қуйидагилар қиради⁵⁵:

товарларни сотиш ва хизмат кўрсатишдан тушган пул;

роялти, бадаллар, воситачилик ҳақи ва ўзга йўллар билан пул маблағлари тушуми;

товарлар ва хизматлар учун уларни етказиб берувчиларға пул тўловлари;

ходимларға ва ходимлар номидан тўловлар;

суғурта компаниясининг суғурта полислари бўйича мукофотлари, талаблари, йиллик ва ўзга тўловлари бўйича пул тушумлари ва тўловлари;

солиқлар бўйича пул тўловлари ёки унинг ўрнини босувчи тўловлар, агар улар инвестиция ва молия фаолиятиға тааллуқли бўлмаса;

савдо ёки дилерлик мақсадларида тузилган битимлар бўйича пул тушумлари ва тўловлари;

бошқалар.

Тадбиркорлик субъекти асосий воситалар айрим турларини сотиш каби айрим операциялардан фойда ёки зарар кўриш мумкин. Улар, юзаға келишидан қатъий назар жами фойда ёки зарар қаториға киритилади. Лекин, бундай битимлар бўйича пул оқими инвестиция фаолиятдан чиқадиган пул оқимлариға киритилади.

Корхона воситачилик ёки савдо мақсадлари учун қимматли қоғозлар ёки ссуда олган бўлиши мумкин. Бундай ҳолатларда, улар қайта сотиш учун харид қилинган товар - моддий захираларға сифатида акс этади.

Инвестиция фаолияти. Хўжалик юритувчи субъект инвестиция фаолиятдан келадиган пул оқими тўғрисидаги ахборотни алоҳида кўрсатиб беради. Инвестиция фаолиятдан пул оқими тўғрисидаги ахборот келажакда даромад ва пул оқими миқдорини белгилайдиган ресурслар бўйича қилинган харажатлар даражасини кўрсатади. Инвестиция фаолиятдан олинган асосий пул оқимлариға қуйидагилар қиради:

55 Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти 9-сон. Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот. Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги томонидан тасдиқланган 16.10.1998 й.

-асосий воситаларни, номоддий ва ўзга узоқ муддатли активларни харид қилишга пул тўловлари. Бу тўловлар тажриба-конструкторлик ишларига ажратилган сармоялаштирилган харажатлар шунингдек, хўжалик усулида амалга оширилган қурилишлар билан боғлиқ бўлган тўловларни ўз ичига олади;

-асосий воситаларни, номоддий ва ўзга узоқ муддатли активларни сотишдан олинган пул тушуми;

-бошқа субъектларнинг акциялари ёки қарз мажбуриятларини ҳамда қўшма корхоналарда иштирок этиш ҳуқуқини сотиб олишга доир пул тўловлари, пул эквивалентлари ҳисобланган ёки дилерлик мақсадларига ёки савдо мақсадларига сақлаб қўйилган тўлов ҳужжатлари бўйича тўловлар (векселлар каби ҳужжатлар бўйича тўловлар)дан ташқари;

-бошқа субъектларнинг акциялари ва қарз мажбуриятларини ҳамда қўшма корхоналарда иштирок этиш ҳуқуқини сотишдан келган пул тушумлари, пул эквиваленти ҳисобланган ёки дилерлик ёки савдо мақсадлари учун сақланаётган вексель каби тўлов ҳужжатлари бўйича тушумлар бунга кирмайди;

-бошқа тарафларга берилган бўнақлар ва кредитлар (молиявий муассасаларга берилган бўнақлар ва кредитлардан ташқари);

-бошқа тарафларга берилган бўнақлар ва ссудалар қайтарилишидан пул тушумлари (молиявий муассасаларга берилган бўнақлар ва кредитлардан ташқари);

-фьючерс ва форвард битимлари, опцион битимлар ва своп битимлар бўйича тўловлар, улар дилер ёки савдо мақсадлари учун мўлжалланган ҳолатлар бундан мустасно бўлади ёки тўловлар молиявий фаолият сифатида тасниф этилади.

-фьючерс ва форвард битимлари, опцион битимлар ва своп битимлар бўйича пул тушумлари, улар дилер ёки савдо мақсадларига мўлжалланган ҳолатлар бундан мустаснодир ёки тўловлар молиявий фаолият сифатида тасниф этилади.

-бошқалар.

Молиявий фаолият. Хўжалик юритувчи субъект молиявий фаолиятдан бўладиган пул оқимлари тўғрисидаги ахборотни алоҳида кўрсатади. Бу ахборот молиявий фаолиятдан бўлажак пул оқимларини тахмин қилиш учун зарур бўлади. Молиявий фаолиятдан келадиган асосий пул оқимларига қуйидагилар киради:

-акциялар ёки ўз маблағи билан боғлиқ бошқа воситаларни чиқаришдан келадиган пул тушумлари;

-субъектлар акцияларининг хакини тўлаш ёки сотиб олиш учун уларнинг эгаларига тўловлар;

-таъминланмаган облигациялар эмиссиясидан, молия корхоналари томонидан берилган ссудалардан, гаровга қўйилган ва бошқа қисқа ҳамда узоқ муддатли заёмлардан пул тушумлари;

-заёмларни тўлаш;

молиявий лизинг бўйича мажбуриятларни қисқартириш учун ижарачиларнинг тўловлари;

-бошқалар.

Пулни айланиш даврийлигининг тармоқ ва фаолият турлари бўйича фарқланиши⁵⁶:

5.1-жадвал

Пул маблағларининг тармоқ ва соҳалар пул оқимларининг шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари

Мухим жиҳатлар	Сифат даражаси		
	Саноат, транспорт,	Курилиш, кишлоқ хўжалиги,	Савдо(чакана) , умумий авкатланиш, алоқа
Пул маблағларининг айланиш даври	Секин	Жуда секин	Тез
Пул маблағларининг тўпланиш коэффициент	Паст	Жуда паст	Юқори
Пул маблағларининг асосий ҳаракати	Операцион ва инвестицион	Операцион	Операцион, молиявий
Пул маблағлари кирими ва чиқимига таъсир этувчи муҳим омиллар	Инвестицион активлик	Экологик ҳолат	Операцион активлик
Келгуси хўжалик фаолияти эҳтиёжларига учун пул ресурсларини шакллантириш имкониятлари	Нисбатан юқори	Паст	Юқори
Пул маблағларининг фаолият турлари тақсимлаш имкониятлари	Нисбатан юқори	Паст	Юқори

56 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 56, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X.

Молиявий барқарорлик	Нисбатан юкори	Паст	Юкори
Доимий тўлов қобилияти	паст	Жуда паст	Юкори
Ўз-ўзини молиялаштириш имкониятлари	Паст	Жуда паст	Юкори
Хорижий валютадаги маблағлар ишлаб топиш имконияти	Юкори	Паст	Паст

Пул оқимини таҳлил этишни мақсади ва вазифалари:

Таҳлил мақсади: молиявий ҳисобот маълумотлари асоида пул оқимини объектлари, фаолият турларини, шакли ва даври бўйича ўрганиш орқали тадбиркорлик субъектининг пул маблағларини ички ва ташқи омилларга боғлиқ ҳолдаги ўзгаришларини ретроспектив а перспектив таҳлилини амалга ошириш орқали уларни масадли бошқаришни йўлга қўйишдан иборат.

Таҳлил вазифалари:

- пул оқими тўғрисидаги ҳисоботни таснифлаш, пул оқимини таркиб қаторлари бўйича ўрганиш;

- пул оқимини жорий таҳлилини ва истиқболдаги прогнозларини таххислаш;

- пул оқимининг соф кирими ва чиқимиға баҳо бериш орқали бизнес самарадорлиға баҳо бериш;

- пул оқимининг молиявий ҳолат ва барқарорликка таъсир даражасини, улар нақдлигининг ликвидлик ва ўловға қобилликка таъсирини баҳолаш;

- операцион ва молиявий рычаглар орқали пул оқимини молиявий коэффициентларда баҳолаш;

- пул оқимини тактик бошқаришнинг аниқ чора-тадбирларини белгилаб бериш ва уларнинг амалга ошириш.

Таҳлил учун зарур бўлган маълумотлар ва уларнинг камчиликлари.

Таҳлил учун зарур бўлган маълумот молиявий ҳисоботнинг 4-шакли бўлган “Пул оқими тўғрисида”ги ҳисоботдан олинади. Ҳисобот касса усулида тузилади. Тузиш даврийлиги бўйича ярим йиллик ва йиллик муддат белгиланган.

Инфляция даражаси, молиявий ҳисоботларни тузиш даврийлигининг узоқлиги, ҳисобға олиш ва кассали усулнинг мувофиқ келмаслиги, пул оқими тўғрисидаги аналитик маълумотларни олиш имкониятлари чекланганлиги, ахборотларнинг

ишончилигидаги муаммоли жиҳатлар таҳлилнинг энг муҳим камчиликлари ҳисобланади⁵⁷.

Пул маблағлари кирими ва чиқими бўйича кўрсаткичларнинг киёсий таҳлили

Корхона менежерларининг энг муҳим эътибори пул тушумларини кўпайтиришга ва харажатларни камайтиришга қаратилади. Бу борада биринчи навбатда ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларида дебиторлик мажбуриятларини доимий назорат қилиш, захираларни тартиблаш, кредиторлик мажбуриятлар ва қарзларга боғланмаслик сиёсатини юритилиши талаб этилади. Шу сабабли, пул оқимини куйидаги йўналишлар бўйича доимий ўрганиб туриш талаб этилади.

5.2-жадвал

Пул оқимини фаолият йўналишлари (cash flow)

Пул оқими	Мазмун	Кирими ва чиқими
Асосий фаолиятдан пул оқими	Хўжалик юритувчи субъект амалга оширадиган операция фаолияти натижасида пул маблағлари кирими ва чиқими	+соф фойда
		+амортизация ажратмалари
		+захиралар ва дебиторлик мажбуриятларнинг қисқариши
		-захира ва дебиторлик мажбуриятларининг ортиши
		-мажбуриятларнинг камайиши
Инвестицион фаолиятдан пул оқими	Келажакда даромад ва пул оқими миқдорини белгилайдиган ресурслар юзасидан пул маблағлари кирими ва чиқими	+мажбуриятларнинг ортиши
		+оборотдан ташқари активларнинг чиқиб кетиши (ускуналарнинг сотилиши)
		-оборотдан ташқари активларнинг ўсиши
		+хиссали қатнашишнинг сотилиши
		-хиссали қатнашишнинг сотиб олиниши
Молиявий фаолиятдан пул оқими	Молиявий фаолиятдан пул маблағлари кирими ва чиқими (операцион ва инвестицион фаолиятдан ўзга фаолиятдан пул	+янги кредитларнинг олиниши
		-кредитлар юзасидан фоиз тўловларининг қопланиши
		+янги акцияларнинг чиқарилиши
		+облигацияларни сотиб олиш ва қоплаш юзасидан тўловлар
		+акциялар эмиссияси
		- дивиденд тўловлари

57 Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

	мағлари кирими ва чиқими)	
--	------------------------------	--

Пул оқимининг соф кирим ва чиқими

$$СКЧ = СКЧ_{\text{ОФ}} + СКЧ_{\text{ИФ}} + СКЧ_{\text{МФ}}$$

Бу ерда: $СКЧ_{\text{ОФ}}$ -операцион фаолиятдан соф кирим, чиқим;

$СКЧ_{\text{ИФ}}$ -инвестицион фаолиятдан соф кирим, чиқим;

$СКЧ_{\text{МФ}}$ -молиявий фаолиятдан соф кирим, чиқим.

Корхонада пул оқимини қуйидаги қаторларини бериб ўтиш мумкин: шаклланиши; фаолият йўналишлари; пул оқимини натижавийлиги; ҳисоблаш усули, соф қиймати, даврийлиги бўйича.

5.3-жадвал

Пул маблағларининг шакллантиш қаторлари

1	Пул оқимини шаклланиш доираси бўйича	Корхона бўйича умумий пул оқими
		Таркибий бўлимлар, филиаллар бўйича пул оқими
		Хўжалик фаолияти турлари бўйича пул оқими
		Алоҳида хўжалик жарёнларидан бўйича пул оқими
2	Пул оқимини фаолият йўналишлари бўйича	Операцион фаолиятдан
		Инвестицион фаолиятдан
		Молиявий фаолиятдан
3	Пул оқимини натижавийлиги бўйича	Ижобий пул оқими
		Салбий пул оқими
4	Пул оқими ҳажмини ҳисоблаш усули бўйича	Ялпи пул оқими
		Соф пул оқими
5	Пул оқимини соф қиймати бўйича	Ортиқчалик
		Етишмовчилик
6	Пул оқими даврийлиги бўйича	Жорий пул оқими
		Келгуси пул оқими

Соф пул оқимининг шаклланиш қаторлари асосий, инвестицион ва молиявий фаолият бўйича умумийликда ва алоҳидаликда, шунингдек, валюта маблағлари алоҳида таркиб бўйича баҳоланиши, таҳлил этилиши ва пронозланиши лозим.

5.4-жадвал

Соф пул оқими таҳлили(млн сўм)

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида		Ўзгариши		Ўсиш даражаси, %
		Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	
1.	Асосий фаолиятдан соф пул оқими	195000	487,5	192000	274,3	-3000	-10,0	98,5
2.	Инвестицион фаолиятдан соф пул оқими	-115000	-287,5	-212000	-302,9	-97000	-323,3	184,3
3.	Молиявий фаолиятдан соф пул оқими	-40000	-100,0	90000	128,6	+130000	433,3	-225,0
4.	Нативавий соф пул оқими	40000	100,0	70000	100,0	30,0	100,0	175,0

Корхона соф пул оқими ўтган йилда 40000 млн сўмни, жорий даврда 70000 млн сўмни ташкил этган. Шу жумаладан, асосий фаолиятдан соф пул кирими ўтган йилда -3000 млн сўмни, инвестицион фаолиятдан соф чиқими -97000 млн сўм, молиявий фаолиятдан соф пул чиқими +130000 млн сўмни ташкил қилган.

Пул оқимини асосий фаолият бўйича ижобий натижаси молиявий салоҳиятнинг яхшилигини ифода этади.

5.5-жадвал

Асосий фаолиятдан пул оқимини таркибий таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида		Ўзгариши		Ўсиш даражаси, %
		Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	
1.	Асосий фаолиятдан пул маблағлари кирими:	4 426,0	100,0	5466,0	100,0	1040,0	100,0	123,5
1.1.	Маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан тушган пул маблағлари	4 342,0	98,1	5361,0	98,1	1019,0	98,0	123,5

1.2.	Бошқа киримлар	84,0	1,9	105,0	1,9	21,0	2,0	125,0
2.	Асосий фаолиятдан пул маблағлари чиқими:	4 231,0	100,0	5274,0	100,0	1043,0	100,0	124,7
2.1.	Материал, товар, иш ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари чиқими	3 095,0	73,2	3796,0	72,0	701,0	67,2	122,6
2.2.	Ходимлар ва улар номидан тўланган пул маблағлари	580,0	13,7	792,0	15,0	212,0	20,3	136,6
2.3.	Дивидендлар ва фоишлар тўлови	222,0	5,2	198,0	3,8	-24,0	-2,3	89,2
2.4.	Солиқлар ва йиғимлар бўйича чиқим	210,0	5,0	284,0	5,4	74,0	7,1	135,2
2.5.	Бошқа харажатлар	124,0	2,9	204,0	3,9	80,0	7,7	164,5

Асосий фаолиятдан пул оқимларининг таркибий таҳлилидан шуни хулоса қилиш мумкинки маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан тушган пул маблағлари ўтган йилда 4342.0 млн сўмни, ҳисобот даврига 5274.0 млн сўмни ташкил этган. Ўсиш даражаси 23.5 фоизни ташкил этган.

Маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан пул маблағлари асосий фаолиятдан киримнинг 98 фоизини ташкил этган. Бошқа киримлар каторига 2 фоиз тушум тўғри келган ҳалос.

Асосий фаолиятдан пул маблағлари чиқимида асосий қиймат ва ҳажмни материал, товар, иш ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари чиқими (72-73 фоиз), ходимлар ва улар номидан тўланган пул маблағлари (13-15 фоиз) ташкил этган.

Дивидендлар ва фоишлар тўлов ва солиқлар ва йиғимлар бўйича чиқимлар ҳажми мос равишда 8- 10 фоиз атрофида бўлган.

Пул оқимларининг тўғри ва эгри усулдаги таҳлили

Пул оқимлари таҳлилини ўтказишнинг икки усули мавжуд: тўғри ва эги усули. Ушбу усуллар одатда, бевосита ва билвосита уусуллар ҳам деб юритилади.

Бевосита усулда тушум (маҳсулот, иш ва хизматларни сотишдан олинган даромадлар, олинган аванслар ва бошқалар) ва харажатларни (мол етказиб берувчилар счёт-фактураларни тўлаш, қисқа муддатли кредитлар ва олинган кредитларни қайтариш бўйича) пул маблағларининг таҳлилининг муҳим кўрсаткичи даромад ҳисобланади.

Тўғри усулда таҳлил этишнинг имкониятлари. Бухгалтерия ҳисоби счетларидаги маълумотлар асосида пул маблағларининг кирими ва чиқимини ҳисоблашни назарда тутати.

Барча счетлар бўйича дебет ва кредит айланмалари ҳажми фаолият турлари бўйича қайта таркибланади.

Тўғри усулда пул маблағларини таҳлил этиш қуйидаги саволларга аниқ жавоб топиш имконини беради⁵⁸:

- жорий фаолиятдан келадиган пул маблағларини фаолият узлуксизлигини ва режалаштирилган инвестицион фаолиятни таъминлашга етарлиги ёки етишмаслигини баҳолаш;

- молиявий фаолиятдан келадиган пул маблағларининг балансланган сифатига эришиш учун учун қанча маблағ зарурлигини баҳолаш;

- асосий, инвестицион ва молиявий фаолиятдан харажатлар ва уларнинг келиш манбаларини корхона бўйича жамланган ҳолда баҳолаш;

- пул маблағлари кирими ва чиқимининг уларнинг давр охирига қолдиқ суммаларига қай даражада таъсир этишини баҳолаш.

Бевосита усул билан пул оқимларини ҳисоблаш корхонанинг тўлов қобилиятини баҳолаш, шунингдек пул маблағларининг кирими ва чиқими устидан тезкор назоратни амалга ошириш имконини беради.

Билвосита усулда пул оқимлари билан боғлиқ операцияларни аниқлаш ва ҳисобга олишда муҳим элемент соф фойда ҳисобланади

Соф пул маблағлари кирими ва чиқимида ижобий ва салбий ҳолатлар кузатилади.

58 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 58, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

Ижобий ҳолат—корхона фаолиятининг ва келгусидаги ривожланиш стратегиясининг ўз маблағлари ҳисобига тўғри йўлга қўйилганлигидан далолат беради. Инвестицион фаолиятдан пул маблағларининг салбий ҳолати узоқ муддатли активларга инвестиция киритиш ҳолатларида кузатилади. Бу ҳолат жорий давр бўйича харажатларни кўпайтиради ва келгуси даврлар бўйича пул тушумларининг ошишига олиб келувчи ҳолат сифатида баҳоланади, қачончи унинг самарадорлиги ва натижавийлигида стратегик қарорлар тўғри белгиланган бўлса. Молиявий фаолиятдан пул маблағларининг соф ҳаракатида ижобий ҳолат корхонанинг кенгайтирилган фаолиятини ташқи манбалар ҳисобига молиялаштирилаётганлигини билдиради. Юқоридагиларни акс салбий ҳолатни ифода этади.

5.6-жадвал

Пул оқимини тўғри (бевосита)усулда таҳлили

Кўрсаткичлар номи	Ўтган йилнинг шу даври		Ҳисобот йили		Ўзгариши	
	Кирим	Чиқим	Кирим	Чиқим	Кирим	Чиқим
Операцион фаолият						
Маҳсулот (товар иш ва хизмат) ларни сотишдан келиб тушган пул маблағлари	4765217	х	5534701	х	769484	
Материал товар иш ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари	х	3973365	х	4079969		106604
Ходимларга ва улар номидан тўланган пул маблағлари	х	192239	х	449230		256991
Операцион фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари	55632	187668	11523	356989	-44109	169321
Жами. операцион фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими	467576		660035		192459	
Инвестиция фаолияти						
Асосий воситаларни сотиб олиш ва сотиш		53269	914	79306	914	26037

Номоддий активларни сотиб олиш ва сотиш		95				95
Узоқ ва қисқа муддатли инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш	2330	264249		180146	-2330	-84103
Инвестицион фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари						
Жами: инвестицион фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими	0	315283	0	258538	0	-56745
Молиявий фаолия						
Олинган ва тўланган фоизлар	90	54831	1506	49189	1416	5642
Олинган ва тўланган дивидендлар	1514	123	2440	85912	926	85789
Акциялар чиқаришдан ёки хусусий капитал билан боғлиқ бўлган бошқа инструментлардан келган пул тушумлари		x				
Хусусий акцияларни сотиб олганда ва уларни сотганда пул тўловлари ва тушумлари		x				
Узоқ ва қисқа муддатли кредит ва қарзлар бўйича пул тушумлари ва тўловлари	698797	340302	673528	518032	-25269	177730
Узоқ муддатли ижара (лизинг) бўйича пул тушумлари ва тўловлари						
Молиявий фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари						

Жами: молиявий	305145		24340		-	
фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими					280805	
Солиққа тортиш						
Тўланган даромад (фойда) солиғи	x	58722	x	104210		45488
Тўланган бошқа солиқлар	x	445521	x	432437		13084
Жами тўланган солиқлар	x	504244	x	536648		32404
Жами молиявий- хўжалик фаолиятининг соф пул кирими/чиқими		46805		110811		64006
Чет эл валютасидаги пул маблағларини қайта баҳолашдан юзага келган курс фарқлари сальдоси.	2413		4038		1625	
Йил бошидаги пул маблағлари	195436	x	146217		-49219	
Йил охиридаги пул маблағлари	146217	x	39444		- 106773	

Пул оқимини таҳлил қилишнинг эгри (билвосита) усули ҳисобот давридаги соф пул оқимини тавсифловчи маълумотларни фойда ва унинг ўзгаришига боғлиқ равишда қайта ҳисоб китоб қилишни характерлайди. Билвосита усулдан фойдаланганда, инвестиция ва молиявий фаолиятдан соф пул оқимлари фақат бевосита усул ёрдамида ҳисобланиши лозим.

Молиявий натижанинг миқдори ҳисобга олиш тамойилига мувофиқ, нақд пулнинг ўзгариши натижаси эса касса усули билан ҳисоб-китоб қилинади.

Билвосита усулида тузатишлар уч гуруҳга таркибланади.

1. Барча операциялар бўйича пул маблағлари кирими ва чиқими, бухгалтерия ҳисобида даромад ва харажатларни қайд этиш вақтидаги тафовут билан боғлиқ тузатишларни амалга ошириш;

2. Соф фойда кўрсаткичини ҳисоблашга бевосита таъсир қилмайдиган, лекин пул оқимлари ўзгаришига сабаб бўладиган хўжалик операциялари билан боғлиқ тузатишлар;

3. Фойдани ҳисоблашга бевосита таъсир кўрсатувчи, лекин пул оқимларини келтириб чиқармайдиган операциялар билан боғлиқ тузатишлар.

Эгри (билвосита) усулда пул оқимини таҳлили

Кўрсаткичлар	Сумма
Пул маблағлари қолдиги	146217
Соф фойда	352569
Ҳисобланган эскириш	+162198
Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан натижа	0
Бошқа ташкилотларда хиссали қатнашишдан даромадлар	0
Ишлаб чиқариш захираларидаги ўзгаришлар	-40388
Тугалланмаган ишлаб чиқариш ўзгариши	-149220
Келгуси давр харажатларининг ўзгариши	-2748
Тайёр маҳсулотнинг ўзгариши	-35903
Дебиторлик мажбуриятларининг ўзгариши	-322427
Кредиторлик мажбуриятларининг ўзгариши	+420773
Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар	-
Келгуси давр даромадлари ўзгариши	+225181
Операцион фаолиятдан соф пул оқими	660035
Инвестицион фаолиятдан соф пул оқими	-791148
Молиявий фаолиятдан соф пул оқими	24340
Давр охирига пул маблағлари қолдиги	39444

Пул оқимларини тўғри бошқариш корхонанинг стратегик ривожланиши жараёнида молиявий мувозанатни таъминлайди.

Пул оқимларини оқилona шакллантириш компаниянинг операцион жараён ритмини оширишга ёрдам беради. Тўловларни амалга оширмаслик ҳам ашё ишлаб чиқариш захираларининг шаклланишига, меҳнат унумдорлигига, сотиш ҳажмига ва бошқаларга салбий таъсир кўрсатади.

Самарали пул оқимини бошқариш компаниянинг қарз капиталига бўлган эҳтиёжини камайтиради. Фаол пул оқимларини бошқариш орқали, сиз ички манбалардан ҳосил ўз молиявий ресурсларни янада оқилona фойдаланишни таъминлаши, кредитларга боғлиқлигини камайтиришга имкон беради. Пул оқимларини бошқаришнинг бу

жиҳати, айниқса, ҳаёт даврининг дастлабки боскичларида бўлган ва ташқи молиялаштириш манбалари чекланган корхоналар учун аҳамиятлидир.

Пул оқимларини бошқариш компаниянинг капитал айланмасининг юқори суръатини таъминловчи муҳим омил ҳисобланади. Бунга самарали пул оқимларини бошқариш жараёнида эришилган ишлаб чиқариш ва молиявий цикллар давомийлигининг қисқариши ҳамда корхонанинг хўжалик фаолиятига хизмат килувчи капиталга бўлган эҳтиёжнинг камайиши ёрдам беради. Самарали пул оқими бошқариш фойда миқдори ортиши таъминлайди.

Самарали пул оқимларини бошқариш корхонанинг ночорлик хавфини камайтиради. Муваффақиятли фаолият кўрсатаётган ва етарли миқдорда фойда ишлаб чиқараётган корхоналар учун ҳам вақт ўтиши билан турли хил пул оқимларининг номутаносиблиги натижасида ночорлик юзага келиши мумкин.

Пул оқимларини бошқариш компанияга бевосита пул маблағлари билан ишлаб чиқарилган қўшимча маржни олиш имконини беради.

Фаолият турлари бўйича пул оқимини таҳлили (млн. сўм) 5.8-жадвал

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида		Ўзгариши, +,-		Ўсиш даражаси, %
		Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	Сумма, минг сўм	Салмоғи, %	
1	Давр бошига пул маблағлари қолдиғи	124.5	-	171.9	-			
2	Пул маблағларининг жами кирими:	4828.0	100	6280.0	100	1452	-	130.0
	Шу жумладан фаолият турлари бўйича:							
	-асосий фаолиятдан	3062.0	63.4	4821.0	76.7	1759.0	13.3	157.4
	-инвестицион	1260.0	26.0	889.0	14.2	-370	-11.8	175.6
	-молиявий	506.0	10.6	570	9.1	64	-1.6	112.6
3	Пул маблағларининг жами чиқими	4780.7	100	5983.0	100	-	-	125.1

	Шу жумладан фаолият турлари бўйича: -асосий фаолиятдан	2180.4	45.6	3168.0	52.9	987.6	9.2	145.3
	-инвестицион	1767.2	37.0	2256.0	37.7	488.8	-2.3	127.6
	-молиявий	833.1	17.4	559.0	9.4	274.1	-8.9	67.1
4	Давр охирига пул маблағлари қолдиғи	171.9	-	468.9	-	297.0		273.6

Корхонада пул оқимини таҳлилидан шуни қайд этиш лозимки жорий даврда пул оқимининг давр бошига қолдиғи 171.6 минг сўми, пул маблағлари кирими (операцион, инвестицион, молиявий фаолиятдан) 6280 млн сўми, пул маблағлари чиқими 5983.3 минг сўми ташкил этган. Пул маблағларининг давр охирига қолдиғи 468.9 млн сўми ташкил этган. Пул маблағлари кирими ва чиқимида асосий улушни асосий фаолиятдан даромад ва харажатлар, инвестицион фаолиятдан харажатлар ташкил этган.

Пул маблағлари кўпайишида асосий манба жорий давр фойдаси ва амортизация ажратмалари ҳисобланади.

Умумий кўринишда пул маблағлари ҳаракатини қуйидаги формула асосида топиш мумкин.

Пул оқимлари самарадорлиги ва унинг ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар таҳлили. Бўлажак пул оқимларини башоратлаш

Тадбиркорлик субъектининг самарали ташкил этилган пул оқимлари унинг "молиявий соғломлигини" таъминлашнинг, барқарор ўсиш ва молия-хўжалик фаолиятида юқори натижаларга эришишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

Пул оқимларини баҳолашда самарадорлик ва рентабелликнинг қуйидаги кўрсаткичларини баҳолаш тавсия этилади: жами пул оқимининг рентабеллиги, соф пул оқимининг рентабеллиги, пул оқимининг айланувчанлик коэффиценти, даври.

Пул маблағлари самарадорлигини омилли таҳлили юзасидан қуйидаги кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мумкин: соф пул оқимини тўпланиш коэффиценти (Кс), жами пул маблағларининг тўпланиш коэффиценти(Кж), Дебиторлик мажбуриятларининг

қопланиш коэффициенти(Кд), дебиторлик ва кредитиорлик мажбуриятлари нисбати коэффициенти(Кк), кредиторлик мажбуриятларининг пул маблағлари билан қопланиш коэффициенти(Кп).

5.9-Жадвал

Пул оқимлари самарадорлигининг муҳим кўрсаткичлар тизими

Самарадорлик кўрсаткичи	Аниқланиш тартиби	Белгилар изохи
Кс=	СПО/ПМўқ	СПО-соп пул оқими ПМўқ-пул маблағларининг ўртача қолдиги
Кж=	ПМўқ/ПМК	ПМК-пул маблағлари жами кирими
Кд=	ПМК/ДМўқ	ДМўқ-дебиторлик мажбуриятларининг ўртача қолдиги
Кк=	ДМўқ/КМўқ	КМўқ-кредиторлик мажбуриятларининг ўртача қолдиги
Кп=	КМўқ/ПМЧ	ПМЧ-пул маблағлари чикими

Юқоридаги коэффициентлар асосида инвестицион фаолиятдан пул оқимининг ялпи самарадорлик кўрсаткичини умумий ифодасини тузиб чиқишимиз мумкин.

$$K_{\text{по}} = K_{\text{с}} * K_{\text{ж}} * K_{\text{д}} * K_{\text{к}} * K_{\text{п}}$$

Агар ушбу ифодани таъсир бирликлари бўйича қайта тузиб чиқилсадиган бўлсак қуйидаги кўринишга келиши мумкин.

$$K_{\text{по}} = (\text{СПО} / \text{ПМўқ}) * (\text{ПМўқ} / \text{ПМК}) * (\text{ПМК} / \text{ДМўқ}) * (\text{ДМўқ} / \text{КМўқ}) * (\text{КМўқ} / \text{ПМЧ})$$

Берилган маълумотлар асосида инвестицион фаолиятдан пул маблағлари самарадорлиги ва унинг унинг омилли таҳлилини амалга оширишимиз мумкин. Бунинг учун қуйидаги нисбий ифодаларнинг боғлиқлигидаги формуласини тузиб чиқамиз.

5.10-Жадвал

Соф пул оқимининг самарадорлик кўрсаткичларининг омилли таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Шартл и-1	Шартл и-2	Шартл и-3	Шартл и-4	Шартл и-5	Ҳисобот йили
Соф пул оқими	46805	24340	243400	243400	243400	243400	243400
Пул	170826	170826	92830	92830	92830	92830	92830

маблаглари ўртача қолдиги							
Пул маблаглари жами кирими	5525993	5525993	5525993	6228650	6228650	6228650	6228650
Дебиторлик мажбуриятла ри ўртача қолдиги	680201	680201	680201	680201	1085206	1085206	1085206
Кредиторлик мажбуриятла ри ўртача қолдиги	735584	735584	735584	735584	735584	984849	984849
Пул маблаглари жами чикими	5570384	5570384	5570384	5570384	5570384	5570384	5817388
Пул оқимининг самарадорлик коэффициент и	0.0084	0.0043	0.0022	0.0022	0.0022	0.0022	0.0021
Олдинги хисобдан фарқи ва таъсир даражаси	*	-0.0041	-0.0021	0	0	0	-0.0001

$$Kc\dot{y}=0.273*0.031*8.124*0.925*0.132=0.0084$$

$$Kcш1=0.142*0.031*8.124*0.925*0.132=0.0043$$

$$Kcш2=0.142*0.016*8.124*0.925*0.132=0.022$$

$$Kcш3=0.142*0.014*9.157*0.925*0.132=0.022$$

$$Kcш4=0.142*0.014*5.739*1.475*0.132=0.022$$

$$Kcш5=0.142*0.014*5.739*1.101*0.176=0.022$$

$$Kc\dot{x}=0.142*0.014*5.739*1.101*0.169=0.021$$

Тадбиркорлик субъектининг соф пул оқимининг самарадорлик кўрсаткичи ва унинг омилли таҳлили юзасидан қуйидаги ўзгаришлар ва уларнинг сабабларининг эмпирик боғланишларидан кўриш мумкинки ўтган йил бўйича самарадорликнинг нисбий ифодаси 0.084 даражани, ҳисобот йили бўйича 0.0021 даражада қайд этилган. Бундан, ҳар бир минг сўмлик чикимга тўғри келадиган соф пул оқими 0.0063 даражага кам бўлганлигини қайд этиб ўтиш мумкин.

Пул оқимининг самарадорлигига таъсир этувчи соф пул оқимини тўпланиш коэффиценти (Кс)нинг ўзгариши ҳисобига -0.0041 даражага, жами пул маблағларининг тўпланиш коэффиценти(Кж) ҳисобига -0.0021 даража, кредиторлик мажбуриятларининг пул маблағлари билан қопланиш коэффиценти(Кп) ҳисобига -0.0001 даража ўзгаришлар кузатилган.

Дебиторлик мажбуриятларининг қопланиш коэффиценти(Кд), дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари нисбати коэффиценти(Кк) ўзгариши ҳисобига ўзгаришлар деярли кузатилмаган.

Юқоридаги таҳлил натижаларидан келиб чиққан ҳолда корхонага қуйидагилар тавсия этилади:

- металлургия комбинати соф пул оқими ошириш чораларини кўриши лозим;

- корхонада пул маблағларининг муҳим чиқимлари солиқлар тўлови бўйича рўй берганлиги сабабли уларни оптималлаштириш чораларини кўриши лозим;

- корхона амортизациялаш сиёсатини қайта кўриб чиқиши лозим;

- ишлаб чиқариш ва маъмурий харажатлар таркибини қайта кўриб чиқиши;

- узоқ муддатли активларнинг самарадорлигига муҳим қаратиши зарур;

- дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлигини ошириш чораларини кўриши лозим деб ўйлаймиз.

Бухгалтерия балансига нисбатан пул маблағларининг миқдорий ҳисоб-китоблари ва уларнинг таъсир бирликлари сифатида шунингдек, қуйидагилар алгоритмик боғланишлари тузиб чиқишимиз мумкин

5.11-жадвал

Бухгалтерия балансининг тузилиши бўйича пул оқимининг ҳисоб-китоби

Баланс таркиби	Белги	Ҳисоб-китоби
Активлар		
Узоқ муддатли активлар	УМА	+
Жорий активлар	ЖА	+
Товар моддий захиралар	ТМЗ	+
Дебиторлик мажбуриятлари	ДМ	+
Пул маблағлари	ПМ	+
Пассивлар	=	=
Ўз маблағлари манбаси	ЎММ	+

Узоқ муддатли кредитлар	УМКК	+
Қисқа муддатли кредитлар	ҚМК	+
Кредиторлик мажбуриятлари	КМ	+

Активларга боғлиқ жиҳатлари бўйича

$$\Sigma A = \text{УМА} + \text{ТМЗ} + \text{ДМ} + \text{ПМ}$$

$$\text{ПМ} = \Sigma A - \text{УМА} + \text{ТМЗ} + \text{ДМ}$$

Актив, капитал ва мажбуриятларга боғлиқ жиҳатлари бўйича

$$\Sigma A = \Sigma K + \Sigma M$$

$$\text{УМА} + \text{ТМЗ} + \text{ДМ} + \text{ПМ} = \text{ЎММ} + \text{УМКК} + \text{ҚМКК} + \text{КМКК}$$

$$\text{ПМ} = (\text{ЎММ} + \text{УМКК} + \text{ҚМКК}) - (\text{УМА} + \text{ТМЗ} + \text{ДМ})$$

Пул оқимларини башоратлаш молиявий фанлар қаторида энг кам ўрганилган масалалардан бири ҳисобланади. Бу жараён бевосита корхонанинг келгусидаги ривожланиш стратегиясини белгилаб олишда, шунингдек иқтиқболдаги молиявий режасини тузишда ҳам муҳим ҳисобланади.

Пул оқимини башоратлаш корхонада келгусидаги пул маблағларининг кирими юзасидан имкониятларини аниқлаш, шунингдек уларнинг нималарга сарфланиш харитасини белгилаш учун муҳимдир. Бу борада, пул маблағларини кирми ва уларнинг сарфланиши юзасидан олдиндан юқори аниқликдаги режаларни белгилаш мураккаблигини алоҳида қайд этиш лозим. Пул оқимини прогнослаш асосида корхонанинг яқин ораликдаги ва йиллар кесимидаги бюджети шакллантирилади⁵⁹.

Пул оқимини башоратлашда қуйидаги жараёнлар амалга оширилади:

- пул маблағлари киримини башоратлаш;
- пул маблағлари чиқими (сарфини) башоратлаш;

⁵⁹ Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 59, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

-соф пул оқимини ҳисоб-китоб қилиш (пул маблағларидаги ортиқчалик ёки етишмовчилик);

-қисқа муддатли молиялаштириш юзасидан пул маблағларига умумий талабни аниқлаш.

Пул оқимларини башоратлашда дастлабки муаммолардан бири бу маҳсулотларни ортиб жунатилган пайтданоқ сотилган қаторга киритиш амалиётининг жорий этилганлик тартибининг белгиланиши ҳисобланади.

Пул маблағлари киримининг асосий манбаларидан бири бу маҳсулот иш ва хизматларни сотишдан олинган пул маблағлари ҳисобланади. Бунда энг муҳим муаммолардан бири сотилган маҳсулотлар юзасидан мажбуриятларнинг узоқ муддат сақланиши ва товарларни кредитга сотиш ҳисобланади. Шу сабабли ҳақиқий пул тушумлари сўммаси билан сотилган маҳсулот, иш ва хизматлар сўммаси (ҳисоб-китоблар) нисбатидаги салмоғи аниқланади ҳамда жорий ва истиқболдаги пул оқимининг кутилишлари башоратланади.

Пул маблағларини кирими юзасидан аниқ ҳисоб-китоблар куйидаги боғланишлар орқали топилади.

$$СТ + ДМдб = ПТ + ДМдо$$

Бунда:

СТ- ўтган даврда маҳсулот, иш ва хизматларни сотишдан тушум (эгри солиқларсиз;

ДМдб –Давр бошига сотилган маҳсулот, иш ва хизматлар бўйича дебиторлик мажбурияти;

ПТ — Мазкур даврда жами пул тушумлари;

ДМдо –Давр охирига сотилган маҳсулот иш ва хизматлар бўйича дебиторлик мажбуриятлари.

Дебиторлик мажбуриятларини ундириш картасининг шаклланиши ҳам бу борада энг муҳим муаммо ҳисобланади. Кўпинча унинг даврий оралиқлари 30, 60, 90 кун доирасида белгиланади. Шунингдек, дебиторлик мажбуриятларини таркиб бўйича таҳлилига ҳам алоҳида аҳамият қаратилади. Бу жараён уларни масадли бошқаришда муҳим масала ҳисобланади.

Навбатдаги босқичда пул оқимини сарфланиши ва уни чиқими бўйича кўрсаткичларни баҳолаш амалга оширилади. Унинг муҳим элементи қисқа муддатли кредиторлик мажбуриятларининг қопланиши ҳисобланади. Корхонанинг кредиторлар билан бўладиган муносабатларида мажбуриятларни муддатида тўлаши ёки уларни кечиктириши молиялаштириш манбаларини шаклланиши турлича

ҳолатга олиб келади. Агар корхона уларни ўз вақтида тўлаб стратегиясини қўлласа пул маблағлари етишмовчилигига, тўлов муддатининг кечиктирилиши эса пул маблағларининг ортиқчалигига олиб келади. Яъни кечиктирилган кредиторлик мажбуриятлари қисқа мудатли молиялаштиришда ижобий фарқланишларга олиб келади.

Учинчи босқичда пул оқимини соф кирими ва чиқими ҳисоб-китоб қилинади.

Пул маблағларининг кирими ва чиқимидаги узвий олақадорлик корхоналарда ҳисоб-китобларни амалга оширишнинг аниқ механизмини шакллантиришнинг зарурий шарти ҳисобланади. Бу бевосита дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларни тўғри бошқариш даражаси билан боғланади.

Пул маблағлари киримининг уларнинг чиқимидан ортиши корхонанинг иқтисодий салоҳиятини (асосий воситалар ва айланма активларни сотиш олиш орқали) ошириш имконини беради, шунингдек дивиденд сиёсатини реаллигини (тўловлар орқали) таъминлайди.

Пул маблағларининг етишмовчилиги эса ўз навбатида кредиторлик мажбуриятларини қоплаш юзасидан қисқа муддатли кредитларни жалб этишга олиб келади. Бу ўз навбатида молиялаштиришдаги муаммолардан ва молиявий аҳволдаги қийинчиликлардан далолат беради.

Халқаро амалиётда корхоналарнинг келгусидаги пул оқимини баҳоратлашда иккита муҳим усулдан фойдаланилади⁶⁰:

- даромадни капиталлашув усули;
- соф пул оқимини дисконтлаш усули.

Капиталлашув усули келажакдаги пул маблағлари кирими жорий давр киримига тенг бўлган ёки ўсиш даражаси аниқ бўлган шунингдек корхонанинг стабил ривожланиш стратегияси кузатилган ҳолатларда қўлланилади.

Оборот активларнинг юксак даражасига эга бўлинганда, банк кредитларини жалб этиш орқали айланма жорий активларнинг

60 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 60, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

Ўсишига эришилган ҳолатларда соф пул окимини дисконтлаш усулидан фойдаланилади.

Пул маблағларини келгусидаги кутилишларини башоратлашда концептал асосларга ва аниқ ҳисоб китобларга таянилади. Концептуал асослар корхонанинг ўтган даврлар бўйича пул маблағлари кирими ва чиқими юзасидан эришилган натижаларини баҳолашни назарда тутати. Бунга асос сифатида ўтган йиллар бўйича тузилган пул окими тўғрисидаги ҳисобот маълумотлари асос қилиб олинади. Уларни коэффицент усулида баҳолаш таҳлилнинг муҳим босқичи ҳисобланади. Шунингдек, пул окими ва унинг ички, ташқи омиллар таъсирида ўзгаришини баҳолашга алоҳида аҳамият қаратилади.

Башоратлашдаги камчиликлар⁶¹:

-истикболдаги қўшимча молиявий ресурсларга заруриятнинг юзага чиқиши;

-инфляция таъсири;

-солиқ ва бож сиёсати

-сиёсий вазиятлар

-экологик хавф хатарлар (мавсумийлик).

Амалиётда пул маблағлари етишмовчилигини баратараф этиш юзасидан қуйидаги тадбирлар амалга оширилиши тавсия этилади:

-дебиторлик мажбуриятларни бошқаришни оптималлаштириш;

-капитал қўйилмаларни чеклаш ёки тўхтатиш;

-олдидан тўловларни амалга оширувчи харидор ва буюртмачиларга чегирмалар қўллаш;

-бартер опреацияларини пул маблағларининг реал тушими таъмин этилмайдиган ҳолларда қўллаш;

-товарларни кредитга сотиш ҳажмини чеклаш;

-мол еткази берувчилардан қўпроқ имкониятли бўлган шартларда товарларни кредитга олиш;

61 Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., К. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 61, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-Х, Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 стр

-мол етказиб берувчилардан олинган товарларни тезроқ сотиш имкониятларига эга бўлиш орқали савдо чегирмаларига эга бўлиш.

-тижорат банкларда имтиёзли шартларда кредитлар олиш.

Хориж амалиётида пул маблағларини кутилишини башоратлашда икки хил усулдан фойдаланилади.

- даромадни капиталлашув усули;

- пул маблағларини соф кирими дисконтлантириш усули

Капиталлашув усули келгусидаги даромадлар ҳажми жорий даврга даромадларига тенг бўлган ҳолда кулланилади.

Соф пул маблағларининг крими қуйидаги формула асосида аниқланади.

Со фпул маблағлари ирими чикими = Фойда шаклидаги соф даромад + Асосий капитал +Узоқ муддатли мажбуриятларнинг ортиши амортизацияси- Соф айоланма капиталнинг ўсиши

Агар даромадлар ҳажми йилдан йилга ўзгариб турса ушбу ҳоллатда дисконтлаш усулидан фойдаланилади.Ушбу мақсадда қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$КП= ЖП \times (1+$$

$$C)t$$

Бунда: КП – келгуси пул маблағлари сўммаси(келгуси қиймат); ЖП- дисконтлаштирилгандан кейинги жорий пул маблағлари сўммаси (жорий қиймат); С- Дисконт ставкаси, ёки фойда нормаси, %;

t – Йилла сони.

Пул маблағларининг келгусидаги соф қиймати қуйидагича аниқланади.

$$КСП = ЖП- X$$

5.12-Жадвал.

Пул маблағлари оқимини меёрлаштириш тартиблари

Харажатларни мақбуллаштириш	Захиралар ва ҳисоб-китоблар бошқарувни оптималлаштири		
1)Амортизацини коррективкалаш	Харажатларни коррективкалаш	1)Айланма маблағларни коррективкалаш	Мажбуриятларни коррективкалаш
2)Активларни саклаш ва ишлатиш			

харажатларининг ўзгариши		2)Фойдани корректировка ка ш	
3)Инвестицияларни корректировкалаш			

Пул маблағларини кутилиши оптималлаштириш усуллари: нормаллаштириш усули; ҳаёт даврийлиги усули; ўртача миқдор усули; экстраполяция усули; энг юқори натижавийлик усули; юк максималлаги усули; молиявий кўрсаткичларни оптималлаштириш усули; динмаик таҳлил модели.

Пул оқимини прогнозлашда қуйидаги усуллардан фойдаланилади: нормалаш усули; ўртача миқдор усули; ҳаёт цикли усули; экстраполяция усули; энг юқори натижа усули; юкни максималлаштириш усули; молиявий кўрсаткичларни оптималлаштириш усули; пул оқимларини оптималлаштириш усули; динамик таҳлил усули.

5.13-Жадвал

Пул оқимини прогнозлаш усуллари ва уларнинг таснифий жиҳатлари

Прогнозлаш усуллари	Баҳоланаётган корхона хусусиятлари
Нормалаш усули	Активларнинг ортиқчалиги мавжуд ҳолларда
Ўртача миқдор усули	Ривожланиш ўрта муддатли циклларга боғлиқ бўлганда
Ҳайтийлик цикли концепцияси	Корхона ҳаёт цикли маҳсулот ҳаёт циклига тўғри келганда
Экстраполяция усули	Яхши даромад тарихига эга бўлганда
Энг юқори натижа усули	Маҳсулотлар учун ижобий бозор истикболлари мавжуд бўлганда
Юкни максималлаштириш усули	Узлуксиз ишлаб чиқариш талаблар юқори бўлганда
Молиявий коэффициентларни оптималлаштириш усули	Пул оқимларини ошириш имкониятлари молиявий ҳолат билан бевосита боғлиқ бўлганда
Пул оқимини оптималлаштириш усули	Маҳсулотлар учун бозор истикболлари яхши бўлганда
Динамик таҳлил модели	Узоқ йиллик фойдали фаолият тарихига эга бўлганда

Пул оқимларини таҳлил қилиш ва прогнозлашда энг муҳим масала бу унинг ахборот таъминоти масаласидир. Асосий ахборот манбаси бу пул оқими тўғрисидаги ҳисобот ҳисобланади. Бироқ, бу манба пулнинг келажакдаги қийматини аниқлашда етарли эмас. Таҳлил қилиш ва прогнозлашда шунингдек, молиявий ҳисоботнинг барча шакллари, уларга берилган изоҳлар, мўлжаллар, тушунтиришлардан, шунингдек қўшимча маълумотлардан ҳам кенг фойдаланилади.

Пул оқимини прогнозлаш ўз ичига пул оқими билан боғлиқ бўлган барча жараёнларни қамраб олади. Бироқ, унинг ўта аниқлигини таъминлаш жуда қийин. Бу аниқликка рискларни тўғри баҳолаш орқалигина эришиш мумкин бўлади.

Прогноз натижаси пул маблағларининг ортиқчалиги ёки камомадини олдиндан айтиб бериш ва зарур ҳолларда корхона молиявий имкониятларини аниқлаш имконини беради.

Пул оқимлари таҳлили ва уларни мақсадли бошқариш юзасидан илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Кўп ҳолларда пул маблағларига фойда келтирмайдиган активлар сифатида қарашади. Уларнинг асосий зарурлиги корхона учун товар-моддий қийматликларни, асосий воситаларни сотиб олишга, ходимларга иш ҳақи тўлашга, кредитларни ва мажбуриятларни қоплаш учун йўналтирилиши билан изоҳланади. Лекин асосий, инвестицион ва молиявий фаолиятдан пул маблағлари, уларнинг эквивалентлари тез ликвид активлар сифатида корхона молиявий ҳолатига баҳо беришда муҳим омил сифатида қаралади. Шу сабабли, уларнинг домо етарли миқдорда бўлиши узлуксиз фаолиятни таъминлашда, тўловга қобилликни доимий таъминотини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Бу борада пул маблағларини ҳаракатини мақсадли бошқариш юзасидан молиячилар учта муҳим жиҳатга аҳамият қаратмоқлари лозим⁶²:

1. Пул маблағлари тушумини (амалга ошиш вақтини тезлаштириш) ошириш;

62 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 62, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

2. Жорий мажбуриятлар бўйича тўловларни амалга ошириш учун кетадиган вақтни қисқартириш;

3. Пул маблағлари қайтимини максимал даражага етказиш чоратadbирларини кўриш талаб этилади.

Молиячилар эътиборидаги энг муҳим муаммолардан бири бу пул маблағларини минимал даражасини доимо ушлаб туришдир. Бу норма корхонанинг: қарши томон олдидаги турли мажбуриятларини ўз вақтида қоплашга; унинг кредитга кодирлигини домий таъминлашга; тижорат фаолиятида олдиндан режалаштириш имкони бўлмаган турли харажатларни қоплашга имкон беради.

Мазкур муаммонинг ечимида пул маблағларининг мутлак ортиқчалигига ҳам ёки етишмовчилигига ҳам меъёрдан ташқари оғишларга йўл қўйиш бошқарув самарадорлигига тасир этади. Молиячилар албатта пулнинг нақдлигини таъминлашда унинг кассадаги айланишлари билан банкдаги ҳисоб-китоб счетидаги айланишларига муҳим урғу беришлари лозим. Нақд пулларнинг кассада белгиланган муддатдан ортиқча ушлаб туришга йўл қўймаслик, касса лимитига доимий амал этиш, ҳисоб-китоб, валюта счетидаги маблағларнинг (инкассага тушиш, ўтказмаларнинг тўхтатиб қўйилиши, музлатиш ҳолатларига тушиб қолмаслик, бир неча ҳисоб-рақамларини очиш ва уларнинг пул маблағларини тўғри бошқаришга қийинчиликлар туғдириши ва ҳ.к. каби) ҳолатларига йўл қўймасликлари лозим.

Мажбуриятлар юзасидан тўловларни амалга ошириш муддатининг кечиктирилиши маълум манода корхонада пул маблағларини ушлаб туришга ва уни ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга имкон беради, лекин бу билан тўловларнинг катта миқдорда тўпланиши ва муддатларининг кечиктирилиши оқибатида ҳамкорликдаги турли низоларнинг юзага келишига, шартнома мажбуриятларининг кескин бузилиши орқали устамалар, жаримлар қўлланишига сабаб бўлади.

Пул маблағларини тўғри бошқаришнинг оптимал ечимига пул оқими тўғрисидаги ҳисоботини тузиш муддатини кутиб ўтириш ва унинг копмплекс таҳлилини амалга ошириш орқали эжришиб бўлмайди. Шу сабабли пул оқимини (кирими ва чиқимини) кунлик, декадалик ва ойлик даврийликда доимий кузатиб туриш ва унинг тезкор таҳлилини йўлга қўйиш лозим.

Пул маблағларини бошқаришда уларнинг айланиш даврига муҳим эътибор бериш лозим. Ушбу кўрсаткич қуйидаги формула асосида топилади.

$ПМ_{\text{ад}} = \text{Пул маблағларининг ўртача қолдиги} * \text{кунлар сони} (30, 60, 90, 180, 360) / \text{Пул маблағлари жами айланмаси}$

Пул маблағлари ва уларни мақсадли бошқаришнинг муаммоли жиҳатлари юзасидан қуйидаги амалий чора-тадбирларни келтириб ўтиш лозим.

Пул оқими, пул оқимлари, пул маблағлари оқими, пул маблағлари ҳаракати, ликвид маблағлар ҳаракати деб номлашларни бир хиллаштириш лозим.

Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуни, БХМС, МҲХС, турли дарслик ва ўқув қўлланмаларда пул оқими таҳлилининг муҳим ахборот манбаси бўлган ҳисобот шакли пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот, пул оқими тўғрисидаги ҳисобот, пул маблағлари оқими тўғрисидаги ҳисобот, нақдлик тўғрисидаги ҳисобот каби номланишлари ҳам турли чалкашликларга олиб келмоқда.

2. Пул оқимини бошқаришни оптималлаштириш менежерларни олдидаги энг муҳим ва қийин масала ҳисобланади. Пул оқимини бошқаришни оптималлаштиришнинг асосий объектлари сифатида қуйидагиларни тартиб ўтиш зарур: ижобий пул оқими; салбий пул оқими; пул маблағлари қолдиги; соф пул оқими.

Пул оқимларини бошқаришни оптималлаштиришнинг муҳим йўналишлари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтишни лозим деб ўйлаймиз: пул оқимини баланслигини таъминлаш; пул оқимларини шаклланишининг вақт бўйича синхронлигини таъминлаш; корхонанинг соф пул оқимини ўсишини таъминлаш.

Оптималлатиришнинг таъминлашнинг муҳим бирлиги сифатида пул оқимини вақт бўйича ўзгаришига таъсир этувчи омилларни ўрганиш талаб этилади. Мазкур омилларни иккита гуруҳга ажратиш лозим. Яъни ички омиллар ва ташқи омиллар.

Пул оқимини оптималлаштиришнинг ички омилларига: корхонанинг ҳаёт циклининг давомийлиги; операцион циклининг давомийлиги; ишлаб чиқариш ва сотишнинг мавсумга боғлиқлиги; инвестицион дастурларнинг кечиктирилмаслиги; корхона амортизация сиёсати; мулк эгалари ва менежерларнинг молиявий менталитети каби омиллар киради.

Ташқи омилларга: товарларнинг бозор конъюктураси; фонд бозори конъюктураси; корхонанинг солиққа тортилиши; мол етказиб

берувчилар ва харидорларни кредитлаш амалиёти; хўжалик субъектларининг ҳисоб-китоб шаклларининг тизими; молиявий кредитлашнинг мавжудлиги; мақсадли молиялаштириш имкониятлари омиллари киради.

Пул маблағларини жалб этишни тезлаштириш юзасидан қисқа муддатда қуйидагилар амалга оширилиши лозим: харидорларга жунатилган маҳсулот (иш, хизмат)лар юзасидан нақд маблағларга чегирма ҳажмини ошириш; бозорда юқори талабга эга бўлган маҳсулот (иш, хизмат)лар юзасидан олдиндан тўлиқ ва қисман тўловларни амалга ошириш таъминлаш; харидорларга кредитга сотиладиган товарларнинг муддатини камайтириш; муддати ўтган дебиторлик мажбуриятларини ундириш муддатини тезлаштириш; дебиторлик мажбуриятларини қайта молиялашни замонавий шаклларида фойдаланиш (вексел, факторинг, форфейтинг каби); тўлов ҳужжатларини инкасса қилиш оборотини кучайтириш (йўлда юриши, тўловга олиниши вақтини тезлаштириш).

Пул маблағларини жалб этишни тезлаштириш юзасидан узок муддатда қуйидагилар амалга оширилади: стратегик инвесторларни жалб этиш орқали хусусий капитал миқдорини ошириш; акцияларнинг қўшимча эмиссияси; узок муддатли молиявий кредитларни жалб этиш; инвестицион инструментларнинг бир қисмини (ёки тўлиқ) сотиш; ишлатилмаётган асосий воситаларни сотиш ёки ижарага бериш.

3. Пул оқими таҳлилини таҳлил этишда уларнинг кадрлигини ўрганиш масаласи энг муҳим муаммоларда бири ҳисобланади. Бу жарён кўпроқ инфляция даражаси билан боғланади. Бу борада расмий эълон қилинадиган инфляция кўрсаткичлари асос қилиб олинмоғи лозим.

Инфляция кўрсаткичларини ўртача даражаси пулнинг ҳозирги ва келажакдаги қийматини баҳолашда энг муаммоли ва мунозорали масала ҳисобланади.

Расмий эълон қилинган инфляция даражасида пулнинг харид қувватини бўйича афсуски аниқ методик ёндашув йўқ.

4. Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботни тузиш ва таҳлил этишда тўғри ва эгри услубдан фойдаланиш амалиёти юзасидан шарҳланган тартибларнинг берилмаганлиги, уларни тўғри ва эгри услубда тузиш амалиётининг танлаши каби муаммоларнинг мавжудлиги ҳам пул маблағларини оптимал бошқарувини йўлга қўйишнинг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли, пул оқимларини тўғри

ва эгри усулубда таҳлил этишнинг тармоқ, бўгин, фаолият турлари бўйича тавсиявий характердаги муваққат тартибларини белгилаш, уларни таҳлил этишни амалий мисолларда кўрсатиб берувчи махсус методик тавсияларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш тартибларини белгилаш лозим.

5. Валюта маблағларини кирими ва чиқимини таҳлил этишнинг амалдаги тартибларини такомиллаштириш масаласи ҳам мавзу доирасидаги муаммолардан биттасидир. Негаки кейинги йилларда валюта соҳасидаги амалга оширилаётган ислохотлари бу борада ҳам аниқ, таҳлилий хулосаларга келишда ретроспектив ва перспектив таҳлил усулларида кенг фойланишни, ушбу таҳлил турларини такомиллаштириш вазифаларини олдимизга қуймоқда. Валюта маблағларини Марказий банк томонидан белгиланадиган ягона расмий курс асосида баҳолашга ўтиш соҳада албатта қатор муаммоларни ҳал қилиб беради. Бу борада тадбиркорлик субъектлари ўртасида доимо икки хил ҳисоб таомилига амал қилиб келинганлиги, ҳисоб китобларни ҳам норасмий молиявий институтлар қаторига кириб улгурган қора бозор қондалари, тартибларидан холи бўлган ҳисоб-китоб усулларига амал этиб келинганлигини асло унутмаслик лозим.

6. Пул оқимини оператив, жорий ва истиқболли кўрсаткичларини баҳолашда албатта дастурий таъминотларнинг ишлаб чиқиш ҳам аналитик жараёнлар самарадорлигини оширишда муҳим йўналиш ҳисобланади. Бу бўйича алоҳида дастурий таъминотларнинг йўқлиги ёки пул оқимларини таҳлил этишнинг кўпроқ стейкхолдерларнинг ўзи учун аҳамиятли бўлган қисқа мазмунли дастурларидан фойдаланилаётганлиги соҳадаги рақамли иқтисодиётнинг бугунги кун талабаларига тўла мос тушмайди.

7. Пул оқимини ҳисоботлашда уларни халқаро стандартлар асосида такомиллаштиришга муҳим аҳамият қаратиш зарур. Бу борада муҳим ҳаракатлар бошлангани билан билан бир қаторда албатта ўзига хос қийинчиликларга дуч келинмоқда.

8. Пул оқими, валюта маблағлари ҳаракатини омилли таҳлиliga анъанавий таҳлилда жуда кам эътибор берилганлиги, омилли таҳлил этиш методикаси яратилмаганлиги аналитик хизматлар сифатига сезиларли таъсир этмоқда.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Пул маблағлари.

Пул эквивалентлари.
Пул маблағлари ва пул эквивалентларини жалб этиш қобилияти.
Пул маблағларини таҳлил этишнинг зарурий жиҳатлари ва ўзига хос хусусиятлари.
Пул оқими:
пул маблағлари кирими;
пул маблағлари чиқими;
пул маблағлари қолдиғи.
Соф пул оқими:
операцион фаолиятдан;
инвестицион фаолиятдан;
молиявий фаолиятдан;
жами хўжалик фаолиятдан.
Пул оқимлари тўғри ва эгри усулдаги таҳлили.
Пул оқимлари ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар ва уларни таҳлили.
Бўлажак пул оқимларини башоратлаш.
Валюта оқими.
Валюта маблағлари таҳлили.
Валюта маблағлари қолдиғи.
Пул маблағларининг жорий қиймати.
Пул маблағларининг келгусидаги қиймати.
Пул маблағларининг айланиш даври ва коэффиценти.
Пул маблағлари оқимига таъсир этувчи бирликлар(омиллар)

6. ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ МАЪЛУМОТЛАРИ АСОСИДА ЎЗ МАБЛАҒЛАРИ МАНБАСИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Тадбиркорлик субъектларининг фаолиятнинг илк қадами, албатта ўз капитали ҳисобига йўлга қўйилади. Лекин, унинг бугунги мазмуни кўпроқ қарз капиталига боғланиб қолмоқда. Мавзунинг тадқиқи этишдан олдин муҳим тушунчалар яъни, хусусий капитал, ўз маблағлари, ўз маблағлари манбалари тушунчаларига қисқача изоҳ бериб ўтишни лозим деб топдик. Капитал тушунчаси- ўз эгасига даромад келтирувчи маблағ сифатида қаралади. Хусусий капитал деганда- ушбу маблағларнинг фақат ўзигагина тегишли бўлган қисми назарда тутилади. Яунки капиталнинг яна битта тури мавжудки бу- мажбурият сифатидаги қарз капитали ҳисобланади.

Хусусий капитал ва ўз маблағлари, ўз маблағлари манбалари бир хил маънода ишлатилади ва уларнинг фарқли жиҳатлари мулкчилик шаклига нисбатангина тўғри бўлади.

Халқаро манбаларда қайд этилишича хусусий капитал бу - маблағларнинг қорхонанинг ўзи эгаллик қила оладиган қисмидир. Яъни, хусусий капитал-унинг ўзигагина тегишли бўлган мулк ҳуқуқини белгилайди⁶³.

Хусусий капиталнинг дастлабки қисми (устав капитали) қорхона ташкил топишида шаклланади. Унинг ҳажми ва шакли ҳуқуқий нормалардан келиб чиққан ҳолда ташкил этилади. Хусусий капиталнинг қолган бирликлари фаолият давомида шаклланади.

Хусусий капитал тўғрисидаги умумлашган маълумотларни молиявий ҳисоботнинг 1-шакли «Бухгалтерия баланси» маълумотларидан олиш мумкин. Унинг даврий ўзгариши ва қўшимча манбалари юзасидан, ахборот берувчи «Хусусий капитал» тўғрисидаги алоҳида ҳисобот шакли тузилади.

63 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 63, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботнинг таркибий бирликларига қуйидагилар киритилади: устав капитали (фонди); қўшилган капитал; резерв капитали; сотиб олинган хусусий акциялар; тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар); мақсадли тушумлар; келгуси давр харажатлари ва тўловлари захираси;

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот қуйидагилар ҳақида фойдали ахборотлар беради:

- инвесторлар учун тегишли бўлган корхона қийматини белгилайди;

- корхона ёпилган (ликвидация қилинган) тақдирда унинг эгалари даво қилувчи соф активлар қийматини белгилайди;

- хусусий капиталнинг баланс қиймати жамият аъзолари (таъсисчилари)нинг корхона қийматидаги ўз улушини аниқлаш имконини беради;

- хусусий капитал кредиторлар қизиқишлари кафолати ва таҳликасини баҳолаш имконини беради;

- хусусий капитал ўзгариши тўғрисидаги ахборотлар корхона бошқарувчиларини оператив ва стратегик бошқарув қарорларини тайёрлаш юзасидан таҳлилий хулосаларни тайёрлаш учун аҳамиятлидир.

Хусусий капиталнинг инглиз тилида қуйидаги тушунчалари кузатилади ва уларнинг барчаси бир мазмунда ишлатилади: equity, equity capital, own capital, owned capital, owner's equity, capital, capital stock, equity finance, net assets, net worth, residual equity, shareholder's equity, shareholders' funds, stockholders' equity, shareholders' interest.

Хусусий капитал таҳлилининг асосий вазифалари қаторига қуйидагилар киритилади:

- хусусий капитал таркиби ва динамик ўзгаришларини баҳолаш;

- хусусий капиталнинг активларни молиялаштиришдаги ҳолати ва унинг молиявий барқарорликка таъсирини баҳолаш;

- соф активлар ва уларнинг ўзгаришини баҳолаш;

- хусусий капитал билан боғлиқ молиявий коэффицентларни таҳлил этиш;

- хусусий маблағларнинг капиталлашув даражасини баҳолаш;

- молиявий левереж ва хусусий капитал самарадорлигини таҳлил этиш;

Хусусий капитал ҳисоби, таҳлили ва аудити, унинг назарий, методологик ва амалий муаммолари олимлар томонидан доимо долзарб тадқиқот объекти бўлиб келган. Жумладан, хорижий

олимларидан: В.П. Астахов, А.С. Бакаев, М.И. Баканов, И.А. Бланк, Ю.А. Бабаев, П.С. Безруких, Р. Бенке, И. Бетге, Л.А. Бернштейн, Л.Т. Гиляровский, Т.И. Григорьев, Б.И. Герасимов, И.А. Жулега, Е.М. Евстафьев, С.А. Ершова, Кузнецова Н.В., Н.С. Лунский, Э.А. Маркарьян, Г.П. Герасименко, С.Э. Маркарьян, М. Миллер, Ф. Модильяне, В.Д. Новодворский, В.Ф. Палий, В.В. Палий, Дж. Рис, А.П. Рудановский, Г.В. Савицкий, В.П. Суйц, В.И. Ткач, А.Н. Хорин, Р. Холт, А.Д. Шеремет, Р. Энтони ва бошқалар, узбек олимларидан: А.Ибрагимов, М.Рахимов, Н.Ф.ишонкулов, М.Қ. Пардаев., З.А.Сагдуллаева, Т.Ш. Шоғиясов., Б.А. Хасанов, У.К. Якубов ва бошқалар илмий тадқиқотлар олиб боришган.

Жумладан Т.И. Григорьев томонидан мавзу доирасида қуйидаги ўрганиладиган қаторлар таркибланади: корхона пассивлари таркибининг таҳлили; корхона пассивларининг вертикал таҳлили; ўз ва қарз маблағлари нисбатининг таҳлили; нисбий кўрсаткичлар таҳлили; коэффициентлар динамикасининг таҳлили, уларнинг норматив кўрсаткичларга нисбатан ўзгаришини баҳолаш.

Л.Т. Гиляровский томонидан мавзу доирасида: таҳлил мақсади ва вазифалари; баланс ҳисоботининг тузилиши; аналитик жараёнга бухгалтерия ҳисоботини тақдим этиш; ҳисоботнинг таркибий ва динамик таҳлили; коэффициентли ва омилли таҳлил; ҳисоботга аналитик ёзув бериш қаторлари таркибланади.

А.Д. Шеремет томонидан мавзу доирасида: мақсад ва вазифани қуйилиши; горизонтал таҳлил; вертикал таҳлил; молиявий коэффициентлар таҳлили; омилли таҳлил; трендли таҳлили доирасида тадқиқотлар олиб борилади.

Е.М. Евстафьев томонидан: хусусий капитал таҳлили мақсади, вазифалари ва тамойиллари; таҳлил объектларининг танланиши; таҳлил турлари, усуллари ва методикаси; таҳлилни ахборот таъминотини шакллантириш; аналитик кўрсаткичлар ва бошқарув қарорларини қабул қилиш тадқиқ этилади.

Б.И. Герасимов хусусий капитал таҳлилида: таҳлил вазифаларини аниқлаш; корхонанинг бозордаги урни; капитал ҳажмига таъсир этувчи омиллар; мутлақ ва нисбий коэффициентларни аниқлаш; корхона фаолият самарадорлигини баҳолаш; ўз маблағлари билан таъминланганлик даражасини баҳолашни қараб чиқади

И.А. Жулега капитал таҳлилида: капитал таҳлили методикаси; таҳлилнинг ахборот таъминоти; омилларни таркиблаш ва аниқлаш; аналитик кўрсаткичларни ҳисоб-китоби; корхона фаолият

самарадорлигини таҳлили капитал таҳлили натижаларини умумлаштириш, хулоса ва таклифларни тайёрлашни кўриб чиқади.

Э.А.Маркарьян, Г.П.Герасименко, С.Э.Маркарьянлар томонидан капитал таҳлили бўйича ўрганиладиган саволлар қаторига: хусусий капитал ҳисоб китоби бўйича усуллар танлови; хусусий капитални йиллар бўйича динамик таҳлили; унинг ўзгаришини сабаблари ва тавсифи; аналитик ишлар юзасидан ахборотларни тайёрлаш; мутлак кўрсаткичлар ҳисоб-китоби; олинган натижаларни таҳлили ва уларни умумлаштириш; бошқарув қарорларини тайёрлашни киритилади.

Н.В. Кузнецова мавзу доирасида: хусусий капитал таҳлили объекти, мақсади ва вазифалари; аналитик ва синтетик кўрсаткичларни тизимини тузиб чиқиш; таҳлил учун зарур бўлган ахборотларни тайёрлаш; хусусий капиталнинг қиёсий таҳлили; омилли таҳлил; хусусий капитал иш самарадорлигини таҳлили; қуриб чиқилган объект бўйича таҳлил манбаларидан бошқарувда фойдаланишни назарда тутати.

С.А. Ершова томонидан: таҳлил мақсади ва вазифалари; таҳлил натижаларидан фойдаланувчиларни аниқлаштириш; кўрсаткичларни танлаш, уларни баҳолаш усуллари ва; омиллар таъсирини аниқлаш ва баҳолаш; таъсир этувчи омилларни танлаш; ижобий ва салбий жиҳатлар юзасидан муҳим дастурлар режасини тузиб чиқиш; бошқарув қарорларини қабул қилиш юзасидан маълумотларни тақдим этиш таркибланади.

Г.В. Савицкий томонидан: мақсад ва вазифаларни аниқлаб олиш; давр оралиғида хусусий капиталнинг таркиби, нақдлиги, ва ўзгаришини баҳолаш; капиталдан интенсив ва самарали фойдаланишни таҳлил этиш ,баҳолаш методикасини тузиб чиқиш; капитал рентабеллиги ва унинг омилли таҳлили; хусусий капиталнинг даромадлигини таҳлили; таҳлил натижаларини тайёрлаш ва умумлаштириш; капитал ҳажмини ўстириш юзасидан бошқарув қарорларини тайёрлашни назарда тутилади.

Мавзу доирасидаги амалиётдаги муаммолар:

Хусусий капитал таҳлили ва унинг назарий, методологик ва амалий жиҳатлари юзасидан қуйидаги муаммоли жиҳатларни таркиблаш мумкин.

1. Хорижий ва маҳаллий манбаларда “хусусий маблағлар”, “хусусий капитал”, “соф капитал”, “ўз маблағлари манбаси” каби тушунчалар жуда кўп кузатилади. Аслида ушбу тушунчалар синоним сўзлар ҳисобланади. Норматив ҳужжатларда улар хусусий капитал

(“Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун, Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларида), ўз маблағлари манбаси (молиявий ҳисоботларни шакллари ва уларни тулдириш бўйича қойидаларни тасдиқлаш тўғрисида”ги Молия вазирлиги буйруғида) деб юритилади.

Капитал тушунчасининг манбаларда 29 та синоми келтирилади. Капитал тушунчаси немис тилидаги “Kapital” ва лотин тилидаги “Capitalis” сўзидан олинган бўлиб асосий, бош деган маънони англатади. Капитал иқтисодий категория сифатида аслида даромад келтирувчи манба маносида ишлатилади. Базан, капитал тушунчаси корхона даражасида барча моддий ва молиявий активларга нисбатан ҳам ишлатилади. Шу сабабли, асосий ва айланма капитал тушунчалари таркибланган.

Капитал тушунчасининг активларга нисбатан ишлатилиши молиявий ҳисоботлар шакллари элментлари, моддаларига (қаторларига) нисбатан ҳам турлича тавсифларга эга. Масалан, асосий капитал - “узок муддатли активлар”, айланма капитал - “жорий активлар”, хусусий капитал – “ўз маблағлари манбаси”, мажбуриятлар - “қарз капитали”.

Активларни моддий активлар сифатида таркиблаш уларнинг баланс бўлимларини ажратишда асос сифатида олинмаган. Шунингдек моддий активлар қаторида албатта интеллектуал активлар ва бошқа моддий бўлмаган активлар ҳам таркибланган. Шу сабабли, активларни асосий ва айланма активларга таркибланиши ҳисоб объекти бўла олмайди.

Хуссий капитал билан ўз маблағлари манбаси мазмун жиҳатдан битта жиҳатни акс эттиради. Фақат қайта ҳисоблашларга йўл қуймаслик мақсадида алоҳида, алоҳида ҳисобга олинади.

3. Хусусий капитал хўжалик юритувчи субъектларнинг активларидан мажбуриятларини чегириш аоссида аниқланади ва уларга нисбатан аниқ нормаларнинг белгиланиши ҳам бир қатор муаммоли жиҳатларга эга. Одатда хусусий маблағларнинг барча маблағлардаги салмоғи 50 фоиздан ортиқни ташкил этиши молиявий мустақилликни таъминловчи омил сифатида қаралади, лекин амалда хўжалик юритувчи субъектларда қарз капиталига боғланганлик даражасида доимо устунлик кузатилади. Яъни, мустақилликни хусусий капиталнинг жами капитал таркибидаги салмоғига қараб белгилаш мазмун жиҳатдан тўғри бироқ, бизнес субъектлари

фаолиятида қарз капиталига боғланганлик даражаси жуда юқорилигича қолмоқда.

4. Қарз капитали ва хусусий капитал билан боғлиқ бўлган молиявий коэффицентларнинг бир тизимга солинмаганлиги, бир хилдаги кўрсаткичларнинг турлича номланиши, баланс моддаларига нисбатан уларни куллашдаги камчиликлар ҳам аналитик ишлар сифатига ва мазмунига сезиларли таъсир қилмоқда.

5. Хусусий капитал таркиби тўғрисидаги ҳисобот энг содда ва кам манбали ҳисобот шакли ҳисобланади. Унинг, асосий жиҳатни бошқа бошқа томонларини акс эттириши амалдаги шакли ва мазмунига тўла мос тушмайди. Молиявий ҳисоботнинг 1-шакли “Бухгалтерия баланси”да хусусий капиталнинг барча таркибий элементлари давр боши ва охирига акс эттирилади. Худди шу жиҳат хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботда ҳам уларнинг ўзгариш қаторлари (кўпайиш, камайиш) бўйича акс эттирилди. Яъни, устав капиталининг жорий даврдаги ўзгариши, шунингдек қўшилган, резерв капитали ва соф фойданинг ўзгариши каби.

6. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот маълумотлари асосида ўрганиладиган жиҳатлар бошқа молиявий ҳисобот шакллари асосида ўрганиладиган мавзулар доирасида ҳам таркибланади. Масалан хусусий капиталнинг горизонтал ва вертикал таҳлили, тренд таҳлили, коэффицент таҳлили баланс таҳлилида, хусусий капитал даромадлиги, рентабеллиги молиявий натижалар таҳлилида ва ҳ.к.

7. Хусусий капитал таркибдаги тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар), резерв капитали, қўшилган капитал, устав капитали молиявий ҳисоботда фақат тарихийлик қиймати бўйича акс эттирилади. Бу ҳолат қисқа даврийликдаги жорий ўзгаришларни аниқ баҳолаш имконини бермайди.

8. Хусусий капитал таҳлилидаги энг муҳим муаммолардан бири уларнинг даромадлигини баҳолаш юзасидан ягона методиканинг ишлаб чиқилмаганлигидир. Бу борада амалда, хорижий методикадан фойдаланилади. Лекин ушбу методологик асос ҳам уларни жараёнли, натижавий кўрсаткичларда аниқ баҳолаш ва башшоратлаш имконини бермайди. Ушбу модел америкалик олим У. Шарп томонидан тавсия этилган.

CAPM-(Capital Asset Pricing Model)- модели бўйича капитал даромадлиги қуйидаги боғланиш асосида аниқланади.

$$R=R_j+B(R_m-R_j)$$

Бунда: R –Инвесторлар томонидан кутилатган хусусий капитал даромадлиги (owner's equity return);

R_j -даромадликнинг рисксиз даражаси (risk-free rate of return);

B -тизимий рискликни характерловчи коэффициент;

R_m -бозор индексининг кутилган даромадлиги (expected market return).

Хусусий капитал таркиби, тузилиши ва динамикаси таҳлили

Хусусий капиталнинг таркибий қисмларига: устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитали, тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) киритилади. Бу билан ўз маблағлари манбаси хусусий капиталдан фарқ этувчи бирликти деган савол туғилади. Барча манбаларда хусусий капитал таркибига юқоридаги 4 та таркиб киритилади. Устав капитали корхона ташкил топган пайтдаги хиссали қийматни акс эттирса, қолган қаторлар корхонанинг узлуксиз фаолияти давомида эришиладиган манбалар ҳисобланади.

МҲҲСларида хусусий капиталга бағишланган алоҳида стандарт тузиб чиқилмаган. Хусусий капиталнинг муҳим жиҳатларини акс эттирувчи тартиблар МҲҲС (IAS) 1 «Молиявий ҳисоботни тақдим этиш», МҲҲС (IAS) 8 «Ҳисоб сиёсати» МҲҲС (IAS) 12 «Фойдадан солиқ», МҲҲС (IAS) 32 «Молиявий инструментлар», МСФО (IAS) 33 «Битта акцияга тўғри келадиган фойда», МҲҲС (IAS) 37 «Захиралар, шартли мажбуриятлар ва шартли активлар» стандартларида келтирилган.

Молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш тартиблари (Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements)да капиталга соф активлар ҳажми (активлардан жами мажбуриятларни чегириш орқали аниқланадиган) сифатида қаралади⁶⁴.

64 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by 64, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. - 388 с., Бернштейн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 с.

Капитал фақат ўтган жараёнларнинг натижасигина эмас балки корхонанининг жорий даврдаги кийматини ҳам характерлайди. Худди шу ҳолат корхона кийматини жорий даражасини аниқлаш юзасидан баланс моддаларини одилона баҳолаш заруриятини юзага чиқаради.

Ғарб давлатларининг бухгалтерия балансида капитал учта таркибдан иборат ҳолатда акс эттирилади: акционерлар томонидан шакллантирилган капитал, тақсимланмаган фойда ва захиралар шаклида.

Акционерлар томонидан шакллантирилган капитал таркибига устав капитали ва қўшилган капитал киради.

Тақсимланмаган фойда ва захиралар корхонанинг фаолияти давомида эришиладиган натижалар ҳисобланади.

6.1-жадвал

Хусусий капиталнинг таркибий элементлари

Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари бўйича	Бухгалтерия ҳисобининг Россия стандартлари бўйича	Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича
Устав капитали	Устав капитали	Устав капитали
Қўшилган капитал	Қўшилган капитал	Қўшилган капитал
Резерв капитали	Резерв капитали	Резерв капитали
Сотиб олинган хусусий акциялар	Тақсимланмаган фойда	Тақсимланмаган фойда
Тақсимланмаган фойда	Келгуси давр даромадлари	
Мақсадли тушумлар	Бошқа захиралар	
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар	Мақсадли тушумлар	

МХХС бўйича қўшилган капитал қаторига қуйидагилар киритилади⁶⁵:

1. Акциянинг номинал кийматидан оширилган қисмидан шаклланувчи қўшилган капитал ёки эмиссион капитал.

65 МХХС (IAS)- 1 «Молиявий ҳисоботни тақдим этиш», МХХС (IAS) 8 «Ҳисоб сиёсати» МХХС (IAS)- 12 «Фойдадан солиқ», МХХС (IAS) 32 «Молиявий инструментлар», МСФО (IAS)- 33 «Битта акцияга тугри келадиган фойда», МХХС (IAS)- 37 «Захиралар, шартли мажбуриятлар ва шартли актлар»

2.Қайта баҳолашдан қўшилган капитал

3.Курс ўзгаришларидан қўшилган капитал

МҲХС бўйича резерв капитал таркибида қуйидаги моддалар акс этади: захиралар; соф фойдадан резервга ажратмаларнинг жамғарилган қисми; капитални ошириш юзасидан захирани коррективкалаш; соф захиралар; харажатлар юзасидан захиралар; баҳолаш юзасидан захиралар.

Хусусий капитал таркибига кирувчи бирлик турли давлатларда турлича фарқ қилади.

АҚШда хусусий капитал иккита таркибий қисмдан иборат деб қаралади: авансланган капитал; ишчи капитал(жамғарилган фойда).

Белгияда хусусий капитал таркибига:акционерлик апитали; акциялар бўйича мукофотлар, қайта баҳолаш бўйича захиралар;фойдадан ҳисобланган захиралар; кечиктирилган солиқлар бўйича захиралар;даво ва зарарлар бўйича захиралар; бошқа захиралар; тақсимланмаган фойда(қопланмаган зарар); инвестиция дотацияларидан иборат

Францияда хусусий капитал таркиби ; акциянерлик апитали, эмиссион; тақсимланмаган фойда;захиралар;давр бўйича фойда ва зараралардан иборат

Буюк Британияда хусусий капитал таркибига: акционерлик капитали; қўшилган капитал; тақсимланмаган фойда;қайта баҳолашдан захиралар ва бошқа захиралардан иборат

Германияда хусусий капитал: устав капитали; захира капитали; конунчиликда белгиланган захиралар; улушли қатнашиш захиралари;уставда белгиланган захиралар; бошқа захиралар; кейинги ҳисобот йилига ўтказилган фойда(зарарлар); йиллик ортиқчалик(зарар)дан иборат

Австрияда хусусий капитал таркибига: акциянерлик капитали; резерв капиталисолиққа тортилмайдиган захиралармажбуриятлар ва харажатлар захираси; бошқа захиралар ва фойда қиради.

Полшада хусусий капитал таркиби: устав капитали; қўшилган капитал; активларни қайта баҳолашдан захиралар; бошқа захира капиталлари; тақсимланмаган фойда; жорий йилнинг соф фойдаси ёки зарари;

Греция хусусий капитал таркибига: акциядорлик капитали; эмиссион даромадлар; қайта баҳолаш фарқлари; доимий активларга грантлар; капитал захиралар қиради.

Эстонияда хусусий капитал таркиби акциядорлик(пай) капиталининг наминал қиймати; ҳада қилинган капитал; захиралар; фойданинг жорий йилда тақсимланмаган қисми; жорий йил фойда(зарари)хусусий акциялар қийматидан иборат.

Чехияда хусусий капитал таркибига: устав фонди; мажбурий захира фондлари; бўлинмас фонд; ўтган йилларнинг тақсимланмаган фойдаси(қопланмаган зарари); бошқа фондлар киради.

Украинада хусусий капитал таркиби: устав капитали; улушли капитал; қўшилган капитал; захира капитали; тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар); ушлаб қолинган капитал; тўламаган капитал қаторларидан иборат⁶⁶.

Россия давлатида хусусия капитал таркиби: акциянерлик капитали; қўшилган капитал; захира капитали; тақсимланмаган фойда(сотиб олинган хусусий акциялар қимйати чегирилади), оборотдан ташқари активларни қайта баҳолаш натижасидан иборат.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича хусусий капитал қўйилган капитал, тақсимланмаган фойда ва захиралардан иборат бўлади.

6.2-жадвал

Хусусий капитални(ўз маблағлари манбасини) аниқлаш формулалари

$ХК=ИК+ЖК$	Хусусий капитал=Инвестиция капитали (Устав капитали)+Жамғарилган капитал
$ЖК=КК+РК+,-$ $ТФ(КЗ)+ХА+МТ+ҚДХТ$	Жамғарилган капитал (ЖК)= Қўшилган капитал (КК)+Резерв капитали(РК)+(-)Тақсимланмаган фойда(қопланмаган зарар)ТФ(КЗ)+сотиб олинган хусусий акциялар(ХА)+мақсадли тушумлар(МТ)+келгуси давр харажатлари ва тўловлари захираси(ҚДХТ)
$ТФ=СФж+СФо$	Жорий давр соф фойдаси(СФж)+Олдинги йиллар соф фойдаси(СФо)
$КЗ=Кзж+Кзо$	Жорий давр қопланмаган зарари(Кзж)+Олдинги даврлар қопланмаган зарари (Кзо)

⁶⁶ Салтанова А.Г. Зарубежный опыт формирования и использования собственного капитала в сельскохозяйственных организациях. Журнал Аудит и финансовый анализ 6'2013 https://auditfin.com/fin/2013/6/2013_V1_02_13.pdf

Сотиб олинган хусусий акциялари, мақсадли тушумлар, келгуси давр харажатлари ва тўловлари резерви қатори бир таркибнинг бошқа бошқа жиҳатлари ҳисобланади. Масалан сотиб олинган хусусий акциялар номинал қиймат бўйича устав капиталида акс этган қийматни, мақсадли тушумлар- фаолиятни мақсадли молиялаштиришни, келгуси давр харажатлари ва тўловлари захираси – харажатларга киритилиши ва фойдадан ажратмалар ҳисобига ташкил этилиши туфайли якуний тақсимланмаган (қопланмаган зарар) қаторига олиб борилиши билан юқоридаги 4 та таркибнинг алоҳида қаторлари ҳисобланади.

Хусусий капиталнинг таркиби:

- инвестицион капитал (устав капитали);
- жамғарилган капитал (қўшилган капитал, резерв капитали, тақсимланмаган фойда).

Хусусий капитал тузилиши деганда уларнинг нималардан ташкил топиши назарда тутилади⁶⁷. Унинг тузилиши:

- Устав капитали;
- Қўшилган капитал (капиталнинг активларни қайта баҳолаш, эмиссион даромад, текинган олинган қийматликлар ҳисобига шаклланган қисми);
- Резерв капитали (капиталнинг соф фойдадан қилинган ажратмалар ҳисобига шаклланган қисми);
- Тақсимланмаган фойда ((қопланмаган зарар) (капитал таркибида жорий ва олдинги даврлар бўйича соф фойданинг жамғарилган қисми)).

Хусусий капитал динамикаси деганда унинг таркиби ва тузилиши бўйича йиллар кесимида ўзгаришлари назарда тутилади.

6.3-жадвал

Хусусий капитал(ўз маблағлари манбаси)нинг таркибий таҳлили

Хусусий капитал таркиби	Сўммаси		Салмоги		Ўзгариши	
	Давр бошига	Давр озирига	Давр бошига	Давр охирига	Суммада	Фоидада
А	1	2	3	4	5	6

67 МХХС (IAS) 1 «Молиявий ҳисоботни тақдим этиш», МХХС (IAS) 8 «Ҳисоб сиёсати» МХХС (IAS) 12 «Фойдадан солиқ», МХХС (IAS) 32 «Молиявий инструментлар», МСФО (IAS) 33 «Битта акцияга тугри келадиغان фойда», МХХС (IAS) 37 «захиралар, шартли мажбуриятлар ва шартли актлар» стандартларида келтирилган.

Устав капитали	614 384 306	828 202 670	7.9	8.1	213 818 364	0.2
Кўшилган капитал	0	0	0	0	0	0
Резерв капитали	5 737 851 427	8 121 422 920	74.1	80.2	2 383 571 493	6.1
Сотиб олинган хусусий акциялар	0	0	0	0	0	0
Таксимланмаган фойда (копланмаган зарар)	507 693 607	223 400 675	6.5	2.2	-284 292 932	-4.3
Бошқа манбалар	885 865 126	951 206 811	11.4	9.3	65 341 685	2.1
Хусусий капитал жами	7745794466	10124233076	100	100	2 378 438 610	

Корхонада хусусий капитал ҳажми ҳисобот даврининг бошига нисбатан 2 378 438 610 минг сўмга ортган. Шундан: устав капиталининг ўзгариши 213 818 364 минг сўмга, резерв капиталининг ўзгариши 2 383 571 493 минг сўмга, мақсадли утушумлар ҳажми 65 341 685 минг сўмга ортган. Таксимланмаган фойда сўммаси ўтган даврга нисбатан 284 292 932 минг сўмга камайган. Хусусий капитал таркибида асосий улушни резерв капитали ташкил этган. Унинг жами капитал таркибидаги салмоғи давр бошига нисбатан 6.1 фоизга ортган.

Устав капиталининг жами хусусий капитал таркибидаги салмоғи 7.9 фоиздан 8.1 фоизга ортган. Мақсадли тушумлар ва молиялаштиришлар ҳажми ҳисобот даври бошига нисбатан 2.1 фоизга ортган.

-жадвал

Ўз маблағлари манбаси (хусусий капитал)нинг
динамик ўзгаришлари

Хусусий капила ва унинг таркибий қисмлари	Йиллар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Хусусий капитал ҳажми	4734937490	5 640 542 021	6 533 719 906	7 745 794 466	10 124 233 076
Олдинги йилларга					

нисбатан мутлак ўзгариши	x	5 389 295 586	4 483 691 055	3 590 513 170	2 378 438 610
Олдинги йилларга нисбатан ўсиш	x	213	179	154	131

Корхонада хусусий капитал ҳажми қимйат ифодасида ўтган йилларга нисбатан кескин ортган.

Жумладан: 2013 йилга нисбатан 5 389 295 586 минг сўмга ёки 213 фоизга, 2014 йилга нисбатан 4 483 691 055 минг сўмга ёки 179 фоизга, 2015 йилга нисбатан 3 590 513 170 минг сўмга ёки 1.54 фоизга, 2016 йилга нисбатан 2 378 438 610 минг сўмга ёки 1.31 фоизга ортган.

Бироқ, олдинги йилларга нисбатан ўсиш даражалари йилдан йилга тушиб бормокда.

Хўжалик юритувчи субъектнинг ўз маблағлари билан таъминланган узоқ муддатли ва жорий активлари, соф активлар қийматининг таҳлили

Хўжалик юритувчи субъектларининг ўз маблағлари манбаси ва уларнинг активларни молиялаштиришдаги ҳолатини таҳлил этиш молиявий барқарорликни таъминлашнинг зарурий шarti сифатида мутлак ифодаларда кўрсаткичларни даврий ўрганишни талаб этади.

Активларни асосий ва айланма капиталга тартибланиши ва уларнинг молиялаштиришда хусусий ва қарз капиталининг иштирокини баҳолаш таҳлил жараёнида муҳим масала ҳисобланади.

Узоқ муддатли активларни молиялаштиришнинг одатда иккита манбаси келтирилади: ўз маблағлари манбаси; узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар (12 ойдан ортиқ муддатга олинадиган кредитлар ва қарзлар).

Жорий активларни молиялаштириш манбалари: ўз маблағлари манбаси; қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар (12 ой муддатга олинган кредитлар ва қарзлар).

6.4-жадвал

Ўзбекистон темир йўллари АЖ да активларни молиялаштиришнинг амалдаги ҳолати

Активлар	Суммаси	Ўз маблағлари ҳисобига молиялаштириш,	Қарз маблағлари ҳисобига молиялаштириш
----------	---------	---------------------------------------	--

		сўмда (% да)	. сўмда (%да)
Давр бошига			
Узоқ муддатли активлар			
Суммада, минг сўм	10 219 731 945	5 529 497 583	4 690 234 362
Фоизда, %	100	54.0	46.0
Жорий активлар:			
Суммада, минг сўм	2 978 372 713	2 216 296 883	762 075 830
Фоизда, %	100	74.4	25.6
Жами активлар:			
Суммада, минг сўм	13 198 104 658	7 745 794 466	5 452 310 192
Фоизда, %	100	58.6	41.4
Давр охирига			
Узоқ муддатли активлар:			
Суммада, минг сўм	12 593 199 960	280 308 332	12 312 891 628
Фоизда, %	100	2.2	97.8
Жорий активлар:			
Суммада, минг сўм	11 683 693 105	9 843 924 744	1 839 768 361
Фоизда, %	100	84.2	15.8
Жами активлар:			
Суммада, минг сўм	24 276 893 065	10 124 233 076	14 152 659 989
Фоизда, %	100	41.7	58.3

Корхонада давр бошига жами активларни молиялаштириш манбасининг улуши 58.6 фоизни, мажбуриятлар ҳисобига молиялаштириш манбаси 41.4 фоишни ташкил қилган. Жумладан: узоқ муддатли активларни молиялаштиришда ўз маблағлари манбаси 54 фоишни ташкил этган бўлса, мажбуриятлар ҳисобига молиялаштириш салмоғи 46 фоишни ташкил қилган. Жорий активлар бўйича молиялаштириш манбаси ўз маблағлари манбаси ҳисобига 74.4 фоиш молиялаштирилган, мажбуриятлар ҳисоби 25.6 фоиши молиялаштирилган.

Давр охирига келиб ҳолат тубдан ўзгарган. Ўз маблағлари манбаси ҳисобига молиялаштириш узоқ муддатли активларда 2.2 фоишга, жорий активларни ўз маблағлари манбаси ҳисобига молиялаштириш салимоғи 84.2 фоишга тенг бўлган.

Узоқ муддатли активларнинг молиялаштириш юзасидан мажбуриятларнинг салмоғи аксинча узоқ 97.8 фоишга тенг бўлган. Жорий активларнинг мажбуриятлар ҳисобига молиялаштириш атига 15.8 фоишни ташкил этган.

Жамият устав капиталини ўстириш ва унинг молиявий барқарорликка таъсирини баҳолаш юзасидан қуйидаги ҳисоб-китобларни амалга ошириш тавсия этилади.

6.5-Жадвал

Устав капиталининг ўсиши ва унинг жамият молиявий барқарорлигига таъсири

	т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Мутлақ фарқи
1	1	Устав капитали, минг сўм.	614 384 306	828 202 670	213 818 364
2	2	Қўшилган капитал, минг сўм.	0	0	0
3	3	Резерв капитали, минг сўм.	5 737 851 427	8 121 422 920	2 383 571 493
4	4	Сотиб олинган хусусий акциялар, минг сўм.	0	0	0
5	5	Тақсимланмаган фойда, минг сўм.	507 693 607	223 400 675	-284 292 932
	6	Мақсадли тушумлар, минг сўм.	885 865 126	951 206 811	65 341 685
6	7	Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар, минг сўм.	0	0	0
7	8	Хусусий капитал жами, минг сўм	7 745 794 466	10 124 233 076	2 378 438 610
8	9	Молиялаштиришнинг жами манбалари, минг сўм	13 198 104 658	24 276 893 065	11 078 788 407
9	10	Акционерларнинг компания ресурсларида иштирок этиш даражаси	7.9	8.1	0.2
1	11	Акционерлик капиталининг жами капиталдаги иштироки	4.6	3.4	1.2

Корхонада хусусий капитал ҳажми давр бошига нисбатан 2 378 438 610 минг сўмга ёки 130.7 фоизга ортган. Ўз навбатида жами молиялаштириш манбалари ҳажми 11 078 788 407 минг сўмга ёки 183.9 фоизга ортган. Акционерлик апиталининг жами хусусий маблағлар таркибидаги салмоғи 7.9 фоиздан 8.1 фоизга ўсиши кузатишган. Ўз навбатида акционерлик капиталининг жами капиталдаги хиссаси 4.6 фоиздан 3.4 фоизга тушган.

Хусусий капитал самарадорлиги таҳлили

Жами капитал, хусусий капитал ва қарз капитали самарадорлигини баҳолашда қуйидаги кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш тавсия этилади:

-жами капитал самарадорлиги билан боғлиқ кўрсаткичлар таҳлили
-хусусий капитал билан боғлиқ бўлган самарадорлик кўрсаткичлари;

-қарз капитали билан боғлиқ бўлган самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили.

Жами капитал баланс жамига нисбатан, хусусий капитал ўз маблағлари манбасига, қарз капитали мажбуриятларга нисбатан баҳоланади.

6.6-жадвал

Капитал билан боғлиқ муҳим молиявий коэффициентлар

т/р	Кўрсаткичлар	Иқтисодий мазмуни	Ҳисоб-китоби	Белгилар изоҳи
1	2	3	4	
1.	Капиталнинг жорий ва истикболдаги ўзгариши билан боғлиқ молиявий коэффициентлар			
1.1	Капитал киритишнинг манбаларини киритилганлигини баҳолайди (Кжк) Кжкд	Молиялаштиришнинг киритилганлигини баҳолайди	$K_{к.к.} = K_{жд} / K_{до}$	Кжд-Жами капиталнинг кириб келган қиймати Кдо-Жами капиталнинг давр охирига қиймати
1.2	Хусусий капитални киритиш коэффициенти (Кхк)	Хусусий капиталнинг давр ичидаги ўзгаришини ифода этади	$K_{хк} = X_{Кжд} / X_{Кдо}$	ХКжд-Хусусий капиталнинг кириб келган қиймати ХКдо-Хусусий капиталнинг давр охирига қиймати
1.3	Қарз капиталини киритиш коэффициенти (Ккк)	Қарз капиталининг давр ичидаги ўзгаришини ифода этади	$K_{кк} = K_{Кжд} / K_{Кдо}$	ККжд- Қарз капиталининг кириб келган қиймати; ККдо-Қарз капиталининг давр охирига қиймати.
2.	Капиталнинг иш активлиги билан боғлиқ коэффициентлари			
2.1	Капиталнинг айланивчанлиги коэффициенти (Кжка)	Жами капиталнинг айланивчанлик даражасини ифода этади	$K_{жка} = CT / K$	
2.2	Хусусий	Хусусий капиталнинг	$K_{хка} = CT / X_{К}$	СТ-Сотишдан соф

	капиталнинг айланувчанлиги коэффиценти (Кхка)	айланувчанлик даражасини ифода этади		тушум; ХК-Хусусий капиталнинг ўртача йиллик қиймати.
2.3	Қарз капиталининг айланувчанлиги коэффиценти (Кхка)	Қарз капиталнинг айланувчанлик даражасини ифода этади	$K_{хка} = CT/XK$	
2.4	Капиталнинг айланиш даври (Кжкд)	Жами капиталнинг айланиш даврини ифода этади	$K_{жкд} = Kж/CT * 360$	Кж-жами капитал
2.5	Хусусий капиталнинг айланиш даври (Кхкд)	Хусусий капиталнинг айланиш даврини ифода этади	$K_{хкд} = XK/CT * 360$	
2.6	Қарз капиталининг айланиш даври (Кккд)	Қарз капиталнинг айланувчанлик ифода этади	$K_{ккд} = Kк/CT * 360$	Кк-қарз капитали
3.	Капиталнинг молиявий барқорлик билан боғлиқ коэффицентлари			
3.1	Автономия (молиявий мустақиллик, хусусий капитал концентрация) коэффиценти	Хусусий капиталнинг жами капиталдаги салмоғини ифода этади	$XK/Kж$ ёки (Бж)	
3.2	Қарз ва хусусий капитал нисбати коэффиценти	Қарз капиталининг хусусий капитал билан ҳимояланганлик даражасини ифода этади	$Kк/Xк$	
3.3	Маневрлик коэффиценти	Айланма активларга йўналтирилган капиталнинг тўпланишини ифода этади	$ЎАМН/XK$	ЎАМН-ўз айланиши маблағлари нақдлиги
4	Капиталнинг рентабеллик коэффицентлари			
4.1	Капитал рентабеллиги	Хусусий капиталнинг фойдалилик даражасини характерлайди	CF/XK	

4.2	Хусусий капитал рентабеллиги	Асосий ва айланма активлар фойдалагини тавсифлайди	СФ/ОК + АК	ОК-асоси й капитал АК-айланма капитал
4.3.	Қарз капитали рентабеллиги	Айланма капитал фойдалдилик даражасини ифода этади	СФ/АК	

Хусусий капитал самарадорлигини куйидаги кўрсаткичлар ифодалайди⁶⁸:

1.Хусусий капиталнинг айланувчанлик коэффиценти.

Хусусий капиталнинг айланувчанлик коэффиценти(Кхк) сотишдан тушумлар суммасини хусусий капиталнинг ўртача йиллик қийматига бўлиш асосида топилади. Яъни:

$$Кхк= СТ/ХК$$

Бунда: СТ-Сотишдан тушум;

ХК-Хусусий капиталнинг ўртача йиллик қиймати.

2.Хусусий капитал айланиш даври(Кд). Хусусий капитал айланиш даври хусусий капиталнинг ўртача йиллик қийматини сотишдан тушумга нисбатида асосида топилади ва йтлдаги шартли кунлар сонига кўпайтирилади. Яъни:

$$Кд=ХК*360/СТ ёки 360/Кхк$$

Бунда:360-шартли, йил кунлари

3.Хусусий капитал рентабеллиги(Кр). Хусусий капитал рентабеллиги соф фойдани хусусий капиталнинг ўртача йиллик қийматига бўлиш асосида топилади. Яъни:

$$Кр=СФ*100\%/ХК$$

Бунда: СФ-Соф фойда.

68 K. R. Subramanyam FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS, ELEVENTH EDITION Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by68, Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с. — ISBN 5-86225-675-X, Ефимова О.В. [и др.]. Анализ финансовой отчетности./учеб.пособие / - М.: Омега-Л, 2013. -388 с., Бернстайн Л.А. Анализ финансовых отчетов М.: Финансы и статистика. 2003, -622 ст., Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности.М.: Финансы и статистика 2007. 367 с.

Хусусий капитал ва унинг рентабеллиги таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи, +,-	Ўсиши,%
Хусусий капитал ҳажми, минг сўм	7 745 794 466	10 124 233 076	2 378 438 610	130.7
Сотишдан соф тушум, минг сўм	3 362 225 550	5 180 801 340	1 818 575 790	154.1
Соф фойда, минг сўм	507 693 607	974 038 284	466 344 677	192.1
Хусусий капиталнинг айланиш коэффициенти	0,43	0.51	0.08	118.6
Хусусий капиталнинг айланиш даври, кунда	837.0	705.0	132	83.1
Хусусий капитал рентабеллиги %	6,5	9.6	3.1	147.6

Корхонада хусусий капитал ҳажми ўтган йилга нисбатан 2 378 438 610 минг сўмга, ўсиш даражаси 130.7 фоизга тенг бўлган. Сотишдан олинган тушум суммаси ўтган йилга нисбатан 1 818 575 790 минг сўмга, ўсиш даражаси 154.1 фоизга, соф фойда суммаси ўтган йилга нисбатан 466 344 677 минг сўмга фоизда 192.1 га ортган.

Хусусий капиталнинг айланиш коэффициенти ўтган йили 0.43 га, жорий йилда 0.51 га тенг бўлган. Айланиш даври 837 кундан 705 кунга қисқарган. Ижобий фарқланиш 132 кунни ташкил қилган

Хусусий капиталнинг рентабеллик даражаси фойданининг ортиши таъсирида 3.1 фоизга ортган.

Хусусий капитал (ўз маблағлари манбаи) таҳлили бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Замонавий шароитда капитал таркиби корхонанинг молиявий ҳолатига -унинг тўлов қобилияти ва ликвидлигига, даромад миқдори, рентабеллигига бевосита таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади. Компаниянинг пул маблағлари манбалари таркиби бухгалтерия ахборотининг ҳам ички, ҳам ташқи фойдаланувчилари томонидан баҳоланади. Ташқи фойдаланувчилар (банклар, инвесторлар, кредиторлар) битимлар тузишда молиявий таваккалчилик нуқтаи назаридан компаниянинг ўз маблағлари манбаларининг умумий

суммасидаги улушининг ўзгаришини баҳолайди. Бу хавф ҳолислик улуши камайиши билан ортади. Капитал тузилмасининг ички таҳлили компания фаолиятини молиялаштиришнинг муқобил вариантларини баҳолаш билан боғлиқ. Шу билан бирга, асосий танлов мезонлари қарз маблағларини жалб қилиш шартлари, уларнинг "баҳоси", таваккалчилик даражаси ва фойдаланиш мумкин бўлган йўналишлардир.

Ҳар қандай корхона капиталини икки таркибий қисм: ўз ва қарз маблағлари билан ифодалаш мумкин.

Молиявий таҳлилнинг хориж амалиётида қарз ва ҳусусий капитал нисбати қарз берувчи учун рискни баҳолаш усули бўлиб ҳисобланади.

Капитал миқдори корхона барқарорлигини баҳолашнинг расмий мезони бўлибгина қолмай, балки мулкдорларнинг ўз бизнесига бўлган ишончининг субъектив кўрсаткичи сифатида ҳам хизмат қилиши мумкин.

Ҳусусий капитал (ўз маблағлари манбаи) таҳлили бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш юзасидан қуйидагиларни алоҳида эътироф этиш лозим.

1. Ҳусусий капитал таҳлилида баҳоланадиган кўрсаткичларни тизимлаштириш лозим. Негаки уларнинг сони ва аниқланиш тартиблари турли манбаларда турлича келтирилади. Уларнинг ягона тартибга келтирувчи нормалар белгиланмаган.

2. Молиявий таҳлилнинг хорижий амалиётида қарз капитали ва ҳусусий капитал нисбати қарз берувчи учун рискни баҳолашда муҳим кўрсаткич сифатида баҳоланади. Бундай шароитда, айрим компаниялар балансдан ташқари акс эттиришлар орқали мажбуриятлар миқдорини сунъий равишда камайитиришга интилади.

3. Ҳусусий капитални ўз маблағлари манбасига тенг расмий тартибларини белгилаб бериш лозим. Яъни, бухгалтерия балансига нисбатан, сотиб олинган ҳусусий акциялар, мақсадли тушумлар, келгуси давр тўловлари захираси каби моддаларни ҳусусий капитал таркибига киритиш муаммоси.

4. Ғарб мамалакатлари амалиётини кузатиш натижасида шундай хулосага келиш мумкинки компаниялар устав капиталини қўшимча инвестиция киритиш ёки акция чиқариш ҳисобига кўпайитиришга кам аҳамият қаратишади. Негаки бу жараён бир қадар қиммат жараён ҳисобланади. Чунки акцияларни чиқариш ва уларни тарқатиш билан

боғлиқ бўлган жараёнлар кўплаб молиявий сарфларга ва кийинчиликларга олиб келади. Бунда, молиявий сарфларнинг умумий ҳажми акциялар номинал қийматининг 5-10 фоизгача қисмини ташкил этиши ҳам мумкин. Шу билан биргаликда, қўшимча акцияларнинг чиқарилиши уларнинг базор баҳосига ҳам таъсир қилади, яъни акциялар қийматининг тушиб кетишига олиб келади. Бу жараённи тақсимланмаган фойда ҳисобига акциянинг номинал қийматини ошириш ёки муомаладаги эски акцияларни янгилари билан алмаштириш, бонусли акцияларни чиқариш ҳисобига ҳал этиш ўринли ҳисобланади.

Компанияларнинг устав капитали чиқарилган акцияларнинг номинал қийматини тушириш, ёки муомаладаги акцияларнинг умумий миқдорини қисқартириш йўли билан, шунингдек акцияларнинг бир қисмини бекор қилиш орқали уларни қайтариб олиш орқали камайтирилиши ҳам мумкин.

Резерв капитали ҳажми ва унинг хусусий капиталдаги жамғарилган қисмига муҳим аҳамият қаратиш лозим. Унинг ҳажми устав капиталидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши лозим. Халқаро амалиётда резерв капиталининг ҳажми устав капиталининг 10-40 фоиз даражасида ташкил этилиши кузатилади. Бу жиҳат талаблар компаниянинг низомида алоҳида модда сифатида акс эттирилади. Жумладан, Ўзбекистон темир йўллари АЖ да бу қийматни шакллантириш қуйидаги тартибда белгиланган.

Ўзбекистон темир йўллари АЖ нинг амалдаги низомининг 33-бандида резерв фондини ташкил этиш юзасидан қуйидагича тартиб белгиланган.

“Жамият устав фонди (капитали)нинг 25 фоизи миқдорида захира фондини ташкил этади.

Жамиятнинг захира фонди ҳар йилги соф фойдадан йиллик мажбурий тўловлар ажратиш йўли билан устав фонди (капитали)нинг 25 фоизига етгунча шакллантириб борилади.

Захира фондига ажратмаларнинг йиллик ҳажми Жамият даромадининг 5 фоизидан кам бўлмаслиги лозим”.

6. Капитални инвестицияланган капитали ва жамғарилган капитал шаклида таркиблаш лозим. Инвестицияланган капиталга устав капитали киритилади. Жамғарилган капиталга резерв, қўшилган капитал, жамғарилган фойда (копланмаган зарар) ва бошқа ўзлик маблағлари манбалари киритилади (сотиб олинган хусусий акциялар, келгуси давр харажатлари ва тўловлари захираси, мақсадли тушумлар

каби). Бу нимани изохлайди. Инвестицияланган капитал корхона фаолиятини молиялаштиришнинг дастлабки манбаси сифатида қаралади. Унинг самарали ишлаши орқали йиллар давомида жамғариб бориладиган қисми қўшилган капитал сифатида акс этади. Яъни дастлабки инвестиция капитали узоқ муддат ва самарали ишласагина ушбу капитал қаторлари шаклланади.

7. Хусусий капиал таҳлилини қуйидаги босқичларда ташкил этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- компаниянинг капиталга талабини ўрганиш, таҳлил этиш ва уни мақбуллаштириш;

- компания хусусий капитали, унинг таркибий тузилиши ва динамикасини таҳлил этиш;

- компания хусусий капитали ва унинг самарадорлигини баҳолаш;

- хусусий капитал айланувчанлигини баҳолаш, рентабеллигини таҳлил этиш;

- инвестицияланган капитал ва жамғарилган капитални молиявий коэффицентларда баҳолаш;

- хусусий капиталдаги ўзгаришларнинг компания молиявий барқарорлигига таъсирини баҳолаш;

- хусусий капитални, соф активларни бошқариш юзасидан компаниядаги жорий сиёсатининг қай даражада оптимал эканлигини, акционерларга фойдали эканлигини баҳолаш;

8. Хусусий капиталнинг таҳлилида ахборотларни аналитик қайта ишлашнинг дастурий таъминотини яратиш ва амалиётда қўллаш. Дастурий таъминотда албатта хусусий капиталнинг таркибий ўзгаришлари, динамик қаторлари, самарадорлик ва натижавийлик кўрсаткичлари (мутлақ ва нисбий ифодаларларда), молиявий барқарорликка таъсири, компаниянинг молиявий ҳимояланганлик даражасининг таҳлили алоҳида таркибланиши лозим.

9. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботни тузилиши ва мазмунини қатор камчиликлар мавжуд. Унинг горизонтал ва вертикал қаторлари тўғри танланмаган. Масалан; вертикал ва горизонтал қаторлар бўйича “х” белгиси жуда кўп ишлатилган. Бу белги киритилган қаторлар манбаланмаслиги лозим. Одатда биз молиявий ҳисоботларда чегирилувчи қаторларга нисбатан “-” белгисини ишлатмаймиз. Бу барчага аниқ ва ишлатиш зарур булмаган белги ҳисобланади. Тўғри, ушбу белги (х) бошқа ҳисобот шаклларида ҳам келтирилади (мазкур ҳисоботда уларнинг сони 100 тадан ортиқни ташкил қилади). Жумладан, молиявий натижалар тўғрисида

ҳисоботда 44 та “х” белгиси ишлатилади. Масалан уларнинг ишлатилишида эмас балки ноўринлигида, тузилишининг нотўғри танланганида дейиш мумкин. Шунингдек, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботда келгуси давр харажатлари ва тўловлари захиралари қатори “мақсадли тушумлар ва бошқалар” деб бирлаштириб юборилган. Бу билан мақсадли тушумлар ва келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захираларнинг алоҳида кўрсатилиши зарурияти йўқотилган. Ваҳоланки улар бухгалтерия балансида битта қаторда эмас балки алоҳида алоҳида акс эттирилган. Шу билан биргаликда, балансда ўз маблағлари манбалари қаторига юқоридаги манбалардан ташқари бошқа манба акс эттирилган. Бошқа манбалар деб номлаш фақат битта қатор учун яъни келгуси давр харажатлари ва тўловлари захираси учун умумий бўлмоқда халос. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботнинг маълумотнома қисми умуман мақбул тузилмаган. Унинг зарурий жиҳатлари фақат акционерлик жамиятлари учунгина хос қилиб тузилган.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Хусусий капитал (ўз маблағлари) тўғрисидаги ҳисобот ва унинг муҳим бирликлари:

- устав капитали;
- қўшилган капитал;
- резерв капитали;
- сотиб олинган ўз акциялари;
- тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар);
- мақсадли тушумлар;
- келгуси давр харажатлари ва тўловлар учун захиралар.

Хусусий капиталнинг таркибли таҳлили.

Хусусий капиталнинг динмамик таҳлили.

Хўжалик юритувчи субъектнинг ўз маблағлари билан таъминланганлиги таҳлили.

Соф активлар.

Соф активлар таҳлили.

Хусусий капитал билан боғлиқ муҳим молиявий коэффициентлар:

молиявий мустақиллик;

ўз ва қарз маблағлари нисбати;

хусусий капита рентабеллиги;

хусусий капиталнинг тўпланиши.

Хусусий капитал самарадорлиги ва натижавийлиги.

7-ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ ТАҲЛИЛИ

Инвестициялар ва инвестицион фаолият таҳлили бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Халқаро тажрибаларнинг қиёсий таҳлили асосида шундай хулосага келиш мумкинки, қайси давлат оқилона инвестиция сиёсатини юритар экан бу давлатнинг иқтисодий барқарорлиги ва унинг келажакдаги тараққиёти таъминланади ва бундан - инвестициялар иқтисодиётнинг драйвери эканлигини англатади. Инвестициялар-янги технологиялар, илғор тажрибалар, юксак малакали мутахассислар, тадбиркорликнинг жадал ривожланишининг бош омили ҳисобланади. Бу жиҳатлар албатта, Ўзбекистон иқтисоди учун ҳам осослидир. Бирок, инвестициялар борасида яона стратегиянинг йўқлиги йиллар давомида фаолиятнинг жадал ривожланишига тўсқинлик қилиб келмоқда. Ишлаб чиқарувчилар, тадбиркорлар асосан ички инвестициялар билан чекланишга мажбур бўлдилар. Ташқи инвесторлар учун иқтисодиётдаги очиклик, шаффофлик, қоунчилик нормалари, кафолатлари йиллар давомида манфаатлар қобиғидаги “фақат давлат номидан амалга ошириладиган” жараёнга айланиб қолмоқда. Эркин корвертациядаги ечилмас муаммолар, ташқи иқтисодий фаолиятдаги бюрократик тўсиқлар ва ҳ.к. жиҳатлар афсуски ҳақиқий инвестицион бизнес муҳитга жиддий таъсир қилмоқда.

Инвестицион жадаллик биринчи навбатда аҳоли ва корхоналарнинг жамғармалари билан узвий боғланганлиги сабабли унинг реал ҳолатида (айниқса самарадорлиги борасида) ижобий силжишлар кузатилмаяпти. Натижада, бу ҳолат жаҳон экспертлари томонидан қатор йиллар давомида салбий баҳоланиб келмоқда. Бу ҳолат айнқса, ташқи инвестициялар бўйича ўта оғриқлидир.

Ташқи инвесторларнинг бирон мамлакатга инвестиция киритиши таваккаллик асосида амалга ошириладиган жараён эмас. Шу жиҳатдан, инвесторлар биринчи навбатда мазкур мамлакатда бизнесни ташкил этиш ва уни юритиш учун яратилган шарт-шароитлар, инвестицион муҳитни соғломлиги билан қизиқадилар, эркин ҳаракатланиш(ҳеч қандай тўсиқларсиз), мустақил фаолият олиб бориш, солиқ ва бошқа молиявий имтиёзлар мавжудлигига муҳим эътибор қаратишади. Уни баҳолаш учун эса албатта, маълум бир иқтисодий индикаторларга таянилади. Мазкур индикаторлар

сифатида мос инвестицияон маконни аниқлаш юзасидан халқаро индекслар олиниши мумкин. Давлатлар ва ҳудудларнинг иқтисодий, инвестицион ва инновацион ривожланиш индекслари улар орасида энг муҳимлари ҳисобланади. Афсуски бу борда Ўзбекистон иқтисодиёти қатор йиллар давомида ахборотларни олиш учун ёпиқ давлат сифатида қайд этиб келинган.

Инвестицияларга бўйича нашр этилган энг аммавий манбалар сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин: «Фондовый рынок США для начинающих инвесторов» /муаллиф: Т. Теплова, Д. Панченко, И. Ключнев/; «Инвестиции»/муаллиф: У. Ф. Шарп, Г. Дж. Александер, Д. В. Бэйли/; «Правила инвестирования У. Баффетта» /муаллиф: Д. Миллер/; «Новые маги рынка. Беседы с лучшими трейдерами Америки» /муаллиф: Д.Д. Швагер/; «Вышел хеджер из тумана...» /муаллиф: Б. Биггс/; «Инвестиционная оценка. Инструменты и методы оценки любых активов» /муаллиф: Асват Дамодаран/; «Торговля акциями. Классическая формула тайминга, управления капиталом и эмоциями»/муаллиф: Д. Ливермор/; «Покер лжецов» /муаллиф: М. Льюис/; «Эссе об инвестициях, корпоративных финансах и управлении компаниями» /муаллиф: Уоррен Баффетт/; «Разумный инвестор»/муаллиф: Бенджамин Грэхем/; «Уоррен Баффетт. Как 5 долларов превратить в 50 миллиардов. Стратегия и тактика великого инвестора»/ муаллиф: Р. Г. Хагстром/; «Маленькая книга победителя рынка акций» /муаллиф: Д. Гринблатт/; «Обыкновенные акции и необыкновенные доходы» /муаллиф: Ф. Фишер./ «Инвестируй и богатей» /муаллиф Г.Эрдман/; «Анализ ценных бумаг»/муаллиф: Б. Грэхем, Д. Додд/; «Самый богатый человек в Вавилоне»/муаллиф Д. С. Клейсон/; «Думай и богатей» /муаллиф Н. Хилл/; «Метод П. Линча. Стратегия и тактика индивидуального инвестора»/муаллиф П. Линч/.

Инвестициялар таҳлилига бағишланган энг оммабоп нашрлар сифатида эса қуйидагиларни «Инвестиции» /муаллиф:У. Шарп, Г. Александер, Д. Бейли/; «Финансовый менеджмент» /муаллиф: Ю. Бригхэм, М. Эрхардт/; «Анализ ценных бумаг» /муаллиф: Б. Грэхем, Д. Додд/; «Секреты экономических показателей» /муаллиф: Б. Баумоль/; «Как оценить бизнес по аналогии» /муаллиф: Елена Чиркова/; «Межрыночный анализ»/ муаллиф: Д. Мэрфи/ манбаларини таркибгаб ўтиш мумкин.

Инвестицияларнинг анъанавий таҳлили юзасидан қуйидаги манбаларни келтириб ўтиш мумкин: “Молиявий ҳисобот

тахлили”/муаллиф: Рахимов М.Ю./; “Комплексный Финансовый Анализ”. /муаллиф: Бочаров В. В/; Financial statement analysis, eleventh edition /муаллиф: К. R. Subramanyam /; “Анализ хозяйственной деятельности”/муаллиф: Савицкая Г.В./ Анализ финансовых отчетов /муаллифи Карлин Т.Р./; “Анализ финансовых отчетов” /муаллиф: Бернштейн Л.А./ “Инвестиционный анализ” /муаллиф: Колмыкова Т.С./; “Молиявий ва бошқарув таҳлили” /муаллиф: Вахобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф./; “Инвестиционный анализ” /муаллиф: Касьяненко Т.Г. /; “Инвестиции” /муаллиф: В. Е. Леонтьев, В. В. Бочаров, Н. П. Радковская/ манбаларини келтириб ўтиш мумкин

Инвестициялар ва инвестицион фаолият таҳлили таҳлили юзасидан хорижлик ва Ўзбекистонлик олимлардан Ю Дж. Бэйли, Г. Бирман, Л.А. Бернштейн, В. В.Бочаров , А. Дамодоран, У. Шарп, С. Шмидт, В.В. Бочарова, В.В. Ковалева, И.В. Липсица, А.Ф. Плеханов, Ф.Ф. Юрлов, В.В. Ковалев, Колмыкова Т.С. , Л.И. Ушвицкий, Р. Холт, А.Д. Шеремет, Г.В. Савицкая, Т.Р.Карлин, М.А. Вахрушина, Л.А. Бернштейн, К.Р. Субраманиян, В. Е. Леонтьев, , Т. Г. Касьяненко, Д. Ғозибеков, С. Ғуломов., А.В.Вахобов, М.Қ.Пардаев, Т. Т.Ш.Шогиясов, З.Сагдуллаева, Б.Исроиловлар кенг доирада илмий тадқиқотлар олиб боришган.

Инвестициялар ва инвестицион фаолият бўйича амалиётдаги муаммолар.

1.Инвестициялар, инвестиция фаолияти, инвестициялар таҳлили юзасидан аввало, соҳага оид муҳим (инвестиция лойиҳаси, инвестиция мажбурияти, инвестиция сиёсати, инвестиция фаолияти, инвестиция фаолиятининг иштирокчиси, инвестиция шартномаси, инвестициялар, инвестор, маҳаллий инвесторлар, реинвестициялар, тўғридан-тўғри чет эл инвестициялари, чет эл инвестициялари, чет эллик инвесторлар) тушунчаларнинг аниқ таърифини шакллантириш лозим.

2.Инвестицияларнинг иқтисодиёт юксалишидаги аҳамиятидан келиб чиқиб, белгиланган вазифаларининг амалга оширилишини таъминлашда чет эл инвестицияларининг алоҳида ўрин тутишини инобатга олган ҳолда тадбиркорлик субъектларининг инвестицион жозибadorлигини баҳолашнинг муҳим нормалари, стандартларини ишлаб чиқиш лозим. Шу сабабли, биринчи навбатда инвестицион фаолиятни йўлга қўйиш, хорижий инвестицияларни амалга оширишда қонунчилик нормаларини такомиллаштиришга муҳим

аҳамият қаратиш лозим. Пухта ишланган коунчилик нормаларига таянмасдан инвестицион фаолликни кафолатлаб булмайти.

3.Инвестицияларни давлат томонидан қўллаб қувватлаш, рағбатлантириш масаласи ҳам долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

4.Инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашнинг асосий методологик муаммоси лойиҳа самарадорлигини баҳолашга ёндашувларни кўплиги билан изоҳланади. Яъни, ягона ёндашув йўқ.

5.Инвестиция вариантини тайёрлаш узоқ вақтни талаб қилади. Бу орада эса, янги маълумотлар, бизнес ғоялар пайдо бўлади. Бу эса, лойиҳаларни қайта кўриб чиқишни талаб этади.

6.Инвестициялар таҳлилида энг ўткир муаммолардан яна биттаси бу дисконтлаш ставкасини белгилаш муаммосидир.

Инвестициялар ва инвестицион фаолият тушунчаси

Иқтисодиётнинг ривож, тараққиёти ва истиқболи унинг негизида турувчи тармоқлар, корхонлар иқтисоди, инвестициялар ҳажми, уларнинг самарадорлиги билан бевосита боғлиқдир. Инвестицион фаолиятсиз иқтисодни ҳам, келажакни ҳам тасаввур қилиб бўлмайди. Кйси шаклда бўлишидан катъий назар (моддий, молиявий ва интеллектуал) барча соҳа ва тармоқларга инвестицион маблағлар оқимини кўпайтирмасдан келажакнинг пойдеворини қуриб бўлмайди.

Инвестиция лотинча «invest» сўзидан олинган бўлиб «сармоя» киритиш, қўйиш деган маънони билдиради. Кенгроқ маънода қўлланилганда, фойда олиш мақсадида мамлакат ичкарасида ва чет элларда иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларига, фаолиятга қўйилган узоқ муддатли маблағ, сармояни билдиради.

Инвестициялар – инвестор томонидан фойда олиш мақсадида ижтимоий соҳа, тадбиркорлик, илмий ва бошқа фаолият турлари объектларига таваккалчиликлар асосида киритиладиган моддий ва номоддий бойликлар ҳамда уларга бўлган ҳуқуқлар, шу жумладан интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқлар, шунингдек реинвестициялар бўлиб, улар қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

-маблағларни, шу жумладан пул маблағларини (шу жумладан чет эл валютасини), мақсадли банк омонатларини, пайларни, улушларни, акцияларни, облигацияларни, векселлар ва бошқа қимматли қоғозларни;

-кўчар ва кўчмас мол-мулкни (бинолар, иншоотлар, ускуналар, машиналар ва бошқа моддий қимматликларни);

-интеллектуал мулкка доир мулккий ҳуқуқларни, шу жумладан у ёки бу ишлаб чиқариш турини ташкил этиш учун зарур бўлган, техник ҳужжатлар, кўникмалар ва ишлаб чиқариш тажрибаси тарзида расмийлаштирилган, патентланган ёки патентланмаган (ноу-хау) техник, технологик, тижоратга оид ва бошқа билимларни, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа қимматликларни;

инвестор – фойда олиш мақсадида инвестиция фаолияти объектларига ўзининг маблағларини ва (ёки) қарз маблағларини ёхуд жалб қилинган бошқа инвестиция ресурсларини инвестиция қилишни амалга оширувчи инвестиция фаолияти субъекти;

инвестиция фаолияти – инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлари мажмуи;

Инвестицияларни амалга оширишнинг энг муҳим йўналишлари сифатида бугунги кунда қуйидагиларни таркиблаш мумкин:

-облигациялар сотиб олиш;

-кучмас мулк;

-акциялар;

-инвестицион фондлар, банкларга пул қўйиш;

-бизнесни йўлга қўйиш ва ҳ.к.

Инвестицияларнинг дунё давлатлари бўйича энг оммалашган объектлари сифатида капитал қурилиш, инновацияларга, молиявий бўғинларга маблағлар қўйиш таркибланади.

Бугунги кунда инвестицион маблағларнинг энг катта қисми қурилиш соҳасига йўналтирилмоқда. Қурилишга инвестиция қилиш банк депозитларига нисбатан 2, 3 барабар кўпроқ фойда беради. Бу ҳолатни нафақат миллий иқтисодиётда балки, жаҳон иқтисодиётида ҳам кузатиш мумкин.

Шунингдек, инвестицияларнинг инновацион фаолиятга йўналтирилиши рақобатдош иқтисодиётда энг муҳим йўналиш ҳисобланади.

Нафақат ишлаб чиқаришни модернизациялаш, технологик янгилашда балки барча иқтисодий жараёнларда ҳам инновацион жараёнлар жадаллашмоқда. Инновацион маҳсулот, иш хизматлар ҳажмини ошириш эса рақобатдош иқтисодиётда яшаб қолишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Эркин маблағларни банкларга депозитга, жамғаришга қўйиш қўйиш пассив даромад топишнинг энг мақбул шакли ҳисобланади. Маблағларни молиявий кўринишда маълум муддатларга жойлаштирилиши дунё амалиётида ҳам асосий йўналиш ҳисобланади.

Инвестициянинг шартли равишда 3 та турини ажратиш мумкин:

- молиявий инвестициялар;
- моддий инвестициялар;
- интеллектуал инвестициялар.

Иқтисодиёти ҳар бир инвестиция турининг ўзига хос ўрни бўлади.

Молиявий инвестициялар таркибига маҳаллий ва хорижий мамлакатларнинг пул бирликлари, банклардаги омонатлар, векселлар ва бошқа қимматли қоғозлар ҳамда уларга тенглаштирилган бойликлар кирази.

Моддий инвестициялар таркибига асосий фондлар яъни бинолар, асбоб-ускуналар, иншоотлар ва бошқа турдаги асосий ишлаб чиқариш фондларининг актив ва пассив қисмлари кирази.

Ақлий инвестициялар таркиби жуда ранг-барангдир. Яъни, улар мулкӣ ҳуқуқлар шаклидаги инвестициялар ва табиий ресурслардан фойдаланиш шаклидаги инвестициялардан иборат.

Мулкӣ ҳуқуқлар гуруҳига кирган инвестицияларнинг хиллари иқтисодиётнинг нечоғлик ривожланишига, миллий бозорларнинг ўзига хос томонларига қараб ҳар хил бўлади. Ақлий меҳнатга оид ҳақ-ҳуқуқлар шаклидаги инвестициялар таркибига муаллифлик ҳуқуқлари, «ноу-хау» кашфиётлар, товар белгиларига бериладиган лицензиялар ва бошқа хил эғалик ҳуқуқлари кирази.

Табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари кўринишидаги инвестициялар ер ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқларини ўз ичига олади.

Инвестицияда катнашиш таснифига кўра:

- а) тўғридан-тўғри инвестициялар;
- б) бошқа инвестицияларга таркибланади.

Инвестициялаш даврига қараб қисқа муддатли ва узоқ муддатли инвестициялар таркибланади: қисқа муддатли инвестициялар бир йилгача бўлган омонат сертификатлари ва бошқа қимматли қоғозлар шаклида жойлаштрилади; узоқ муддатли инвестициялар бу бир йилдан ортиқ муддатларга жойлаштрилади.

Худудий белгилари бўйича инвестициялар: мамлакат ичкараси ва худудларга қўйиладиган инвестициялар; хорижий инвестицияларга бўлинади.

Хориж инвестициялар деганда чет эл фуқаролари, юридик шахслар ва давлатлар томонидан қўйилган инвестициялар тушунилади.

Ҳамкорликдаги инвестицияларга мазкур мамлакат ва хориж мамлакатларининг биргаликда қўйиладиган инвестицияларга таркибланади.

Иқтисодий ривожланган давлатлар тажрибасидан маълумки, инвестицион комплекс бир неча элементлардан иборат. Уларнинг асосийлари қуйидагилар: инвестиция сиёсати, инвестиция иқлими ва муҳити, инвестицион фаолият, капитал қўйилмалари, инвестиция босқичлари ва бошқалар.

Инвестиция сиёсати инвесторларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, имтиёзларини таъминлаш билан бир қаторда иқтисодиёт тармоқларига тегишли асосий фондларни кенгайтирилган қайта ишлаб чиқаришга йўналтириш, муҳим солиққа тортиш механизми ва молия-кредит сиёсатини таъминлаш билан боғлиқ бўлган тадбирлар йиғиндисидан иборат.

Инвестицион муҳит ёки иқлимга иқтисодий барқарорлик, тадбиркорлик фаолиятининг қай даражада ривожланганлиги, самарали фаолият юритиш учун чиқарилган қонунчилик нормаларининг мукамаллиги, эркин ва мустақил ҳаракат қилиш юзасидан имкониятлар, иқтисодий ва сиёсий барқарорлик, солиқ сиёсатининг тўғри йўлга қўйилганлиги, бозор инфраструктурасини ривожланганлиги, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширадиган субъектлар орасидаги муносабатларни тартибга солиб турадиган механизмларнинг мукамаллиги, миллий валюта курсидаги барқарорлик, чет эл инвестицияларини суғурта қилиш билан ҳимоя қилиш механизмларининг яхши ишлаб чиқилганлиги, инвестициялар ҳақида аниқ ва тўлиқ маълумотлар маконинини яратилганлиги, қимматбаҳо қоғозлар ривожланганлиги таъсир кўрсатади.

Давлат бошқарув органларининг инвестицион жараёнларни тартибга солиши, иқтисодиётга давлат аралашуви, халқаро битимларда иштирок этиш, чет эл инвестицияларини жалб қилиш тартиб тамойиллари айниқса, инвестицион муҳитга катта таъсир кўрсатади.

Инвестицион фаолият қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

жисмоний шахслар, давлатга қарашли бўлмаган корхоналар, хўжалик уюшмалари, жамият ширкатлари шунингдек, жамоат ташкилотлари ва юридик шахслар томонидан маблағлар ажратиш йўли билан;

давлат томонидан маблағлар ажратиш йўли билан, айтилишида бу ишни ҳукумат ва бошқарув органлари инвестицион ва ссуда ресурсларини бюджетдан маблағ билан таъминлаш ҳисобига амалга оширилади.

чет эл фуқаролари, юридик шахслар ва давлат томонидан чет эл инвестицияларини бериш йўли билан.

Инвестициялар ва инвестицион фаолият таҳлилининг ахборотлар базаси бўлиб:

- қонунчилик нормалари;
- лойихани амалга оширишнинг ҳукукий шартлари (шартномалар, келишувлар);
- экспертиза натижалари (ҳукукий, геологик, экологик, архитектуравий, инженерлик ва х.к.);
- смета-норматив базалар(инвестиция сметаси, ҳужалик ҳисоб-китоблари ва х.к.);
- техник ҳужжатлар(асосий воситалар техник ҳолати, ускуналарнинг хусусиятлари ва х.к.);
- технологик ҳужжатлар (ускунанинг энергия, меҳнат сифимийлиги, ишлаб чиқариш қувватлари, технологик карталар ва х.к.);
- жорий ҳолат ва умумқисодий жараёнлар (давлат статистикаси, рейтинг агентликларининг аналитик ахборотлари);
- аудиторлик маълумотлари;
- интернет маълумотлари;
- маркетинг маълумотлари;
- дастурий таъминотлар;
- асосий кўрсаткичлар ҳақидаги маълумотлар (бизнес режа, дастурлар);
- бошланғич ва жамланган маълумотлар;
- бухгалтерия ва статистик ҳисоботлар олинади.

Инвесторлар ва инвестицион фаолият субъектларининг манфаатлари

Инвесторларнинг манфаатлари, уларнинг кизиқишлари, ошкор этиладиган манбалар, молиявий ҳисобот ахборотларига таянган ҳолда баҳоланади.

Инвесторни кўпроқ, ташкилотнинг реал соф даромади ва активларнинг ҳаққоний қиймати. тадбиркорлик субъектининг қанчалик самарали фаолият юритаётгани қизиқтиради. Шунинг учун, инвестор ҳисоботда активларни ҳаққоний қийматда, мажбуриятлар ва харажатларни тўлалигича, шунингдек даромадлар оширилмай кўрсатилишини талаб қилади.

Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос деб номланган БХМСда молиявий ҳисоботни ўрганишдан манфаатдорлар қаторида инвесторлар қизиқишига қуйидагича тасниф берилади:

“инвесторлар ва уларнинг кенг гуруҳи - берилган инвестициялар билан боғлиқ хатарларни ўрганишдан, хўжалик субъектининг дивидендларни тўлаш қобилиятини баҳолашга имкон берадиган ва акцияларни сотиб олиш, сақлаш ёки сотиш керакми ёки йўқлигини белгилашга қўмаклашадиган ахборотдан манфаатдордирлар⁶⁹”

Инвестиция билан боғлиқ хатарлар сифатида уни амалга оширишнинг ҳимояланганлик даражаси, дивиденд тўлаш қобилияти сифатида соф фойда ҳисобидан акциялар, улушлар юзасидан даромадликни таъминланганлиги, акцияларни сотиб олиш, сақлаш ва сотиш деганда корхонанинг иш ва бозор активлигининг ҳолатидан келиб чиққан ҳолда аниқ ечимга келиш шарт шароитлари назарда тутилади

Инвесторлар ва инвестицион фаолият субъектларининг манфаатлари албатта битта муҳим жиҳатга яъни, қўйилган маблағларнинг нафтилиқ, фойдалилик даражасига қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Қимматли қоғозлар бозори орқали ўз активларига эга бўлаётган, тўғридан тўғри реал, молиявий, интеллектуал инвестициялар киритаётган субъектларнинг ягона мақсади битта жиҳатга, яъни

69 бхмс-0, «молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос», Ўзбекистон республикаси адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган 14.08.1998 й.н 475, Ўзбекистон республикаси молия вазирлиги томонидан тасдиқланган 26.07.1998 й.н 17-07/86

кўйилмаларни кўпайтириш орқали келгусида даромадларини оширишга қаратилган.

Инвесторлар сиаотида тадбиркорлик субъектлари ва ходимларга нисбатан қуйидаги таркибни шакллантириш мумкин.

- ишчилар (Т1)(имкониятлари чекланган);
- хизматчилар (Т2)(имкониятлари нисбатан юқори);
- тадбиркорлар, бизнесменлар (Т3)(имкониятлари юқори);
- эркин инвесторлар (Т4)(имкониятлари жуда юқори).

Ишчилар – тадбиркорлик субъекти раҳбарига ёлланиб ишлайдиган ва иш ҳақи туфайли ўз этиёжларини таъминлайдиган ижтимоий қатлам ҳисобланади. Кўпроқ ишлаш, кўпроқ иш ҳақи олиш имконини беради. Лекин, унинг имкониятлари жуда чекланган. Негаки, ишчи ҳафтасига 40 соатдан ортиқ ишлай олмайди ёки ишлаши унинг меҳнат қобилитини тиклаш имкониятини пасайтиради. Шу билан бирга, унинг ёшининг ўсиб бориши ҳам меҳнат қобилиятига жиддий таъсир этади. Ишчининг олдида кўпроқ ишлаш ва иш ҳақини ошириш, қўшимча иш олиш, ўқиш, малакасини ошириш ва тайёргарликдан ўтиш орқали хизматчилар қаторига кириш имкониятлари мавжуд. Бирок, кейинги категориялар қаторига кириш имкониятлари жуда чекланган.

Хизматчилар-тадбиркорлик субъектига ёлланиб ишлайдиган, жисмоний меҳнатда бўлмаган айрим тоифадаги ходимлар (ишчининг даромадидан фарқ этувчи меҳнат ҳақиға эға бўлган шахслар) гуруҳи. Хизматчилар, ишчилардан фарқли равишда бир қадар оширилган иш ҳақларига эға бўлишади ва хизмат пиллапоояларидан секин асталтик билан кўтарилиб боришади. Шу билан биргаликда, уларнинг тадбиркорлик фаолиятини мустақил бошлаш имкониятлари ҳам мавжуд.

Тадбиркорлар, бизнесменлар-ишчи ва хизматчиларни ишға ёлловчи, фаолиятнинг рағбати ҳисобланган фойдаға яғона эға чикувчилар ҳисобланади. Ишчи ва хизматлардан наф берувчилар таркибини шакллантириш ҳам тўла унинг ихтиёрида.

Эркин инвесторлар-юқоридаги таркибдан тубдан фарқ этувчи, ўз кўйилмалар ҳисобига барча ишчи, хизматчини ва шу жумладан тадбиркорни ҳам молиявий таъминотчиси сифатида, четда турувчилар ва даромаднинг энг юқори улушини олувчилардир.

Инвесторлар ва инвестицион фаолиятдан биринчи навбатда инвесторлар манфаат кўради. Лекин шу билан биргаликда бу жараён

нафақат мулк эгаларини балки бутун иқтисодиётни, жамиятни ҳам ривожланишига имкон беради.

Юқоридаги таркиб бўйича инвестиция қилиш имкониятлари бўйича қуйидаги формулани тузиб чиқишимиз мумкин.

$$T1 < T2 < T3 < T4$$

Бунда:

T1-ишчиларнинг инвестиция имконияти;

T2-хизматчиларнинг инвестиция имконияти;

T3-тадбиркор, бизнесменнинг инвестиция имконияти;

T4-инвесторнинг инвестиция имкониятлари.

Инвесторлар ва инвестиция субъектларининг манфаатлари қўйилмаларнинг даромадлик даражаси билан баҳоланади шу сабабли ҳам таҳлил этишда битта акциячга тўғри келадиган соф фойда, битта акцияга тўғри келадиган дивиденд, акциянинг курс ўзгариши, дивиденд салмоғи кўрсаткичлари баҳоланиши ва уларнинг динамик ўзгаришларига баҳо бериш лозим. Бу инвесторларнинг кизиқишларида, улар томонидан кейинги қарорларни тўғри белгиланишида муҳим масала ҳисобланади.

Хорижий инвестицияларнинг ўрни ва роли айниқса иқтисодиётда ўта муҳим ҳисобланади. Бундай инвестициялар ишлаб чиқаришга замонавий техника ва технологияларни жорий этиб, экспортга мўлжалланган маҳсулотларнинг ишлаб чиқаришни таъминлайди. Импортнинг ўрнини босувчи товарлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва бунинг учун хорижий инвестицияларни иқтисодиётнинг устувор соҳаларига йўналтириш ва пировард натижада аҳолининг меъёрадаги турмуш даражасини таъминлаш имкониятини яратади. Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни жадаллаштириш орқали ўсиб боровчи аҳолини иш жойлари билан таъминлаш имконини беради. Корхонанинг эскирган ишлаб чиқариш қувватларини, моддий-техник базасини янгилайди ва техник қайта қуроллантиради. Табиий ресурсларни қайта ишловчи корхоналарни барпо этиш имкониятларини кенгайтиради.

Келажакда даромад ва пул оқими миқдорини белгилайдиган ресурслар бўйича қилинган харажатларни молиявий ҳисоботларда акс этиши

Ташқи фойдаланувчилар томонидан бирор-бир ташкилотга нисбатан иқтисодий қарор қабул қилиш учун молиявий ҳисоботдан

фойдаланадилар. Бу эса молиявий ҳисоботда келажакда даромад ва пул оқими миқдорини белгилайдиган ресурслар бўйича қилинган харажатларни аниқ акс эттиришни талаб этади.

Айниқса, хорижий инвесторларни мамлакатимизда фаолият юритаётган ташкилотларнинг (компания, корпорация, акциядорлик жамиятлари) акциялари, қимматли қоғозлари ва бошқа турдаги инвестицияларни жалб қилиши мумкин бўлган моддий бойликларининг истиқболда ўсиши ёки пасайишини таҳлил қилиши учун зарур ахборотлар билан таъминлаш масаласи ўта долзарб масала ҳисобланади. Бу борада молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш ва шу орқали глобал бизнес тиллашувини йўлга қўйишга муҳим аҳамият қаратилади. Бу билан, корхоналарнинг халқаро молия бозорларида иштирок этиш имкони ҳам ортади. Шунингдек, мамалакат ялпи ички маҳсулотнинг барқарор ўсиш суръатларига эришиш, бюджет барқарорлигини таъминлашнинг, ишлаб чиқариш маҳсулотлари рақобатбардошлигини ўстиришга имкониятлари ортади.

Акциядорлар киритган маблағлари қанчалик фойда келтириши, бизнес мулки қанчалик ўсгани, қарздорлик ҳолати қандай аҳволдалиги каби саволларга аниқ жавоб топсагина бизнесга маблағ киритиши мумкин.

Бунинг учун мазкур ташкилотнинг иқтисодий, мулкӣ ва молиявий ҳолати ва ўтган давр фаолияти натижалари ҳақидаги рақамли ва тушунтириш матнларидан иборат ҳисоботга зарурат туғилади.

Халқаро амалиётда инвестициялар билан боғлиқ жиҳатларни ўзида акс эттирган қуйидаги стандартлар ишлаб чиқилган ва улар мулкӣ ва молиявий ҳолатнинг ҳаққоний даражасин молмиявий ҳисоботларда акс эттириш тартибларини, қоидаларини белгилаб беради.

33 -БХМС Акцияга фойда

40 -БХМС Инвестицион кўчмас мулк

32 -БХМС Молиявий инструментлар: тақдим қилиш

39 -БХМС Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш

2 -МХХС Аксиялар асосида тўловлар

7 -МХХС Молиявий инструментлар: ахборотларни очиқлаш

12 -МХХС Бошқа ташкилотларда қатнашиш тўғрисидаги ахборотларни очиқлаш.

Бухгалтерия ҳисобининг миллий сатнадратларида ҳам алоҳида стандартлар белгиланган бўлиб жумладан, 12-сон БХМС “Молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш”га бағишланган. Ушбу стандартнинг мақсади молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш усулини белгилаш ва ҳўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисоботларида инвестицияларга доир ахборотни очиб беришга қаратилган.

Улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

молиявий инвестицияларни тоифаларига (қисқа муддатли ва узок муддатли) қараб таснифлаш;

молиявий инвестициялар қийматини аниқлаш ва уларни молиявий ҳисоботларда акс эттириш;

молиявий инвестицияларни бир тоифадан иккинчи тоифага ўтказиш;

молиявий инвестициялар қийматининг тўхтовсиз камайиб бориши.

Молиявий инвестициялар - ҳўжалик юритувчи субъект тасарруфидаги даромад олишга (фоиз, роялти, дивиденд ва ижара ҳақи шаклида) мўлжалланган, инвестиция қилинган сармоя қийматининг ортиши ёки инвестиция қилувчи компания бошқа наф олиш учун фойдаланадиган активлардир.

Қисқа муддатли (жорий) инвестициялар - муомала муддати 12 ойдан ошмайдиган осон реализация қилинадиган инвестициялардир.

Узок муддатли инвестициялар - қисқа муддатли (жорий) инвестициядан ташқари барча инвестициялардир.

Кўчмас мулкка инвестиция - инвестиция қилувчи субъектнинг ёки инвестиция қилувчи субъект гуруҳига кирувчи бошқа субъектнинг ишлаб чиқариш фаолияти давомида фойдаланилмайдиган ер участкаларига ёки иморатларга инвестициялар.

Ўз молиявий ҳисоботларида айланма маблағлар билан узок муддатли активлар ўртасидаги тафовутни кўрсатувчи ҳўжалик юритувчи субъектлар қисқа муддатли (жорий) молиявий инвестицияларни эғалик қилиш муддати бир йилгача бўлган айланма маблағ сифатида, узок муддатли молиявий инвестицияларни эса эғалик қилиш муддати бир йилдан ошадиган узок муддатли активлар сифатида кўрсатишлари лозим.

Молиявий инвестицияларни харид қилиш чоғида улар харид қиймати бўйича баҳоланади ва бу қийматга брокерлар хизмати учун тўланган ҳақ, банк хизмати учун тўловлар, божлар ва бошқа харажатлар киритилади.

Агар инвестиция акцияларни эмиссия қилиш ёки бошқа қимматли қоғозлар чиқариш йўли билан тўлалигича ёки қисман олинаётган бўлса, у ҳолда харид қиймати чиқарилган қимматли қоғозларнинг жорий қийматига тенг бўлади, яъни қимматли қоғозларнинг номинал қийматига тенг бўлмайди. Агар инвестиция бошқа активга алмаштириб тўла ёки қисман олинган бўлса, у ҳолда инвестиция қиймати топширилган активнинг жорий қийматига қараб аниқланади.

Қисқа муддатли (жорий) активлар сифатида тасниф қилинган инвестициялар бухгалтерия балансида:

- бозор қиймати;

- харид қиймати ва бозор қиймати каби икки қийматнинг энг ками бўйича ҳисобга олиниши керак.

Агар қисқа муддатли молиявий инвестициялар харид ва бозор қийматларидан энг кам баҳоланиш бўйича ҳисобга олинadиган бўлса, балансдаги қиймати умуман барча инвестициялар қиймати асосида ёки инвестициялар турлари бўйича ёхуд алоҳида инвестициялар асосида аниқланади.

Қисқа муддатли инвестициялар бозор қийматининг ўзгаришидан келадиган даромад ёки зарар шу даромад ёки зарар содир бўлган ҳисобот даврида тан олинади.

Узоқ муддатли активлар сифатида тасниф этилган инвестициялар бухгалтерия балансида:

- харид қиймати бўйича:

- қайта баҳолашни ҳисобга олган қиймат бўйича;

- харид қиймати ва бозор қийматининг умумий инвестициялар усули бўйича аниқланган энг кам баҳоси бўйича ҳисобга олинади.

Узоқ муддатли инвестициялар харид қиймати бўйича ҳисобга олинади. Узоқ муддатли инвестицияларнинг қиймати муқаррар камайиб борган тақдирда бу инвестицияларнинг баланс қиймати ҳар бир инвестиция бўйича алоҳида камайтирилиши лозим. Бундай ҳолларда хатарнинг турлари, инвестиция қилинаётган субъектда инвесторнинг улуши эътиборга олинади.

Узоқ муддатли молиявий инвестицияларни қайта баҳолаш натижасида пайдо бўлган қўшимча баҳолаш миқдори ўз сармоясига қайта баҳолашдан келган даромад сифатида қўшилади. Молиявий инвестициялар қиймати камайган тақдирда камайтириш ўз сармоясига акс эттирилган ўша инвестицияларни баҳолаш қиймати ҳисобидан амалга оширилади. Агар молиявий инвестициялар қийматини камайтириш миқдори қайта баҳолашдан олинган даромад

микдоридан кўп бўлса, бу тафовут харажат сифатида ҳисобга олинishi лозим. Қиймати пасайтирилган инвестицияларни қўшимча баҳолаш микдори шу инвестициялардан келган зарар қоплангандан сўнг ўз сармояси кўпайишига киритилади.

Инвестицияларни сотиш чоғида сотишдан тушган маблағ билан баланс қиймати ўртасидаги тафовут харажатлар (брокер ёки дилер хизмати ҳақи) чиқариб ташлангандан сўнг даромад ёки харажат сифатида эътироф этилади.

Агар, қисқа муддатли молиявий инвестициялар балансда харид қиймати ёки бозор қийматидан иборат икки қийматнинг энг ками бўйича ҳисобга олинган бўлса, уларни сотиш чоғида даромад ёки зарар сотиш нархи билан харид нархи ўртасида тафовут сифатида аниқланади.

Узоқ муддатли молиявий инвестицияларни қисқа муддатли (жорий) инвестицияларга ўтказиш икки қийматдан энг ками бўйича: харид қиймати билан баланс қийматининг энг ками бўйича, агар қисқа муддатли молиявий инвестициялар икки қийматнинг энг ками бўйича ҳисобга олинадиган бўлса: харид қиймати билан бозор қийматининг энг ками бўйича амалга оширилади.

Молиявий инвестициялар бўйича қуйидаги кўринишдаги даромадлар ва харажатлар таркибланади:

- узоқ муддатли ва жорий инвестициялар бўйича фоизлар, роялти, дивидендлар ва ижара ҳақлари;

- қисқа муддатли молиявий инвестицияларни сотишдан келадиган даромадлар ва зарарлар;

- бозор қиймати бўйича ҳисобга олинган қисқа муддатли (жорий) молиявий инвестициялар бўйича амалга ошмаган даромадлар ва зарарлар, мазкур сиёсат 20-бандга мувофиқ тасдиқланган бўлса;

- харид қиймати ва бозор қиймати каби икки қийматнинг энг ками бўйича баҳоланган қисқа муддатли молиявий инвестиция бериш учун талаб қилинадиган, бозор қийматининг камайтирилиши ва бундай камайтиришни қайтадан тиклаш;

- узоқ муддатли молиявий инвестициялар қиймати вақтинча камайишини истисно қилганда баланс қийматининг камайиши ва бундай қисқаришларнинг ўрни қопланиши;

Инвестициялар бўйича молиявий ҳисоботларда қуйидагилар очиб берилиши лозим:

- ҳисоб сиёсати;

- молиявий инвестиция бўйича катта миқдорда даромад олинган суммалар;
- амалга оширилаётган инвестицияларнинг бозор қиймати;
- кўчмас мулкка молиявий инвестицияларнинг жорий қиймати;
- инвестицияларга муҳим чеклашлар ёки инвестицияни амалга оширишдан олинган даромад ва пулни ўтказиш;
- қайта баҳолаш қиймати бўйича ҳисобга олинган узоқ муддатли инвестициялар;
- қўшимча баҳолаш қийматидаги ўзгаришлар ҳамда;
- асосий фаолияти инвестиция фаолиятидан иборат бўлган ҳўжалик юритувчи субъектлар учун инвестиция мажмуини таҳлил этиш.

Инвестицион фаолиятнинг молиявий таҳлили

Инвестицион фаолиятнинг молиявий таҳлили энг кўп меҳнат талаб қиладиган ва иш ҳажми юқори бўлган жараён ҳисобланади. Инвестицион фаолиятнинг молиявий таҳлили қуйидаги кетма кетликда амалга оширилади:

- ўтган 3 йил (5 йил) оралиғида корхонанинг молиявий ҳолатининг таҳлили;
- инвестицион лойихани тайёрлаш давридаги молиявий ҳолатини ўрганиш;
- инвестицияга бўлган талаб ҳажминини аниқлаш;
- инвестицияни молиялаштириш манбаларини аниқлаш;
- асосий маҳсулотлар тури бўйича зарарсиз ишлаш ҳажмин аниқлаш;
- инвестицияларни амалга ошириш даврида даромадлар ва пул тушумларини прогностлаш;
- инвестицион лойихалар самарадорлигини баҳолаш;

Асосий жиҳатлар: инвестицион фаолият ва лойихалар таҳлилида асосий жиҳатлар ўтган давр ва жорий давр бўйича корхонанинг молиявий ҳолати ва натижаларини баҳолашга қаратилади. Бу жараён молиявий ҳисобот элементларини горизонтал, вертикал ва тренд таҳлили асосида шунингдек, молиявий коэффицентларни баҳолаш орқали амалга оширилади. Муҳим молиявий коэффицентларга тўлов лаёқати, ликвидлик, молиявий барқарорлик, кредитга лаёқатлик, фойдалилик кўрсаткичлари олинади. Таҳлилда муҳим аҳамият молиявий ҳисоботларнинг трансформациясига (инвестор давлатдаги стандартларига мос тузилишига), кўрсаткичларнинг қиёсий

таққосланувчанлигига қаратилади. Бу жиҳат ўзганишлар кўпинча ташқи инвесторларга нисбатан тадбиқ этилади.

Муҳим эътибор, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг зарарсизлик даражасини аниқлашга қаратилади. Бу жиҳат маҳсулот таннархини баҳолашда ўзгарувчан ва ўзгармас харажатлар қопланишини таъминловчи ҳажм даражасини аниқлашни характерлайди. Бу жиҳат инвестицион харажатларни қопланиш даврини аниқлашда, унинг самарадорлигини баҳолашда ҳам муҳим ҳисобланади.

Молиявий таҳлилнинг энг жавобгарлик бўғини бу унинг инвестицион капитални молиялаштириш, қопланиш даври, самарадорлигини таҳлил этиш ҳисобланади.

Таҳлилда энг муаммоли жараён бу, инвестицион харажатларни қопланиш муддатини аниқлаш масаласидир. Методик жиҳатдан ушбу кўрсаткични баҳолаш бир қадар қийин жараён. Лойихани реализация қилиш даврида пул окимларини жорий ва келгусидаги қийматини баҳолашга жуда эҳтиёткор ёндашувни талаб этилади. Негаки, бугуни қиймат келгусида қандай қувватга эгаллигини баҳолаш фақат ижобий ўзгаришлар кузатилиши билан баҳоланмайди. Унинг сифат даражаси ҳам баҳоланиши лозим. Яъни, бугунги бир шартли бирлик келгусидаги бир шартли бирликка тенг кучга эга бўлмайди. Бунда энг муҳим масала, инфляция таъсирини баҳолаш ҳисобланади.

Агар ушбу ўзгаришлар ижобий баҳоланча инвестицион лойиха, фаолият самарадорлиги ижобий баҳоланади ва уни амалга ошириш тавсия этилади. Акс ҳолда ушбу лойихадан ҳеч қандай иқтисодий, молиявий самара кўрилмайди.

Инвестицион фаолиятнинг молиявий таҳлилида энг муҳим масаласи бу мулк эгаларининг бойликларини ошириш ҳисобланса, унинг иқтисодий таҳлилида мазкур инвестицион фаолият ёки лойиханинг қандай иқтисодий наф келтирганлик даражаси ҳам баҳоланади.

Инвестицион фаолият ва лойиханинг иқтисодий таҳлилида муҳим жиҳатлар қуйидагиларга қаратилади:

- инвестицион лойихани амалга ошириш туфайли товарлар ишлар, хизматлар ҳажми ортишига;
- экспорт ҳажми, валюта тушумининг ортишига;
- нархларнинг стабиллашувига;
- ишчи-хизматчилар доимий иш билан таъминланишига;
- иш ҳақлари даражасининг ортишига;

-имтиёзли нархларда маҳсулот, иш ва хизматларни сотишни йўлга қуйиш имкониятларининг кенгайишига.

Қисқача қилиб айтганда, иқтисодий таҳлилда унинг капитал эгаларига эмас балки давлатга қай даражада наф келтириши ҳам баҳоланади.

Агар бозор эркинлик коидаларига тўла буйсундирилган бўлса у барча учун манфаатли ҳисобланади. Лекин аслида бу қараш ҳам нисбий тушунча. Негаки, том манодаги эркинлик бўлмайди. Албатта, иқтисод турли дастаклар асосида тартибга солиб турилиши лозим.

Инвестицион фаолият самарадорлигини баҳолаш усуллари

Мазкур қисмда айтилиши зарур бўлган фикрни қисқача қилиб қуйидагича ифодалаш мумкин - агар олинадиган даромадларнинг умумий суммаси қилинадиган харажатларнинг умумий суммасидан ортиқ бўладиган бўлса инвестицион қарорларнинг бир неча муқобил вариантларидан энг юқори рентабеллигини (самарадорлигини) танлаш зарур.

Инвестицион фаолиятнинг муҳим самарадорлик кўрсаткичлари қаторига қуйидаги кўрсаткичлар киритилади:

- соф қутиладиган қиймат;
- фойда индекси;
- ички даромадлик ставкаси;
- модификацияланган ички даромад ставкаси;
- дастлабки харажатларнинг копланиш даври;
- дармадликнинг ўртачатортилган нормаси.

Албатта, инвестицион қарорлар қабул қилинаётган пайтда қуйидаги жиҳатларга ҳам эътибор қаратиш зарур:

- қопланиш муддатига;
- риск даражасига;
- қутилаётган инфляция суръатларига;
- солиққа тортиш тартибларидаги ўзгаришларни ҳам ҳисобга олиш

лозим.

Инвестицияларни самарадорлигини аниқлаш, маблағлар сарфини бунданла яхшироқ ёки фойдалироқ йўллари топиш ва аниқлаш имконини беради.

Инвестицион фаолиятга тегишли қарорларни қабул қилишда амалиётда синовдан ўтган қуйидаги муҳим коидаларга риоя қилинади: маблағларни ишлаб чиқаришга, қимматбаҳо қўғозларга ва

бошқаларга инвестиция қилиш ўз маъносига эга бўлади уни депозитга қўйишдан юқори фойда нормасига эга бўлса.

Рентабеллик даражаси инфляция суръатларидан юқори бўлган тақдирдагина маблағларни инвестициялаш ўз мазмунига эга ҳисобланади. Шу сабабли, дисконтлаштиришни ҳам ҳисобга олинган ҳолда энг юқори рентабеллик даражасига эга бўлган лойиҳаларгагина пул тикилади.

Инвестицион қарорлар баҳоланаётган пайтда инфляция ҳам ҳисобга олиниши керак.

Инвестицион жараён юқорида таъкидланганидек, ҳар доим рисклар билан чамбарчас боғланган. Чунки, вақт ноаниқликни кучайтиради ва харажатларни қоплашнинг муддатлари қанчалик узок бўлса, инвестицион лойиҳа шунчалик рискли бўлади. Шунинг учун, инвестицион қарорлар қабул қилинаётган пайтда молиявий менежер харажатлар, тушум, фойдани аниқлашда инвестицион лойиҳасини реализация қилишдан иқтисодий рентабелликни баҳолаётганда, вақт бўйича ўзгаришларни албатта инобатга олмоғи лозим. Ана шу нарса дисконтлаштириш дейилади ва одатда, бир неча муқобил вариантларда амалга оширилади.

Дисконтлаштириш келажакда олиниши мумкин бўлган сумманинг ҳозирги пулли эквивалентини аниқлаш имконини беради. Бунинг учун келажакда олиниши мумкин бўлган(кутилаётган) суммада мураккаб фоиз бўйича маълум муддатда жамланган даромадни айириш керак.

Фикримизни қуйидаги мисол билан ифодалаймиз.

Агар тадбиркор йиллик 10% даромад олишни мулжаллаб, бугун 200 млн. сўмни инвестициялаган бўлса, 1 йилдан сўнг даромад қуйидаги ҳажмга тенг бўлади

$$200000 \cdot (100\% + 10\%) : 100 = 220000 \text{ минг сўм ёки;}$$

$$200000 \cdot (1.0 + 0.1) = 220000 \text{ минг сўмга эга бўлади.}$$

Икки йиллик муддатда инвестор;

$$220000 \cdot (1.0 + 0.1) = 242000 \text{ минг сўмга тенг бўлади ва хоказо.}$$

Навбатдаги даврларда янада кўпроқ даромад олиш учун сармоя билан биргаликда унинг даромадини ҳам реинвестициялаштириш жараёни фоизларини жамлаш (қўйиш) дейилади ва уни қуйидаги формула билан ифодалаш мумкин:

$$KK = BK(1 + \Phi)^C$$

Бу ерда:

КК—келажакда тушадиган пул суммаси;

БК—бошлангич(жорий) қиймати;

Ф—фоиз ставкаси ёки даромадлиқ меъёри;

С—даромадларнинг жамланиши амалга ошириладиган йиллар сони.

$$200000(1+0.1)$$

Келгуси пул суммаси ва фоиз ставкаси (10%) белгиланилган ҳолда юқоридаги формуладан фойдаланиб, пул суммасининг ҳозирги қийматини аниқлаш мумкин:

$$BK=KK/(1+F)C=242000/(1+0.1)^2=200000 \text{ минг сўм}$$

Таҳлил этишда муҳим аҳамият дисконтлаштиришга қаратилади. Дисконтлаштириш инвестицияларнинг келгуси қийматини баҳолашда, қимматбаҳо қоғозларни қийматини аниқлашда, банк, суғурта, валюта амалиётида ва бошқа ҳолларда кенг қўлланиши мумкин.

Мисол: агар тадбиркорга 3 йилдан сўнг 100000 минг сўм зарур бўлса. Шу мақсадда, тадбиркор қанча маблағни бугун инвестиция қилиши лозим. Йиллик фоиз тўлови 9 фоиз бўлган ҳолатда ушбу маблағ суммаси қуйидаги формула асосида ниқланади.

$$BK=100000:(1+0.09)^3=100000:1.295=77220 \text{ минг сўм}$$

Қуйида таклиф этилаётган лойиҳаларни қиёсий таққослаш асосида уларнинг қайси бир фойдали эканлигини таҳлилий жиҳатларини кўриб ўтишимиз мумкин.

7.1-жадвал

Таклиф этилаётган лойиҳаларга тегишли бўлган маълумотлар

Кўрсаткичлар	«А» лойиҳа	«Б» лойиҳа
1	2	3
1.Инвестициялар ҳажми, млн сўм.	600.0	650.0
2.Тушум, минг сўм.		
1-йилда	270.0	400.0
2-йилда	200.0	350.0
3-йилда	120.0	100.0
4-йилда	90.0	50.0
5-йилда	70.0	0.0
жами 5йилда	750.0	900.0
3. Фойда, млн. сўм	150.0	250.0

4. Ҷўртача йиллик фойда, млн. сўм	30.0	50.0
5. Инвестицияларнинг 5 йиллик рентабеллиги, %	25.0	38.0
6. Инвестицияларнинг ўртача йиллик рентабеллиги, %	5.0	7.6
7. Инфляциянинг режалаштирилган (кўзда тутилган) ўртача йиллик суръатлари, %	4.0	4.0
8. Банк кредити фоизининг ўртача йиллик ставкаси	15.0	15.0

Инвестицияларнинг ўртача йиллик рентабеллик даражасини банк кредитининг ўртача фоиз ставкаси билан таққослайдиган бўлсак ҳар иккала лойиҳага нисбатан маблағларни банкда сақлаш фойдалироқдир. Лойиҳаларни инфляция зарарлардан (йўқотишлардан) сугурталанганлик (химояланганлик) нуқтаи назаридан таққосласак «Б» лойиҳа бўйича инвестициялар тезроқ қопланади.

Талаб қилинаётган инвестицияларнинг ҳажми ёки миқдорлари бўйича таққослайдиган бўлсак «Б» лойиҳа «А» лойиҳага нисбатан 50 млн сўм қимматдир. Ўз навбатида, бу инвестицияларни молиялаштиришда маълум қийинчиликларни туғдириши мумкин.

Лойиҳаларни тушумларнинг барқарорлиги нуқтаи назаридан таққосласак «А» лойиҳа маблағлар оқимининг 5 йил давомида давом этиши, «Б» лойиҳа эса - фақат 4 йил давом этишини кўриш мумкин. Шу билан биргаликда «Б» лойиҳа бўйича тушумнинг асосий қисми биринчи икки йилда тушмоқда, кейинги йиллар бўйича эса кескин камайиш содир булмоқда ва охириги йилда тушум «0» га тенг бўлмоқда. Шу ўринда, биз учун нима муҳимроқ? 5 йил давомида у ёки бу даражадаги барқарор пул маблағларининг оқимими ёки биринчи 2-3 йилда пул маблағларининг асосий қисмининг йиғилишими?

Бутун 5 йил давомида инвестицияларнинг рентабеллигини бўйича таққосласак «Б» лойиҳа маълум афзалликларга эга. Лекин биз вақт омилини инобатга олганимиз йўқ. Бунинг учун дисконтлаштиришни амалга ошириш лозим.

Вақт омилини ҳисобга олган ҳолда лойиҳалар иқтисодий рентабеллигини аниқлаш

Кўрсаткичлар	«А» лойиҳа		«Б» лойиҳа	
	Дисконтлаштирилган аштилганча	Дисконтлаштирилган сўнг	Дисконтлаштирилганча	Дисконтлаштирилган сўнг
1	2	3	4	5
1. Инвестициялар, минг сум	600.0	600.0	650.0	650.0
2. Тушум, млн сўм				
1-йил	270.0	$270.0:(1+0.1)/245.5$	400.0	$400.0:(1+0.1)/363.6$
2-йил	200.0	$200.0:(1+0.1)/165.3$	350.0	$350.0:(1+0.1)/289.3$
3-йил	120.0	$120.0:(1+0.1)/90.2$	100.0	$100.0:(1+0.1)/75.2$
4-йил	90.0	$90.0:(1+0.1)/61.5$	50.0	$50.0:(1+0.1)/34.2$
5-йил	70.0	$70.0:(1+0.1)/43.8$	0.0	0
3Жами тушум, минг сўм	750.0	606.3	900.0	762.3
4. Фойда, минг сўм	150.0	$606.3-600.0=6.3$	250.0	$762.3-650.0=112.3$
5. Дисконтлаштирилган сўнг лойиҳанинг иқтисодий рентабеллиги	$6.3*100\%:600=1.05\%$		$112.3*100\%:650=17.3$	

*Банк фоиз ставкаси 10-фоиз

Юқорида келтирилган маълумотларга ва хулосаларга асосланган ҳолда инвестицион қарорлар қабул қилишнинг асосий ва бир-бири билан узвий равишда боғлиқ бўлган қуйидаги мезонларни кўрсатишимиз мумкин:

- янада фойдалироқ альтернатив вариантнинг йўқ эканлиги;
- инфляциядан кузда тутилиши мумкин бўлган зарарлар(йўқотишлар) рискинни минималлаштириш;
- харажатлар қопланиш муддатининг қисқалиги;
- лойиҳанинг арзонлиги;
- тушумнинг барқарорлиги;

- юқори даражадаги рентабеллик;
- дисконтлаштирилгандан сўнг рентабеллик.

Инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлигини оширишдаги янгиликлардан бири инвестицион лойиҳаларни мониторинг қилишнинг босқичли тизимини жорий этиш бўлиб қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Дастлабки баҳо;
- Оралиқ баҳо;
- Сўнги баҳо.

Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини ҳисоблашда, нарх-навонинг бузилишини ҳисобга олган ҳолда ва ижтимоий дисконтлаш ставкасини танлагандан сўнг, бир қатор иқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш керак. Шу жумладан, иқтисодий аниқ жорий қиймат (дисконтланган ижтимоий фойда ва харажатлар ўртасидаги фарк), иқтисодий рентабеллик даражаси ва янгиланган фойда ва харажатлар ўртасидаги муносабатлар.

Сўнги йилларда Ўзбекистонда асосий капиталга инвестицияларнинг ўсиш суръатлари тезлашмоқда. 2020 йил пандемия оқибатлари туфайли бироз пасайиш юз берган. Шунингдек, асосий капиталга инвестициялар ҳажмининг ЯИМга нисбати, 2018 – 30,6%, 2019 – 37,1% да ўсиш кузатилди.

Хўжалик субъектининг инвестицион жозибadorлигини таҳлили

Инвестицион жозибadorлик нисбий афзалликни ўзида намоён этувчи асосий тушунча–ҳисобланади. Инвестиция жозибadorлигини-инвестициялардан фойдаланиш самарадорлиги, харатарларнинг энг паст даражасида даромад кўриш имкониятлари деб қараш мумкин.

Инвестицион жозибadorлик бу - инвестиция объектини миқдор ва сифат кўрсаткичларида, молиявий ва молиявий бўлмаган кўрсаткичларда, юзага келиши мумкин бўлган хатарлар таъсирида баҳоланишидир.

Инвестицион жозибadorлик молиявий ёки иқтисодий ҳодиса эмас, балки корхонанинг моделидир.

Корхонанинг инвестицион жозибadorлигини баҳолашда, биринчи навбатда, ушбу лойиҳани амалга оширишда инвестицияларнинг самарадорлиги ва мумкин бўлган рентабеллигини аниқ кўрсатадиган кўрсаткичлар кўриб чиқилади. Барча потенциал сармоядорлар

эътибор берадиган асосий омил бу корхонанинг ўрта муддатли ва узоқ муддатли истиқболда барқарор рентабеллигидир.

Инвестицион жозибаторликни аниқлашда қуйидаги муҳим кўрсаткичлар баҳоланади:

- ликвидлик коэффиценти;
- компания мулк ҳолати кўрсаткичи;
- корхона иш фаоллиги;
- молиявий қарамлиги;
- рентабеллиги.

Иқтисодчилар компаниянинг инвестицион жозибаторлигини тўғри баҳолаш учун бир нечта усулларни тавсия қиладилар. Бу шунинг англатадики, ҳар бир янги лойиҳа ўзига хос ёндашув ва ўзига хос методологияни талаб қилади.

Амалиётда инвестицион жозибаторликни баҳолашда инвестиция киритиш кўзда тутилаётган объектнинг ҳолати, даромад (фойда) даражасини максималлаштирувчи турли мезонларга таянилади.

Корхонанинг инвестицион жозибаторлиги таҳлилида қуйидаги муҳим жиҳатлар ўрганиш характерланади:

- корхонанинг техник таъминоти;
- маҳсулот номенклатураси;
- ишлаб чиқариш қувватлари;
- корхонанинг тармоқда, бозорда тўтган ўрни, монополлиги;
- бошқарув тизимини йўлга қўилиши;
- устав капитали, корхона мулкдорлари;
- ишлаб чиқариш харажатлари таркиби;
- фойда ва унинг ишлатилиши;
- молиявий ҳолат ва бошқалар.

7.3-жадвал

Инвестицион жозибаторликни баҳолаш кўрсаткичлари тизими

Ликвидлик	Мулк ҳолат	Иш активлиги	Молиявий қарамлиги	Рентабеллик
Активларнинг пулга айланиш тезлигини характерлайди	Активлар қийматини ва унинг ўзгаришини характерлайди	Активларнинг айланиш тезлиги ва даврини характерлайди	Активларни молиялаштириш манбаларини, уларнинг нисбий даражасини ифода этади	Фойдалилик даражасини ифода этади

Инвестицион жозибадорликнинг аниқлашнинг ягона методикаси шу пайтга қадар яратилмаган. Негаки, ҳар битта инвестиция объекти ўзига хос жиҳатларга эга бўлади. Инвестицион жозибадорликни таҳлил этишда кўпинча дсконтлаш, норматив-ҳуқуқий ёндашув, ички ва ташқи омиллар ҳисоб-китоби усулларида фойдаланилади.

Корхонада инвестицион жозибадорликни баҳолашда қуйидаги муҳим индивидуал кўрсаткичлар ўрганилади: активларнинг айланувчанлиги коэффиценти; асосий воситаларнинг жами активлардаги улуши; фонд қайтими; ишлаб чиқариш захираларининг салмоғи; захираларнинг ўз оборот маблағлари билан таъминланганлиги; дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари нисбати; автономия коэффиценти; молиявий барқарорлик коэффиценти; қоплаш коэффиценти; ликвидлик коэффицентлари; тўлов қобилияти коэффицентлари; активлар рентабеллиги; хусусий капитал рентабеллиги; узок муддатли активлар рентабеллиги; айланма активлар рентабеллиги; операцион фаолият рентабеллиги; ишлаб чиқариш рентабеллиги; сотиш рентабеллиги ва ҳ.к.

Ушбу кўрсаткичларни таҳлил этишда фирма ва компаниялар молиявий ҳисоботларининг чоп этилиши, ахборотлар очиқлиги, интеграцион тузилманинг ривожланганлиги, компанияларнинг капиталлашув даражаси, бозорнинг ривожланганлиги, корхонанинг бозорда фаолият юритиши, компания гудвили, бренд кўрсаткичлари муҳим ҳисобланади.

Инвестицион жозибадорликни таҳлил этишнинг муҳим мақсади бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- корхонанинг жорий ва истикболдаги ҳолатини баҳолаш;
- инвестицион жозибадорликни ошириш бўйича чора-тадбирларни белгилаш;
- инвестицияларни жалб этиш ва унинг самарадорлигини ошириб бориш.

Ғарб амалиётида ушбу кўрсаткичларни тўртта таркибга бўлиб ўрганиш тавсия этилади:

- активлар айланувчанлиги кўрсаткичлари таҳлили;
- капитал даромадлиги кўрсаткичлари;
- молиявий барқарорлик кўрсаткичлари;
- активлар ликвидлиги кўрсаткичлари.

Инвестицион жозибаторликни баҳолаш боскичлари

Боскичлар	Мазмуни	Таҳлил амалиёти	Ечимлар
1-боскич	Ишлаб чиқаришнинг ташкилий-техник, ижтимоий шароитларини, менежмент сифатини ва бозор муҳитини таҳлил этиш методикаси	Корхонанинг стратегик имкониятларини аниқлаш	Корхонанинг инвестицион стратегиясини белгилаш
2-боскич	Корхона экспрес диагностика қилиш	Чекловлар таҳлили,	Инвестиция режасини тузиш
3-боскич	Инвестицион жозибаторликни баҳолаш методикаси	Кўрсаткичларни яхшилаш чораларини кўриш	Инвестицион жозибаторликни ошириш бўйича таклифлар тайёрлар

Инвестицион жозибаторликни таҳлил этишнинг муҳим масалалари ва йўналишлари сифатида қуйидаги кўрсаткичлар тизимини баллик тизимда баҳолаш методикаси белгиланган:

-корхонанинг маҳсулот ишлаб чиқариши ва бозордаги фаолиятини баҳолаш;

-корхона обрўси, ва менежментини сифатини баҳолаш;

-иқтисодий салоҳиятини баҳолаш;

-хўжалик фаолиятини молиялаштириш манбаларини баҳолаш;

-корхона фаолият натижаларини баҳолаш;

-пул оқимлари, тузилиши ва унинг барқарор тушумини баҳолаш.

Инвестицион жозибаторлиик тасир этувчи таркибий бирликларга қуйидагилар киради: молиявий жозибаторлик; ҳудудий жозибаторлик; маҳсулот жозибаторлиги; ходимлар таркибининг жозибаторлиги; инновацияон жозибаторлик; экологик жозибаторлик; ижтимоий жозибаторлик; ахборот жозибаторлиги; корпоратив маданият жозибаторлиги.

Қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар таҳлили

Бозор муносабатлари ривожланган шароитда муайян корхонада ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва айниқса кенгайтириш қўшимча маблағ топиш мақсадида чиқарилган қимматбаҳо қоғозларсиз амалга ошиши қийин.

Ривожланган бозор иқтисодиёти шаронтида қимматбаҳо қоғозларни сотиб олиш қуйидаги мақсадларни кўзда тутати:

- капитални ошириш;
- қўшимча фонд олиш;
- қимматбаҳо қоғозлар курсини ошиши эвазига капитални кўпайтириш.

Том маънода бозор иқтисодиёти тўла шаклланиб бўлмаган мамлакатларда қимматбаҳо қоғозлар уларга хос бўлмаган бошқа мақсадларда ҳам сотиб олиниши мумкин. Бундай мақсадлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- қимматбаҳо қоғозлар сотиб олиш йўли билан мулк хуқуқларга эга бўлиш, дефицит маҳсулотлар ва хизматларга эга бўлиш;
- муомала шартларига кўра нақд пулни ўрнини боса оладиган қимматбаҳо қоғозларни сотиб олиш;
- бозорни ўрганиш учун;
- мулк таъсир даражасини кенгайтириш ва уни қайта тақсимлаш;
- нобарқарор бозор шароитида қимматбаҳо қоғозлар курслари ўзгаришлари асосида чайқовчилик қилиш ва ҳ.к.

Қимматбаҳо қоғозлар ликвидлик масаласи бозор иқтисодиёти шаклланиб келаётган давлатларда фонд бозорини ривожлантириш билан боғлиқ ўта муҳим масалалар жумласига киради. Ликвидлилик даражаси қанча юқори бўлса, бундай қимматбаҳо қоғозларларнинг курси шунча мустаҳкам ва юқори бўлади. Демак, корхоналар қимматбаҳо қоғозларни сотиб олишда биринчи навбатда уларнинг шу жиҳатларига эътиборни қаратишлари керак.

Ривожланган бозор иқтисодиёти шароитида қимматбаҳо қоғозларнинг ундан ортиқ тури бўлиб, уларнинг айрим турлари, ўз навбатида, турли шартлар асосида муомалага чиқарилган ҳар хил шакллarga бўлиниши мумкин. Қуйидагилар қимматбаҳо қоғозларнинг асосий турлари бўлиб ҳисобланади: акция, вексель, фьючерс, ҳусусийлаштириш чёки, облигация, давлат хазина мажбуриятлари, опцион, варрант, банкларнинг жамғариш ва депозит сертификатлари, мулк хуқуқ варақа (масалан; уй-жой олиш хуқуқини берувчи қимматбаҳо қоғоз).

Қимматбаҳо қоғозлар ва уларнинг ишончилиги ҳақида гап кетганда халқаро амалиётда махсус рейтинг агентликлари ва ташкилотлари қимматбаҳо қоғозларни чуқур таҳлил асосида гуруҳларга бўлишади. Масалан, қимматбаҳо қоғозлар , «олий

сифатли», «юқори сифатли», «ўртадан юқори сифатли», «ўртадан сифатли» ва ҳ.к. гуруҳларга бўлиш мумкин.

Қимматбаҳо қоғознинг инвестицион сифати унинг ликвидлик даражаси ҳамда ўртача бозор фонидан кам бўлмаган даражада фоиз келтириш қобилияти ва курс қиймати барқарор бўлган шароитда риск ҳолати каби омилларни баҳолаш белгиланади.

Маълумки, қимматбаҳо қоғоз rischi қанча паст бўлса, унинг ликвидлик даражаси шунча юқори бўлади. Лекин риск даражаси паст бўлган қимматбаҳо қоғознинг даромад келтириш қобилияти ҳам асқар ҳолларда юқори бўлмаслиги мумкин.

Бу ўринда қимматбаҳо қоғозлар кенг тарқалган Ғарб давлатлари билан ўзаро мос келмаслик ҳолатлари ҳам мавжуд. Масалан; Ғарбда аҳоли турли қимматбаҳо қоғозлар инвестицион сифатларини яхши билади. Инвесторлар ўз олдига қўйган мақсадларидан келиб чиқиб, қимматбаҳо қоғознинг қайси турини сотиб олишни ҳал этиш учун уларнинг инвестицион сифатларини чуқур ўрганишга етарли ахборот топа олишади. Ахборот ўзининг ҳаққонийлиги, ишончлилиги ва тўлаллиги билан ажралиб туради. Қимматбаҳо қоғоз инвестицион сифатлари ҳақида нотўғри молиявий ахборот берган юридик ёки жисмоний шахс фонд бозорида тезда ўз обрўсини тўкиб қўиши ва натижада синиши ҳам мумкин.

Бозор иқтисодиёти энди ривожланаётган давлатларда қимматбаҳо қоғозларнинг инвестицион сифатлари аниқлаш ҳозирча тор доирада мутахассисларнинг иши бўлиб қолмоқда. Қимматбаҳо қоғозларнинг потенциал инвесторлари бўлиши мумкин бўлган аҳолининг кенг қатламлари фонд бозори сарҳадларига аста-секин кириб бормоқда.

Бозор иқтисодиёти шакланаётган давлатларда қимматбаҳо қоғозлар портфели билан боғлиқ riskлар нисбатан кўплиги билан ажралиб туради. Уларнинг қаторига қуйидагилар киритилади:

Капитал riskи-қимматбаҳо қоғозларга қўйилган барча маблағлар учун умумий risk бўлиб, у зарар кўрмасдан капитални қайтариб ололмаслик ҳолати билан белгиланади.

Қонунчиликда ўзгаришлар рўй бериши билан боғлиқ risk-натижасида қимматбаҳо қоғозлар чиқариш қайта рўйхатга олиниши, бекор қилиниши, унинг шартлари тубдан ўзгариши мумкин. Натижада эмитент ва инвестор қўшимча харажатлар қилиши ва моддий йўқотишларга дучор бўлиши мумкин.

Вақт билан боғлиқ risk-қимматбаҳо қоғозни сотиб олиш ёки сотиш учун ноқулай вақт танланган ҳолатларда юз беради.

Танлаш rischi-қимматбаҳо қоғозларларнинг сердаромад ва ишончли турларини танлай олмаслик ҳолати билан боғлиқ бўлади.

Ликвидлик rischi- имматбаҳо қоғоз инвестицион сифатини баҳолаш ўзгариши шароитида уни сотишдан кўрилагн зарар билан ўлчанади.

Инфляцион риск-юқори инфляция суръатлари инвесторнинг қимматбаҳо қоғозларлан оладиган даромадлари тезроқ кадрсизланиш rischiдир.

Валюта rischi-валюта курслари ўзгариши натижасида валюта қимматбаҳо қоғозларга қилинган кўйилмалар билан боғлиқ бўлган rischiдир.

Регионал риск-бир ёки икки турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашган ҳудудлар фаравонлигининг шу маҳсулотлар нархининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган риск.

Тармоқлар rischi-иқтисодиётда тармоқларнинг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ бўлган риск.

Кредит rischi-қимматбаҳо қоғозларни чиқарган эмитент чиқарилган қимматбаҳо қоғозлар бўйича фозлар ёки асосий қарзнинг қайтараолмаслиги билан боғлиқ бўлган риск.

Фоиз rischi-бозордаги ставкаларнинг ўзгариши натижасида инвесторларнинг зарар кўриши билан боғлиқ бўлган риск.

Бозор rischi-бозор умумий фаолиятининг пасайиши сабабли қимматбаҳо қоғозлар нархининг пасайиши натижасида инвесторларнинг зарар кўриши.

Мамлакат rischi - тармоқлар riskига ўхшаш. Шу билан биргаликда бу riskнинг ўзгаришига корхонанинг фаолиятига ҳам таъсир қилади.

Қайтариб олиш rischi - қайтариб олиш ҳуқуқига эга бўлган облигациялар бўйича тўланадиган фоизлар даражасидан ошганлиги сабабли эмитентнинг шу облигацияни қайтариб олиш натижасида инвесторларнинг зарар кўриш rischi.

Қимматбаҳо қоғозлар портфелини бошқариш бир-бири билан боғлиқ бўлган кўплаб операциялардан иборат бўлиб, уларнинг қай бири қачон ва қайси шартлар билан ишлаши, портфелни ким бошқариши билан белгиланади. Қимматбаҳо қоғозлар портфели унинг эгаси ёки эгасининг топширигига кўра алоҳида шахс томонидан бошқарилиши мумкин.

Биз қуйида портфелни унинг эгаси томонидан бошқарилиш жараёнида содир бўладиган операцияларининг асосийлари билан танишиб ўтамиз.

Портфелни унинг эгаси топшириғи бўйича бошқа шахс бошқарганда ҳам шу операцияларнинг аксарияти бажарилади. Бошқаришнинг иккала усули мазмунан бир-биридан кескин фарқ қилмайди. Уларнинг фарқи операцияларни амалга ошириш шаклида бўлади. Яъни, портфель эгаси ҳамма вақт ўз номидан иш кўради, иккинчи усулда эса алоҳида шахс унинг топшириғи бўйича бошқарув операцияларини бажаради.

Бу операция фонд бозори конъюктурасини ўрганиш ва прогноз қилиш, қонунчилик ҳақида маълумот йиғиш, қимматбаҳо қоғозлар билан ўтказиладиган операциялар бўйича услубий ва меъёрий ҳужжатлар тайёрлаш, касбий тайёрлаш, портфель умумий стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш, портфелни бошқаришни назорат қилиш, қимматбаҳо қоғозларни баҳолаш, дивиденд сиёсатини яратиш ва амалга ошириш каби ўта муҳим чора-тадбирларни ўз ичига олади. Кўриниб турибдики, қимматбаҳо қоғозлар портфелини бошқаришни ташкил этиш жараёнида бу операция ўта муҳим аҳамият касб этади.

Қимматбаҳо қоғозлар бозорини таҳлил қилиш юқоридагилар билан чегараланиб қолмайди. Қимматбаҳо қоғозлар портфелини бошқаришда қуйидаги ҳатти-ҳаракатлар жараённинг таркибий қисмлари ҳисобланади:

- қимматбаҳо қоғозларни сотиб олиш асосида инвестиция қилиш;
- қимматбаҳо қоғозларни тайёрлаш, муомалага чиқариш ва бирламчи тарқатишни ташкил этиш;
- қимматбаҳо қоғозларни бевосита сотиш билан боғлиқ ҳатти-ҳаракатлар;
- қимматбаҳо қоғозлар эгаси алмашишига олиб келиши мумкин бўлган айрим ходисалар (масалан, алмашув, совға қилиш, меросга бериш ва ҳ.к.);
- қимматбаҳо қоғозлар бозорини таҳлил қилиш;
- қимматбаҳо қоғозларни зарур ҳолларда гаров сифатида ишлатиш;
- қимматбаҳо қоғозларлар бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш;
- қимматбаҳо қоғозларни қарзга бериш ёки қарзга олиш;
- қимматбаҳо қоғозларларни суғурта қилиш;

- қимматбаҳо қоғозлар бўйича эхтимол тутилган зарарларни коплаш мақсадида захира ташкил қилиш ва ишлатиш;
- бузилган, йўқолган қимматбаҳо қоғозларни алмаштириш;
- қимматбаҳо қоғозларни операциялари бўйича бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ҳисоботини тузиш;
- қимматбаҳо қоғозларнинг бир турини бошқа бир турига алмаштириш;
- қимматбаҳо қоғозлар портфелини бошқариш билан боғлиқ махкамавий ишларни бажариш.

Қимматбаҳо қоғозлар портфелини бошқариш унинг эгаси томонидан амалга оширилганда корхонада бу иш билан шуғулланадиган махсус (инвестиция) бўлим (бошқарма) ёки қимматбаҳо қоғозларни бошқариш бўлими (бошқарма) ташкил этилади.

Қимматбаҳо қоғозлар портфелининг эгаси мазкур жараёни бошқаришни ўзи хоҳламаса, бу ишни фонд бозорида махсус ташкил этилган ихтисослашган ташкилотларга шартнома асосида топшириши мумкин.

Корхоналар сотиб олган қимматбаҳо қоғозларни ва улардан фойдаланишни таҳлил қилишда қуйидаги жиҳатларни ҳам кўриб ўтадилар. Қимматбаҳо қоғозлар узоқ ва қисқа муддатга қўйилганлиги, режа бўйича ёки режада белгиланмаганлиги, режа бўйича ва ҳақиқатдаги қайтими, бозор баҳосини ўсиши ёки камайиши, улардан фойдаланишнинг муқобил йўналишлари солиштириб чиқилади. Бу билан, молиявий қўйилмалардан қай даражада фойдаланиш ҳолатини йиллар бўйича ҳам ўрганиш мумкин. У ҳолда, қимматбаҳо қоғозларнинг ҳар бир йилдаги қиймати (нархи ошиши ёки пасайиши кўрсатилган ҳолда) келтирилган фоизлари ҳамда, уларнинг фарқлари ўрганиб чиқилиб муқобил вариантлар билан қиёсланади.

Албатта, молиявий қўйилмалардан келадиган фоизларни ҳисоблашда у бўйича ишлаб чиқилган давлат солиқ сиёсатини ҳам кўриб чиқиш зарур. Чунки, солиқлар олинадиган фойда суммасини камайтиради.

Бошқа корхоналарга киритилган инвестициялар таҳлили

Бошқа корхоналарга киритилган инвестицияларни баҳолашда унинг ҳисоб ва таҳлил объекти сифатида муҳим тушунчаларига

аниқлаш ва изох бериш талаб этилади. Бу жиҳатдан қуйидаги тушунчалар таркибланади:

- қарам тадбиркорлик субъекти;
- жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар;
- улуш бўйича ҳисобга олиш;
- биргаликдаги фаолият бўйича келишув;
- биргаликдаги назорат;
- қўшма корхона;
- қўшма корхона иштирокчиси;
- аҳамиятли таъсир.

Қарам тадбиркорлик субъекти - бу шундай тадбиркорлик субъектики, бунда инвестор унинг устидан аҳамиятли таъсирга эгадир.

Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар - бу ғуруҳнинг молиявий ҳисоботлари бўлиб, унда бош ташкилот ва унинг шуъба тадбиркорлик субъектларининг активлари, мажбуриятлари, капитали, даромадлари, харажатлари ва пул оқимлари ягона иқтисодий фаолият юритувчи субъектга тегишли сифатида тақдим этилади.

Улуш бўйича ҳисобга олиш усули - бу бухгалтерия ҳисобининг усули бўлиб, ушбу усул бўйича инвестиция дастлаб таннархда тан олинади ва сўнгра инвесторнинг инвестиция объектининг соф активларидаги улушининг сотиб олишдан сўнгги ўзгаришларига тўғриланади.

Инвесторнинг фойда ёки зарари унинг инвестиция объектининг фойда ёки зараридаги улушини ўз ичига олади ва инвесторнинг бошқа умумлашган даромади унинг инвестиция объектининг бошқа умумлашган даромаддаги улушини ўз ичига олади.

Биргаликдаги фаолият бўйича келишув - бу икки ёки ундан кўпроқ томонлар биргаликдаги назоратга эга бўлган келишувдир.

Биргаликдаги назорат - бу келишув устидан назоратнинг шарномада келишилган тақсимланиши, бу фақат тегишли операциялар тўғрисидаги қарорлар назоратни тақсимлаб олган томонларнинг яқдил розилигини талаб этадиган ҳолатда мавжуд бўлади.

Қўшма корхона - бу биргаликдаги фаолият бўйича келишув бўлиб, бунда ушбу келишув бўйича биргаликдаги назоратга эга томонлар келишувнинг соф активларига нисбатан ҳуқуқларга эга бўлади.

Қўшма корхона иштирокчиси - бу қўшма корхонадаги томон бўлиб, у ушбу қўшма корхона устидан биргаликдаги назоратга эгадир.

Аҳамиятли таъсир - бу инвестиция объектининг молиявий ва операцион сиёсатининг қарорларида иштирок этиш даражасидир, аммо у ушбу сиёсатлар устидан назорат ёки биргаликдаги назорат бўлиб ҳисобланмайди.

Хар битта хўжалик юритувчи субъект уз филиаллари, шуба корхоналарини ташкил этишга ҳақлидир. Бундай ҳолатларда уларнинг жамланган молиявий ҳисоботлар тузилади. Жамланган молиявий ҳисоботлар бутун гуруҳнинг молиявий ҳисоботлари бўлиб унда бош ташкилот ва унинг шуба субъектларнинг активлари, капитали, мажбуриятлари, молиявий натижалари(фойда, зарарлари), прул оқимлари ягона иқтисодий субъектга тегишли сифатида тузилади.

Шунингдек, тадбиркорлик субъектлари узга ташкилотларда инвестор сифатида ҳам қатнашиши мумкин.

Халқаро стандартлари талаби бўйича агар инвестор инвестиция объектида 20 фоиз ва ундан кўпроқ улушга эга бўлса бундай тадбиркорлик субъекти таъсирга эга деб қаралади, қолган барча ҳолларда таъсирга эга эмас деб қаралади.

Тадбиркорлик субъекти томонидан аҳамиятли таъсирнинг мавжудлиги қуйидаги ҳолатларнинг бирида ёки бир нечасида намён бўлади:

- инвестиция объектининг директорлар кенгашида ёки шунга ухшаш органда вакилга эга бўлишида;

- сиёсатни ишлаб чиқишда, ёки дивидендлар тақсимоотида иштирок этишда;

- тадбиркорлик субъекти билан унинг инвестиция объекти ўратсида муҳим операцияларда қатнашишда;

- раҳбарият ходимларининг ўзаро алмашиинувида;

- катта аҳамиятга эга бўлган техник маълумотларни билан таъминлашда.

Қачонки тадбиркорлик субъекти инвестиция объектининг молиявий ва операцион сиёсатининг қарорларида иштирок этиш

хуқуқини йўқотса, у ушбу инвестицион объект устидан аҳамиятли таъсирни йўқотади⁷⁰.

7.5-Жадвал

Бошқа корхоналарга киритилган инвестициялар самарадорлиги ва натижавийлигини таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи	Ўсиш даражаси, %
Бошқа корхоналарга киритилган инвестициялар ҳажми	2107680	5180180	3072510	245.7
Бошқа корхоналарга киритилган инвестициялардан олинган тушумлар	637230	843680	206450	132.3
Инвестиция даромадлиги (рентабеллиги)	30.2	16.2	14.0	53.6

Бошқа корхоналарга киритилган инвестицияга киритилган миқдори ўтган йилда 2107680 минг сўмни, жорий даврда 5180180 минг сўмни ташкил қилган. Ўтган йилга нисбатан мутлақ фарқ 3072510 минг сўмни, нисбий ифодада 2.4 бараварга ўсиш кузатишган. Инвестиция қилинган мабюлағлардан олинган тушумлар ҳажми 637230 минг сўмдан 843680 минг сўмга ортган. Бироқ, қилинган инвестицияларнинг дармадлиқ даражаси ўтган йилга нисбатан бир қадар тушиб кетганлигини кўриш мумкин. Яъни инвестицияларнинг рентабеллик даражаси 30.2 фоиздан 16.2 фоизга тушиб кетган.

Ҳосилавий қиматли қўғозларга киритилган инвестициялар таҳлили

Акционерлик жамиятлари томонидан ўз капиталини шакллантириш мақсадида қуйидаги турдаги қимматли қўғозлар эмиссия қилиниши мумкин:

⁷⁰ Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти. 28- Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар

- акциялар;
- облигациялар
- векселлар;
- ҳосилавий қимматли қоғозлар.

Ҳосилавий қимматли қоғозлар -бу шартномалар бўлиб, улар бўйича бир томон қимматли қоғозларнинг маълум бир миқдорини маълум муддатда келишилган нархда сотиб олиш ёки сотиш ҳуқуқи ёхуд мажбуриятини олади.

Кўпинча базис активи (яъни шартнома асосида ётувчи қимматли қоғоз) сифатида акциялар ва облигациялар иштирок этади.

Ҳосилавий қимматли қоғозларнинг эмитенти-бу ҳосила қимматли қоғозларни чиқарувчи ва ушбу қимматли қоғозлар эгаларининг олдидан улар бўйича ўз номидан мажбуриятга эга бўлган юридик шахсдир. Ҳосила қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги қарор уни чиқариш ваколатига эга бўлган эмитентнинг бошқарув идораси томонидан қабул қилинади.

Ҳосилавий қимматли қоғозлар нақд ҳамда нақдсиз шаклларда чиқарилиши мумкин. Нақдсиз шаклда чиқарилган ҳолларда улар глобал сертификат Ҳосила қимматли қоғозларнинг нақдсиз шаклидаги бутун нашрини (ёки бир қисмини) тасдиқловчи ва депозитарийда сақланадиган, шунингдек, бир марталик сертификат учун талаб этиладиган барча реквизитлар, ҳосила қимматли қоғозлар наشري эмиссияси ва муомаласининг умумий шартлари рўйхатини ўз ичига олган ҳужжат билан расмийлаштирилади.

Ҳосилавий қимматли қоғозлар - бу бирламчи қимматли қоғозларнинг шу бозорда амал қилиши натижасида ҳосил бўлган иккиламчи қимматли қоғозлардир. Ҳосилавий қимматли қоғозлар ўз эгасига бирламчи қоғозларни сотиб олиш ва сотиш ҳуқуқини беради. Уларнинг қиймати бошқа қоғозлар орқали гавдаланади.

Ҳосилавий қимматли қоғозлар опционлар, фьючерслар ва варрантлар кўринишида чиқарилиши мумкин.

Опцион (немисча *option* сўзидан)-бу битимда иштирок этаётган томонларнинг бирига қимматли қоғозлар маълум бир миқдорини муайян вақт мобайнида белгиланган нархда сотиб олиш ёки контрагентга сотиш ҳуқуқини берувчи шартномадир.

Варрант-бу унинг эгаси маълум муддат давомида ёки маълум бир кунда варрантлар эмитенти томонидан дастлабки чиқарилган қимматли қоғозларни харид қилиш ҳуқуқини олганлигини тасдиқловчи ҳужжат.

Фьючерслар (futures) келишилган миқдордаги қийматликларни маълум вақт мобайнида битим тузиш вақтида белгиланган нархда етказиб бериш тўғрисидаги шартномаларни ўзида намоён қилади. Фьючерс шартномалари биржаларда сотиладиган қимматли қоғозларга ҳам, товарларга ҳам тақдим этилиши мумкин.

Агар акциялар курси кўтарилса, у ҳолда сармоядор ушбу акцияларни харид қилиш чоғида тўлаши зарур бўлган сумма ва уларни дастлабки қоплашсиз сотиш чоғида олган сумма ўртасидаги фарқ миқдорида зарар кўради. қоплашсиз операцияларнинг асосий мақсади олибсотарликдан иборат.

Ўзбекистоннинг Қонун ҳужжатларига кўра, фьючерс-бу маълум қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий воситаларни шартномада белгиланган нархда маълум келажак санада сотиб олиш ёки сотиш учун сўзсиз мажбуриятни тасдиқловчи қимматли қоғоз (шартнома)дир. Базис активи биринчи марта муомалага чиқарилаётган қимматли қоғоз бўлган фьючерсларни чиқаришга йўл қўйилмайди. Фьючерслар фьючерс эмитентининг ўзи томонидан ёки учинчи шахслар томонидан чиқарилган қимматли қоғозларни харид қилиш ёки сотиш мажбуриятини тасдиқлайди. Фьючерслар ўз ҳуқуқини амалга оширишдан бош тортишни назарда тутувчи опционлардан ёки варрантлардан фарқли равишда, ижро этиш учун мажбурийдир. Фьючерс эгаси ё қимматли қоғозларни етказиб бериши ёки уни кейинги муомалада бўлиши учун контр агентга сотиши лозим.

Таҳлил этишда ҳосилавий қимматли қоғозларнинг турлари, қиймати бўйича қиёсий таҳлили амалга оширилади.

Ҳосилавий қимматли қоғозларни таҳлил этиш ва баҳолашда қиёсий, даромадли ва харажатли ёндашувлардан фойдаланилади.

Сўнгги йилларда кўчмас мулк бозори кенг ривожланиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида хилма-хил ҳосилавий қимматли қоғозларнинг пайдо бўлишига олиб келмоқда. Шулардан энг оддийси мулккий варақа ҳисобланади. Бу варақани ҳоҳлаган фуқаро ёки хўжалик юритувчи субъект уй-жой сотиб олиш мақсадида (ҳар бири 0,1 м² нинг қийматига тенг бўлган) битта ёки бир нечта варақани сотиб олиши мумкин. Мулккий варақанинг сони сотиб олиши лозим бўлган уй-жойдаги хоналар сонига ва унинг тўлаш имкониятига боғлиқ. Мулккий варақа фуқаролар кўлидаги пулнинг қадрсизланишини сақлаб қолади. Уй-жойнинг валютадаги баҳоси ҳар доим ошиб борган ва бундан кейин ҳам ошиб боради. Пропорционал равишда мулккий

варақа баҳоси ҳам ошиб боради. Бундан ташқари, мулкӣ варақа 100 фоизлик ликвидликка эга. Истаган пайтда унинг эгаси жорий курс билан сотиб олган ташкилотига қайтадан сотиши мумкин.

7.6-жадвал

Ҳосилавий қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар ҳажмининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи	Ўсиш даражаси, %
Опционларга киритилган инвестициялар	82424	196897	+114473	238.8
Фьючерсларга киритилган инвестициялар	6932	1761	-5171	-25.4
Варрантларга киритилган инвестициялар	3836	3856	+20	100.5

Корхонада опционларга киритилган инвестициялар ҳажми ўтган йилга нисбатан 114473 минг сўмга ёки 238.8 фоизга ортган. Фьючерсларга киритилган инвестициялар ҳажми 5171 минг сўмга камайган ёки ўтган йилга нисбатан 74.6 фоизга камайиб кетган. Варрантларга кириилган инвестициялар ҳажми 20 минг сўмга ёки 100.5 фоизга ортган ҳалос.

Инновацион жараёнларнинг корхона фаолият самарадорлигига таъсири, уларни баҳолаш ва таҳлил қилиш

Янги саноат инқилоби, рақамли иқтисодиёт ва инновациялар жаҳон иқтисодиётини жонлантиришга йўналтирилган тадбирлардир. Бусиз келажакни тасаввур қилиб бўлмайди.

Сунги пайтларда, инновация, инновацион маҳсулот, инновацион фаолият, ақлли иқтисод, ақлли таълим, ақлли шаҳар ва ҳ.к. жарангдор тушунчалар бизнес мулоқатларда кўп ишлатилмоқда.

Қуйида биз улар ҳақида дастлабки қарашлар ва муҳм янгиликлар ҳақида танишиб чиқамиз.

Илмий, илмий-техникавий ва инновация фаолиятини амалга оширадиган жисмоний ва юридик шахслар ушбу муносабатлар субъектлари бўлади.

**Илмий, илмий-техникавий ва инновация
фаолиятини амалга оширувчилар**

Жисмоний шахслар	Хуқуқий шахслар
Олим- илм фанга муҳим ҳисса қўшган илмий ва илмий техникавий фаолиятни олиб борадиган субъект	Фанлар академияси-мамлакатнинг олий илмий ташкилоти
Илмий ходим-олий маълумотга, зарур малакага эга ва илмий, илмий-техникавий ҳамда педагогик фаолият билан професионал равишда шуғулланувчи шахс	Илмий муассаса-илмий, илмий-техникавий, инновация фаолиятини амалга ошириш асосий фаолият тури бўлган ва таъсис ҳужжатларига мувофиқ ҳаракат қиладиган юридик шахс
Илмий муассаса мутахассиси-ўрта махсус, касб хунар таълими ёки олий маълумотга эга, илмий ва илмий-техникавий натижани олишга ҳамда уни рўёбга чиқаришга қўмаклашувчи шахс	Инновация ташкилотлари-илмий ва инновацион фаолият натижаларини ишлаб чиқишни ва ўзлаштиришни, трансферни ва ва тижоратлаштиришни амалга оширувчи юридик шахс
Илмий хизмат кўрсатиш соҳаси ходими-илмий ташкилотда илмий ва илмий-техникавий фаолият учун зарур шарт-шароитларни яратишни таъминловчи шахс	Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги ОАК-илмий ва илмий педагогик ходимларни аттестациядан ўтказувчи орган

Инновация бу – янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот (товар, иш, хизмат ва б.) кўринишида рўёбга чиқарилган илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва (ёки) технологик ишларнинг охириги натижасидир.

Инновациянинг қуйидаги турлари ажратилади

Маҳсулот инновацияси	Технологик янги маҳсулот ишлаб чиқариш ва жорий қилишга қаратилган
Жараён инновацияси	Технологик янги ишлаб чиқариш услублари, жумладан инновационг маҳсулотларни узатиш услубларини ишлаб чиқишга қаратилган
Маркетинг инновацияси	Маҳсулот дизайни ва ўрамидаги ўзгаришларни, маҳсулотларни сотиш ва тақдимот қилишнинг янги услубларидан фойдаланишни камраб оладиган янги маркетинг услубларини амалга оширишга қаратилган
Ташкилий инновация	Бизнесни юритиш, иш ўринлари ёки ташқи олакаларни ташкил этишнинг янги услубларини рўёбга чиқаришга қаратилган

Инновацион жараёнлар ва уларнинг корхона фаолият самарадорлигига таъсирини баҳолаш, таҳлил этиш юзасидан корхоналарда қуйидаги кўрсаткичлар тизимини таркиблаш мумкин.

7.9-жадвал

Инновацион маҳсулотлар ва улар самарадорлигини таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи	Ўсиш даражаси, %
1	Жами ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми, млн. сўм	3362.2	5180.8	1818.6	154.1
2	Инновацион маҳсулотлар ҳажми, минг сўм	605.2	979.3	374.1	161.8
3	Инновацион маҳсулотларни сотишдан тушум, млн сўм	586.2	952.4	366.2	162.1
4	Инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш харажатлари, млн. сўм	456.2	679.8	303.6	148.9
5	Инновацион маҳсулотларни сотишда ялпи фойда, минг сўм	130.0	272.6	142.6	209.2
6	Инновацион маҳсулотларнинг жами маҳсулотлар таркибидаги салмоғи, %	15.6	15.7	0.1	100.6
7	Инновацион маҳсулот рентабеллиги, %	22.1	28.6	6.5	129.4
8	Инновацион маҳсулотнинг харажат сиғими, тийин	77.8	71.3	6.5	91.6

Корхонада жами ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми ўтган йилга нисбатан 1818.6 млн. сўмга ортган. Шу жумладан инновацион маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 374.1 млн. сўмга ортган.

Инновацион маҳсулотларни сотишдан соф тушум суммаси ўтган йилга нисбатан 366.2 млн. сўмга, инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш харажатлари 303.6 млн. сўмга ортган.

Инновацион маҳсулотларнинг рентабеллиги 22.1 фоиздан 28.6 фоизга ортган. Бу натижа энг юқори натижа ҳисобланади. Инновацион маҳсулотнинг харажат сиғими ҳам 77.8 тийиндан 71.30тийинга камайган.

Инвестициялар ва инвестицион фаолият таҳлили бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Инвестициялар ва уларнинг лойиҳалаш, самарадорлигини баҳолаш, ишга тушириш борасидаги ишлар ҳолати юзасидан ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

лойиҳанинг техник иқтисодий асослари, бизнес режаси ва тендер ҳужжатлари ишлаб чиқилгандан сўнг ваколатли органлар билан такрор ва такрор келишилиши оқибатида унинг экспертизаси муддатларининг суний узайтиришга ҳаракатлар;

инвестиция дастурларига иқтисодий асосланмаган, лойиҳа-смета ҳужжатлари тайёр бўлмаган лойиҳалар киритилгаётганлиги;

лойиҳанинг дастлабки нархи билан тасдиқланган қиймати ўртасида жуда катта тафаввутларга йўл қўйилаётганлиги.

юзаки ўтказилган иқтисодий таҳлил оқибатида лойиҳалар ўзини оқламаётганлиги;

хом ашё йўқлиги, энергия ва газ билан таъминланмаганлик, иқтисодий жиҳатдан самарасиз бўлганлиги сабабли маҳсулот ишлаб чиқариш ўзлаштирилмай қолаётганлиги;

лойиҳаларни иқтисодий, молиявий ва технологик асосланган ҳолда ишлаб чиқишда лойиҳа институтлари соҳасидаги муаммоларни тезроқ ҳал этиш ўрнига уларни ташкилотнинг молиявий таъминотининг доимий манбасига айлантириб юборилганлиги;

амалдаги лойиҳа ишларини бажариш қоидалари ўтган асрнинг 60-70-йилларида ишлаб чиқилганлиги;

инвестиция дастурига пухта ишланмаган, молиявий манбаси ва эгаси аниқ бўлмаган, фақатгина битимларда қолиб кетадиган лойиҳаларни киритиш амалиёти йиллар давомида амал қилиб келганлиги.

Пухта қонунчилик нормаларининг яратилиши ва белгиланиши биз учун ҳар қандай ташқилий, техник, иқтисодий, молиявий имкониятлардан устун туради. Бу билан:

-инвестиция муносабатларини тўғридан-тўғри давлат томонидан тартибга солишдан субъектларни мониторинг қилиш, қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш тизимига ўтиш;

-давлат ва хўжалик бошқаруви органлари ҳамда уларнинг мансбдор шахслари томонидан инвестиция фаолияти субъектлари фаолиятига аралашувлар фактини камайитириш;

-қонунчиликда ушбу соҳада мавжуд бўлган камчиликлар ва коллизияларни бартараф этиш;

-инвесторларни қўллаб-қувватлашни кучайтириш, уларнинг мурожаатларини янада самаралироқ ва тезроқ қўриб чиқиш;

-қайси миллатга мансублигидан қатъи назар инвесторларнинг бузилган ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ўз вақтида ҳимоя қилиш имкониятлари кафолатланади.

Инвестиция лойиҳаларини жойлаштиришда қуйидаги мажбурий мезонларга алоҳида аҳамият қаратиш лозим:

-махаллийлаштириш лойиҳалари учун импорт ўрнини босувчи, юқори технологияли ишлаб чиқаришни ташкил этиш;

-экспорт ҳажми ошириш;

-янги иш ўринлари ташкил қилиш;

Мазкур мажбурий тартиблар албатта иқтисодиётнинг фақат бир жиҳатдан эмас балки кенг комплекс тарзда ривожлантириш имкнини беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Инвестициялар ва инвестицион фаолият тушунчаси.

Инвестициялар ва инвестицион фаолият субъектлари.

Инвестиция турлари:

ички инвестициялар;

ташқи инвестициялар;

реал инвестициялар;

интеллектуал инвестициялар;

молиявий инвестициялар.

Инвестицион фаолиятнинг молиявий таҳлили.

Инвестицион фаолият самарадорлигини баҳолаш усуллари.

Ички ва ташқи инвестициялар таҳлили.

Хўжалик субъектининг инвестицион жозибадорлиги таҳлили.

Қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар таҳлили.

Бошқа корхоналарга киритилган инвестициялар таҳлили.

Ҳосилавий қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар таҳлили.

Опционларга киритилган инвестициялар.

Фьючерсларга киритилган инвестициялар.

Варрантларга киритилган инвестициялар.

Инвестицияланган капитал қайтими ва рентабеллик таҳлили.

Модернизациялаш ва диверсификациялаш жараёнларининг корхона фаолият самарадорлигига таъсири

Инновацион жараёнларнинг корхона фаолият самарадорлигига таъсири

Маҳсулот инновацияси.

Жараён инновацияси.

Маркетинг инновацияси.

Ташқилий инновация.

8- МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАР ТАҲЛИЛИ АСОСИДА ХЎЖАЛИК СУБЪЕКТЛАРИ МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТИГА КОМПЛЕКС БАҲО БЕРИШ

Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Комплекс баҳо бериш-тезкор, тактик ёки стратегик характердаги қарорларни қабул қилиш мақсадида корхонанинг молиявий ҳолатини ҳар томонлама баҳолашни таъминловчи аналитик жараён дид.

Молия-хўжалик фаолиятининг комплекс таҳлили:

бухгалтерия балансини аналитик қиёсий таҳлили;

даромадлик ва рентабеллик таҳлили;

тўлов лаёқати ва ликвидлик таҳлили;

молиявий барқарорлик таҳлили;

пул маблағлари оқими таҳлилинини ва б.ш.ни ўз ичига олади.

Молиявий ҳисоботнинг комплекс таҳлили билан хорижлик олимлардан Ю. Бригхэм, Дж. К. Ван Хорн, Ж.И.Гиляровская, О.В. Ефимова, Д.А. Ендовицкий, В.А. Лубков, В.В. Ковалев, Л.И. Ушвицкий, Р. Холт, А.Д. Шеремет, Г.В. Савицкая, Т.Р.Карлин, М.А.Вахрушина, Бернштейн Л.А. , К.Р Субраманиян, Ж.Б. Донцова, Н. А. Никифорова, Н.Е. Зимин, Р. С. Сайфулин, Е. В. Негашев, М. Е. Грачева, П. Т. Ванченко, И. Н.Шишкеедова, А. П.Баркатов, Т. А.Головина, В. В. Бурцев, В. В.Панков, С. В. Банк, И. А. Гончаров, Н. Н. Иlicheva, С. И. Крилов, Н. П. Любушин, Т. И. Овчинниковалар, Ўзбекистонлик олимлардан Пардаев М.Қ., Исроилов Б.Ж., Рахимов М.Ю., Ибрагимов А.Т., Ишонқулов Н.Ф., Сағдуллаева З.А., Шоғиясов Т.Ш.лар кенг тадқиқотлар олиб боришган.

Молиявий ҳисоботнинг комплекс таҳлили юзасидан муаммоли жиҳатлар:

Комплекс таҳлил этишда энг муҳим муаммоларидан биттаси, молиявий-хўжалик фаолиятининг комплекс таҳлили, молиявий ҳисоботнинг комплекс таҳлили, молиявий ҳолатнинг комплекс таҳлили, комплекс таҳлилнинг ягона методикаси белгиланмаган.

Юқорида келтирилган маҳаллий ва хорижий олимларнинг томонидан олиб борилган ишларда ҳам уларнинг турличалигини қуриш мумкин. Яъни, ягона тизимга келтирилган, илмий асосланган методологик асос яратилмаган.

2. Ўрганиладиган мавзуларнинг кўплиги, молиявий-хўжалик фаолиятининг барча бўғинлари, молиявий ҳисоботнинг барча элементларини комплекс ўрганиш зарурияти ҳам уни йўлга қуйишда қатор муоммоларни (амалий малумотларни йиғиш, вақт бюджети, ресурслар сарфи, кадрлар муаммоси ва х.к.) келтириб чиқаради.

3. Молиявий ҳисоботларни комплекс таҳлилида фойдалиниладиган ахборотлар жорий давр бўйича реал ҳолатни эмас балки ўтган давр бўйича натижаларни акс эттиради. Бу эса қатор қийинчиликларни келтириб чиқаради. Бой берилган имкониятларни кечиккан ҳолда аниқланиши албатта таҳлилни аҳамиятини тушириб юборади.

4. Активлар, капитал ва мажбуриятларни тарихий қиймати бўйича молиявий ҳисоботларда акс эттирилиши уларнинг реал ҳолатини баҳолашга имкон бермайди. Жумладан, инфляция таъсири кучли бўлган ҳолатларда маълумотларнинг аҳамиятлигини тўғри баҳолаш имкони бўлмайди.

5. Ахборотларни таҳлил этишда таҳлил этувчиларнинг манфаатлари турличалиги молиявий ҳисоботни комплекс таҳлил этиш имконини чеклайди. Одатда кўпинча молиявий ҳисоботларнинг комплекс таҳлили билан ички таҳлил субъектлари қизиқишади.

6. Молиявий ҳисоботларда ахборотларнинг чекланганлиги ҳам уни тулиқ ва кенг қамровли ўтказишга тўсқинлик қилувчи омил ҳисобланади.

7. Молиявий ҳисоботларнинг комплекс таҳлили юзасидан таҳлил услубиётининг хорижий амалиётида айрим таҳлил субъектларининг манфаатларининг устунлик берилганлигида ҳам кўриш мумкин. Масалан молиявий ҳисоботларни рейтинг агентликларидаги комплекс таҳлили, молиявий ҳисоботларни молиявий институтлар (банклар, кредит бюрolari) томонидан таҳлил этилиши, молиявий ҳисоботларни ички таҳлил субъектлари томонидан таҳлили каби.

8. Молиявий ҳисоботларни комплекс таҳлил этишнинг дастурий таъминотларининг яратилмаганлиги.

9. Молиявий ҳисоботларни комплекс таҳлил этиш юзасидан кадрлар муаммосининг мавжудлиги.

10. Молиявий ҳисоботларни комплекс таҳлил этишда активлар, капитал ва мажбуриятларни ҳисобга олиш қоидалари, даромад ва харажатларни тан олиш қоидаларида МҲХС талаблари билан миллий бухгалтерия ҳисоби стандартлари орасидаги фарқланишлар молиявий ҳолат ва унинг кутилишларини таҳлил этишда турлича

фарқланишларга олиб келади. Бу ўз навбатида таҳлил этишда кўрсаткичларни турлича баҳолашга олиб келади.

Молиявий ҳолатни комплекс баҳолаш услубиёти

Молиявий ҳисоботни комплекс таҳлили тизимли ёндашув асосида корхона молиявий ҳолати, фаолият натижаларини, пул маблағларини кенг қамровли ва ҳар тамонлама баҳо беришни характерлайди

Тизимли ёндашув узаро боғлиқ ва бир бирини асослаб берувчи кўрсаткичларни ҳар тамонлама таҳлил қилиш мақсадида маълум бир кетма кетликнинг мавжуд булишини талаб этади.

Тизимли ёндашувда асосий эътибор корхоналар (бизнеси ва фаолиятининг) самарадорлиги ва натижавийлигига қаратилади.

Самарадорлик деганда активлар ва улар орқали эришилган ютуқлар (даромадлар), натижавийлик деганда даромад ва харажатларнинг бир бирига монe қилиши тушунилади.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг энг муруақаб жараёни бу молиявий ҳисоботларнинг комплекс таҳлили ҳисобланади. Комплекс таҳлил мантикийликда амалга ошириладиган кенг қамровли аналитик ҳисоб-китоблар асосида корхона молиявий ҳолати ва унинг натижаларига, пул окимлари ва капитал ўзгаришларига баҳо бериш асосида муҳим ҳулоса ва таклифлар асосида менежерларга уткир муаммолар тугунини ҳал этиш имконини беради.

Комплекс баҳолашнинг қуйидаги босқичларини бериб утиш мумкин:

Тайёрлов босқичи: вазифаларнинг аниқ қуйилиши, таҳлил усулларининг танланиши, ахборотларни йиғиш ва уларни ишончлигини баҳолаш, молиявий ҳисоботларнинг стандарт шакллари асосида аналитик жавдалларни шакллантириш

Ҳисоботларни иктисодий ўқиш: баҳоланадиган кўрсаткичларни танлаш, шакллантириш ва ҳисоб-китоб қилиш, фаолият натижаларни таҳлил қилиш молиявий ҳолатни баҳолаш

Аналитик ҳисоботни, ҳулоса ва таклифларни тайёрлаш

Аналитик ҳисоботни тайёрлашда корхона молиявий ҳолати ва натижалари юзасидан олинган барча молиявий ва молиявий булмаган манбалар асосида чиқарилган ҳулосалар умумлаштирилади.

Умумлаштириш тартиби турли шаклларда амалга оширилиши мумкин:

Тизимлаштирилган кўрсаткичлар умуй жадвал шаклида бериш;

Кредит рейтинги, молиявий барқарорлик ва бошқа комплекс баҳолаш кўрсаткичлар асосида интеграллашган кўрсаткичлар тизимида молиявий ҳолат ва натижавийликни баҳолаш;

Натижавий кўрсаткичлар асосида корхоналар молиявий ҳолати ва натижавийлигини баллик тизимда баҳолаш.

Биринчи тартибда корхоналар молиявий ҳисоботларини комплекс таҳлилида қуйида жамланган кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш тавсия этилади:

8.1-жадвал

Корхона молиявий ҳолатини комплекс баҳолашда ўрганиладиган мавзулар

Корхона молиявий ҳолатини умумий баҳолаш	Аналитик ишлар тавсифи Бухгалтери баланснинг динамик таҳлили Баланснинг горизонтала ва вертикал таҳлили Қиёсий аналитик баланс
Корхона молиявий барқарорлигини баҳолаш	Молиявий барқарорликнинг мутлақ кўрсаткичлари Молиявий барқарорликнинг нисбий кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили Ликвидлик ва тўлов лаекатининг иқтисодий мазмуни Ликвидлик ва тўловга қобилликнинг таҳлили Кредитга қодирлик таҳлили
Пул оқимларини таҳлили	Пул оқимларини ҳаракати билан боғлиқ тушунчалар Пул оқимларини баҳолаш усуллари ва классификацияси ПҚЛ маблағлари оқимини таҳлили Ликвидли пул маблағлари оқими Валюта маблағларидан фойдаланишни таҳлили Пул маблағлари ортиқчалиги (етишмовчилигини) вуҷудга келтирувчи сабаблар ва уларни тартибга солиниши Пул маблағлари бюджетини тузиш орқали пул маблағларини режалаштириш ва таҳлил этиш Тўлов балансини тузиш асосида асосида пул маблағларини прогнозлаш
Корхонанинг иш ва бозор фаоллигини таҳлили	Иш активлигини баҳолашнинг кўрсаткичлар тизими ва уларни баҳолаш Айланма активлардан самарали фойдаланини таҳлили Зазхиралардан фойдаланишни таҳлили Бозор активлиги баҳолашнинг кўрсаткичлар тизими
Корхонанинг молиявий натижалари ва рентабеллик таҳлили	Молиявий натижажни шаклланишининг янги тартиби Молиявий натижаларнинг таркибий ва динамик таҳлили Бухгалтерия фойдасининг таҳлили

	Маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан фойда таҳлили Маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархини харажат элементлари бўйича таҳлили Мархинал даромад таркибида операцион фойданинг таҳлили Харажатлар ва фойданинг сегментар таҳлили Рентабелликни баҳолашнинг кўрсаткичлар тизими Алоҳида маҳсулотларнинг рентабеллигини таҳлили Фойдани назорат қилиш тизими
Банкротлик аломатларини аниқлаш юзасидан молиявий таҳлил	Корхоанлар банкротликни тартибга солишнинг норматив асослари Компаниялар банкротлигини баҳолашнинг хорижий тажрибалари Ўзбекистонда банкротлик аломатларини аниқлашнинг муҳим критериялари Бухгалтерия ҳисоботлари маълумотлари асосида банкротлик аломатларини таҳлили
Асосий капиталдан фойдаланишни таҳлили	Асосий капиталнинг иқтисодий тавсифи Асосий капитални классификациялаш Асосий капитални шакллантиришнинг муҳим тамойиллари Асосий капиталнинг эскириши ва амаортизацияси Асосий капиталдан самарали фойдаланишнинг муҳим кўрсаткичларини баҳолаш Бухгалтерия ҳисоботлари асосида асосий капиталдан фойдаланишни баҳолаш ва уларнинг таҳлили
Инвестицион лойиҳалар самарадорлигини молиявий таҳлили	Истициялаш қондалари Инвестицион лойиҳаларни баҳолаш принциплари Инвестицион қарорларни қабул қилишда жараенли таҳлилнинг роли Инвестицион лойиҳаларни йиғиш, танлаш реализация қилишда қарорларнинг қабул қилиши Инвестицион қарорлар самарадорлигини баҳолаш критериялари Инвестицион лойиҳаларни баҳолашнинг асосий моделлари Стандарт курсаткичлар бўйича инвестицион лойиҳалар самарадорлигини ҳисоб китоблари Инвестицион лойиҳаларнинг қиёсий таҳлили Лойиҳалар тасирчанлигининг таҳлили Лойиҳаларни қушимча молиялаштиришлар заруриятини аниқлаш Инвестицион лойиҳаларнинг зарарсизлигини таҳлили

	Лойихавий рискларни баҳолаш ва таҳлил этиш
Кучмас мулкни молиялаштириш таҳлили	Ипотека кредитларини иқтисодий мазмуни ва ҳукукий аспектлари Ипотека кредитларининг турлари Ипотека кредитлари бўйича ҳисоб китоблар Ипетека кредитларини жалб этиш ва қайтаришнинг шартлари Доимий ипотека кредитлари Ўзгарувчан тўловлар асосида ипотека кредитлари Кучмас мулк қийматиға ипотека кредитларининг таъсири Кучмас мулкни молиялаштиришнинг усуллари Молиявий институтларнинг турлари Молиявий левежи самардорлиги
Молиявий инвестициялар таҳлили	Молиявий инвестициялар (қўйилмалар)нинг характерли жиҳатлари Молиявий активларни бухгалтерия ҳисоботларида акс этиши Қимматли кағозлар портфелининг турлари Фонд бозорининг фундаментал ва техник таҳлили Фонд портфелини ташкил этишнинг асосий принциплари Акционерлик жамиятлари молиявий активлар портфелини баҳолаш ва таҳлил этиш Фонд портфелини диверсификациялаш Портфел инвестициялар билан боғлиқ булагн рисклар ва уларни минималлаштириш усуллари

Хўжалик субъектлари молиявий ҳолатига комплекс баҳо беришда ўрганиладиган кўрсаткичлар тизими. Хўжалик субъектларининг иқтисодий ва молиявий салоҳияти самардорлигини ошириш юзасидан молиявий ҳолатга комплекс баҳо бериш

Хўжалик субъектлари молиявий ҳолатига комплекс баҳо бериш қимматли, меҳнат талаб ва мураккаб жараёнлар иборат. Шу сабабли ҳам ушбу таҳлил турида тизимлилик талаб этилади. Пухта уйланган тизим, таҳлилнинг мақсадига эришишда ва унинг муҳим вазибаларини уддалашда муҳим аҳамият касб этади.

Молиявий ҳолатни комплекс таҳлил этишнинг кўрсаткичлар тизимига қуйидагиларни киритиш мумкин: ликвидлик ва тўлов лаёкати, молиявий барқарорлик, рентабеллик, иш ва бозор фаоллиги, инвестициялар ва портфель кўрсаткичлар.

1. Ликвидлик ва тўлов қобилияти кўрсаткичлари: соф активлар, мутлак, оралик, жорий тўлов лаёкати кўрсаткичлари.

Соф активлар. Жорий активлар билан жорий мажбуриятлар фарқини ифода этади.

Активлар: Узоқ муддатли активлар + жорий активлар

Пассивлар: уз маблағлари манбаси + мажбуриятлар (узоқ муддатли + жорий мажбуриятлар)

Ишчи капитал = Жорий активлар – Жорий мажбуриятлар

Тўлов лаёқати кўрсаткичлари:

Мутлақ тўлов лаёқати = Пул маблағлари + киска муддатли молиявий қуйилмалар / жорий мажбуриятлар

Оралик тўлов лаёқати = Пул маблағлари + киска муддатли молиявий қуйилмалар + дебиторлик муажбуриятлари / жорий мажбуриятлар

Жорий тўлов лаёқати = Жорий активлар жами / жорий мажбуриятлар

2. Молиявий барқарорлик кўрсаткичлари:

Автономии коэффиценти = хусусий капиал / Активлар

Капиталлашув коэффиценти (Capitalization ratio) = узоқ муддатли мажбуриятлар / (узоқ муддатли мажбуриятлар + хусусий капитал)

Инвестицияларнинг копланиш коэффиценти = (хусусий капитал + узоқ муддатли мажбуриятлар) / баланс жами

Фоизларнинг копланиш коэффиценти (Interest coverage ratio) = ФСТФ (EBIT) / тўланадиган фоизлар

ФСТФ (EBIT) қуйидаги тартибда ҳисоб китоб қилинади

Соф фойда

+ Фойдадан солиқ тулови;

– Фойдадан солиқ қайтарилган қисми;

(+ фавкулудда фойда);

(– фавкулудда зарар);

+ Тўланган фоизлар;

– Олинган фоизлар;

Молиявий карамлик коэффиценти (Debt ratio) = мажбуриятлар / Активлар

Мажбуриятларнинг ФСАТФ (EBITDA)га нисбати коэффиценти = Мажбуриятлар / ФСАТФ (EBITDA)

ФСАТФ (EBITDA) қуйидаги тартибда ҳисоб китоб қилинади;

ФСТФ + моддий ва номоддий активлар бўйича амортизация ажратмалари – активларни қайта баҳолаш.

Молиявий левежи (Debt-to-equity ratio) = Мажбуриятлар / Хусусий капитал

Соф активлар = Активлар – Мажбуриятлар

Молиявий барқарорликнинг мутлақ ифодалари:

Уз оборот маблағларининг нақдлиги= хусусий капитал-узоқ муддатли активлар

Уз ва узоқ муддатли маблағларнинг нақдлиги=уз оборот маблағлари нақдлиги+узоқ муддатли мажбуриятлар

Маблағларнинг жами нақдлиги=уз ва узоқ муддатли маблағлар нақдлиги+киска муддатли мажбуриятлар

3.Рентабеллик кўрсаткичлари.

Сотув рентабеллиги (ROS)=соф фойда/сотиш ҳажми*100

Активлар рентабеллиги(RAO) =соф фойда / активлар ўртача йиллик қиймати*100

Хусусий капитал рентабеллиги=соф фойда/хусусий капитал*100

Инвестицияланган капитал рентабеллиги(ROIC)=соф операцион фойда/инвестицияланган капитал*100

4.Иш ва бозор активлиги кўрсаткичлари.

Иш активлиги кўрсаткичлари каторига товарлар, товар моддий захиралар, ишлаб чиқариш захиралари, жорий активлар, асосий воситалар, номоддий активлар, капитал қуйилмалар, узоқ муддатли активлар, жами активлар, хусусий капитал, кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги кўрсаткичларини киритиш мумкин. Айланувчанликнинг нисбий ифодаси коэффицентда ва айланиш даврийлигида баҳоланади.

Активлик коэффицентлари:

Айланиш коэффиценти=ССТ / ТМЗ, ИЧЗ, Т, ЖА, АВ, НА, КК, УМА, БА...

Айланиш даври= ТМЗ, ИЧЗ, Т, ЖА, АВ, НА, КК, УМА, БЖ /ССТ *Д

Бунда: ССТ- сотишдан соф тушум;

ТМЗ-товар моддий захиралар

ИЧЗ-ишлаб чиқариш захиралари

Т-товарлар

ЖА-жорий активлар

АВ-асосий воситалар

НА-номоддий активлар

КК-капитал қуйилмалар

УМА-узоқ муддатли активлар

БЖ-жами активлар.

Бозор активлиги, корхонанинг бозордаги нуфўзи ва обрўсини, англатувчи индикатор сифатида қаралади.

Корхона бозор активлигини таҳлили юзасидан олиб бориладиган ишлар кўламдорлиги уларни таҳлил этиш методикасини белгилашда асосий жиҳатлар куйидагиларга қаратилади:

- корхонанинг бозор активлиги кўрсаткичларини тавсифлаш;
- бозор активлигини қиёсий ўзгаришларини баҳолаш;
- корхонанинг бозор активлигини омилли таҳлил этиш;
- бозор активлигини ўстириш йўллари белгилаш;
- акцияларнинг бирламчи ва иккиламчи бозордаги ҳолатини баҳолаш;
- бозор активлигини молия бозорини риволантиришдаги жиҳатлари.

Бозор активлиги кўрсаткичлари куйидаги кўрсаткичлар орқали баҳоланади:

Акциянинг потенциал даромадлиги

Акциянинг ҳақиқий даромадлиги

Акциянинг курс баҳосининг ўзгариши

Дивиденд салмоғи коэффиценти

ПД=БАСФ/АББ

ХД=АДС/АНК

БУ=АСБ-АСОБ/АНК

ДС=ТД/СФ

Бу ерда: ПД- Битта акциянинг потенциал даромадлиги;

БАСФ- Корхонанинг битта акциясига соф фойда;

ББ- Битта акциянинг бозор нархи;

ХД- Битта акциянинг ҳақиқий даромадлиги;

АДС- Битта акцияга дивиденд суммаси;

АНК- Битта акциянинг номинал нархи;

БУ- Битта акция курс баҳосининг ўзгариш коэффиценти;

АСБ- Акциянинг сотув баҳоси ;

АСОБ- Акциянинг сотиб олиш баҳоси;

ДС- Акциялар бўйича тўланган дивидендларнинг салмоғи коэффиценти;

ТД- Барча тўланган дивидендлар суммаси;

СФ- Корхонанинг соф фойдаси.

Инвестицияларнинг самарадорлик кўрсаткичлари:

Соф дисконтланган даромад (NPV);

$NPV = \sum_{t=1}^n CF_t / (1+r)^t - IC$, $NPV = \sum_{t=1}^n IC_t / (1+r)^t - IC$,

Бу ерда: CF -дисконтланган пул оқими;

IC - бошланғич инвестиция;

t -ҳисоб китоб йили;
 r -дисконтлаш ставкаси;
 n -дисконтлаш даври.

Даромадлик индекси (PI);

$PI = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} : IC = 1 + NPV : IC$. $PI = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} : IC = 1 + NPV : IC$.

Даромадликнинг ички нормаси (IRR, %);

$\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+IRR)^t} = 0$ $\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+IRR)^t} = 0$

Модифициялашган ички даромад нормаси (MIRR, %);

$\sum_{t=0}^n \frac{OF_t}{(1+r)^t} = \sum_{t=0}^n \frac{IF_t}{(1+r)^t} : (1+MIRR)^n$, $\sum_{t=0}^n \frac{OF_t}{(1+r)^t} = \sum_{t=0}^n \frac{IF_t}{(1+r)^t} : (1+MIRR)^n$

Дастлабки харажатларнинг копланиш даврийлиги (PP);

$PP = IC : CF_t = ICCF_t$, $PP = IC : CF_t = ICCF_t$

Дисконтланган пул окимлари ҳисоб китобларида дастлабки харажатларнинг копланиши (DPP);

$POI = CF_t : IC = CF_t : IC$

Рентабелликнинг ўртача тортилган даражаси (ARR);

$ARR = \frac{PN}{12} (IC - RV)$

8.2-жадвал

Корхона бозор активлигини таҳлили

Кўрсаткичлар	Жорий давр	Ўтган давр	Ўзгариши
1. Корхонанинг соф фойдаси (минг сўм)	300000	365000	+65000
2. Эълон қилинган дивиденд суммаси (минг сўм)	165000	184000	+19000
3. Акцияларнинг сони, дона	150000	150000	-
4. Битта акциянинг номинал баҳоси (сўм)	5000	5000	-
5. Битта акциянинг бозор баҳоси (сўм)	6000	7000	+1000
6. Битта акцияга соф фойда (сўм)	2000	2433	+433
7. Битта акцияга дивиденд суммаси (сўм)	1100	1226	+126
8. Битта акциянинг потенциал даромадлиги (сўм)	0.33	0.34	+0.01
9. Битта акциянинг ҳақиқий даромадлиги (сўм)	0.22	0.24	+0.02
10. Битта акция курс баҳосининг ўзгариш коэффитсенти	0.20	0.40	+0.20
11. Акцияларга тўланган дивидендларнинг салмоғи коэффитсенти	0.55	0.50	+0.05

Корхонада битта акциянинг потенциал даромадлиги ўтган йилга нисбатан +0.01 даражага ўсган. Ҳақиқий даромадлиги эса +0.02 даражага, битта акциянинг курс баҳосининг ўзгариши коэффиценти эса +0.20 даражага, тўланган дивидендлар малмоғи коэффиценти +0.05 даражага ортган.

8.3-жадвал

Корхона муҳим самарадорлик ва натижавийлик курспткичлари таҳлили

	Ўтган даврда	Ҳисобот даврида	Ўзгариши
Ликвидлик ва тўлов лаёқати кўрсаткичлари:			
Соф активлар	7 745 794	10 124 233	+2 378 438
Ишчи капитал	2 216.2	9 843 925	9 841 708.8
Мутлак тўлов лаёқати	0,371	0,641	0,270
Оралик тўлов лаёқати	1,039	1,193	0,154
Жорий (умумий) тўлов лаёқати	3,906	6,352	2,446
Молиявий баркарорлик кўрсаткичлари:			
Автономии коэффиценти	0,586	0,417	0,169
Капиталлашув коэффиценти	0,70	1,39	0,69
Инвестицияларнинг копланиш коэффиценти	0,94	0,92	-0,02
Фоишларнинг копланиш коэффиценти	1,65	1,06	-0,59
Молиявий қарамлик коэффиценти	1,42	0,71	-0,71
Мажбуриятларнинг ФСАТФ (EBITDA)га нисбати коэффиценти	0,10	0,07	-0,03
Молиявий левежи	0,06	0,09	0,03
Ўз оборот маблағларининг нақдлиги	-2 474 393	-2 468 966	5427
Ўз ва узок муддатли маблағларнинг нақдлиги	2 201 552	9 835 046	7 633 493
Маблағларнинг жами нақдлиги	2 216 296	9 843 924	7 627 628
Рентабеллик кўрсаткичлари:			
Сотув рентабеллиги (ROS)	26,3	38,3	+12,0
Активлар рентабеллиги(RAO)	3,8	4,0	+0,2
Хусусий капитал рентабеллиги	6,5	9,6	+3,1
Инвестицияланган капитал рентабеллиги(ROIC)	82,5	117,6	+35,1
Иш активлиги кўрсаткичлари:			
Товарлар айланивчанлиги	-	-	-
товар моддий захиралар айланивчанлиги	4,1	4,94	+0,84

ишлаб чиқариш захиралари айланувчанлиги	4,1	4,94	+0,84
дебиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги	6,68	3,30	-3,38
жорий активлар айланувчанлиги	1,12	0,44	-0,68
асосий воситалар айланувчанлиги	0,47	0,49	+0,02
номоддий активлар айланувчанлиги	8,06	15,0	+6,94
капитал куйилмалар айланувчанлиги	1,18	3,29	+2,11
узоқ муддатли активлар айланувчанлиги	0,32	0,41	-0,09
жами активлар айланувчанлиги	0,25	0,21	-0,04
Хусусий капитал айланувчанлиги	0,43	0,51	+0,08
Кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги	4,41	2,81	-1,60
Бозор активлиги кўрсаткичлари:			
Битта акциянинг потенциал даромадлиги, сўм	54,27	104.12	49.85
Битта акциянинг ҳақиқий даромадлиги	484.24	534.12	49.88
Битта акция курс баҳосининг ўзгариш коэффиценти	1.12	1.24	0.12
Акциялар бўйича тўланган дивидендларнинг салмоғи	15.8	25.8	10.0
Инвестицияларнинг самарадорлик кўрсаткичлари:			
Соф дисконтланган даромад (NPV);	1124	1245	121
Даромадлик индекси (PI);	0.125	0.253	0.128
Даромадликнинг ички нормаси (IRR, %);	0.145	0.312	0.167
Модифициялашган ички даромад нормаси (MIRR, %)	0.10	0.09	0.01
Дастлабки харажатларнинг копланиш даврийлиги (PP);	10	8	-2
Дисконтланган пул оқимлари ҳисоб китобларида дастлабки харажатларнинг копланиши (DPP);	0.21	0.23	0.02
Рентабелликнинг ўртача тортилган даражаси (ARR).	4.6	6.2	1.6

Корхонада ликвидлик ва тўлов лаёқати кўрсаткичларининг барча таркиби бўйича ижобий ўзгаришлар кузатилган. Шунингдек, уларнинг амалдаги нормалари тўлиқ тامينланган. Жорий (умумий) тўлов лаёқати 3.906 дан 6.352 даражага кўтарилган.

Молиявий барқарорлик кўрсаткичлари бўйича молиявий мустақиллик (автономия) коэффиценти 0.586 дан 0.417 га тушиб

кетган. Капиталлашув коэффициенти 0.70 дан 1.39 даражага ортган. Молиявий қарамлик коэффициенти 1.42 даражадан 0.71 даражага тушиб кетган.

Рентабеллик бўйича барча таркиб кўрсаткичларда ижобий ўзгаришлар кузатилган.

Иш активлиги бўйича узоқ муддатли активлар, жами активлар, кредиторлик мажбуриятлари айланучанлиги бир мунча секинлашган.

Бозор активлиги бўйича барча кўрсаткичларнинг ижобий ўзгаришларини кўриш мумкин.

Молиявий ҳисобот маълумотлари асосида корхона молиявий ҳолатини рейтинг баҳолаш

Молиявий ҳолатни рейтинг баҳолаш орқали турли ташкилот ва корхоналарнинг ўзаро бир бирига нисбатан фаоллик даражасига баҳо берилади. Ушбу жараёни, бир тизимга, тармоққа кирувчи корхоналарга нисбатан макро кўламда ўрганиш масаласи сифатида ҳам қараш мумкин.

Ушбу масала иккита жиҳат билан характерланади. Биринчи жиҳат: бир нечта корхоналарнинг фаолиятини комплекс баҳолашнинг таҳлил этувчи томонидан таркибланган муҳим кўрсаткичлар тизими таянган ҳолда таққослашни ва уларни даражалар бўйича кетма кетлигини белгилашни назарда тутати.

Иккинчи жиҳати: корхоналар ўртасида эталон сифатида олинган бир нечта натижавий кўрсаткичларни таққослаш асосида ўтказиладиган жараёнлар назарда тутилади.

Биринчи жиҳатда рейтинг баҳолаш юзасидан кўрсаткичлар тизими турлича танланиши, иккинчи жиҳатда эса расмий белгиланган кўрсаткичлар тизими таянилади.

Алоҳида молиявий ҳисобот тузувчи, тадбиркорлик субъекти сифатида фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини рейтинг баҳолаш орқали таркиблаш бозор иқтисодиёти шароитида корхонанинг капиталлашув даражаси бўйича рақобатдошлигини аниқлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Рейтинг баҳолаш мазмунини корхоналар молиявий ҳолатини ва унинг кутилишларини баҳолаш орқали уларнинг рақобатчилар ва бошқа субъектларга нисбатан қийсий ўрнини белгилаб бериш ташкил этади.

Рейтинг баҳолашнинг қуйидаги хусусиятлари таркибланади.

-баҳолашда ишлатиладиган молиявий кўрсаткичлар расмий чоп этиладиган молиявий ҳисоботларда акс этган бўлиши лозим;

-Рейтинг баҳолашнинг кўрсаткичлар тизимини таркибига: фойдалилик, бошқарувнинг самарадорлиги, иш активлиги, ликвидлилик ва бақарорлик кўрсаткичлари киритилади. Ҳар битта таркибда бир нечта кўрсаткичлар аниқланади;

-рейтинг баҳолашда барча таркиб кўрсаткичлар бўйича юқори даражага эга бўлган эталон корхона кўрсаткичи асос қилиб олинади;

-рейтинг баҳолаш асосида чиқариладиган хулоса молиявий ҳолат таҳлили хулосаларидан кескин фарқ этади. ва бунда корхонанини иқтисодий ривожланиш тенденцияларига муҳим аҳамият қаратилади.

Рейтинг баҳолашда катнашувчи коэффициент қуйидаги талабаларга жавоб бериши лозим:

-максимал даражадаги ахборотликка эга бўлиши;

-бир тамонлама характериға эга бўлиши (масалан коэффициент ўсиши молиявий ҳолатни яхшиланишини характерлаши лозим)

-барча кўрсаткичлар миқдорий минимал нормаларға эга бўлиши лозим

-расмий, чоп этиладиган молиявий ҳисобот маълумотлари асосида ҳисобланиши лозим.

Рейтинг баҳолаш юзасидан аниқланадиган ва ҳисоб-китоб қилинадиган формулани қуйидаги бирликлар нисбати орқали ифода этиш мумкин.

$$R = \sum_{i=1}^L \frac{1}{L} \frac{K_i}{N_i}, \quad (2.16)$$

Бунда: L-рейтинг баҳолашда аниқланадиган кўрсаткичлар, N-коэффициентни норматив талаби, K,-коэффициент $1/L^*$, N-индекс

Ушбу кўрсаткичнинг 1 дан кичкина бўлиши молиявий ҳолатни коникарсиз эканлигини ҳарктерлайди.

Рейтинг баҳолашда энг кўп қўлланилиладиган кўрсаткичлар қаторига қуйидаги кўрсаткичлар киритилади:

Ўз маблағлари билан таъминланиш коэффициенти.

$$K_T = \frac{\text{Ўз маблағлари манбаси (УММ)} + \text{Узоқ муддатли кредит ва қарзлар (УМКҚ)} - \text{Узоқ муддатли активлар (А)}}{\text{Жами активлар (ЖА)}} \quad (2.17)$$

Норма $K_T \geq 0.1$

Баланс ликвидлиги
 $K_t = \text{Жорий активлар (ЖА)} / \text{Жорий мажбуриятлар (ЖМ)}$ (2.18)
 Норма- $K_l \geq 0.1$

Авансланган капитал айланувчанлиги
 $K_a = \text{Сотишдан тушум} / \text{Авансланган капитал} \cdot 365$ (2.19)
 Норма- ≥ 2.5

Корхона бошқарувининг самарадорлиги
 $K_s = \text{Сотишдан олинган фойда} / \text{Сотишдан тушум}$ (2.20)
 Норма- $K_s \geq (r-1)$

Хусусий капитал рентабеллиги
 $K_k = \text{Солиқ тўловига қадар фойда} / \text{Хусусий капитал}$ (2.21)
 Норма- $K_a \geq 0.2$

Ушбу методик ёндашув якунида рейтинг баҳоси қуйидаги формула асосида ҳисоб-китоб қилинади (Россия амлиёти).

$$R = 2K_t + 0.1K_l + 0.08K_a + 0.45 K_s + K_k \quad (2.22)$$

Ушбу амалиёт банкротликни, иқтисодий ночорликни аниқлашда хорижда қўлланиладиган моделларга ўхшаб кетади.

Бухгалтерия баланси таҳлилини охириги босқичи - таҳлил натижаларини якуний хулосаларини чиқариш ва расмийлаштириш ҳисобланади.

Якуний хулосада, компания ва фирмаларни мулки, молиявий ҳолати, уларнинг манбаланиши, иқтисодий ва молиявий салоҳияти, фаолиятнинг якуний натижаси, фирма ва компания тўловга қобиллиги, ликвидлилиги, молиявий мустаҳкамлик ва барқарорлигини ташхиси қўйилади.

Бу ташхис асосида - компания ва фирмаларнинг иқтисодий рейтинг баҳосини ҳам бериш мумкин. Компания ва фирмаларни бухгалтерия баланси асосида иқтисодий ва молиявий рейтингини аниқлашнинг услубий мезонларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- компания ёки фирмани иқтисодий ва молиявий салоҳияти;
- компания ёки фирманинг мулкӣ жамғармаси, активлар ва пасивлар реал қиймати;

-компания ёки фирманинг тўловга қобиллиги;
 -молиявий натижа ва рентабеллиги
 -компания ёки фирманинг молиявий мустаҳкамлиги ва барқарорлиги;
 -компания ёки фирма маблағларини ҳаракатчанлиги (ликвидлилиги).

8.4-Жадвал

Фирма ва компаниялар молиявий ҳисобот маълумотлари асосида молиявий ҳолатини рейтинг баҳолаш

Кўрсаткичлар	Шартли бирлик	Ўтган йил	Ҳисобот йили	фарқи
Ўз маблағлари билан таъминланиш коэффиценти	Кт	2.68	9.39	6.71
Баланс ликвидлиги	Кл	3.9	6.35	2.45
Авансланган капитал айланувчанлиги	Ка	0.72	0.23	0.49
Корхона бошқарувининг самарадорлиги	Кс	0.15	0.25	0.10
Хусусий капитал рентабеллиги	Кк	6.5	9.6	3.1
Рейтинг кўрсаткичи	R	12,3451	29,1459	16,8008

$$R_0 = 2K_t + 0.1K_l + 0.08K_a + 0.45K_s + 6.5K_k = 2 \cdot 2.68 + 0.1 \cdot 3.9 + 0.08 \cdot 0.72 + 0.45 \cdot 0.15 + 6.5 = 5.36 + 0.39 + 0.0576 + 0.0375 + 6.5 = 12.3451$$

$$R_1 = 2K_t + 0.1K_l + 0.08K_a + 0.45K_s + 9.6K_k = 2 \cdot 9.39 + 0.1 \cdot 6.35 + 0.08 \cdot 0.23 + 0.45 \cdot 0.25 + 9.6 = 18.78 + 0.635 + 0.0184 + 0.1125 + 9.6 = 29.1459$$

Корхонанинг молия-хўжалик фаолияти самарадорлигини ошириш йўллари

Рақобатдош иқтисодиётда хўжалик субъектларининг хўжалик молия фаолияти самарадорлигини ошириш асосий масала, муҳим мақсад ва ривожланишнинг бош омили сифатида қаралади. Шу сабабли ҳам таҳлил жарёнида асосий эътибор мавжуд ҳолат, унинг

кутилишларини олдиндан башоратлашга алоҳида аҳамият қаратилади. Ишдаги камчиликлар, йўл қўйилган хатолар, уларни олдини олиш йўллари, келажакдаги режаларни белгилаш барча бошқарув субъектларининг олдидаги мураккаб вазифа ҳисобланади.

Хўжалик субъектлари молия-хўжалик фаолияти самарадорлигини характерловчи кўрсаткичлар шу даражада кўпки уларни бир тизимга солмасдан бошқарув самарадорлигини баҳолаб булмайди.

Молия-хўжалик фаолияти самарадорлиги ва натижавийлигини молиявий ҳисоботларда акс этган маълумотлар асосида қуйидаги кўрсаткичлар тизими орқали баҳолаш мумкин.

8.5-жадвал

Молиявий, хўжалик фаолияти самарадорлиги ва натижавийлигини характерловчи кўрсаткичлар тизими

Бухгалтерия баланси (активлар, капитал ва мажбуриятлар), молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот маълумотлари асосида аниқланидиган кўрсаткичлар			
Узоқ муддатли активлар ва улардан самарали фойдаланишни таҳлили	Жорий активлар ва улардан самарали фойдаланишни таҳлили	Уз маблағлари манбаси ва улардан самарали фойдаланишни таҳлили	Мажбуриятлар ва улардан самарали фойдаланишн таҳлили
Асосий воситалар қайтими	ТМЗ қайтими	Хусусий капитал айланувчанлиги	Мажбуриятлар айланувчанлиги
Асосий воситалар сигими	ТМЗ сигими	Хусусий капитал айланиш даври	Мажбуриятлар айланиш даври
Ноддий активлар қайтими	ТМЗ айланувчанлиги	Хусусий капитал рентабеллиги	Кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги
Номоддий активлар сигими	ТМЗ айланиш даври		Кредиторлик мажбуриятлари айланиш даври
Капитал қуйилмалар қайтими	Дебиторлик мажбуриятлар айланувчанлиги		
Капитал қуйилмалар сигими	Дебиторлик мажбуриятлари айланиш даври		
Узоқ муддатли активлар айланувчанлиги	Жорий активлар айланувчанлиги		

Узоқ муддатли активлар айланиш даври	Жорий активлар айланиш даври		
Асосий воситалар рентабеллиги			
Ишлаб чиқариш рентабеллиги			
Молиявий ҳисоботлар ва қушимча манбалар асосида аниқланадиган самарадорлик ва натижавийлик кўрсаткичлари			
Инсон капитали самадорлиги	Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш самарадорлиги	Инновацион самарадорлик	Энергия самарадорлиги
Мехнат унумдорлиги даражаси	Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражаси	Инновацион маҳсулотнинг жами маҳсулотдаги улуши	Маҳсулотнинг энергия сиги
Маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг меҳнат сизими		Инновацион маҳсулот рентабеллиги	Энергия харажатларининг жами харажатлар таркибидаги салмоги
		Инновацион харажатлар салмоги	Энергиядан такрор фойдаланиш даражаси

Молияв-хўжалик фаолияти самарадорлигини оширишда инновацион жараёнлар муҳим роль ўйнайди. Ишлаб чиқаришни модернизациялаш (техник - технологик янгиланиш), инновацион маҳсулотлар, иш ва хизматлар ҳажмини ошириш, бошқарувда янгича услуб, тартибларни жорий этиш рақобатдош иқтисодиётда яшаб қолиш ва обрў топишнинг зарурий шарти ҳисобланади. Шу сабабли ҳам, таҳлилда инновацион фаолият ва унинг самарадорлигини баҳолашга алоҳида урғу берилади.

Комплекс таҳлил этишда хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий, хўжалик фаолияти самарадорлигини ошириш юзасидан тўғри қарорларга келишда қуйидаги талабларга тўла амал этиш лозим:

-активлар, пассивлар, ўз сармояси, даромадлар, харажатлар, хўжалик операциялари ва воқеалар бухгалтерия ҳисобида бу ҳаракатлар юзасидан пул маблағлари ёки эквивалентлари олинган ёхуд тўланган пайтда эмас, балки шу ҳаракатлар содир этилган (ёки

ҳақиқатда олинган) пайтда акс эттириши орқали ахборотлар ишончлигини ошириши;

-хўжалик юритувчи субъект доимий ҳаракат қилишини ва узок муддат давомида ўз фаолиятини давом эттиришини, яъни хўжалик юритувчи субъектнинг ўзини тугатишига ёки ўз фаолияти соҳасини қисқартиришга эҳтиёжи йўқлигини таъминлаши;

-ахборотларда муҳим хато ёки ғаразлиликлар бўлмаслиги;

-молиявий ҳисоботда активлар ва даромадлар нархининг оширилиб юборилишига ва мажбуриятлар ёки харажатлар баҳоси камайтирилишига йўл қўйилмаслиги;

-молиявий ҳисоботлардаги ахборотлар фойдали ва мазмунли бўлиши учун улар турли ҳисобот даврларидаги ахборотларга қиёсланадиган бўлиши, янглишлардан холи бўлиши;

- ҳисобот даврида олинган даромадларга асос бўлган харажатларгина молиявий ҳисоботларда акс этиши;

-фойдаланувчиларнинг молиявий ҳисоботлардаги ахборотларга таяниши ва улар асосида қабул қиладиган иқтисодий қарорлари тўла асосли бўлиши лозим.

Молия-хўжалик фаолияти самарадорлигини оширишда молиявий ҳисоботларнинг комплекс таҳлили юзасидан муҳим тадбирлар сифатида қуйидагиларни таркиблаш мумкин:

-активлар, тушум, фойданинг ўсишини таъминлаш, улар ўртасидаги узвий боғлиқликдаги ижобий натижага эришиш;

-молиявий барқарорликни таъминлаш ва ўстириш;

-тўловга қобиллик ва ликвидлик кўрсаткичларидаги ижобий фаркланиш;

-капитал ва пул оқимларида ижобий фаркланиш;

-иқтисодий ночорликни олдини олиш ва молиявий соғломлаштириш;

-иш ва бозор активлигини ошириш;

-иқтисодий, молиявий салоҳиятни ошириш чора- тадбирларини кўриш;

-рейтинг баҳолаш ва қиёсий таҳлилга муҳим аҳамият қаратиш лозим.

Молия-хўжалик фаолиятининг самарадорлигини таъминлашнинг барча омиллари албатта қуйи бўғиннинг натижаларига таянади. Шу сабабли ҳам бошқарувда кўпроқ қуйи бўғинлар иш самарасига ва натижавийлигига аҳамият қаратиш яъни, комплекс иқтисодий таҳлилни амалга ошириш лозим.

Молиявий ҳисобот таҳлили асосида ҳўжалик субъектлари молиявий ҳолатига комплекс баҳо бериш бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Молиявий ҳисобот асосида ҳўжалик субъектлари молиявий, ҳўжалик фаолиятининг муайян санага бўлган ҳолати ва унинг келгусидаги кутилишлари баҳоланишини имкони. туғилса таҳлил этиш орқали уларнинг тактик бошқариш юзасидан муҳим иқтисодий, молиявий қарорлар қабул қилиш имкони туғилади. Бу эса бизнес юритишда ва унинг самарадорлигини таъминлашда энг муҳим дастак ҳисобланади.

Кўпинча, молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этишга тадбиркорлик субъектлари қарши томоннинг манфаатларига ишловчи тартиб сифатида, шу билан бирга юқори маъмурий харажатларга олиб келувчи нomaқбул иш сифатида қараб келишади. Аслида, молиявий ҳисоботни тузишдан биринчи навбатда, тадбиркорлик субъектларининг ўзи манфаатдор.

Рақобатдош иқтисодиётда, жаҳон иқтисодиётига глобаллашув жараёнида молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш тартибларида жуда кўп ўзгаришлар қилинди. Қонунчилик нормалари такомиллаштирилди. Лекин шу билан биргаликда улардаги ахборотларни ўрганиш ва таҳлил этишда ҳалига қадар соҳада жиддий муаммоларга дуч келинmoқда. Негаки мулкнинг сакланиши қондасига буйсундирилган ҳисоб ва ҳисоботлаш таомиллари бугун жаҳон амалиётдан тубдан фарқ қилади.

Молиявий ҳисоботлар-ҳўжалик субъектларининг молиявий аҳволи, унинг ҳисобот давридаги фаолиятининг молиявий натижаси ва пул маблағларининг айланиши тўғрисидаги ахборотни жамловчи молиявий ҳисоботнинг таркибий қисмлари саналади. Уларнинг қуйидаги турларини таркиблаш мумкин:

молиявий аҳвол ҳақида хабар берувчи бухгалтери баланси
ҳисобот давридаги фойда ва зарарлар ҳақида хабар берувчи
молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот

ликвид маблағлар айланиши тўғрисидаги ахборот берувчи пул
оқими тўғрисидаги ҳисобот

Молиявий ҳисоботларни комплекс таҳлилида энг муҳим эътибор мавжуд иқтисодий ресурслардаги потенциал ўзгаришларини баҳолашга қаратилади. Бу аввало, ҳўжалик юритувчи субъектларнинг

мавжуд ресурслар базасида пул маблағлари тўплай олишини олдиндан прогноزلаш учун зарурдир.

Комплекс таҳлилда бир хил ҳолатлар (активлар, капитал ва мажбуриятлар, молиявий натижалар)нинг ҳар хил жиҳатларини акс эттирувчи (пул оқимлари, хусусий капитал)ҳисобот шакллари ахборотларига таянилган ҳолда ҳулосалар чиқарилади, бошқарув қарорлари тайёрланади, реализация қилинади, натижалар қайта баҳоланади.

Молиявий ҳисоботнинг комплекс таҳлили юзасидан назарий ва амалий ишланмалар натижаси сифанда қуйидаги муҳим тавсияларни тузиб чиқишимиз мумкин:

1. Вазифаларнинг қуйилиши ва ҳал этилиши юзасидан молиявий ҳисоботлар таҳлилининг экспрес таҳлил, комплекс молиявий таҳлил, молиявий таҳлил, танлама молиявий таҳлил, даврий молиявий таҳлил турларини ажратиш лозим.

Экспрес таҳлилда -киска даврийликда (1, 2 кун оралигида) молиявий ҳисобот ахборотлари асосида корхона молиявий ҳолати ва натижавийлигини киска, алоҳида мавзулар доирасида таҳлил этиш амалиёти назарда тутилади.

Комплекс таҳлилда (3-4 ҳафта оралигида) молиявий ҳисобот ва бошка манбалар асосида корхона молиявий ҳолати ва натижавийлигини тўлиқ баҳолаш, таҳлил этиш назарда тутилади.

Молиявий таҳлил – комплекс ўрганишнинг муҳим кисми сифатида бизнес жараёнлари (таъминот,ишлаб чиқариш, сотиш, маркетинг, менежмент, молиявий, ходимлар таркиби ва х.к.) самарадорлигини баҳолашни характерлайди.

Танлама молиявий таҳлил- алоҳида олинган объект, мавзу, муаммо ва унинг амалий ечимларини бериш юзасидан утказиладиган таҳлил тури ҳисобланади.

Даврий молиявий таҳлил-бошқарув самарадорлигини ошириш юзасидан қуйилган мақсадларга эришиш юзасидан утказиладиган таҳлил ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботларнинг комплекс таҳлилида шунингдек, ретроспектив, қиёсий, перспектив таҳлил турларини ҳам таркиблаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ретроспектив таҳлил – чораклик молиявий ҳисоботлар маълумотлари асосида утказиладиган молиявий ҳолат ва натижавийликнинг таҳлилидир.

Қиёсий таҳлил режага ва бошка ҳўжалик субъектларига нисбатан

Перспектив таҳлилда молиявий ҳолат ва натижавийликнинг келгусидаги кутилишлари баҳоланади.

4.Комплекс молиявий таҳлилни амалга оширишда зарурий ахборотлар базасининг чекланганлиги муаммоси таҳлилни тўлиқ ва кенг қамровли утказишга тускинлик килади.

Тузиладиган молиявий ҳисоботларда (1996 йил, 2016 йилларда қабул қилинган қонунлар, молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш тартибларидаги турли ўзгаришлар туфайли) молиявий ҳисоботларда айрим тур ахборотларнинг тушириб қолдиришлари (асосий воситалар ҳаракати, мажбуриятлар, молия-хўжалик фаолияти натижалари) молиявий таҳлилнинг ахборот таъминотида ҳам сезиларли муаммоларга олиб келмоқда. Шу сабабали ушбу қаторларга тегишли бўлган манбаларни бир хил жиҳатнинг ҳар хил кўринишлари сифатида уз урнида қолдириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботларнинг комплекс таҳлили юзасидан методологик асос сифатида ягона тартибни белгилаш юзасидан махсус курсактчмалар ишлаб чиқиш ҳам соҳада ишлар ривожини ва тасирчанлигини таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланади. Яъни, тадбиркорлик субъектларида бизнес самарадорлигини баҳолаш, таҳлил этишнинг ягона мезонлар тузилмас экан масаланинг ижобий ечимига чиқилмайди.

5.Комплекс молиявий таҳлилда айрим кўрсаткичларни баҳолаш имкони йук. Масалан, шахсий таркиб ва уни иш унумини, бозор фаоллигини, инновацион ва инвестицион фаолият самарадорлигини баҳолаш имконини берувчи маълумот манбалар қўзатилмади. Яъни, ушбу маълумотларни молиявий ҳисоботлардан олиш имкони йук. Шу сабабли ҳам комплекс таҳлил этишда кўпинча ички молиявий таҳлил ва йиллик молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тузилиши даврига нисбатан утказиш амалиёти қисман йўлга қўйилган. Чораклик молиявий ҳисоботлар бўйича комплекс таҳлилни амалга ошириб бўлмайди. Негаки, пул оқимлари ва хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот шакллари йиллик муддатда тузилади. Пул оқимларини нафақат чораклик, балки ойлик, декадалик ва кунлик ўрганишларнинг зарурияти ҳам жуда юқори. Лекин, амалдаги тартибларда уларни ўрганиш имкони деярли йук.

6.Комплекс молиявий таҳлилдаги энг долзарб ечимлардан биттаси тадбиркорлик субъектлари молиявий ҳолати ва натижавийлигини рейтинг баҳолаш амалиётини белгилаш ва жорий этиш масаласидир.

Рейтинг баҳолаш амалиётини жорий этиш уларнинг қиёсий таҳлилини йўлга қуйиш имконини ҳам беради. Бу борада қилинадиган ишлар афсуски галдаги вазифа сифатидагини ортага сурилмокда. Менежерлар корхонадаги реал молиявий ҳолат ва натижавийликни рақобатдошлари ҳисобланган корхоналарга нисбатан қай ҳолатда эканлигини билиши, кўрсаткичлардаги ижобий силжишлари ҳақида ахборотларни билишга кизикади. Амалда эса бундай ахборотларни олиш ва расмий элон қилиш тартиблари белгиланмаган.

7. Комплекс таҳлилда асосий муаммоларнинг ечими тўла имкони булади қачонки норматив ҳукукий нормалар ишлаб чиқилса ва амалиётга жорий этилса. Бу борада, Ўзбекистонда корпоратив бошқарувга доир дастлабки нормалар эндигина белгиланганлигини алоҳида қайд этиш лозим. Жумладан, “Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида”ги вазирлар маҳкамасининг қарори шулар жумласидандир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Комплекс таҳлилининг мазмуни:

- кохона молиявий ҳолатини умумий баҳолаш;
- корхона молиявий барқарорлигини баҳолаш;
- пул оқимларини таҳлили;
- корхонанинг иш ва бозор фаоллигини таҳлили;
- корхонанинг молиявий натижалари ва рентабеллик таҳлили;
- банкротлик аломатларини аниқлаш юзасидан молиявий таҳлил;
- асосий капиталдан фойдаланишни таҳлили;
- инвестицион лойиҳалар самарадорлигини молиявий таҳлили;
- кучмас мулкни молиялаштириш таҳлили;
- молиявий инвестициялар таҳлили.

Молиявий ҳолатни комплекс баҳолаш услубиёти.

Хўжалик субъектлари молиявий ҳолатига комплекс баҳо беришда ўрганиладиган кўрсаткичлар тизими.

Хўжалик субъектларининг иқтисодий ва молиявий салоҳияти самардорлигини ошириш юзасидан молиявий ҳолатга комплекс баҳо бериш:

Молиявий ҳисобот маълумотлари асосида корхона молиявий ҳолатини рейтинг баҳолаш.

Корхонанинг молиявий-хўжалик фаолияти самарадорлигини ошириш йўллари.

9. МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ТАҲЛИЛ ЭТИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА УЛАРНИНГ ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ

Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар

Сўнги йилларда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида катта ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу албатта, иқтисодиётда ҳам жадал ўзгаришларга олиб келмоқда. Яъни, иқтисодиётни рақамлаштириш асосида янги бир йўналишга устуворлик белгиланмоқда.

Рақамли иқтисодиёт бу-ишлаб чиқариш комплекси инсонлар учун қулайликларни таъминлайдиган маҳсулот ва хизматларни яратадиган виртуал муҳит бўлиб, рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда иқтисодий ишлаб чиқариш тизимидир.

Рақамли иқтисодиётда компанияларнинг бозордаги позициялари тобора мураккаблашиб, стратегик қарорлар қабул қилиш жараёнида хавфлар ва ноаниқликлар даражаси ошмоқда.

Рақамли иқтисодиёт электрон тижорат билан боғланган, рақамли товар ва хизматлар ишлаб чиқараётган ва тақдим этаётган иқтисодий фаолиятни бошқаришни ҳам янада мураккаблаштирмоқда.

Рақамли иқтисодиёт алоҳида фаолият турини эмас, балки ишбилармонлик, саноат объектлари, хизматларда ахборот технологияларидан фаол фойдаланишни талаб этади. Агар ананавий иқтисодиётда моддий буюмлар асосий ресурс ҳисобланса, рақамли иқтисодиётда қайта ишланадиган ҳамда узатиладиган ахборот, маълумотлар муҳим ресурс ҳисобланади.

Рақамли иқтисодиёт нега керак ва нима беради? Рақамли коммуникациялар, информацион технологиялар ёрдамида олиб бориладиган иқтисодиётни яширин иқтисодиётга барҳам бериш воситаси сифатида ҳам қараш мумкин. Шунингдек, ишлаб чиқаришда янги информацион технологиялар қўлланилиши маҳсулот ва хизматлар таннархини пасайишига олиб келади.

Рақамли иқтисодиёт қўшимча қиймат яратишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга бизнесда моддий активлардан кўра номоддий активларнинг улушининг ортишига сабаб бўлади.

Рақамли активлар — бу молиявий ҳисоботларни тузишда ҳисобга олинадиган рақамли шаклдаги номоддий активлардир. Бугунги

кунда, жаҳон иқтисодиётида, ривожланган давлатлар ЯИМининг қарийб 10 фоизи рақамли активларга тўғри келмоқда.

Рақамли активлар айниқса тўлов тизимлари шакли ва тартибига жиддий ўзгаришларга олиб келмоқда. Бу эса ҳужжатли айланмалар ҳажмини оширишда энг самарали воситага айланмоқда.

Рақамли активларнинг асосий компонентлари сифатида интеллектуал мулк объектларига бўлга ҳуқуқларнинг ортиши соҳанинг ривожланишида муҳим ҳисобланмоқда.

Албатта рақамли активлар, бошқариш тизимида ҳам муҳим ўзгаришларни талаб этади. Шу билан бирга, бизнеснинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласи жуда ўткир муаммоли масала сифатида ўртага чиқади.

Рақамли активларни бошқаришнинг муҳим муаммоларидан бири — бу уларнинг ҳуқуқий ҳимоясидир.

Рақамли иқтисодиётни рақамли тижоратнинг ривожланишисиз тасаввур қилиш қийин. Рақамли тижорат эса, содда ва ишончли тўлов тизимларини яратишни талаб этади.

Рақамли иқтисодиётга хос бўлган муҳим жиҳатларни қуйидагилада таркиблаш мумкин:

- юқори даражада автоматлаштирилганлик;

- электрон ҳужжат алмашинуви;

- бухгалтерлик ва бошқарув тизимларининг электрон интеграциялашуви;

- маълумотлар электрон базалари;

- CRM (мижозлар билан ўзаро муносабат тизими) мавжудлиги;

- корпоратив тармоқлар.

Рақамли иқтисодиётнинг қулайликлари:

- тўловлар учун харажатлар камаяди (масалан, банкка бориш учун йўлқира ва бошқа ресурслар тежалади);

- товарлар ва хизматлар ҳақида кўпроқ ва тезроқ маълумот олинади;

- рақамли дунёдаги товар ва хизматларнинг жаҳон бозорига чиқиш имкониятлари катта;

- фидбек (истеъмолчи фикри)ни тез олиш ҳисобига товар ва хизматлар жадал такомиллаштирилади;

- тезроқ, сифатлироқ, қулайроқ.

Молиявий фаолиятни назорат қилишда ахборот технологияларини узлуксиз такомиллаштириш корхона фаолиятини самарали, тез ва ишончли молиявий таҳлил қилиш учун кўпроқ имкониятлар очиб беради.

Замонавий ахборот технологиялари орқали компания ва унинг рақобатчиларини қисқа вақт ичида ва кам меҳнат сарфлари билан молиявий таҳлил қилиш мумкин.

Таҳлил дастурлари асосида молиявий ҳисоботларда келтирилган маълумотларни тўғри таҳлил қилган ҳолда, компания кейинги ривожланиш учун бир қатор муҳим бошқарув қарорларини қабул қилиши мумкин ва бевосита ва билвосита молиявий манфаатга эга бўлган ташқи фойдаланувчилар корхонанинг молиявий барқарорлиги ва инвестицион жозибадорлигини сифатли бошқарувига олиб келади.

Молиявий ҳисобот таҳлилида ахборот технологияларидан фойдаланиш ахборотни йиғиш, тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва фойдаланувчилар учун зарур бўлган шаклда ҳисоблашни амалга оширувчи қуйи тизимларни йўлга қўйиш имконини беради.

Технологик қўллаб-қувватлаш нафақат функционал бошқарув вазифаларини муваффақиятли ҳал қилиш, балки ташкилотнинг раҳбарлари ва менежерлари томонидан кейинги бошқарув қарорларини қабул қилиш учун интерактив режимда аналитик ва прогнозли ишларни амалга ошириш имконини беради.

Автоматлаштирилган механизмнинг ишлаши давомида олинган тезкор маълумотлардан фойдаланиб, менежерлар компания ресурсларини режалаштириш ва мувозанатлаштириши, бошқарув қарорлари натижаларини ҳисоблаб чиқиши ва баҳолаши, ишлаб чиқариш харажатларини оператив бошқариши, ресурслардан фойдаланишни оптималлаштириши мумкин.

Молиявий ҳисоботларни таҳлил этишда ахборот технологияларидан фойдаланиш ва уларнинг дастурий таъминотини йўлга қўйишда қуйидаги муаммоларни қайд этиб ўтиш мумкин.

1. Молиявий ҳисобот таҳлилин амалга оширишда фойдаланиладиган дастурий таъминотларнинг ўзбек тилида йўқлиги.

2. Юқори касб маҳоратига эга бўлган бухгалтерлар истаганча топилади. Бироқ, дастурчиларнинг бухгалтерлик хизматлари мазмунини билмаслиги дастурий таъминот имкониятларини чекламоқда. Яъни, бир неча касб эгаларининг мувофиқликда ишлаши дастурий таъминот яратишда қатор қийинчиликлар келтириб чиқармоқда. Бу борада бизнес-аналитикларнинг тайёрланиши, бухгалтерларнинг дастурий таъминот тузиш имкониятларини ошириш чораларини кўришни талаб этилмоқда.

3. Соҳага оид қонунчилик нормалари жуда тез ўзгармоқда. Шу сабабли, кўпинча оддий дастурлардан фойдаланишга тўғри келмоқда.

Яъни, таҳлилий амаллар асосан MS Excel да амалга ошириб келинмоқда.Шунингдек, бухгалтерларнинг асосий кўллайдиган 1-С дастурий таъминоти ҳам рус тилида юритилади.

4. Дастурий таъминотларда БХМС талаблари ва МҲХС талабларини ўзида тўла ифода этувчи аналитик жараёнлар алгоритмини шакллантиришнинг ягона методикаси яратилмаган. Турли дастурларда турлича ёндашувлар мавжуд.

5. Молиявий ҳисоботларни таҳлилида комплекс ва тематик ёндашувларни мувофиқлаштириш имкониятларининг йўқлиги ҳам ишлар сифатига сезиларли таъсир этишини кўриш мумкин.

6. Молиявий ҳисоботларни таҳлил этишда дастурий таъминотлардан фойдаланишда яқиний ҳулосаларни мантикий ва узвийликда ягона асосга келтириш имкониятлари чекланган.

7. Дастурий таъминотларни бир пайтнинг ўзида бошқа дастурий таъминотлар билан узвийлигини таъминлаш имкониятлари йўқ.

8. Дастурий таъминотларни йирик ва кичик бизнес вакиллари учун махсус нормаларини белгилашни талаб этилади.

9. Дастурий таъминотларни соҳа мутахассисликларида ўқитиш ва уларнинг амалиётини ташкил этишда ўқув режалари ва амалий машғулотларни олиб бориш даржаси тўғри ташкил этилмаган ва бази ҳолларда умуман йўлга қўйилмаган.

Молиявий ҳисоботлар таҳлилида ахборот технологияларнинг фойдаланишнинг муҳим жиҳатлари

Тадбиркорлик субъектининг молиявий-ҳўжалик фаолияти замонавий таҳлилини ташкил этиш, йўлга қўйиш ва юритишни компьютер техникаларисиз ва дастурий таъминотларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бугун дунёда кечаётган воқеа-ҳодисалар, жамиятдаги янгилик ва ўзгаришлардан хабардор бўлиш, ахборот олиш ва алмашишда компьютер технологиялари, интернетдан фойдаланиш шунчалик кенг оммалашмоқдаки ундан фойдаланиш инсоннинг ҳаёт мазмунини тубдан ўзгартириб юбормоқда.

Молиявий ҳисобот таҳлилида ахборот технологияларидан фойдаланиш ҳўжалик-молиявий фаолиятидаги салбий ҳолатларни олдини олишни, ички ҳўжалик захираларини аниқлаш ва сафарбар қилишни, тезкор раҳбарлик ва бошқарув учун зарур бўлган тўлиқ ва ишончли ахборотини шакллантиришни, шунингдек мол етказиб берувчилар, харидорлар, кредиторлар, солиқ ва молия идоралари,

банклар ва бошқа манфаатдор ташкилотлар ҳамда шахслар билан бўладиган муносабатларда ижобий натижаларга эришишнинг муҳим омили деб қаралади.

Молиявий ҳисоботлар таҳлилида ахборот тизимларидан фойдаланиш қуйидаги хусусиятлар билан характерланади:

ҳар қандай ахборот тизими, тизимни ташкил этишнинг умумий принципи асосида таҳлил қилинади ва бошқарилади;

ахборот тизими динамик кўринишга эга бўлиб, ривожланувчи тизим ҳисобланади;

ахборот тизимининг маҳсулоти ҳам ахборот ҳисобланади;

ахборот тизимини одам-компьютер тизими кўринишида тасаввур қилиш лозим.

Молиявий ҳисобот таҳлилида ахборот тизимларини қўллаш қуйидаги натижаларга олиб келади:

математик метод ва интеллектуал тизимларни қўллаб, бошқаришнинг оптимал вариантларини олиш;

тизимни автоматлаштириш натижасида ишчиларнинг вазибаларини енгиллаштириш;

энг тўғри ахборотга эга бўлиш;

ахборотларни қоғозда эмас балки магнит ёки оптик дискларда сақлаш;

маҳсулот ишлаб чиқариш сарф харажатларини камайтириш;

фойдаланувчилар учун қулайликлар яратиш.

Ахборотларга ишлов бериш инсон томонидан компьютер техникалари ва ҳисоб-китоб алгоритмининг юксак намунаси бўлган дастурий таъминотлардан фойдаланилган ҳолда амалга оширилади. Бу жараён якунида ишлаб чиқаришни, тижоратни мақсадли бошқаришнинг аниқ қарорлари қабул қилинади ва истиқболдаги ривожланиш стратегиялари тузиб чиқилади.

Ахборот тизими деганда ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш, фойдаланиш, сақлаш, химоялаш ва ҳ.к бирликларни бутун бир мажмуидан иборат бўлган мураккаб объект тушунилади. Ушбу объектга тегишли ахборотларни таҳлил этиш орқали бошқарув қарорлари тайёрланади, объектни ўзгартириш тактикалари белгиланади.

Корхоналарда фаолиятини таҳлил қилишнинг бугунги кунда кенг фойдаланилаётган дастурий таъминотларига қуйидагиларни киритиш мумкин.

Корхоналар фаолиятини таҳлил этишнинг дастурий таъминоталари

Статистик маълумотларни қайта ишлаш дастурлари	Корхона бизнес жараёнларини моеллаштириш дастурлари	Бухгалтерия маълумотларини қайта ишлаш дастурлари
Excel	Rational Rose	1С.
SPSS	BP Win	БЭМ
Statistica	EDEFO 01	UzASBO
Stata		
TSP		
Eveiws		

Ташкилотни бошқариш тузилмасида ахборот тизимини яратиш, ташкилотнинг бошқарув тузилмасини таҳлил қилишдан бошланади. Бошқариш деганда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш функцияси билан, қўйилган мақсадга эришиш тушунилади:

Ташкиллаштириш – норматив ҳужжатлар комплекси ва ташкилий тузилмани ишлаб чиқиш; штат жадвали, бўлимлар, лабораториялар ва ҳ.к.

Ҳисобга олиш – бу функция фирма ёки ташкилот кўрсаткичларининг метод ва формаларини ишлаб чиқади. Масалан; бухгалтерия ҳисоботи, молиявий ҳисоб-китоб, бошқарув ҳисоботи ва бошқалар.

Таҳлил (анализ) – режалаштирилган вазифаларни қай даражада бажарилганлигини аниқлайди.

Молиявий ҳисоботлар таҳлилининг дастурий таъминоти ва улардан фойдаланиш имкониятлари. Молиявий ҳисоботлар таҳлилида Finanalitik, Audit-Ekspert, 1S: Prof. Buxgalteriya, дастурий маҳсулотлари Microsoft Excel жадвал процессори имкониятларидан фойдаланиш. Дастурий таъминотларнинг аналитик имкониятларининг қиёсий таҳлили

Аналитик жараёнлар бошланар экан биринчи навбатда уни қандай ўтказиш тартиби белгилаб олинishi лозим. Агар корхона молиявий ҳолати ва унинг қутилишларини баҳолашнинг ягона услубиёти яратилган ва уни амалга оширишнинг дастурий таъминоти мавжуд бўлса мазкур жараён умуман муаммо кузатилмайди. Афсуски, бундай

молиявий ҳисобот таҳлилининг амалдаги дастурий таъминоти барча масалаларини тўла қамраб олмаган. Шу сабабли, кўпинча ушбу жараён махсус топшириқлар асосида айрим субъектлар (бухгалтерлар, менежерлар, аналитиклар) томонидан амалга ошириб келинмоқда.

Молиявий ҳисобот таҳлилида кўрсаткичлар, молиявий коэффициентлар турлича номланиши туфайли уларнинг ягона дастурий таъминотини яратиш имконияти ҳам чекланган. Шу билан бирга, амалдаги тартибларда ушбу кўрсаткичлар “ўсган”, “камайган”, “ижобий ўзгариш”, “салбий ўзгариш”, “бу яхши”, “бу ёмон” каби сўзларнинг ишлатилиши миқдорга мақбул вариант эмас. Шу билан бирга, дастурий таъминотларда аналитик ҳисоб-китобларнинг матнли изоҳли, таҳлил натижалари юзасидан хулосалар берилиши ҳам миқдорлар талабига тўла мос тушмайди.

9.22-жадвал

Молиявий ҳисобот таҳлилида дастурий таъминотлардан фойдаланишнинг имкониятлари

Амалга ошириладиган ишлар мазмуни	Қанча муддат кетиши	Иш мазмуни
Молиявий ҳисобот маълумотларини компютерга киритиш	2-15 минут	БХМС, МҲХС асосида тайёрланган барча ҳисобот шакллари манбага киритилади: бухгалтерия баланси; молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот; пул оқими тўғрисидаги ҳисобот; хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот.
Аналитик ҳисоб-китоблар ва хулосалар	20 - 40 соғия	Компютер томонидан молиявий ҳисобот маълумотлари асосида барча аналитик ҳисоб-китоблар амалга оширилади ва натижалари чиқарилади. Барча жадвал, график, чизма ва диаграммалар экранда акс этади. Барча таҳлилий амалларни компютер ўзи мустақил бажаради.
Таҳлил натижаларини чоп этиш ва расмийлаштириш	2-5 соғия	Молиявий ҳолат ҳақида кенг қамровли ҳисоботга эга бўлинади. Ҳисобот, ҳеч бир маҳоратли аналитикнинг мустақил таёрлаган ҳисоботидан фарқ этмайди.

Молиявий ҳисобот таҳлилида компютер техникаларидан фойдаланиш нафақат аналитик иш самарадорлигини ошириш балки, фаолият самарадорлигини йўлга қўйишда ва келгусида янада

ривожланишини белгилашда ҳам муҳим натижаларга олиб келади. Бу, аналитик жараёнларга кетадиган вақт сарфини камайтиришга, маблағларни иктисод қилишга, хато ва камчиликларга йўл қўймасликка, аниқликни оширишга имкон беради.

Бугунги кунда компьютер дастурлари асосида молия-хўжалик фаолиятини ўрганиш ва баҳолаш иктисодчилар, бухгалтерлар, менежерларнинг энг сермазмун ишига айланиб бўлган.

Хозирги компьютер дастурлари нафақат ахборотларга эга бўлиш балки, инсон омили аралашувисиз бошқарув қарорларини тайёрлаш имконини беради.

Молиявий ҳисобот таҳлили юзасидан энг оммалашган "ИНЭК-Аналитик", "Expert-systems", "Audit Expert", "Financial Analysis", "Финансовый анализ+Оценка бизнеса" компьютер дастурларини келтириб ўтиш мумкин.

"ИНЭК-Аналитик" – молиявий ҳисобот таҳлилнинг дастлабки дастурий таъминотларидан биттаси ҳисобланади. Ушбу дастур 1993 йилдан буён фойдаланиб келинмоқда. Дастур тадбиркорлик субъекти молия-хўжалик фаолиятини кенг қамровли таҳлилинини амалга ошириш учун мўлжалланган.

"ИНЭК-Аналитик" дастурий таъминоти молиявий ҳолат бўйича тармоқ ва соҳанинг ўз методик ишланмаларини қилиш ва ундан доимий фойдаланиш имокнини ҳам беради. Яъни, унинг ишлаш имокниятлари жуда кенг. Бунинг учун дастурчи бўлиш ёки алгоритмлаш тилини билиш талаб этилмайди.

Ушбу дастурий таъминотдан кўпроқ йирик фирма ва компанияларда кенг фойдаланиб келинмоқда.

"Expert-systems" дастурий таъминоти бизнес режа ва инвестицион лойиҳаларни таҳлил қилиш учун мўлжалланган дастурий таъминот ҳисобланади. Дастур бизнес режаларни тузиш, инвестицион лойиҳаларни таҳлил этишнинг энг майда жиҳатларига ҳам ечим чиқариш имконини беради. Унинг дастурий алгоритми IAS бўйича тавсия этилган UNIDO тизимига таянади.

"Audit Expert" дастурий таъминоти корхоналарнинг ички ва ташқи молиявий таҳлилинини амалга оширишда кенг қўлланилади. Унинг дастурий алгоритми молиявий ҳисоботнинг горизонтал, вертикал, кренд ва коэффицентлар усулига кўпроқ асосланади. Дастурий таъминотда молиявий ҳисоботларни тайёрлаш, кредитга лаёқатлик, бенчмаркинг бўйича таҳлилий жарёнлар бўлими шакллантирилган.

Мазкур дастурда, баланс сатрларини аниқ ва тўлиқ ўрганиш имконияти мавжуд. Молиявий ҳолат, рентабеллик, тўлов лаёқати, ликвидлик, молиявий барқарорлик, омилли таҳлил этиш, кредитга кодирлик, иқтисодий ночорликни аниқлашга қаратилган 24 та методик ишланмалари пакети жамланган. Эксперт хулосаси ҳам автоматик равишда чиқарилади. Дастур консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузиш ва уларни таҳлил этишга ҳам мослаша олади. Жадвал, чизмалар ва диаграммалар асосида чиқарилган хулосаларнинг ҳар битта қатори асасланади.

"Prime Expert" – режалаштириш ва инвестицион қарорларни қабул қилиш дастури ҳисобланади. Инвестицион қарорлар рақобатдошлик муҳитини шакллантиришда муҳим ҳисобланади. Ушбу дастурий таъминот узоқ даврийликдаги инвестицион қарорларни қабул қилишда кенг қўлланилади.

"Альт-Финансы" дастури корхонани комплекс баҳолаш имконини беради. Ушбу дастурий таъминотда корхона молиявий ҳолати ва уни соғломлаштиришга қаратилган моделлар тизими яратилган. Унинг имкониятлари, янги ва эски ҳисобот шаклларига ҳам, миллий ва халқаро стандартлар асосидаги ҳисобот шаклларига ҳам тўла мос тушиши билан характерланади. Дастур кўпроқ Microsoft Office Excel шаклига мос тушади. Шунингдек, таҳлил натижаларини турли тилларда ҳам олиш мумкин.

"Financial Analysis" – молиявий хўжалик фаолиятини таҳлил этишнинг модели сифатида, 1С дастурини тўлдирувчи дастур ҳисобланади. Дастур молиявий коэффицентларни норматив кўрсаткичлар билан таққослаш асосида юқори аниқликдаги таҳлил хулосаларни чиқаришга имкон беради. Ушбу дастурий таъминот молиявий ҳисоботларнинг горизонтал ва вертикал таҳлили усулларига таянади.

"Финансовый анализ+Оценка бизнеса" дастурий таъминотининг имконияти матн шаклдаги хулосаларни баён этиши билан бошқа дастурий таъминотлардан ажралиб туради.

9.3-жадвал

Дастурий таъминотларнинг имкониятлари ва фаркли жиҳатлари

Дастур/таснифий жиҳатлари	ИНЭК- Аналитик	Audit Expert	Альт- Финансы	Excel Financial Analysis	Финансовый анализ + Оценка бизнеса
Экспорт имкониятлари	+	+	-	+	+

Жадвал, чизма ва диаграммалар чиқариш имкониятлари	+	+	-	+	+
Молиявий коэффициентларни ҳисоблаш имкониятлари	+	+	+	+	+
Интеграл усуллардан фойдаланиш имкониятлари	+	+	+	-	+
Компютерда Microsoft Office дастурининг ўрнатилганлигининг талаб этилиши	-	-	+	+	-
Ўз методик жиҳатларини яратиш имкониятлари	+	+	-	-	-
Инглиз тилида маълумот тайёрлаш имкониятлари	-	+	+	-	+
Дастур билан ишлаб юзасидан қўлланмалар мавжудлиги	+	+	-	-	+
Дастурни интернетдан кўчириб олиш имкониятлари мавжудлиги	+	+	+	+	+

Хўжалик-молия фаолияти таҳлилининг алоҳида объектлари ва уларнинг дастурий таъминоти: инвестицион лойихалар, молиявий режалаштириш ва ҳ.к.

"Инвестиционный анализ" дастури бизнес режа тузиш техник иқтисодий асослаш ва баҳолаш инвестицион лойихаларнинг самарадорлигини баҳолаш дастури ҳисобланади. Ушбу дастур тўлиқ бизнес режани тайёрлаш ва унинг молиявий ҳисоб-китобларирини амалга оширишда исталган фаолият соҳасида, тармоқда (ишлаб чиқариш, хизматлар, савдо, қурилиш ва ҳ.к.) фойдаланиш мумкин.

"Инвестиционный анализ" дастури асосида қуйидаги кўрсаткичлар тизимини динамик ўрганиш, баҳолаш алгоритми яратилган:

лойиҳанинг молиявий самарадорлиги кўрсаткичлари;
 лойиҳанинг бюджет самарадорлиги кўрсаткичлари;
 лойиҳанинг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари.
 лойиҳалар молиявий самарадорлиги бўйича:

- лойиханинг қопланиш муддатини аниқлаш;
- лойиханинг дисконтланган қопланиш муддатини аниқлаш;
- лойиханинг ички даромадлик нормасини аниқлаш;
- модификацияланган ички даромад нормасини аниқлаш;
- соф пул оқимини аниқлаш;
- соф дисконтланган пул оқимини ҳисоблаш;
- даромадлик индексини аниқлаш;
- бюджет самарадорлигини аниқлаш;
- интеграл бюджет самарадорлигини баҳолаш;
- солиқ тўловига қадар фойда суммасини аниқлаш;
- соф фойда суммасини аниқлаш;
- ва ҳ.к.

Дастур билан ишлаш якуни инвестицион лойиҳалар таҳлили юзасидан якуний ҳисобот ҳам автоматик равишда тайёрланади. Жадваллар, чизмалар ва диаграммалар асосида ҳам битта мавзу изоҳланади. Шунингдек, жадваллар, чизмалар, диаграммалар ва таҳлил ҳисоботларини аналитикларнинг, бошқарувчиларнинг талабига мос равишда ўзгартириш имкониятлари мавжуд. Дастур халқаро иқтисодчилар, экспертлар (Ковалев В.В., Ю.Бригхем, Л.Гапенски, Шарп, Александер ва ҳ.к) гуруҳи томонидан ҳам ижобий баҳоланган.

"Инвестиционный анализ" дастури давлат ташкилотлари, банклар, инвестицион компаниялар ва корхоналар фаолиятида кенг қўлланиб келинаётган дастурлардан бири ҳисобланади.

COMFAR ва PROPSPIN. Comfar – инвестицион таҳлил бўйича биринчи дастурлардан бири ҳисобланади. Унинг асосида кўплаб миллий дастурий таъминотлар яратилган. Жумладан молиявий ҳолат таҳлилида кенг фойдаланиб келинаётган Project Expert Professional, Альт - Инвест, "Инвестор", "Аналитик", ТЭО- ИНБЕСТ, ENERGY – INVEST, FOCCAL" шулар жумласидандир.

Кейинги йилларда дастурлар бозорида янги Primavera, Open Plan, Microsoft Project for Time-Line, Arthemis Problisher дастурий пакетлари ҳам пайдо бўлмоқда ва уларнинг ҳам ишлаш қоидалари дастлабки дастурий таъминотларнинг такомиллашган ва деталлашган шакли ҳисобланади.

Дастурларни танлаш имконияти жуда кенг. Уларнинг барчасини интернет манбаларидан топиш мумкин. Шу билан бирга бугунги кунда энг кўп қўлланилаётган дастурлар қаторига

" PROJECT EXPERT 6.0 Professional" , "ИНВЕСТОР" ва "АЛЬТ-ИНВЕСТ", "COMFAR 3.0" дастурларини киритиш мумкин.

Дастурларни танлашда албатта қуйидаги жиҳатларга муҳим аҳамият қаратиш лозим:

- функционал имкониятларининг кенглиги;
- замонавий методика эканлиги;
- комплекс ёндашувнинг мавжудлиги;
- масаланинг ечимидаги деталлашув;
- иктисодий муҳитни таснифлаш имконияти
- аналитик имкониятлар;
- натижаларни расмийлаштириш тартиблари;
- эксплуатация ва техник тасниф;
- операцион тизимга мослашувчанлик;
- натижаларни MS Excel ва MS Word дастурларига ўгириш имкониятлар;
- дастурлар тили;
- интерфейси;
- маълумотларни киритишнинг асонлиги ва тезлиги;
- хатоларни аниқлаш ва кўрсатиш имониятлари;
- натижаларнинг кўриниши, дизайни;
- гарфиклар ва уларнинг мазмуни;
- дастурнинг “ёпиқлиги”, “очиклиги” ва бошқа жиҳатларига аҳамият қаратилади.

Энг муҳим жиҳат, албатта, дастурнинг қийматига ҳам қаратилади.

Молиявий режалаштириш бўйича тузилган дастурлар шу даражада кўпки уларнинг қай бирини танлаш ҳам аналитиклардан ижодий, ақлий ёндашувни талаб этади. Ҳар битта дастурнинг албатта кучли ва кучсиз жиҳатлари мавжуд. Дастурларнинг барчаси Windows дастури асосида ишлайди.

Энг аммолашган дастурлар қаторига «1С:Финансовое планирование» «Контур Корпорация. Бюджетхолдинга», «SAP R/3», «ПАРУС», «Navision, Oracle Financial Analyzer (OFA), «Hyperion Pillar», «Planning Analyst», «FPlan Professional Advisor+», «PFP Notebook», «Profiles+», «M-Plan», «Cheshire Financial Planning Suite», «MasterPlan», «ExecPlan», дастурларини келтириб ўтиш мумкин.

«1С:Финансовое планирование» дастури. Энг омалашган ва кенг қўлланиладиган дастурий таъминот тури ҳисобланади. Ушбу дастурни молиявий режалаштиришда фойдаланиладиган лидер дастур сифатида ажратиш ҳам мумкин.

Navision дастури. Халқаро амалиётда қўлланиладиган Microsoft Business Solutions Navision тизими ҳам молиявий режалаштиришдаги муҳим дастурлардан бири ҳисобланади. Бошқарув ҳисоби, бухгалтерия ҳисоби, солиқ ҳисоби ва товар моддий заҳиралар оқимини бошқариш тизимларида кенг фойдаланилади.

«Контур Корпорация. Бюджет холдинга» дастури фаолият кўлами кенг ва юқори бўлган корхоналарда, компанияларда, холдингларда ишлатилади. Нафақат режалаштириш балки унинг бажарилишини назорат қилиш, таҳлил этиш ва келажак бюджетини тузишда ҳам муҳим дастур ҳисобланади.

SAP R/3 дастури кичик ва ўрта бизнесда кенг қўлланиладиган дастурий ҳисобланади.

«Галактика»-корхона бошқаруви апарти учун ресурсларни режалаштириш ва баланслаштиришнинг энг оригинал дастури ҳисобланади.

«ПАРУС» дастури СУБД ORACLE базасидан шакллантирилган моулар тўпламидан иборат универсал дастур ҳисобланади. Дастур Жорий молиявий режалаштириш, молиявий режанинг бажарилишини баҳолаш, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини режалаштириш ва бошқариш, тўловларни режалаштириш оператив бошқариш, молиявий таҳлил этиш блокларидан иборат.

Oracle Financial Analyzer (OFA) кўп функцияли дастур ҳисобланади. Режалаштиришда бўлимлар ва уларнинг ичидаги жараёнларни ҳам тўла қамраб олиш имконияти билан фарқланади.

Hyperion Pillar дастури ғарб давлатларида кенг ишлатиладиган дастур ҳисобланади. Дастур содда тузилган, йўналтирувчи, ўргатувчи амаллар билан дастурни ўзлаштириш жуда асон. Мураккаб масалаларни ечиш имкониятлари чекланган.

Adaytum e.Planning Analyst дастурида ҳужжатлар айланиши жуда қулай. Иш унум бошқа дастурларга нисбатан ўрта даражадалиги ушбу дастурий таъминотнинг камчилиги ҳисобланади.

EPS Prophix Budgets ва EPS Prophix Enterprise дастури иккита тизимнинг бирикувини ташқил топган дастур ҳисобланади. Ҳар икки тизим ҳам содда, тузилган ва ижобий интенфайсга эга ҳисобланади. Бир тизимдан икинчи тизимга ўтиш жуда қулай. Мураккаб молиявий режаларни тузишда кўпроқ фойдаланилади.

Comshare MPS дастури жадваллар ва графикларга бой дастурий ишланма ҳисобланади.

«ИНТАЛЕВ: Корпоративные финансы» дастури корхонанинг тўлиқ молиявий суратини шакллантириш имокнини берувчи, комплекс таҳлил этишга қаратилган дастурий таъминотга эган. Дастурда: барча турдаги бюджетлаштириш, бошқарув ва молиявий ҳисоб, тўлов календари, молиявий таҳлил, молиявий назорат, прогнозлар блокларидан иборат бутун бир тизими комплекс ўрганилади.

Шунингдек, «ИНТАЛЕВ: Бюджетное управление», «Красный директор», Bplan, КИС: Бюджетирование, «AVACCO Корпоративное управление» дастурлари ҳам молиявий режалаштиришларда кенг фойдаланиб келинмоқда.

FPlan Professional Advisor+ дастури содда ва оддий ишлаш принцида. Камчилиги, режалаштиришнинг муҳим ҳисоб-китоблари умумий фойдалар асосида ишлайди, деталлаштириш имокнияти йўқ. Кучли томони қисқа ва лўнда ҳисоботларни тезкор олиш мумкин. Бухгалтерларнинг оператив иш жараёнида кен қўлланилади.

FPlan дастури 9 та модулдан иборат дастур ҳисобланади. Модуллардан алоҳидаликда ва бир бутунликда ҳам фойдаланиш мумкин.

PFP Notebook. Ишлатишнинг асонлиги ва соддилиги билан ажралиб туради. Маълумотларни базага киритиш жуда қулай. Шахсий компьютерлар орқали ҳам маълумотларни киритиш имокнияти мавжуд. PFP Notebook дастури 8 модулдан иборат. Дастур 40 та ҳисобот, 20 та график, 15 та намунавий хатлар тўпламидан иборат.

Profiles+ дастури бошқа тизимлар билан ишлаш имкониятининг юқорилиги билан ажралиб туради. Profiles+ дастури 14 модулдан иборат.

M-Plan дастури кўпроқ нақаларни режалаштириш, мулкни бошқарида кенг фойдаланилади. Кўпроқ халқаро амалиётдаги нормаларни ўзида акс эттиради.

Cheshire Financial Planning Suite дастури энг такомиллашган ва халқаро амалиётдаги нормаларга мос келувчи дастурий таъминот ҳисобланади. Уни ишлатиш бошқа дастурий таъминотларга нисбатан бир қадар мураккаб.

MasterPlan дастури аналитик ишланмаларни чиқаришда график, матн, асосий ва якуний қисмларни тайёрлаш имкониятларининг кенглиги билан фарқланади.

Молиявий ҳисоботларни таҳлил этишда ахборот технологияларидан фойдаланиш ҳамда уларнинг дастурий таъминоти бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш

Молиявий ҳолат ва молиявий ҳисоботлар таҳлилида ахборот технологияларидан фойдаланиш юзасидан ишларнинг кўламдорлиги қорилиги уни доимо такомиллаштириб бориш заруриятини юзага чиқаради. Бухгалтерлар, аудиторлар ва аналитикларнинг иш ҳажмининг асосий қисми ҳалига қадар инсон фактори билан боғланганлиги сабабли ушбу соҳани ривожлантиришнинг имокониятлари жуда кенглигини кўрсатади.

Молиявий ҳисоботларни ўқиш ва жорий молиявий ҳолатни баҳолаш, таҳлил этиш аналитиклар ишининг фақат бир жиҳатидир фақат бир жиҳатидир. Унинг келгусидаги кутилишларини башоратлаш ҳам аналитиклар ишининг муҳим бир йўналишидир. Келгусидаги молиявий, ҳолат, молиявий натижалар, пул оқимлари бошқарувнинг ўтган жараёндаги тарихидан муҳимроқ омилдир.

Молиявий ҳисоботлар таҳлилида ахборот технологияларни қўллаш, дастурий таъминотни яратиш ва уни такомиллаштириб бориш молиявий ҳисобот таҳлилини замонавийлаштиришнинг муҳим шарти ҳисобланади. Замонавий молиявий ҳисоботлар таҳлили унинг методологик асосларини такомиллаштиришни, амалиётини йўлга қўйишни, дастурий таъминотини яратишни, қорлар ва уларнинг ижросини доимий таҳлил этишни талаб этади. Шу билан бирга, таҳлилнинг ўзи ҳам таҳлил этишни талаб этади. Бугунги таҳлил бир қадар мураккаб (статистик, математик, эмпирик, функционал ва ҳ.к.) моделлар тизимига, компютер алгоритми тизимига таянган бўлиши лозим.

Амалга оширилиши лозим бўлган ишлар қаторига қуйидагиларни киритишни лозим деб ўйлаймиз.

1. Ўзбек тилидаги дастурлар пакетини ёки исталган тилда ҳам ишлаши мумкин бўлган дастурлар тўпламини яратиш лозим. Амалда бўлган дастурлар асосан инглиз ва рус тилларида ишлатилмоқда. Дастурларни алтернатив шакллари ва уларнинг кўплиги доимо танлаш имкониятини ошириши билан бирга улардан фойдаланиш имокониятларини чеклайди. Шу сабабли дастурларни шундай бир универсал тизимини яратиш лозимки уларни барча соҳа ва тармоқларда қўллаш имоконияти бўлсин.

2.Дастурлар пакетини тузиб чиқишда ва улардан фойдаланишда корхоналарнинг молиявий ҳисоботларини очиқлиги ва ошқоролигини кучайтириш лозим. Негаки битта соҳа тегишли бўлган жиҳат иккинчи соҳада кузатилмаслиги, битта соҳадаги муаммонинг ечимига иккинчи соҳада бир хилда чиқилмаслиги сабабли дастурларни тузишда индивидуаллаикни , яъни соҳага мослаштириш имкониятларини кенгайтириш лозим.

3.Дастурларни барча компютерларда бир хилда ишлаш имкониятларига эга бўлган моделини тузиш лозим. Уни исталган версияга мос тушишини, исталган тилда ишлашини ва исталган шаклда олинишини таъминловчи тизимини яратиш зарур.

4.Молиявий ҳисоботлар таҳлилинини амалга оширишда компютер дастурларини ўзлаштиришнинг ўргатувчи қўлланмаларини чиқаришга, ахборотларнинг химояланганлик даражасига муҳим аҳамият қартиш лозим.

Инвестицин лойиҳалар, молиявий режалаштиришнинг, прогнозлашнинг дастурий таъминотларини янада такомиллаштириш зарур. Амалдаги дастурий таъминотлар қатор чекловларга эга.

5.Дастурий таъминотлардан фойдаланишни бир марталик тизимидан доимий фойдаланиш амалиётига ўтиш лозим. Яъни янгиланган дастур билан эски дастурни йўққа чиқариш ҳолатлари кўп учрамоқда.

6.Дастурлардан фойдаланишда вақт ва жой танламайдиган, шахсий компютерларга ҳам тушадиган дастурий таъминотларни кучайтириш лозим

Молиявий ҳисоботлар ва молиявий ҳолат таҳлилида фойдаланиладиган дастурий таъминотларида компютер техникаларининг манавий эскириш жуда тез кечмоқда. Бу эса қатор кийинчиликлар ва муаммоларни келтириб чиқармоқда. Шу сабабли компютерларнинг техник, технологик ўзгаришларга мос тушадиган авлодини яратишда амалда бўлган ягона дастурлари (MS Excel ва MS Word) асосида ишлайдиган дастурларнинг янги авлодини ҳам яратиб бориш зарур.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Молиявий ҳисобот таҳлилида ахборот технологияларнинг фойдаланишнинг муҳим жиҳатлари.

Молиявий ҳисобот таҳлилининг дастурий таъминоти ва улардан фойдаланиш имкониятлари:

ИНЭК-Аналитик дастури;

Audit Expert дастури;

Альт-Финансы дастури;

1S: Prof. Buxgalteriya дастури;

Финансовый анализ + Оценка бизнеса дастури;

Excel Financial Analysis дастури.

Дастурий таъминотларнинг аналитик имкониятларининг қиёсий таҳлили.

Хўжалик молия фаолияти таҳлилининг алоҳида объектлари ва уларнинг дастурий таъминоти:

инвестицион лойиҳалар таҳлили;

молиявий режалаштириш.

ИЛОВАЛАР

“Ўзбекистон темир йўллари” ДАТКнинг
2013 йил якунлари бўйича йиллик ҳисоботи
Бухгалтерия баланси
Минг сўм

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига
АКТИВ			
I. Узоқ муддатли активлар			
Асосий воситалар:			
Бошланғич (қайта тиклаш) киймати (0100, 0300)	010	5081758130	5911307468
Эскириш суммаси (0200)	011	1513093615	1830177697
қолдиқ (баланс) киймати (сатр. 010 - 011)	012	3568664515	4081129771
Номоддий активлар:			
Бошланғич киймати (0400)	020	7548624	1105257
Амортизация суммаси (0500)	021	3459286	305614
қолдиқ (баланс) киймати (сатр. 020 - 021)	022	4089338	799643
Узоқ муддатли инвестициялар, жами (сатр.040+050+060+070+080), шу жумладан:	030	60041692	86764547
қимматли қоғозлар (0610)	040	19738236	25772990
Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар (0620)	050	1569732	1745115
карам хўжалик жамиятларига инвестициялар (0630)	060	22828483	45124552
Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар (0640)	070	2041153	2333935
Бошқа узоқ муддатли инвестициялар (0690)	080	13864088	11787955
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар (0700)	090	3604412	5557874
Капитал қўйилмалар (0800)	100	742599466	1221413180
Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари (0910, 0920, 0930, 0940)	110	2271000	1062000
Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар (0950, 0960, 0990)	120	0	8249416
I бўлим бўйича жами(сатр.012+022+030+090+100+110+120)	130	4381270423	5404976431
II. Жорий активлар			
Товар-моддий захиралари, жами (сатр.150+160+170+180), шу жумладан:	140	475571022	552021663
Ишлаб чиқариш захиралари (1000, 1100, 1500, 1600)	150	456681477	506780875
Тугалланмаган ишлаб чиқариш (2000, 2100,	160	11664226	21527452

2300, 2700)			
Тайёр маҳсулот (2800)	170	0	52100
Товарлар (2900 дан 2980 нинг айирмаси)	180	7225319	23661236
Келгуси давр харажатлари (3100)	190	453047118	476419603
Кечиктирилган харажатлар (3200)	200	0	0
Дебиторлар, жами(сатр.220+240+250+260+270+280+290+3 00+310)	210	383873388	403764180
шундан: муддати ўтган	211	21728849	28033106
Харидор ва буюртмачиларнинг қарзи (4000 дан 4900 нинг айирмаси)	220	86767652	118241157
Ажратилган бўлинмаларнинг қарзи (4110)	230	0	0
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларнинг қарзи (4120)	240	145669318	172422333
Ходимларга берилган бўнақлар (4200)	250	161354	231742
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300)	260	139927468	93257375
Бюджетга солиқ ва йигимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400)	270	6404743	11036965
Мақсадли давлат жамғармалари ва сугурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500)	280	11001	25073
Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи (4600)	290	0	0
Ходимларнинг бошқа операциялар бўйича қарзи (4700)	300	725915	856798
Бошқа дебиторлик қарзлари (4800)	310	4205937	7692737
Пул маблағлари, жами (сатр.330+340+350+360), шу жумладан:	320	43175997	88298309
Кассадаги пул маблағлари (5000)	330	539	80248
Ҳисоблашиш счётидаги пул маблағлари (5100)	340	7428363	11676869
Чет эл валютасидаги пул маблағлари (5200)	350	26279498	62285655
Бошқа пул маблағлари ва эквивалентлари (5500, 5600, 5700)	360	9467597	14255537
Қисқа муддатли инвестициялар (5800)	370	4000	93000
Бошқа жорий активлар (5900)	380	2888152	2580980
II бўлим бўйича жами (сатр.140+190+200+210+320+370+380)	390	1358559677	1523177735
Баланс активи бўйича жами (сатр.130+390)	400	5739830100	6928154166
ПАССИВ			
I. Ўз маблағлари манбалари			
Устав капитали (8300)	410	332989821	502842875
Қўшилган капитал (8400)	420	0	0

Резерв капитали (8500)	430	2096640435	2530421353
Сотиб олинган хусусий акциялар (8600)	440	0	0
Таксимланмаган фойда (копланмаган зарар) (8700)	450	1031160040	911392606
Максадли тушумлар (8800)	460	657956422	790280656
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар (8900)	470	0	0
I бўлим бўйича жами (сатр.410+420+430-440+450+460+470)	480	4118746718	4734937490
II. Мажбуриятлар			
Узок муддатли мажбуриятлар, жами(сатр.500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)	490	1065530527	1624575384
шу жумладан: узок муддатли кредиторлик қарзлари (сатр.500+520+540+560+590)	491	0	0
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга узок муддатли қарз (7000)	500	0	0
Ажратилган бўлинмаларга узок муддатли қарз (7110)	510	0	0
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларга узок муддатли қарз (7120)	520	0	0
Узок муддатли кечиктирилган даромадлар (7210, 7220, 7230)	530	0	0
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича узок муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7240)	540	0	0
Бошқа узок муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7250, 7290)	550	0	0
Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар (7300)	560	0	0
Узок муддатли банк кредитлари (7810)	570	1065530527	1621195384
Узок муддатли қарзлар (7820, 7830, 7840)	580	0	3380000
Бошқа узок муддатли кредиторлик қарзлар (7900)	590	0	0
Жорий мажбуриятлар, жами (сатр.610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+ +720+730+740+750+760)	600	555552855	568641292
шу жумладан: жорий кредиторлик қарзлари (сатр.610+630+650+670+680+690+ +700+710+720+760)	601	523228928	547697671
шундан: муддати ўтган жорий кредиторлик қарзлари	602	26756280	31537061
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга қарз (6000)	610	136359423	167088297

Ажратилган бўлинмаларга қарз (6110)	620	0	0
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларга қарз (6120)	630	38478172	40518194
Кечиктирилган даромадлар (6210, 6220, 6230)	640	39771	100393
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар (6240)	650	0	0
Бошқа кечиктирилган мажбуриятлар (6250, 6290)	660	0	0
Олинган бўнақлар (6300)	670	253551563	249665190
Бюджетга тўловлар бўйича қарз (6400)	680	15756824	11095990
Сугурталар бўйича қарз (6510)	690	0	0
Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз (6520)	700	31208348	25823131
Таъсисчиларга бўлган қарзлар (6600)	710	0	0
Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700)	720	34077852	39330733
Қисқа муддатли банк кредитлари (6810)	730	28267500	18335714
Қисқа муддатли қарзлар (6820, 6830, 6840)	740	4016656	2507514
Узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми (6950)	750	0	0
Бошқа кредиторлик қарзлар (6950 дан ташқари 6900)	760	13796746	14176136
II бўлим бўйича жами (сатр.490+600)	770	1621083382	2193216676
Баланс пассиви бўйича жами (480+770)		5739830100	6928154166

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот
Минг сўм

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йил		Ҳисобот йили	
		даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарарлар)	даромадлар (фойда)	харажатлар (зарарлар)
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум	О10	2704403064	х	2799935534	х
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннари	О20	х	1590727459	х	1746321189
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни	О30	1113675605		1053614345	

сотишнинг ялли фойдаси (зарари) (сатр.010-020)					
Давр харажатлари, жами (сатр.050+060+0 70+080), шу жумладан:	040	x	409576098	x	429551147
Сотиш харажатлари	050	x	4995331	x	5303172
Маъмурий харажатлар	060	x	52942381	x	62601198
Бошқа операцион харажатлар	070	x	351638386	x	361646777
Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган хисобот даври харажатлари	080	x	0	x	0
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090	97164964	x	123501795	x
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030-040+090)	100	801264471		747564993	
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр.120+130+1 40+150+160), шу жумладан:	110	46199578	x	61257747	x
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120	8128123	x	8022338	x
Фоиизлар	130	46675	x	21002	x

шаклидаги даромадлар					
Узок муддатли ижара (лизинг) дан даромадлар	140	0	x	0	x
Валюта курси фаркидан даромадлар	150	37824148	x	53082937	x
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160	200632	x	131470	x
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр.180+190+200+210), шу жумладан:	170	x	56764942	x	62268021
Фоизлар шаклидаги харажатлар	180	x	13173008	x	15274451
Узок муддатли ижара (лизинг) бўйича фоизлар шаклидаги харажатлар	190	x	0	x	0
Валюта курси фаркидан зарарлар	200	x	43189441	x	46709671
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	x	402493	x	283899
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр.100+110-170)	220	790699107		746554719	
Фавкуллодаги фойда ва зарарлар	230	0	0	0	0
Даромад (фойда)	240	790699107		746554719	

солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр.220+/-230)					
Даромад (фойда) солиғи	250	x	27493215	x	26043300
Фойдадан бошқа солиқлар ва йигимлар	260	x		x	56999126
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр.240-250- 260)	270	763205892		663512293	

“Ўзбекистон темир йўллари” ДАТКнинг
2014 йил яқунлари бўйича йиллик ҳисоботи
Бухгалтерия баланси
Минг сўм

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига
AKTIV			
I. Uzoq muddatli aktivlar			
Asosiy vositalar:			
Boshlang'ich (qayta tiklash) qiymati (0100, 0300)	010	6387938221	7213786827
Eskirish summasi (0200)	011	1958348564	2356991690
Qoldiq (balans) qiymati (satr. 010 - 011)	012	4429589657	4856795137
Nomoddiy aktivlar:			
Boshlang'ich qiymati (0400)	020	1105257	1154821
Amortizatsiya summasi (0500)	021	305614	555174
Qoldiq (balans) qiymati (satr. 020 - 021)	022	799643	599647
Uzoq muddatli investitsiyalar, jami (satr.040+050+060+070+080), shu jumladan:	030	86764547	96337961
Qimmatli qog'ozlar (0610)	040	25772990	33158730
Sho'ba xo'jalik jamiyatlariga investitsiyalar (0620)	050	1745115	1878656
Qaram xo'jalik jamiyatlariga investitsiyalar (0630)	060	45124552	45096922
Chet el kapitali mavjud bo'lgan korxonalarga investitsiyalar (0640)	070	2333935	4844064
Boshqa uzoq muddatli investitsiyalar (0690)	080	11787955	11359589
O'rnatiladigan asbob-uskunalar (0700)	090	5758578	6096507
Kapital qo'yilmalar (0800)	100	1268125289	1573048668
Uzoq muddatli debitorlik qarzlari (0910, 0920, 0930, 0940)	110	1062000	3196364
Uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar (0950, 0960, 0990)	120	8249416	10947515
I bo'lim bo'yicha jami(satr.012+022+030+090+100+110+120)	130	5800349130	6547021799
II. Joriy aktivlar			
Tovar-moddiy zaxiralari, jami (satr.150+160+170+180), shu jumladan:	140	552021663	629083577

Ishlab chiqarish zaxiralari (1000, 1100, 1500, 1600)	150	506780875	586408481
Tugallanmagan ishlab chiqarish (2000, 2100, 2300, 2700)	160	21527452	28830731
Tayyor mahsulot (2800)	170	52100	1387641
Tovarlar (2900 dan 2980 ning ayirmasi)	180	23661236	12456704
Kelgusi davr xarajatlari (3100)	190	476419603	543418272
Kechiktirilgan xarajatlar (3200)	200	0	0
Debitorlar, jami (satr.220+240+250+260+270+280+290+300+310)	210	403764180	459586597
shundan: muddati o'tgan	211	28033106	61242836
Xaridor va buyurtmachilarning Qarzi (4000 dan 4900 ning ayirmasi)	220	118241157	123172327
Ajratilgan bo'linmalarning Qarzi (4110)	230	0	0
Sho''ba va qaram xo'jalik jamiyatlarning qarzi (4120)	240	172422333	195601703
Xodimlarga berilgan bo'naklar (4200)	250	231742	307414
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga berilgan bo'naklar (4300)	260	93257375	92643705
Byudjetga soliq va yig'imlar bo'yicha bo'nak to'lovlari (4400)	270	11036965	31126342
Maqsadli davlat jamg'armalari va sug'urtalar bo'yicha bo'nak to'lovlari (4500)	280	25073	5788131
Ta'sischi'larning ustav kapitaliga ulushlar bo'yicha qarzi (4600)	290	0	0
Xodimlarning boshqa operastiyalar bo'yicha qarzi (4700)	300	856798	766100
Boshqa debitorlik qarzlari (4800)	310	7692737	10180875
Pul mablag'lari, jami (satr.330+340+350+360), shu jumladan:	320	88298309	118019899
Kassadagi pul mablag'lari (5000)	330	80248	515
Hisoblashish schyotidagi pul mablag'lari (5100)	340	11676869	9214222
Chet el valyutasidagi pul mablag'lari (5200)	350	62285655	96474690
Boshqa pul mablag'lari va ekvivalentlari (5500, 5600, 5700)	360	14255537	12330642
Qisqa muddatli investistiyalar (5800)	370	93000	5596000
Boshqa joriy aktivlar (5900)	380	2580980	3345157
II bo'lim bo'yicha jami (satr.140+190+200+210+320+370+380)	390	1523177735	1759049478

Balans aktivi bo'yicha jami (satr.130+390) PASSIV	400	7323526865	8306071271
I. O'z mablag'lari manbalari			
Ustav kapitali (8300)	410	502842875	502851875
Qo'shilgan kapital (8400)	420	0	0
Rezerv kapitali (8500)	430	2925794052	3503930275
Sotib olingan xususiy aksiyalar (8600)	440	0	0
Taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar) (8700)	450	911392606	624715984
Maqсадli tushumlar (8800)	460	790280656	1009043887
Kelgusi davr xarajatlari va to'lovlari uchun zaxiralar (8900)	470	0	0
I bo'lim bo'yicha jami (satr.410+420+430-440+450+460+470)	480	5130310189	5640542021
II. Majburiyatlar			
Uzoq muddatli majburiyatlar, jami (satr.500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)	490	1624575384	2010726936
shu jumladan: uzoq muddatli kreditorlik qarzlari (satr.500+520+540+560+590)	491	0	0
	492	0	0
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga uzoq muddatli qarz (7000)	500	0	0
Ajratilgan bo'linmalarga uzoq muddatli qarz (7110)	510	0	0
Sho'ba va qaram xo'jalik jamiyatlarga uzoq muddatli qarz (7120)	520	0	0
Uzoq muddatli kechiktirilgan daromadlar (7210, 7220, 7230)	530	0	0
Soliq va majburiy to'lovlar bo'yicha uzoq muddatli kechiktirilgan majburiyatlar (7240)	540	0	0
Boshqa uzoq muddatli kechiktirilgan majburiyatlar (7250, 7290)	550	0	0
Xaridorlar va buyurtmachilardan olingan bo'naklar (7300)	560	0	0
Uzoq muddatli bank kreditlari (7810)	570	1621195384	2008066936
Uzoq muddatli qarzlar (7820, 7830, 7840)	580	3380000	2660000
Boshqa uzoq muddatli kreditorlik qarzlar (7900)	590	0	0
Joriy majburiyatlar, jami (satr.610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730+740+750+760)	600	568641292	654802314
shu jumladan: joriy kreditorlik qarzlari (satr.610+630+650+670+680+690+)	601	547697671	623266697

+700+710+720+760)			
shundan: muddati o'tgan joriy kreditolik qarzlar	602	31537061	26935189
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga qarz (6000)	610	167088297	139361433
Ajratilgan bo'linmalarga qarz (6110)	620	0	0
Sho''ba va qaram xo'jalik jamiyatlarga qarz (6120)	630	40518194	91925580
Kechiktirilgan daromadlar (6210, 6220, 6230)	640	100393	18722
Soliq va majburiy to'lovlar bo'yicha kechiktirilgan majburiyatlar (6240)	650	0	0
Boshqa kechiktirilgan majburiyatlar (6250, 6290)	660	0	0
Olingan bo'naklar (6300)	670	249665190	309086582
Byudjetga to'lovlar bo'yicha qarz (6400)	680	11095990	8084129
Sug'urtalar bo'yicha qarz (6510)	690	0	0
Maqsadli davlat jamg'armalariga to'lovlar bo'yicha qarz (6520)	700	25823131	18646984
Ta'sischi'larga bo'lgan qarzlar (6600)	710	0	0
Mehnatga haq to'lash bo'yicha qarz (6700)	720	39330733	40920696
Qisqa muddatli bank kreditlari (6810)	730	1833574	28324178
Qisqa muddatli qarzlar (6820, 6830, 6840)	740	2507514	3192717
Uzoq muddatli majburiyatlarning joriy qismi (6950)	750	0	0
Boshqa kreditolik qarzlar (6950 dan tashqari 6900)	760	14176136	15241293
II bo'lim bo'yicha jami (satr.490+600)	770	2193216676	2665529250
Balans passivi bo'yicha jami (satr.480+770)	780	7323526865	8306071271

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот

Минг сўм

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йил		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)	Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан sof tushum	010	2799935534	X	2938333638	X
Sotilgan mahsulot (tovar, ish va xizmat) larning tannarxi	020	X	1746321189	X	1991022603

Mahsulot (tovar, ish va xizmat) larni sotishning yalpi foydasi (zarari) (satr.010-020)	030	1053614345	X	947311035	X
Davr xarajatlari, jami (satr.050+060+070+080), shu jumladan:	040	X	429551147	X	484984943
Sotish xarajatlari	050	X	5303172	X	6666483
Ma'muriy xarajatlar	060	X	62601198	X	74387360
Boshqa operation xarajatlar	070	X	361646777	X	403931100
Kelgusida soliqqa tortiladigan bazadan chiqariladigan hisobot davri xarajatlari	080	x	0	x	0
Asosiy faoliyatning boshqa daromadlari	090	123501795	X	139388440	X
Asosiy faoliyatning foydasi (zarari) (satr. 030-040+090)	100	747564993	X	601714532	X
Moliyaviy faoliyatning daromadlari, jami (satr.120+130+140+150+ 160), shu jumladan:	110	61257747	X	63267300	X
Dividendlar shaklidagi daromadlar	120	8022338	X	10045753	X
Foizlar shaklidagi daromadlar	130	21002	X	216994	X
Uzoq muddatli ijara (lizing) dan daromadlar	140	0	X	0	X
Valyuta kursi farqidan daromadlar	150	53082937	X	52259517	X
Moliyaviy faoliyatning boshqa daromadlari	160	131470	X	745036	X
Moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlar (satr.180+190+200+210), shu jumladan:	170	X	62268021	X	80660353

Foizlar shaklidagi xarajatlar	180	X	15274451	X	21456118
Uzoq muddatli ijara (lizing) bo'yicha foizlar shaklidagi xarajatlar	190	X	0	X	0
Valyuta kursi farqidan zararlar	200	X	46709671	X	59095781
Moliyaviy faoliyat bo'yicha boshqa xarajatlar	210	X	283899	X	108454
Umum xo'jalik faoliyatining foydasi (zarari) (satr.100+110-170)	220	746554719	x	584321479	x
Favqulotdagi foyda va zararlar	230	0	0	0	0
Daromad (foyda) solig'ini to'lagunga qadar foyda (zarar) (satr.220+/-230)	240	746554719	X	584321479	X
Daromad (foyda) solig'i	250	X	26043300	X	18845215
Foydadan boshqa soliqlar va yig'imlar	260	X	56999126	X	4443440
Hisobot davrining sof foydasi (zarari) (satr.240-250-260)	270	663512293	X	521041824	X

“Ўзбекистон темир йўллари” ДАТКнинг
2015 йил якунлари бўйича йиллик ҳисоботи
Бухгалтерия баланси
Минг сўм

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига
АКТИВ			
I. Узоқ муддатли активлар			
Асосий воситалар:			
Бошланғич (қайта тиклаш) қиймати (0100, 0300)	010	7397554242	7837564886
Эскириш суммаси (0200)	011	2414070643	2839410062
қолдиқ (баланс) қиймати (сатр. 010 - 011)	012	4983483599	4998154824
Номоддий активлар:			
Бошланғич қиймати (0400)	020	1154821	1439850
Амортизация суммаси (0500)	021	555174	806352
қолдиқ (баланс) қиймати (сатр. 020 - 021)	022	599647	633498
Узоқ муддатли инвестициялар, жами (сатр.040+050+060+070+080), шу жумладан:	030	96337961	198827699
қимматли қоғозлар (0610)	040	33158730	50499233
Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар (0620)	050	1878656	2134992
қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар (0630)	060	45096922	125505928
Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар (0640)	070	4844064	5626103
Бошқа узоқ муддатли инвестициялар (0690)	080	11359589	15061443
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар (0700)	090	6162587	5433299
Капитал қўйилмалар (0800)	100	1592192742	3013143481
Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари (0910, 0920, 0930, 0940)	110	3196364	2876364
Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар (0950, 0960, 0990)	120	10947515	17247627
I бўлим бўйича жами(сатр.012+022+030+090+100+110+120)	130	6692920415	8236316792
II. Жорий активлар			
Товар-моддий захиралари, жами (сатр.150+160+170+180), шу жумладан:	140	629083557	740778959
Ишлаб чиқариш захиралари (1000, 1100, 1500, 1600)	150	586408481	661537636

Тугалланмаган ишлаб чиқариш (2000, 2100, 2300, 2700)	160	28830731	52256325
Тайёр маҳсулот (2800)	170	1387641	2576252
Товарлар (2900 дан 2980 нинг айирмаси)	180	12456704	24408746
Келгуси давр харажатлари (3100)	190	543418272	868301386
Кечиктирилган харажатлар (3200)	200	0	0
Дебиторлар, жами(сатр.220+240+250+260+270+280+290 +300+310)	210	459586597	468253903
шундан: муддати ўтган	211	61242836	24341057
Харидор ва буюртмачиларнинг қарзи (4000 дан 4900 нинг айирмаси)	220	123172327	148701321
Ажратилган бўлинулларнинг қарзи (4110)	230	0	0
Шўба ва қарам хўжалик жамиятларнинг қарзи (4120)	240	195601703	197055308
Ходимларга берилган бўнақлар (4200)	250	307414	202706
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300)	260	92643705	103815079
Бюджетга солиқ ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400)	270	31126342	12441892
Мақсадли давлат жамғармалари ва суғурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500)	280	5788131	151843
Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи (4600)	290	0	0
Ходимларнинг бошқа операциялар бўйича қарзи (4700)	300	769100	666713
Бошқа дебиторлик қарзлари (4800)	310	10177875	5849041
Пул маблағлари, жами (сатр.330+340+350+360), шу жумладан:	320	118019889	126836535
Кассадаги пул маблағлари (5000)	330	515	825
Ҳисоблашиш счётидаги пул маблағлари (5100)	340	9214222	9446497
Чет эл валютасидаги пул маблағлари (5200)	350	96474690	103516126
Бошқа пул маблағлари ва эквивалентлари (5500, 5600, 5700)	360	12330462	13873087
Қиска муддатли инвестициялар (5800)	370	5596000	8634500
Бошқа жорий активлар (5900)	380	3345157	3476418
II бўлим бўйича жами (сатр.140+190+200+210+320+370+380)	390	1759049472	2216281701
Баланс активи бўйича жами (сатр.130+390)	400	8451969887	10452598493
ПАССИВ			
I. Ўз маблағлари манбалари			
Устав капитали (8300)	410	502851875	589489813

Қўшилган капитал (8400)	420	0	0
Резерв капитали (8500)	430	3649828891	3994786936
Сотиб олинган хусусий акциялар (8600)	440	0	0
Таксимланмаган фойда (копланмаган зарар) (8700)	450	624715984	217931857
Мақсадли тушумлар (8800)	460	10090443887	1731511300
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар (8900)	470	0	0
I бўлим бўйича жами (сатр.410+420+430-440+450+460+470)	480	5786440637	6533719906
II. Мажбуриятлар			
Узоқ муддатли мажбуриятлар, жами(сатр.500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)	490	2010726936	3243935758
шу жумладан: узоқ муддатли кредиторлик қарзлари (сатр.500+520+540+560+590)	491	0	0
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга узоқ муддатли қарз (7000)	500	0	0
Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз (7110)	510	0	0
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларга узоқ муддатли қарз (7120)	520	0	0
Узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар (7210, 7220, 7230)	530	0	0
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7240)	540	0	0
Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7250, 7290)	550	0	0
Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар (7300)	560	0	0
Узоқ муддатли банк кредитлари (7810)	570	2008066936	3241935758
Узоқ муддатли қарзлар (7820, 7830, 7840)	580	2660000	2000000
Бошқа узоқ муддатли кредиторлик қарзлар (7900)	590	0	0
Жорий мажбуриятлар, жами (сатр.610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+ +720+730+740+750+760)	600	654802314	674942829
шу жумладан: жорий кредиторлик қарзлари (сатр.610+630+650+670+680+690+ +700+710+720+760)	601	623266697	651211265
шундан: муддати ўтган жорий кредиторлик қарзлари	602	26935189	18671676

Мол етказиб берувчилар ва пулратчиларга қарз (6000)	610	139361433	132315373
Ажратилган бўлинмаларга қарз (6110)	620	0	0
Шўба ва қарам хўжалик жамиятларга қарз (6120)	630	91925580	160152370
Кечиктирилган даромадлар (6210, 6220, 6230)	640	18722	179635
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар (6240)	650	0	0
Бошқа кечиктирилган мажбуриятлар (6250, 6290)	660	0	0
Олинган бўнақлар (6300)	670	309086582	247864791
Бюджетга тўловлар бўйича қарз (6400)	680	8084129	19262500
Сугурталар бўйича қарз (6510)	690	0	0
Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз (6520)	700	18646984	25615460
Таъсисчиларга бўлган қарзлар (6600)	710	0	0
Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700)	720	40920696	43590218
Қисқа муддатли банк кредитлари (6810)	730	28324178	21397333
Қисқа муддатли қарзлар (6820, 6830, 6840)	740	3192717	2154596
Узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми (6950)	750	0	0
Бошқа кредиторлик қарзлар (6950 дан ташқари 6900)	760	15241293	22410553
II бўлим бўйича жами (сатр.490+600)	770	2665529250	3918878578
Баланс пассиви бўйича жами (480+770)		8451969887	10452598493

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йил		Ҳисобот йили	
		даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарарлар)	даромадлар (фойда)	харажатлар (зарарлар)
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум	O10	2799935534	X	2938333638	X
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннарихи	O20	X	1746321189	X	1991022603

Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) (сатр.010-020)	030	1053614345	X	947311035	X
Давр харажатлари, жами (сатр.050+060+ 070+080), шу жумладан:	040	X	429551147	X	484984943
Сотиш харажатлари	050	X	5303172	X	6666483
Маъмурий харажатлар	060	X	62601198	X	74387360
Бошқа операцион харажатлар	070	X	361646777	X	403931100
Келгусида соликка тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари	080	x	0	x	0
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090	123501795	X	139388440	X
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030-040+090)	100	747564993	X	601714532	X
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр.120+130+ 140+150+160), шу жумладан:	110	61257747	X	63267300	X
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120	8022338	X	10045753	X

Фоишлар шаклидаги даромадлар	130	21002	X	216994	X
Узок муддатли ижара (лизинг) дан даромадлар	140	0	X	0	X
Валюта курси фаркидан даромадлар	150	53082937	X	52259517	X
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160	131470	X	745036	X
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр.180+190+200+210), шу жумладан:	170	X	62268021	X	80660353
Фоишлар шаклидаги харажатлар	180	X	15274451	X	21456118
Узок муддатли ижара (лизинг) бўйича фоишлар шаклидаги харажатлар	190	X	0	X	0
Валюта курси фаркидан зарарлар	200	X	46709671	X	59095781
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	X	283899	X	108454
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр.100+110-170)	220	746554719	x	584321479	x
Фавкулддаги фойда ва зарарлар	230	0	0	0	0

Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр.220+/- 230)	240	746554719	X	584321479	X
Даромад (фойда) солиги	250	X	26043300	X	18845215
Фойдадан бошқа солиқлар ва йигимлар	260	X	56999126	X	4443440
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр.240-250- 260)	270	663512293	X	521041824	X

“Ўзбекистон темир йўллари” ДАТКнинг
2016 йил якунлари бўйича йиллик ҳисоботи
Бухгалтерия баланси

минг.сум

Кўрсаткичлар номи	Сумма
АКТИВ	
1. Узоқ муддатли активлар	10 219 731 945
Асосий воситалар (бошланғич киймати)	10 527 417 487
Эскириш суммаси	3 423 307 367
Асосий воситалар (қолдиқ киймати)	7 104 110 120
Номоддий активлар (қолдиқ киймати)	417 151
Капитал қуйилмалар	2 834 711 892
Бошқа узоқ муддатли активлар	280 492 782
2. Жорий активлар	2 978 372 713
Ишлаб чиқариш захиралари	819 530 511
Келгуси давр харажатлари	1 366 091 169
Пул маблағлари	171 917 383
Бошқа жорий активлар	117 495 315
Дебиторлар, жами	503 338 335
шу жумладан:	
харидор ва буюртмачиларнинг қарзи	163 855 350
бюджетга бўнақ тўловлар	7 740 384
Баланс активи бўйича жами	13 198 104 658
ПАССИВ	
1. Ўз маблағлари манбалари	7 745 794 466
Устав капитали	614 384 306
Резерв капитали	5 737 851 427
Таксимланмаган фойда	507 693 607
бошқа манбалар	885 865 126
2. Мажбуриятлар	5 452 310 192
Узоқ муддатли банк кредитлари ва қарзлар	4 675 490 146
Бошқа мажбуриятлар	14 744 216
Кредиторлик қарзлар, жами	762 075 830
шу жумладан:	
берувчилар ва пудратчилар	219 818 890
бюджетга тўловлар бўйича қарз	20 798 130
Баланс пассиви бўйича жами	13 198 104 658

**Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот
минг.сум**

Кўрсаткичлар номи	Суммаси
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум (без НДС)	3 362 225 550
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннари	2 474 622 038
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси	887 603 512
Давр харажатлари	568 302 199
Бошқа операцион харажатлар	135 306 333
Асосий фаолиятнинг фойдаси	454 607 646
Молиявий фаолият бўйича харажатлар	159 047 300
Молиявий фаолиятнинг даромадлари	269 112 080
Даромад (фойда) солигини тўлагунига қадар фойда	564 672 426
Фавқулоддаги фойда ва зарарлар	0
Даромад (фойда) солиғи	16 304 363
Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	40 674 456
Ҳисобот даврининг соф фойдаси	507 693 607

“Ўзбекистон темир йўллари” ДАТКнинг
2017 йил якунлари бўйича йиллик ҳисоботи
Бухгалтерия баланси

минг.сум

Кўрсаткичлар номи	Сумма
АКТИВ	
1. Узоқ муддатли активлар	
Асосий воситалар (бошлангич киймати)	12 593 199 960
Эскириш суммаси	14 773 593 626
Асосий воситалар (қолдиқ киймати)	4 320 658 666
Номоддий активлар (қолдиқ киймати)	10 452 934 960
Капитал қўйилмалар	345 379
Бошқа узоқ муддатли активлар	1 572 602 311
2. Жорий активлар	567 317 310
Ишлаб чиқариш захиралари	11 683 693 105
Келгуси давр харажатлари	1 047 437 972
Пул маблағлари	8 441 062 224
Бошқа жорий активлар	468 669 767
Дебиторлар, жами	160 480 738
шу жумладан:	1 566 042 404
харидор ва буюртмачиларнинг қарзи	
бюджетга бўнақ тўловлар	268 038 094
Баланс активи бўйича жами	5 252 951
ПАССИВ	24 276 893 065
1. Ўз маблағлари манбалари	10 124 233 076
Устав капитали	828 202 670
Резерв капитали	8 121 422 920
Таксимланмаган фойда	223 400 675
бошқа манбалар	951 206 811
2. Мажбуриятлар	14 152 659 989
Узоқ муддатли банк кредитлари ва қарзлар	12 304 013 149
Бошқа мажбуриятлар	8 878 479
Кредиторлик қарзлар, жами	1 839 768 361
шу жумладан:	
берувчилар ва пудратчилар	514 650 184
бюджетга тўловлар бўйича қарз	62 317 043
Баланс пасиви бўйича жами	24 276 893 065

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот

Кўрсаткичлар номи	Сумма
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум (без НДС)	5 180 801 340
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннари	3 191 287 162
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси	1 989 514 178
Давр харажатлари	752 744 444
Бошқа операцион харажатлар	178 630 359
Асосий фаолиятнинг фойдаси	1 415 400 093
Молиявий фаолият бўйича харажатлар	833 455 050
Молиявий фаолиятнинг даромадлари	506 789 162
Даромад (фойда) солигини тўлагунга кадар фойда	1 088 734 205
Фавқулоддаги фойда ва зарарлар	
Даромад (фойда) солиги	30 730 577
Фойдадан бошқа солиқлар ва йигимлар	83 965 344
Ҳисобот даврининг соф фойдаси	974 038 284

Ўзбекистон темир йўллари АЖ нинг жамланган бухгалтерия
баланси

Кўрсаткичлар	2017 -2018й.				
АКТИВ	01-январ 2017	01-апрел 2017	01-июл 2017	01-окт 2017	01-январ 2018
1. Узоқ муддатли активлар	10 219 731 945	11 151 959 813	11 195 178 476	11 778 032 823	12 593 199 960
Асосий воситалар бошлангич қиймати	10 527 417 487	11 341 824 771	13 056 620 251	13 186 532 286	14 773 593 626
Асосий воситалар эскириш қиймати	3 423 307 367	3 788 793 507	3 945 211 086	4 125 679 858	4 320 658 666
Асосий воситалар қолдиқ қиймати	7 104 110 120	7 553 031 264	9 111 409 165	9 060 852 428	10 452 934 960
Номоддий активлар қолдиқ қиймати	417 151	335 519	526 894	435 179	345 379
Капитал қўйилмалар	2 834 711 892	3 308 810 890	1 783 170 063	2 396 325 565	1 572 602 311
Бошқа узоқ муддатли активлар	280 492 782	289 782 140	300 072 354	320 419 651	567 317 310
2. Жорий активлар	2 978 372 713	3 522 490 664	4 234 880 927	10 571 776 648	11 683 693 105
Ишлаб чиқариш захиралари	819 530 511	761 929 334	807 974 274	805 958 807	1 047 437 972
Келгуси давр харажатлари	1 366 091 169	1 926 260 257	2 439 824 162	8 466 493 743	8 441 062 224
Пул маблағлари	171 917 383	167 990 329	198 395 625	199 248 750	468 669 767
Бошқа жорий активлар	117 495 315	114 011 429	118 290 042	112 380 694	160 480 738
Дебиторлар, жами	503 338 335	552 299 315	670 396 824	987 694 654	1 566 042 404

Шу жумладан:					
Харидор ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоблар	163 855 350	162 134 584	179 194 017	304 669 491	268 038 094
Бюджетга аванс тўловлари	7 740 384	6 510 004	8 801 153	5 388 750	5 252 951
Актив бўйича жами	13 198 104 658	14 674 450 477	15 430 059 403	22 349 809 471	24 276 893 065
ПАССИВ	01-январ 2017	01-апрел 2017	01-июл 2017	01-окт 2017	01-январ 2018
1. Ўз маблаглари манбаси	7 745 794 466	8 567 616 791	8 644 944 914	8 963 743 430	10 124 233 076
Устав капитали	614 384 306	614 384 306	614 384 306	614 384 306	828 202 670
Резерв капитали	5 737 851 427	6 360 555 463	6 480 827 061	6 590 488 428	8 121 422 920
Тақсимланмаган фойда	507 693 607	416 753 023	344 928 794	160 996 840	223 400 675
Бошқа манбалар	885 865 126	1 175 923 999	1 204 804 753	1 597 873 856	951 206 811
2. Мажбуриятлар	5 452 310 192	6 106 833 686	6 785 114 489	13 386 066 041	14 152 659 989
Узоқ муддатли банк кредитлари ва қарзлари	4 675 490 146	5 329 297 527	5 927 142 095	12 154 367 349	12 304 013 149
Бошқа мажбуриятлар	14 744 216	12 729 877	10 091 394	9 142 953	8 878 479
Кредиторлик мажбуриятлари, жами	762 075 830	764 806 282	847 881 000	1 222 555 739	1 839 768 361
Шу жумладан:					
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга мажбуриятлар	219 818 890				514 650 184

		177 094 949	250 590 908	306 494 641	
Бюджетга мажбуриятлар	20 798 130	35 632 293	40 718 997	40 080 238	62 317 043
Баланс пассиви бўйича жами	13 198 104 658	14 674 450 477	15 430 059 403	22 349 809 471	24 276 893 065

“Ўзбекистон темир йўллари” АЖ нинг молиявий натижалар
тўғрисидаги ҳисоботи (2016-2017

Кўрсаткичлар номи	2017 йил	2016 йил
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум (без НДС)	5 180 801 340	3 362 225 550
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннарни	3 191 287 162	2 474 622 038
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси	1 989 514 178	887 603 512
Давр харажатлари	752 744 444	568 302 199
Бошка операцион харажатлар	178 630 359	135 306 333
Асосий фаолиятнинг фойдаси	1 415 400 093	454 607 646
Молиявий фаолият бўйича харажатлар	833 455 050	159 047 300
Молиявий фаолиятнинг даромадлари	506 789 162	269 112 080
Даромад (фойда) солигини тўлагунга кадар фойда	1 088 734 205	564 672 426
Фавкулддаги фойда ва зарарлар	0	0
Даромад (фойда) солиги	30 730 577	16 304 363
Фойдадан бошка соликлар ва йиғимлар	83 965 344	40 674 456
Ҳисобот даврининг соф фойдаси	974 038 284	507 693 607

ГЛАССАРИЙ

Ўзбек тилида	Инглиз тилида	Рус тилида	Мазмун
Молиявий ҳисобот таҳлилининг зарурияти	Essence of financial statement analysis	Необходимость анализа финансовой отчетности анализа	молиявий ҳисоботларда акс этган маълумотлар базасига таянган ҳолда корхонанинг муайян санага бўлган ҳолатига баҳо бериш орқали мавжуд ҳолат ва уни истиқболдаги қутилишини мақсадли бошқариш юзасидан бошқарувчиларга ахборотлар базасини шакллантириб беришдаги сай ҳаракатлар ташкил этади
Молиявий ҳолатни билиш	Knowing financial position	Изучение финансового состояния	бизнеснинг қўламдорлигига, фаолият самараси ва натижавийлигига, активлар ва уларнинг манбаланишидаги реал ҳолатга, субъектларнинг бозордаги ва ишдаги активлик даражасига, маблаглар айланувчанлиги, тўловга қобиллик ва кодирлик даражасига, салоҳият даражасига баҳо бериш усули
Ахборотларни ўқиш	Reading information	Чтение информации	методик асосга таянган ва тартибли қондаларга амал этган ҳолда манбаларни таснифий баёнлаш
Иқтисодий таҳис қўйиш	Economic diagnosis	Постановка экономического диагноза	хўжалик юритувчи субъектлар ихтиёридаги иқтисодий ресурсларни, уларнинг молиявий тўзиммасини, ликвидлиги ва тўловга қобиллигини, молиявий барқарорлигини, даромад ва харажатларини, пул оқимлари ўрғаниш орқали мавжуд ҳолатга ва уларнинг қутилишига баҳо беришда таҳлилининг расмий якуни
Молиявий ҳисобот таҳлили	financial statement analysis	Анализ финансовой отчетности	молиявий ҳисобот маълумотлари асосида хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатига, ҳамда уларнинг яқин келажакдаги қутилишларига баҳо бериш юзасидан ўтказиладиган таҳлилдир
Бошқарув таҳлили	Managerial analysis	Управленческий анализ	хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидаги иқтисодий жараёнлар, уларнинг самарадорлигини ва уларнинг яқин келажакдаги қутилишини ички маълумотлар базасига таянган ҳолда аниқ бошқарув қарорларини қабул этиш юзасидан ўтказиладиган таҳлилдир

Корхонанинг молиявий ҳолати	Financial state of entity	Финансовое состояние предприятия	деганда корхоналарнинг активлари, капитали ва мажбуриятларини таркибий тузилиши, тўловга қобиллик ва ликвидлилик, даромад ва харажатларини баҳолаш, пул оқими ва молиявий барқарорликни тавсифловчи кўрсаткичларнинг муҳим жиҳатлари мажмуаси тушунила
Молиявий ҳисобот таҳлили мазмуни	Content of financial statement analysis	Содержание анализа финансовой отчетности	ҳўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатини муайян даврийликда, ахборотлар оқимини узлуксиз жараёнида жорий ва истиқболли тактик бошқаришнинг зарурий асосига эга бўлган қарорларни тайёрлашга имкон берувчи аналитик жараёнларни ташкил этиш ва ўтказишдан иборот
Молиявий ҳисобот таҳлил субъектлари	Subjects of financial statement analysis	Субъекты анализа финансовой отчетности	таҳлилни кимлар томонидан ўтказилиши. Ички молиявий таҳлил субъектларига шу корхонанинг ходимлар таркибида турувчи хизматчилар, ташқи таҳлил субъектларига (таъсисчилар, солиқ органлари ходимлари, аудиторлар, юқори ташкилот ва вазирликлар, харидор ва буюртмачилар, мол етказиб берувчилар, сугурта агентликлари, реклама агентлари, банк ходимлари ва бошқа шахслар) кириши мумкин
Таҳлил субъектларининг манфаатлари	Interests of analysis subjects	Интересы субъектов анализа	деганда уларнинг таҳлил ўтказишда назарда тутилган қизиқишлари тушунилади. Масалан; мулк эгалари ва таъсисчилар-кўпроқ фирма ва компанияларнинг фойдаси билан, кредит инспекторлари ва банк ходимлари-фирма ва компанияларнинг кредитга лаёқатлиги ва молиявий барқарорлиги билан, мол етказиб берувчилар ва харидорлар - ҳўжалик субъектининг тўлов лаёқатини ўрганишдан, таҳлил этишдан манфаатдорлар ва.х.к
Молиявий ҳисобот	Financial statement	Финансовая отчетность	фойдаланувчиларнинг кенг доирасининг ахборотларга бўлган талабларини қондириш учун тузилади ва вақти вақти билан тақдим этиладиган манбларни ўз ичига олади Молиявий ҳисоботлар ва уларга бериладиган изоҳлар, мўлжаллар ва тушунтиришлар молиявий ҳисоботни

Молиявий ҳисоботлар	Financial statements	Финансовые отчеты	молиявий ҳисоботнинг алоҳида таркибий қисми бўлиб БҲМС асосида тузилади ва уларга берилган изоҳлар, қўшимчалар, маълумотномалар билан тўлдирилади
Молиявий ҳисоботларни и мақсади	Goal of financial statements	Цель финансовых отчетов	алоҳида ҳўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти молиявий ҳолати, натижалари ва пул оқимлари тўғрисида ахборот фойдаланувчиларининг эркин иқтисодий қарорлари юзасидан молиявий аҳвол ва унинг қўтилиши юзасидан маълумотлар базаси билан таъминлашдан иборатдир
Молиявий ҳисобот ахборотлиги деганда	The information of financial statement	Информация финансовой отчетности	инвестиция қарорларини қабул этиш, кредит ва қарз маблағларини жалб этиш, ҳўжалик субъектининг бўлғуси пул оқимига баҳо бериш, ҳўжалик субъектининг тасарруфида бўлган ресурслардан фойдаланиш ҳолатига ва уларнинг мажбуриятларининг қоплаш юзасидан жойлаштирилишига, яқин келажакдаги қўтилишига баҳо бериш, ҳўжалик субъектининг бошқарув аппарати ишининг натижавийлигига баҳо беришнинг ахборотларини мазмунли акс эътирилиши тушунилади
Молиявий ҳисоботлаш юзасидан харажатлар	Costs on financial reporting	Затраты на составление финансовой отчетности	дегенда уларни тузиш ва топшириш (тузишга ва тақдим этиш юзасидан сарфланган вақтларга ҳодимларга ҳақ тўлаш, тузиш ва тақдим этишни юзасидан норматив ҳўжатларни сотиб олиш олиш ва ўрганишга кетадиган харажатлар, молиявий ҳисоботлар ва уларга изоҳлар, қайдлар ва тушунтиришларни чоп этиш ва қўпатириш билан боғлиқ бўлган харажатлар ва бошқа харажатлар) юзасидан келадиган сарфлар тушунилади
Молиявий ҳисоботга изоҳлар, ҳисоб китоблар ва тушунтиришлар	Appendix to financial statement	Характеристика, расчеты и пояснения к финансовой отчетности	жадваллар шаклида ёки бошқача тарзда бериладиган қўшимча ахборот манбаси ҳисобланади

Молиявий хисоботларни и "Ўқиш"	"Reading" financial statements	Чтение финансовых отчетов	деганда молиявий ҳисоботни манзилли ўрганиш ва тавсифлаш тартиби тушунилади
Горизонтал таҳлил	Horizontal analysis	Горизонталь ный анализ	молиявий ҳисобот элементлари ва ва уларнинг моддаларини мутолға ва нисбий фарқлаш асосида ўрганиш усулидир
Вертикал таҳлил	Vertical analysis	Вертикальн ый анализ	маблаглар ва уларнинг ташкил топиши манбаларини, даромад ва харажатларни, молиявий ҳисоботларнинг бошқа элементларини таркибий (жамида тўтган улуши бўйича) ўрганиш усулидир
Тренд таҳлили	Trend analysis	Трендовый анализ	асос кўрсаткичига нисбатан динамик ўрганиш усулидир
Қиёсий таҳлил (такқослама) таҳлил	Comparati ve analysis	Сравнительн ый анализ	бир ҳисобот даври маълумотларини бошқа ҳисобот даврининг маълумотлари билан, шунингдек бошқа субъектлар маълумотлари, норматив меёрлар, ўртача кўрсаткичлар ва бошқа кўрсаткичларга нисбатан ўрганиш усули
Молиявий коэффициент лар	Financial ratios	Финансовые коэффициен ты	таҳлили-бир ёки бир нечта молиявий ҳисоботлар элементлари ва моддаларини ўзаро нисбатлаш асосида аниқладиган кўрсаткичлар асосида баҳолаш усулидир
Омили таҳлил	Factor analysis	Факторный анализ	нативавий кўрсаткичга таъсир этувчи бирликларни ва ҳисоб-китоб қилиш мумкин бўлган бирликларда аниқлаш усулидир
Электрон ҳисобот	E-report	Электронная отчетность	барча турдаги ҳисоботларни (бухгалтерия, солиқ, статистика) электрон шаклда тузиш ва жўнатишнинг замонавий шакли
Баланс	Balance	Баланс	атамаси лотинча ёки икки марта, баъх - тарози палласи сўзларидан таркиб топган бўлиб, тарозининг иккала палласи деган маънони англатади. У тенглик, мувозанат тушунчаси сифатида ишлатилади.
Бухгалтерия баланси	Balance sheet	Бухгалтерск их баланс	корхона молиявий аҳволи ҳақида ахборот берувчи энг муҳим ҳисобот шакли бўлиб маълум санага корхонанинг активлари, капитали ва мажбуриятлар ҳолатини ифодалайди
Ташкил топиш баланси	Foundatio n balance	Первоначаль ный баланс	Корхонанинг ташкил топиш вақтида тузиладиган баланс. Ушбу баланс кириш баланси ҳам деб юритилади
Жорий баланслар	Current balance	Текущий баланс	Корхонанинг узлуксиз фаолияти давомида қонунда белгиланган муддатларда тузиладиган баланс таркибий қисми ҳисобланади

Тугатиш баланси	Exit balance	Ликвидацио нный баланс	корхона тугатилганда тузиладиган баланс
Бўлиш баланси	Dividing balance	Разделитель ный баланс	йирик корхона бир неча майда корхоналарга бўлиниш вақтида тузиладиган баланс.
Бирлаштири ш баланси	Joining balance	Присоедине нный баланс	бир неча корхоналар бир корхонага бирлашганда тузиладиган баланс
Бир марталик баланс	A once- time balance	Разовый баланс	битта корхона бўйича жорий ҳисоб асосида тузиладиган баланс
Йигма баланс	Summary balance	Сводной баланс	бир марталик баланслар асосида тузилади ва бирлашмалар (вазирликлар, қўмита ва бошқармалар ва шу кабилар)нинг ҳўжалик маблагларини акс эттиради
Мустақил баланс	Independe nt balance	Независимы й баланс	юридик шахс мқомига эга бўлган барча корхоналар томонидан тузиладиган баланс
Алоҳида баланс	Particular balance	Особый баланс	корхонанинг таркибий бўлинмалари (филиаллар, бўлимлар, шўъба ва қарам ҳўжаликлар ва шу кабилар) томонидан тузиладиган баланс шакли
Брутто баланс	Brutto balance	Брутто баланс	тартибга солувчи моддаларни ўз ичига олувчи баланс
Нетто баланс	Netto balance	Нетто баланс	баланснинг умумий қийматидан тартибга солувчи моддалар суммаси чегириб аниқланадиган баланс
Ташқи қарз	External payable	Внешний долг	банк кредитлари ва қарзларини, олинган аванс тўловларини, кредиторлик мажбуриятларининг мол етказиб берувчиларга бўлган қисмини ўз ичига олади
Ички қарз	Internal payable	Внутренний долг	корхонанинг меҳнат ҳақидан, солиқлар, тўловлар ва йигимлар бўйича қарзидан, жалб қилинган қарз маблаглари юзасидан фоизлар, акционерларга элон қилинган дивидендлар бўйича мажбуриятлардан иборат бўлади
Активлар	Assets	Активы	субъект нозоарт қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир
Мажбуриятл ар	Liabilities	Обязательст ва	қарздорнинг кредитор фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян

			хатти ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир
Хусусий капитал	Equity capital	Собственны й капитал	корхонанинг устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитали ва тақсимланмаган фойдасидан иборат ўз сармоysi
Бухгалтерия балансини горизонтал таҳлили	Horizontal analysis of balance sheet	Горизонталь ный анализ бухгалтерск ого баланса	деганда бухгалтерия баланси элементлари ва моддаларини, кўрсаткичлар тизимини мутлақ ва нисбий ифодаларда, ҳисобот даври бошига ёки ўтган йилга нисбатан кнёсий ўрганишга айтилади
Бухгалтерия баланси вертикал таҳлили	Vertical analysis of balance sheet	Вертикальн ый анализ бухгалтерск ого анализа	деганда - бухгалтерия баланси элементлари ва моддаларини, кўрсаткичлар тизимини мутлақ ва нисбий ифодаларда таркибий ўрганишга айтилади
Бухгалтерия балансини тренд таҳлили	Trend analysis of balance sheet	Трендовый анализ бухгалтерско го баланса	бухгалтерия баланси элементлари ва моддаларини, кўрсаткичлар тизимини базис йили ёки асос йили билан таққослаш усулидир
Рейтинг баҳолаш	Ranking	Рейтинговая оценка	корхоналарнинг фаолиятини комплекс баҳолашнинг таҳлил этувчи томонидан таркибланган муҳим кўрсаткичлар тизимига таянган ҳолда таққослашни ва уларни даражалар бўйича кетма кетлигини белгилашни, шунингдек эталон сифатида олинган бир нечта натижавий кўрсаткичларни таққослаш асосида утказиладиган жараёнлар назарда тутадн
Одилона баҳолаш	Fair evaluation	Справедлива я оценка	корхонанинг мулки, ишлаб чиқариш харажатларининг қиймати унинг фаолиятига боғлиқ бўлмаган ҳолда бозорнинг таъсиридаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда корхонанинг молиявий ҳолати ва унинг молиявий натижавийлигини қайта баҳолашни изоҳлайди. Ушбу тушунча ҳаққоний баҳолаш, аниқ баҳолаш, қонуний баҳолаш, қондавий баҳолаш тушунчалари билан бир маънода қўлланилади
Даромадлар	Revenues	даходы	ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёки мажбуриятларнинг камайишидир
Харажатлар	Expenses	расходы	ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир.
Молиявий	Financial	Финансовый	хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки

натига	result	результат	зарар шаклида ифодаланган фаолиятнинг пировард иктисодий якунидир.
Маржинал даромад (фойда)	Margin	Маржинанал ьный прибыль	Сотишдан олинган соф тушумдан ўзгарувчан харажатларни чегириш асосида топилади.
Ўзгарувчан харажатлар	Variable costs	Переменные расходы	(халқаро амалиёт).-маҳсулот ҳажмининг утаришига мувофиқ ўзғариб боровчи харажатлардир. Маҳсулот бирлигини ортиши билан унинг бир бирликка тўғри келадиган қисми ҳам ортиб боради
Ўзгармас (доимий) харажатлар	Fixed costs	Постоянные расходы	(халқаро амалиёт).- маҳсулот ҳажмининг ўзғаришига мувофиқликда ўзгармай қолувчи харажатлардир.Маҳсулот ҳажмининг ортиши билан унинг бир бирликка тўғри келадиган қисми камайиб боради.
Маҳсулот сотишдан соф фойда	Net income from sale	Чистая прибыль от продажи продукции	маржинал фойда суммасидан ўзгармас (доимий) харажатлар чегириб топилади (халқаро амалиёт).
Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг мақсади	Aim of The statement on financial results	Цель отчета о финансовых результатов	хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисобот даври бўйича молиявий фаолиятнинг натижасини ақс эттириш ва бу фаолиятнинг турли жиҳатларини тушунишга имкон берадиган усулдан иборат бўлади
Маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда (ёки зарар)	Value profit (or loss) from sale	Волавая прибыль (убыток) от продажи продукции	сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннарни ўртасидаги тафовут сифатида аниқланади:
Асосий фаолиятдан қўрилган фойда (ёки зарар)	Profit (or loss) from principal activity	Прибыль (убыток) от основной деятельности	маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ҳамда асосий фаолиятдан қўрилган бошқа даромадлар ва харажатлар фарқини ўз ичига олади:
Хўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарар)	Profit (or loss) from acrivity	Прибыль (убыток) от общехозяйственной деятельности	асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси ва молиявий фаолиятдан қўрилган натижани ўз ичига олади.
Хўжалик умумий	General business	Общехозяйственный	хўжалик юритувчи субъектнинг иктисодий фойдаларни мустаҳкамлаш ва ўстиришга

фаолияти деганда	activity	деятельности	қаратилган ҳар қандай тадбиркорлик фаолияти тушунилади.
Солик тўлангунгача олинган фойда (зарар)	Pretax profit (loss)	Прибыль (убыток) до уплаты налогов	умумхўжалик фаолиятдан олинган натижа ва фавқуллодда (қўзда тутилмаган) фойда (зарар) суммасини ўз ичига олади
Йилнинг соф фойдаси (зарари)	Net profit (loss)	Годовая чистая прибыль	солик тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида ва эркин тасарруфида қоладиган фойда суммасини характерлайди.
Сотишдан олинган соф тушум	Net revenue from sale	Чистая виручка от продажи	маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни сотишдан олинган, ундан қўшилган қиймат, акциз солиғи ва экспорт бож поштинаси, чегирилган тушум сифатида аниқланади. Унга товарларнинг қайтарилиши, харидорлар учун берилган чегирмалар ва бошқалар киритилмайди.
Операцион фаолиятдан даромадлар ва харажатлар	Revenues and expense from operating activity	Доходы и расходы операционной деятельности	асосий фаолиятнинг (маҳсулотларни сотишдан ташқари) бошқа жароёнларидани қеладиغان даромадлар ва харажатлардир.
Фавқуллодда даромад (зарар)		Черезвычайн ые доходы	деб хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолиятдан аниқ фарқ этадиган, яъни тез-тез ёки мунтазам содир бўлмайдиган воқеалар ёки битимлар натижасида юз берган даромадлар ва харажатларга айтилади.
Тушум - харажат- натижа	Revenue- cost-result	Взаимоотно шения доход- расход- результат	Ҳисобот даврида бўлган даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги шуни англадайки, мазкур даврда ушбу ҳисобот давридаги даромадларни олишга асос бўлган харажатларгина акс эттирилади. Агар даромадлар билан харажатларнинг ўртасида бевосита боғлиқликни ўрнатиш кийин бўлса, харажатлар бирон-бир тақсимлаш тизимига мувофиқ бир неча ҳисобот давлари ўртасида тақсимланади. Бу масалан, бир неча йилга тақсимланадиган амортизация харажатларига тааллуқлидир.
Тақсимланма	Undistrib	Нераспредел	соф фойданинг тақсимланмаган қисми.

ган фойда	ted profit	енный прибыль	Корхона очилгандан бўён жамгариб борилган фойда суммасини ҳисоб –китоб қилиш орқали тўлик очиб берилади.
Банкротлик (иктисодий ночорлик)	Bankruptcy	Банкротства	хўжалик суди томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини тўла ҳажмда қондиришга ва(ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини тўла ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги
Келишув битими	Agreement	Соглашения	тарафларнинг суд низосини ўзаро ён бериш асосида тугатиш тўғрисидаги битими
Кредиторлар	Creditors	Кредиторы	қарздор пул мажбуриятлари бўйича ва(ёки) мажбурий тўловлар мажбуриятини бажариш бўйича қайси юридик ёки жисмоний шахс олдида жавобгар бўлса, айти шуюридик ёки жисмоний шахслар (қарздор қайси фуқаронинг ҳаёти ёки соғлигига зарар етказилганлиги учун жавобгар бўлса, айти шуфуқаро, шунингдек ўз иштирокидан келиб чиқадиган мажбуриятлар бўйича қарздор юридик шахснинг муассислари (иштирокчилари) бундан мустасно)
кредиторлар йиғилиши (кредиторлар қўмитаси) вакили	Meeting of creditors	Собрания кредиторов	банкротлик тўғрисидаги ишда иштирок этишига кредиторлар йиғилиши ёки кредиторлар қўмитаси томонидан ваколат берилган шахс
Кузатув	Observance	Наблюдения	хўжалик суди томонидан қарздор юридик шахсга нисбатан унинг мол-мулки бут сақланишини таъминлаш, қарздорнинг молиявий, аҳволи таҳлилини ўтказиш мақсадида қарздорни банкрот деб топиш тўғрисидаги ариза қабул қилинган пайтдан эътиборан кейинги таомилга қадар қўлланиладиган банкротлик таомили
Мажбурий тўловлар	Compulsory payments	Обязательные платежи	давлат бюджетига ва давлат мақсадли жамғармаларига тўланадиган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар
Мораторий	Minatory	Мораторий	қарздор юридик шахс томонидан пул мажбуриятлари ва (ёки) мажбурий тўловлар мажбурияти бажарилишини тўхтатиб туриш
Пул	Monetary	Денежные	қарздорнинг фуқаролик-

мажбурияти	liability	обязательств	ҳуқуқий шартномаси бўйича ҳамда қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа асосларга қўра кредиторга муайян пул суммасини тўлаш мажбурияти
Қарздор	Debtor	Дебитор	пул мажбуриятлари бўйича кредиторларнинг талабларини қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини бажаришга қодир бўлмаган юридик шахс ёки яқка тартибдаги тадбиркор
Активлик тушунчаси	Activeness	Активность	иш жойи маънодаги сифат таснифга эга бўлган жиҳатларни англатувчи тушунчадир
Иш активлиги	Work activeness	Деловая активность	корхонанинг бозордаги нуфузиди, обрўсини, шухратини, донг тартатишини белгилаб берувчи сифат белгисидир. Корхона иш активлиги деганда унинг асосий ва жорий активларини айланивчанлиги, қарзларнинг оқланувчанлиги тушунилади
Корхонанинг асосий капитали	Main capital	Основной капитал предприятий	ишчи капиталини ҳаракатлантирувчи қуч, иш унумини ўстиришни асосий шарт, иқтисодий салоҳиятни ўстиришнинг муҳим дастаги, ҳолати, ҳаракати ва самарадорлиги бўйича молиявий барқарорликни таъминлашнинг муҳим омил деб қаралади
Корхонанинг айланма капитали	Working capital	Оборотный (рабочий) капитал предприятий	доимий ҳаракатдаги ишчи капитал (пул маблағлари, дебиторлик мажбуриятлари ва товар моддий захира), жорий активларнинг пулдаги ўлчови
Хусусий капитал	Equity capital	Собственный капитал	корхонанинг устав, қўшилган, резерв капитали ва тақсимланмаган фойдасидан иборат маблағлар манбаси.
Қарз капитали	Loan	Ссуда	мажбурият сифатида турувчи ва қарзга олинган маблағлар манбаси
Айланиш даври	Circulation period	Срок обращения	активлар, капитал, мажбуриятларнинг бир марта айланишига кетган вақт ўлчови
Айланиш коэффициент	Turnover ratio	Коэффициент обращения	активлар, капитал ва мажбуриятларнинг (сифат белгиси бўйича) айланишлар сони
Корхона мулкнинг умумий айланивчанлиги	Total turnover of property	Обрачиваемость имущества предприятий	корхона эгалиги ва тасарруфидаги барча активларнинг айланивчанлигини ҳарakterлайди. Ушбу кўрсаткич сотишдан соф тушумни активлар (мулк)нинг ўртача йиллик қийматига бўлиш асосида топилади
Жорий	Current	Оборачиваем	корхона жорий активларининг жорий

активларнинг айланувчанлиги	assets turnover	мoсть текущих активов	даврдaги айлaниш даражасини хaрaктерлайди. Ушбу кўрсaткич сoтишдaн соф тушумни жoрий активларнинг ўртача йиллик киймaтигa бўлиш асoсидa тoпилади
ТМЗ айланувчанлиги	Inventories turnover	Обoрaчивeмoсть ТМЗ	кoрхoнa тoмвaр мoддий зaхирларининг айланувчанлик даражасини хaрaктерлайди. Сoтишдaн соф тушумни тoвaр мoддий зaхираларнинг ўртача йиллик киймaтигa бўлиш асoсидa хисиб-китoб қилинaди
Пул мaблaгларининг айланувчанлиги-	Money funds turnover	Обoрaчивaемoсть дeнeжных средств	пул мaблaгларининг жoрий дaврдaги айланувчанлик даражасини хaрaктерлайди. Сoтишдaн соф тушум пул мaблaгларини ўртача киймaтигa бўлиш асoсидa тoпилади
Дeбитoрлик мaжбуриятларининг айланувчанлиги	Receivables turnover	Обoрaчивaемoсть дeбитoрских зaдoлжeннoсть	кoрхoнaнинг дeбитoрлик мaжбуриятларининг айланувчанлик даражасини хaрaктерлайди вa сoтишдaн соф тушумни дeбитoрлик мaжбуриятларининг ўртача киймaтигa бўлиш асoсидa тoпилади
Хусусий кaпитaл айланувчанлиги	Equity capital turnover	Обoрaчивaемoсть сoбствeнных oбoрoтных средств	уз сaрмoясининг айланувчанлигини хaрaктерлайди. Сoтишдaн соф тушумни хусусий кaпитaл ўртача киймaти бўлиш асoсидa тoпилади
Қaрз кaпитaли айланувчанлиги	Loans turnover	Обoрaчивaемoсть ссудных кaпитaлoв	қaрзгa oлингaн мaблaгларининг айланувчанлик даражасини хaрaктерлайди. Мaхсулoт сoтишдaн соф тушумни қaрз , мaжбуриятларни ўртача киймaтигa бўлиш асoсидa тoпилади
Ишлaб чиқaриш вa мoлиявий цикл	Production and financial cycle	Пpoизвoдствeнный и финaнсoвый цикл	Ишлaб чиқaриш циклидa-зaхирaлар вa дeбитoрлик мaжбуриятларининг айлaниш дaврийлиги бaҳoлaнcа, мoлиявий циклдa ишлaб чиқaриш циклининг айлaниш дaврийлиги билaн кpeдитoрлик мaжбуриятларининг айлaниш дaврийлигини ўзaрo фapклaниши бaҳoлaнaди.
Бoзop активлиги	Market activeness	Ринoчнaя активнoсть	кoрхoнaнинг бoзopдaги жoзибaдopлигини хaрaктерлайди. Бoзopдaги жoзибaдopликкa oдaтдa икки хил қaрaшaр мaвжуд. Яъни кeнг мaнoдaги вa тop мaнoдaги. Кeнг мaнoдa жoзибaдopлик кoрхoнaгa

			инвесторлар, мол стқазиб берувчилар, рақобатчилар, харидор ва буюртмачиларни корхонага бўлган ишончини ифода этса тор манода корхона қимматли қағозларинининг биржада ёки бозордаги нуфузни ифодалайди
Асосий капитал	Capital	Основной капитал	ишлаб чиқариш жараёнида бир неча йил давомида иштирок этувчи ва ўз қийматини тайёрланаётган маҳсулотга қисман ўтқазиб борувчи меҳнат воситаларидир
Айланма капитал	Working capital	Оборотный капитал	ҳом ашё материаллар, энергетика ресурсларида моддийлашган ва бир ишлаб чиқариш циклида сарфланувчи, ўз қийматини тайёрланган маҳсулотга тўлиқ қўчирувчи капитал
Инвестиция	Investment	Инвестиция	бу барча турдаги миллий ва интеллектуал бойликлар тушунилиб, улар тадбиркорлик объектларига йўналтирилиб даромад келтиришни ёки бирор бир ижодий самарага эришишдир
Реал инвестициялар	Real investments	Реальные инвестиции	(капитал қўйилмалар) – пул маблағларини корхонанинг моддий ва молиявий активларига сарфланишидан иборат
Молиявий инвестициялар	Financial investments	Финансовые инвестиции	бу асосий капиталнинг элементларини сотиб олиш билан боғлиқ бўлиб, қўпчилик ҳолларда инвестицион лойиҳалар доирасида амалга оширилади.
Шахсий инвестициялар	Private investments	Частные инвестиции	бу тадбиркорлар, хусусий фирмалар, концернлар ва акционерлик жамиятлари томонидан таққизланмаган фаолиятларга сарфланадиган мулкдорлик ва интеллектуал бойликларни англатади
Инвестор	Investor	Инвестор	инвестицияларни амалга оширувчи шахс
Инвестиция субъектлари	Investment subjects	Субъекты инвестиции	инвестиция фаолиятида иштирок этувчи мулкый ва интеллектуал бойликларга эга бўлган жисмоний, ҳуқуқий шахслар ва давлатдир
Инвестициялар тури	Types of investments	Виды инвестиции	институционал инвесторлар, яққа инвесторлар
Институционал инвесторлар	Institutional investors	Институциональные инвесторы	мутахассислар бўлаиб, уларга бегоналарнинг пулини бошқаргани учун ҳақ тўлайдилар
Инвестиция	Investing	Процессы	-пул таклиф қилувчилар(вақтинча бўш

жараёни	process	инвестиции	маблагларга эга бўлганлар)ни пул талаб қилаётганлар (уларга эҳтиёж сезаётганлар) билан учраштириш механизмидир.
Якка инвесторлар	Individual investors	Индивидуальные инвесторы	Ўз молиявий манфаатлари учун шахсий маблагларини тасарруф этадилар

ТЕСТЛАР

№1

Молиявий ҳисоботнинг мақсади?
бухгалтерия ҳисоби субъектининг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати, ҳисобот давридаги унинг фаолиятини молиявий натижаси ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни тақдим этиш ҳисобланади
Иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун барча зарурий ахборотларни акс эттириш ҳисобланади
Хўжалик субъектининг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ахборотларни тақдим этиш ҳисобланади
Раҳбар органлар ишига баҳо бериш ҳисобланади

№2

Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳолатига таъсир етувчи бирликларга нисбатан қандай?
Хўжалик юритувчи субъектлар назорат қилиб турувчи иқтисодий ресурслар, уларнинг молиявий тузилмаси, ликвидлиги, тўлов қобилияти
Активларни молиялаштириш манбалари, капитал ва мажбуриятлар
Пул маблағлари, ТМЗ, Дебиторлик мажбуриятлари, моддий ва номоддий активлар.
Капитал ва мажбуриятлар, даромад ва харажатлар

№3

Молиявий ҳисобот таҳлили фанининг предметиға таъриф беринг?
ташқилотнинг молия-хўжалик фаолияти, унинг самарадорлиги ва натижавийлигини, шунингдек келгусидаги ривожланиш истикболларини молиявий ҳисобот маълумотлари асосида аниқ кўрсаткичлар тизимида, ички ва ташқи қизиқувчиларнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда даврий ўрганишга айтилади
Ташқилотнинг молиявий ҳолати, унинг келгусидаги қутилишларини стейкхолдерлар манфаатларини кўзлаган ҳолда молиявий ҳисобот шакллари асосида комплекс ўрганишга айтилади
Ташқилотнинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволида ўзгаришларга баҳо беришга айтилади
Ташқилотнинг назорат қилиб турувчи иқтисодий ресурслари, уларнинг молиявий тузилмаси, ликвидлиги, тўлов қобилиятини даврий ўрганишга айтилади

№4

Молиявий ҳисобот таҳлилининг усуллариға қайси усуллар қиради?
Молиявий ҳисоботни ўқиш, горизонтал таҳлил, вертикал таҳлил, тренд таҳлили, омилли таҳлил, қиёсий таҳлил, коэффициент усуллари
Оддий, иқтисодий математик, статистик усуллар
Индукция, дедукция, анализ, синтез, инкорни инкор усуллари
Иқтисодий математик ва оддий-анъанавий усуллар

№5

Молиявий ҳисобот қандай ахборотларни акс эттиради?
Ташкилотнинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлари тўғрисидаги умумлашган ахборотларни
Иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун барча зарурий ахборотларни
Фақат ташқи қизиқувчилар учун зарур бўлган ахборотларни
Фақат потенциал ва бўлғуси инвесторлар учун зарур бўлган ахборотларни

№6

Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар қабул қиладиган иқтисодий қарорлар нимани талаб қилади?
хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини қўпайтириш, уларнинг қўпайиш вақтини ҳисоб-китоб қилиш ва натижага эришишга умид қилишдаги қобилиятини баҳолашни
Хўжалик юритувчи субъектнинг молия-хўжалик фаолиятининг барча қирраларини ўрганишни
хўжалик юритувчи субъектга ишониб топширилган ресурсларни баҳолашни; раҳбар органларнинг ишини баҳолашни
Хўжалик юритувчи субъектнинг активлари, капитали ва мажбуриятларини баҳолашни

№7

Молиявий ҳисоботларга қайси шакллар қиради?
Бухгалтерия баланси, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари ва хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари тўғрисидаги маълумотнома, молиявий ҳисоботга қайдлар ва изоҳлар
Бухгалтерия (молиявий) ҳисоботлари, солиқ ҳисоботлари, статистик ҳисоботлари, махсус ҳисоботлар
Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот, фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқими тўғрисидаги ҳисобот
Бухгалтерия баланси, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот

№8

Молиявий ҳисобот элементларга нималар қиради?
активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, резервлар, даромадлар ва харажатлар.
активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, даромадлар ва харажатлар.
активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, фойда ва зарарлар.
активлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, молиявий натижалар

№9

Активлар нима?
Субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслари
Субъектнинг муайян ҳатти-ҳаракатни амалга ошириши учун зарур бўлган барча моддий қийматликлари
Субъектнинг муайян ҳатти-ҳаракатни амалга ошириши учун эғаликдаги ва

тасарруфидаги барча кийматликлар

Субъектнинг муайян хатти-харакатни амалга ошириши учун зарур бўлган барча номоддий кийматликлари

№10

Мажбуриятлар деганда нимани тушунасиш?

Қарздорнинг кредитор фойдасига муайян ҳаракатни амалга ошириш, масалан, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқалар, ёхуд муайян ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир

Қарздорнинг кредитор фойдасига мол-мулкдан воз кечиш мажбуриятидир

Қарздорнинг кредитор фойдасига муайян ҳаракатни амалга оширишдан тийилиб туриш мажбуриятидир

Қарздорнинг кредитор фойдасига ликвид активлардан воз кечиш мажбуриятидир

№11

Хусусий сармоя нима?

Субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлангандан кейинги активлари ҳажмидир

Активларнинг мажбуриятлардан ортиқ қисми

Активларнинг капитал билан қопланмаган қисми

Активларнинг мажбурият билан қопланган қисми

№12

Даромад нима?

Ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир

Ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир

Ҳисобот даврида мажбуриятларнинг камайиши

Ҳисобот даврида мажбуриятларнинг кўпайишидир

№13

Харажат нима?

Ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир

Ҳисобот даврида активларнинг кўпайишидир

Ҳисобот даврида активлар кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайиши

Ҳисобот даврида мажбуриятларнинг кўпайишидир

№14

Молиявий ҳисоботни соддалаштирилган шаклини қимлар тузадилар?

Микро фирма ва кичик корхоналар

Йирик бизнес субъектлари

Ўрта бизнес вакиллари

Мулки фонд биржасида сотиладиган ташкилотлар

№15

Молиявий ҳисоботнинг тузилиши ва топширилиши юзасидан ташкилотда

ким жавобгар?
Хўжалик юритувчи бухгалтерия ҳисоби субъектининг раҳбари
Хўжалик юритувчи субъект раҳбари ва бухгалтерия ҳисоби хизмати раҳбари
Хўжалик юритувчи субъект бухгалтерия ҳисоби хизмати раҳбари
Хўжалик юритувчи бош бухгалтери

№16

Молиявий ҳисоботдаги ахборотларнинг қийсийлиги нима?
Бир ҳисобот давридаги ахборотларнинг бошқа ҳисобот давридаги ахборотлар билан билан қийсланиши
Бир корхона ахборотининг бошқа корхона ахбороти билан қийсланиши
Корхона молиявий ҳисоботидаги ахборотларнинг солиштирма оғирлиги
Ахборот фойдаланувчиларнинг хўжалик юритувчи субъект томонидан молиявий ҳисоботни тайёрлашда фойдаланган ҳисоб қийсатидан, мазкур қийсатдаги барча ўзгаришлардан ва шундай ўзгаришларнинг натижаларидан хабардор бўлишлари

№17

Молиявий ҳолат таҳлилини энг қисқа даврийлиги?
Чорак
Ой
Ярим йиллик
Бутун йил якуни

№

Молиявий ҳолатни баҳолашда кўрсаткичларни ҳаққонийлиги қандай баҳоланади?
Турли ҳисоботларда кўрсаткичларни бир хилда ифода этилишини текшириш орқали
Бухгалтерия ва статистик ҳисоботлардаги кўрсаткичларнинг таққослаш орқали
Бухгалтерия ва оператив ҳисоботлар маълумотларини таққослаш орқали
Молиявий ҳисоботни солиқ ҳисоботлари маълумотлари билан таққослаш орқали

№19

Молиявий ҳисоботларни тузишдаги тушунарлик тамойили нима?
Молиявий ҳисоботларда келтириладиган ахборотлар фойдаланувчилар учун очик ва тушунарли бўлиши керак.
Молиявий ҳисоботлар фойдаланувчиларда субъектнинг молиявий ҳолати, операцияларнинг натижалари ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида ҳаққоний ва бегараз тасаввур ҳосил қилиши керак
Молиявий ҳисоботда келтириладиган ахборотлар ғаразлиликдан мустақил бўлиши керак
Молиявий ҳисоботдаги ахборот операциялар ва ҳодисаларнинг мазмунини тўғри акс эттириши лозим

№20

Молиявий ҳисобот...?
Ҳисобот йили бошидан ортиб боровчи якун билан тузилади
Ўтган йили бошидан ортиб боровчи якун билан тузилади
Келгуси йил бошидан ортиб боровчи якун билан тузилади
Даромад ва харажатларни тан олиш вақти бўйича тузилади

№21

Молиявий ҳисоботнинг ҳисобот даври?
1 январь — 31 декабрь календарь йили йиллик молиявий ҳисоботнинг ҳисобот давридир
31 декабрь -1 январь календарь йили йиллик молиявий ҳисоботнинг ҳисобот давридир
1-январь — 1 январь календарь йили йиллик молиявий ҳисоботнинг ҳисобот давридир
31 декабрь — 31 декабрь календарь йили йиллик молиявий ҳисоботнинг ҳисобот давридир

№22

Микрофирмалар ва кичик корхоналар молиявий ҳисоботни қайси муддатга тузадилар?
Йиллик муддатга бир марта
Чораклик муддатда тўрт марта
Ярим йиллик ва йиллик муддатда
3 йилда бир марта

№23

Молиявий ҳисобот куйидагиларга тақдим этилади?
давлат солиқ хизмати органларига, таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга, давлат статистика органларига, қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа органларга
таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга, давлат статистика органларига
давлат солиқ хизмати органларига, давлат статистика органларига
давлат солиқ хизмати органларига, қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқаларга.

№24

Бухгалтерия баланси...?
Молиявий ҳисоботнинг таркибий қисмларидан бири ҳисобланиб ҳўжалик юритувчи субъектнинг мулкӣ ва молиявий ҳолати ҳақидаги ахборотни акс эттиради
Молиявий ҳисоботнинг таркибий қисмларидан бири ҳисобланиб ҳўжалик юритувчи субъектнинг молиявий салоҳиятини акс эттиради
Молиявий ҳисоботнинг таркибий қисмларидан бири ҳисобланиб ҳўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий салоҳиятини акс эттиради
Молиявий ҳисоботнинг таркибий қисмларидан бири ҳисобланиб ҳўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларини акс эттиради

№25

Истикболли молиявий таҳлил...?

Амалдаги ҳолатни ўрганиш асосида молиявий ҳолат ва унинг алоҳида бирликлари бўйича келажакдаги ўзгаришларнинг кутилишларини баҳолаб берувчи таҳлил туридир

Ҳўжалик юритувчи субъектларнинг очик тарздаги молиявий ҳисоботлари маълумотларига асосланиб ўтказиладиган таҳлилдир

Ҳўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатини ва ундаги ўзгаришларни якуний ҳисобот шаклларида ифодаланган ахборотларга таянган ҳолда даврий ўрганиш

Ҳўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатини муайян даврийликда, ахборотлар оқимини узлуксиз жараёнида ўрганиладиган таҳлил туридир

№26

Халқаро малиётда молиявий ҳолат тўғрисидаги ахборотларни қайси даврлар бўйича тузиш тартиби белгиланган?

Жорий давр охирига, олдинги давр бошига ва охирига

Жорий давр боши ва охирига

Олдинги давр боши ва охирига

Жорий давр бошига ва олдинги давр бошига

№27

Тадбиркорлик субъекти камида нечта ҳисобот шаклини тузади?

Тадбиркорлик субъекти камида иккита молиявий ҳолат тўғрисидаги, иккита фойда зарар тўғрисидаги, иккита пул оқими тўғрисидаги, иккита пул оқими тўғрисидаги ҳисоботни тузади

Тадбиркорлик субъекти камида иккита молиявий ҳолат тўғрисидаги, иккита фойда зарар тўғрисидаги ҳисоботни тузади

Тадбиркорлик субъекти камида иккита молиявий ҳолат тўғрисидаги, иккита фойда зарар тўғрисидаги, иккита пул оқими тўғрисидаги тўғрисидаги ҳисоботни тузади

Тадбиркорлик субъекти камида иккита молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни тузади

№28

Мустақил балансни қимлар тузади?

Мустақил балансни ҳуқуқий шахс бўлган барча корхоналар тузади

Корхонанинг таркибий бўлинмалари (филиаллар, бўлимлар, шўба ва қарам хўжаликлар ва шу қабилар) тузади

Корхонанинг узлуксиз фаолиятида, қонунда белгиланган муддатларда тузилади

Корхонанинг ташкил топиш вақтида тузилади

№29

Молиявий ҳисоботдаги ахборотлар қўпроқ қимлар учун нафли ҳисобланади?

Молиявий ҳисоботларда акс этган ахборотлар барча учун бир хилда нафлига ега

Молиявий ҳисоботда қўпроқ акционерлар манфаатига устунлик берилади

Молиявий ҳисоботда кўпроқ давлат манаатларига устунлик берилали
Молиявий ҳисоботда кўпроқ корхона ходимлари манфаатларига устунлик
берилади

№30

Молиявий ҳисоботлари ва уларни тўлдириш бўйича қоидаларни қайси орган
томонидан белгиланади?

Молия вазирлиги томонидан

Давлат Солиқ Қўмитаси томонидан

Иқтисодиёт вазирлиги томонидан

Статистика қўмитаси томонидан

№31

Молиявий ҳисоботга нисбатан корхона иқтисодий салоҳиятига нималар
киради?

Узоқ муддатли активлар ва жорий активлар

Капитал ва мажбуриятлар

Моддий ва номоддий активлар

Моддий, номоддий ва ликвид активлар

№32

Корхона молиявий салоҳиятига нималар кирди?

Ўз маблағлари манбаси ва мажбуриятлар

Узоқ, ўрта ва қисқа муддатли мажбуриятлар

Хусусий капитал ва резервлар

Фойда ва зарарлар, мақсадли тушумлар

№33

Молиявий ҳолатни баҳолаш таҳлил субъектлари фарқланишига кўра қайси
турларга ажратилади?

Ички ва ташқи молиявий таҳлил

Жорий ва истиқболли молиявий таҳлил

Тематик ва комплекс молиявий таҳлил

Оператив ва жорий молиявий таҳлил

№34

Молиявий ҳолатни таҳлил этишда омилли таҳлил қачон қўлланилади?

Натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи бирликларни аниқлашда

Активлар ва пасивлар ўзгаришига таъсир этувчи бирликларни аниқлашда

Молиявий ҳисобот элементларининг ўзгаришига таъсир этувчи барча
бирликларни аниқлашда

Бой берилган имкониятларни аниқлашда

№35

Молиявий таҳлил қандай шаклда ташкил этила?

Мустақил бўлимни ташкил этиш асосида, хизмат вазифасини алоҳида
таркибга ёки ходимга юклаш орқали, мустақил ўзи юритиши орқали

Аналитик хизматлар кўрсатувчи аутсорсинг ташкилотларига юклаш орқали

Аналитик хизматлар кўрсатишга ихтисослашган аудиторлик ташкилотларига юклаш орқали

Аналитик хизматларни мустақил ўзи юритиши орқали

№36

Тренд таҳлили қандай таҳлил?

молиявий ҳисобот элементлари ва бирликларини жорий даврга бўлган ҳолатини базис йили ёки асос йили кўрсаткичи билан ўрганишни характерлайди

молиявий ҳисобот элементлари бирликларини динамик ўрганишни характерлайди

молиявий ҳисобот элементлари ва бирликларини ретроспектив таҳлил этишни характерлайди

молиявий ҳисобот элементлари ва бирликларини энг илғор ва колок натижалар билан қиёслашни характерлайди

№37

Молиявий коэффициентлар?

Тизимли тартибда, икки ва ундан ортиқ бўлган кўрсаткичларнинг ўзаро нисбатлаш орқали молиявий ҳолат ва унинг қутилишларини ўрганишни характерлайди

Молиявий ҳисобот элементлари ёки бирликларидаги мутлак ўзгаришларнинг имкони бўлмаган қирраларини очиб беради

Бир таркибга кирувчи икки ёки ундан ортиқ бўлган кўрсаткичнинг ўзаро нисбати орқали молиявий ахволни баҳоланиши характерлайди

Кўрсаткичларнинг фойздаги ўсишини ифода этади

№38

Молиявий ҳисоботдаги ахборотларда инвесторларни кўпроқ нима қизиқтиради?

Қўйилган инвестициялар юзасидан хатарларга оид ахборотлар

Хўжалик юритувчи субъекти фаолиятининг узлуксизлигини таъминловчи ахборотлар

Пул ва пуллик активларнинг кирими, чикими ҳақидаги ахборотлар

Хўжалик юритувчи субъектининг иш активлигини характерловчи ахборотлар

№39

Молиявий ҳисоботларни таҳлил этишда мол етказиб берувчиларни кўпроқ қизиқтирадиган жиҳатлар?

Хўжалик юритувчи субъектнинг тўловга қобиллиги ва фаолиятининг узлуксизлиги

Хўжалик юритувчи субъектнинг бозордаги нуфузи, обруси, шон шухрати

Хўжалик юритувчи субъектнинг мол мулки ва унинг ўсиши

Хўжалик субъектининг рентабеллиги, молиявий барчарорлиги ва тўлов қобилияти

№40

Молиявий ҳисоботдаги ахборотлар нимани акс эттиради?

Аввалги воқеаларнинг натижасини акс эттиради
Енди бўладиган воқеалар тўғрисидаги маълумотларни акс эттиради
Бўлғуси пул оқимлари ҳақидаги ахборотларни акс эттиради
Бошқарув аппаратининг иш сифатига онд ахборотларни акс эттиради

№41

Молиявий ҳисоботда ҳақиқий ва бўлғуси инвесторларни қизиқтирувчи ахборотларга нималар киради?
Берилган инвестициялар билан боғлиқ бўлган хатарлар муносабати билан дивидендлар тўлаш қобилиятига эга эканлигини билишга имкон берувчи ва акцияларни сотиб олиш, саклаш ёки сотиш кераклиги ёки йўқлигини белгилашга қўмаклашадиган ахборотлар
Инвестицион жозибadorликни акс эттирувчи, акцияларни сотиб олиш, саклаш ёки сотиш кераклиги белгилашга қўмаклашадиган ахборотлар
Берилган инвестициялар билан боғлиқ бўлган хатарларни камайитиришга имкон берувчи ахборотлар
Потенциал ва бўлғуси инвесторларнинг молиявий ҳатти-ҳаракатларини иқтисодий дастакларига эга бўлишига қаратилган ахборотлар

№42

Кредиторларни қизиқтирувчи ахборотлар?
Ўзларига тегишли кредитлар ва фонизлар ўз вақтида тўланадими ёки йўқми эканлигини аниқлашга имкон берадиган ахборотлар
Хўжалик юритувчи субъектнинг узлуксиз фаолият юритиши тўғрисидаги ёки узоқ муддатли битимларга эга бўлиш мақсадидаги ахборотлар
Молиявий ва иқтисодий салоҳият билан боғлиқ бўлган ахборотлар
Пул ва пул эквивалентлари тўғрисидаги ахборотлар

№43

Корхона балансининг моддалари қандай асосланади?
Бухгалтерия балансининг моддалари активлар ва мажбуриятларнинг пухта ўтказилган инвентаризацияси билан асосланади
Аудитор хулосаси билан асосланади
Эксперт хулосаси билан асосланади
Таҳлилчилар хулосаси билан асосланади

№44

Бухгалтерия балансида ликвид активларга нималар киради?
Пул маблағлари, қисқа муддатли молиявий қўйилмалар
Пул маблағлари, қисқа муддатли молиявий қўйилмалар, дебиторлик мажбуриятлари
Пул маблағлари, қисқа муддатли молиявий қўйилмалар, дебиторлик мажбуриятлари, товар моддий заҳиралар
Барча молиявий ва номолиявий активлар

№45

Баланс ликвидлиги билан корхона ликвидлигини нима?
Баланс ликвидлиги активларнинг пулга айланиш даражасини, корхона

ликвидлиги қарши томонга бўлган мажбуриятларни тўлашга қобилигини ифода этади.
Баланс ликвидлиги билан корхона ликвидлиги битта жиҳатни қарши томонга мажбуриятларни қоплашга тегишли мабалагларга эга бўлишни ифода этади
Баланс ликвидлиги корхона иш активлигини, корхона ликвидлиги бозор активлигини ифода этади
Баланс ликвидлиги активларнинг мажбуриятларни қоплаш даражасини, корхона ликвидлиги мажбуриятларни оқланишини ифода этади

№46

Жаҳон амалиётида ишлаб чиқилган ҳисоботнинг самарали тизими принципларида нималарга амал қилинади?
Ахборотни тақдим етувчи ва фойдаланувчилар учун манфаатлигига бир хилда қаралади
Давлат манфаатларига асосий аҳамият қаратилади
Фақат мулк эгалари манфаатларига устунлик берилади
Жамоатчилик манфаатларига устунлик берилади

№47

Молиявий ва бошқа ҳисоботларни мақбуллаштириш нималарга олиб келади?
Хўжалик юритувчи субъектларининг ҳисоботлаш юзасидан харажатларини минималлаштиришга, маълумотларни олиш ва уларни қайта ишлаш бўйича маъмурилик харажатларини камайтиришга имкон беради
Бухгалтерлар ишини, ҳисобот тузишни ва топширишни осонлаштиради, маблағларни тежайди
Ахборотларни йиғиш ва жамлашни осонлаштиради, ахборотлар сифатини оширади
Ахборотларни тақдим этишни осонлаштиради

№48

Асосий воситаларнинг яроқлилиқ коэффициенти қандай топилади?
Асосий воситалар қолдиқ қиймати / Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати
Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати / Асосий воситалар қолдиқ қиймати
Асосий воситалар тиклаш қиймати / Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати
Асосий воситаларнинг давр бошига / Асосий воситаларнинг давр охирига қиймати

№49

Асосий воситаларнинг эскирий коэффициентини қандай аниқланади?
Асосий воситалар эскириш қиймати / Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати
Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати / Асосий воситалар эскириш қиймати
Асосий воситалар тиклаш қиймати / Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати

Асосий воситаларнинг давр охирига қиймати / Асосий воситаларнинг давр бошига қиймати

№50

Заҳира ва харажатларни ўз ва қарз маблағлари ҳисобига манбаланиши коэффиценти қандай топилади?

(Ўз маблағлари манбаси+Узоқ муддатли қарз маблағлари-Узоқ муддатли активлар) / Заҳира ва харажатлар

Ўз маблағлари манбаси / Заҳира ва харажатлар

Заҳира ва харажатлар / (Ўз маблағлари манбаси+Узоқ муддатли қарз маблағлари-Узоқ муддатли активлар)

(Ўз маблағлари манбаси +Узоқ муддатли қарз маблағлари) / Заҳира ва харажатлар

№51

Ахборотларни “ўқиш” нима?

Методик асосга таянган ва тартибли қоидаларга амал этган ҳолда молиявий ҳисобот элементлари ва моддаларини ҳисоб-китобларсиз таснифий баёнлаш

Молиявий ҳисобот элементлари ва моддаларини киёсий ўрганиш

Молиявий ҳисобот элементлари ва моддаларини нисбий кўрсаткичларда баҳолаш

Молиявий ҳисобот элементлари ва моддаларини мутлақ кўрсаткичлардаги ўзгаришларини баҳолаш

№52

Корхонага иқтисодий ташхис қўйиш нима?

Хўжалик юритувчи субъектлар ихтиёридаги иқтисодий ресурсларни, уларнинг молиявий тузилмасини, ликвидлиги ва тўловга қобиллигини, молиявий барқарорлигини, даромад ва харажатларини, пул оқимлари ўрганиш орқали мавжуд ҳолатга ва уларнинг кутилишига баҳо беришдаги таҳлилнинг якуний ҳулосаси

Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳолати, молиявий натижалари, пул оқимларига комплекс баҳолашнинг якуний ҳулосаси

Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳолати ва унинг кутилишларини иқтисодий баёни

Хўжалик юритувчи субъектлармолия-хўжалик фаолиятининг ютуқ ва камчиликлари ҳақидаги қисқача баёни

№53

Корхонанинг молиявий ҳолати?

Корхона активлари, капитали ва мажбуриятларини таркибий тузилиши, тўловга қобиллиги, ликвидлиги, даромад ва харажатлари пул оқими ва молиявий барқарорлигининг муҳим ифодаси

Хўжалик субъектининг ресурсларининг жойлаштирилиши ва уларнинг самарадорлигининг муҳим ифодаси

Хўжалик субъектларининг молиявий натижалари ва рентабеллигини муҳим ифодаси

Хўжалик субъектининг пул ва пул эквивалентларининг жамланишининг

муҳим ифодаси

№54

Молиявий ҳисоботга изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар нима?

Жадваллар шаклида ёки бошқача тарзда молиявий ҳисоботга бериладиган қўшимча ахборотлар

Молиявий ҳисоботда акс этмайдиган жиҳатларни акс эттирувчи манбалар

Асосий жиҳатнинг сир сакланидиган манбалари

Молиявий ҳисоботнинг яширин жиҳатлари

№55

Горизонтал таҳлил қандай таҳлил усули?

Молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини мутлақ ва нисбий фарқлаш асосида ўрганиш усули

Молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини қиёсий фарқлашни оддий усули

Молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини нисбий фарқлаш усули

Молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини экспрес ўрганиш усули

№56

Вертикал таҳлил – қандай таҳлил усули?

Молиявий ҳисобот элементлари ва моддаларини таркибий (жамида тутган улуши бўйича) ўрганиш усули

Молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини мутлақ ва нисбий фарқлаш асосида ўрганиш усули

Молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини қиёсий фарқлашни оддий усули

Молиявий ҳисобот элементлари ва уларнинг моддаларини нисбий фарқлаш усули

№57

Молиявий ҳисобот таҳлилининг методининг таърифи қайси қаторда тўлиқроқ ифода этилган?

Ташкилотнинг молиявий ҳолати ва унинг қутилишлари ҳақида таҳлил усуллари, йўллари ва воситалари ҳақида асосланган ахборотлар олишдан иборат.

Ташкилотнинг ўтмиши ва ҳозирги молиявий ҳолати ва фаолиятини баҳолаш орқали унинг молиявий-хўжалик фаолиятини келажакка йўналтирилган мақсадли бошқарувини йўлга қўйиш

Ташкилотнинг ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятини бошқаришдаги муаммоларни аниқлаш, ташкилот бошқаруви фаолиятини баҳолаш, инвестиция йўналишларини танлаш, алоҳида кўрсаткичларни прогноزلаш

Ташкилотнинг молиявий ҳолатини муайян даврийликда, ахборотлар оқимини узлуксиз жараёнида, жорий ва истикболли тактик бошқаришнинг зарурий асосига эга бўлган қарорларини тайёрлашга имкон берувчи аналитик жараёнларни ташкил этиш

№58

Корхонанинг ташки таҳлили қайси таҳлилда амалга оширилади?
Молиявий таҳлилда
Иқтисодий таҳлилда
Бошқарув
Бошқарув- молиявий

№59

Корхона раҳбарияти, унинг эгаси ва мутахассислари томонидан ички имкониятларни ишга солиш ва самарадорликни ошириш мақсадида ўтказиладиган таҳлил қандай таҳлил?
Бошқарув
Молиявий
Иқтисодий
Бошқарув- молиявий

№60

Ташки истеъмолчилар ўтказадиган таҳлил қандай таҳлил?
Молиявий
Иқтисодий
Бошқарув
Бошқарув- молиявий

№61

Жорий активлар айланиш даврини аниқлаш формуласи қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
Айланма активлар*360 / сотишдан соф тушум
Пул маблағлари*360 / сотишдан соф тушум
Захира ва харажатлар*360 / сотишдан соф тушум
Дебиторлик мажбуриятлари*360 / сотишдан соф тушум

№62

Пул маблағлари ҳаракатдаги активларнинг қайси қаторига киради?
Доимий ҳаракатдаги активларга
Тез сотилувчи активларга
Секин сотилувчи активларга
Айланма маблағларга

№63

Дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиш даври қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
Дебиторлик мажбуриятларининг қолдиғи * 360 / сотишдан соф тушум
Сотишдан соф тушум /Дебиторлик мажбуриятларининг давр охирига қолдиғи * 360
Дебиторлик мажбуриятлари қолдиғи * 360 / Сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннари
Дебиторлик мажбуриятларининг давр бошига қолдиғи * 360 / сотишдан соф тушум

№64

Кийин сотилувчи активлар қаторига нималар киради нималар саналади?
Узоқ муддатли активлар
Асосий воситалар
Айланма активлар
Пул маблағлари

№65

Товар моддий захирларнинг(ТМЗ) айланиш даври қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
ТМЗ*360/Сотишдан тушум
ТМЗ*360/Хусусий капитал
ТМЗ*360/Соф фойда
ТМЗ*360/Активлар жами

№66

Доимий ҳаракатдаги активлар таркибига нималар киради?
Пул маблағлари, валюта маблағлари, қисқа муддатли инвестициялар
Дебиторлик қарзлари, пул маблағлари, валюта маблағлари
Пул маблағлари, дебиторлик қарзлари, қисқа муддатли инвестициялар
Валюта маблағлари, дебиторлик қарзлари, қисқа муддатли инвестициялар

№67

Ишлаб чиқариш захираларининг(ИЧЗ) айланиш даври қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
ИЧЗ*360/Сотишдан тушум
ИЧЗ*360/Хусусий капитал
ИЧЗ*360/Соф фойда
ИЧЗ*360/Активлар жами

№68

Молиявий ҳисобот қуйидагилар учун қандай ахборотларни сақлайди?
Инвестиция қарорларини ва кредитлар беришга доир қарорларни қабул қилиш, хўжалик юритувчи субъектнинг бўлгуси пул оқимиға баҳо бериш, хўжалик юритувчи субъектга ишониб топширилган ресурслар муносабати билан унинг ресурсларига, мажбуриятларига баҳо бериш, раҳбар органларнинг ишиға баҳо беришга доир ахборотларни
Тадбиркорлик, бизнеснинг кўламдорлиги, фаолият самараси ва натижавийлиги, активлар ва уларни манбалашда раҳбар органлар ишиға баҳо беришга оид ахборотларни
Корхона ходимларининг молия-хўжалик фаолияти, унинг самарадорлиги, натижавийлиги юзасидан ахборотларни
Хўжалик субъектининг бозордаги ва ишдаги активлик даражаси, маблағлар айланувчанлиги, тўловға қобиллик даражасига, салоҳият даражасига баҳо беришга доир ахборотларни

№69

Молиявий ҳисоботни “ўқиш” нима?

Методик асосга таянган ҳолда ва тартибли қондаларга асосланган ҳолда манбаларни таснифий баёнлаш

Рақамларда ифодаланган маълумотларни қайта ишлаш орқали таснифлаш

Маълумотларни сўз ифодасига айлантириш орқали таснифлаш

Ахборотларни кўрсаткичларда ифодалаш орқали таснифлаш

№70

Корхона молия-хўжалик фаолиятининг асосий самарадорлик кўрсаткичларига қайси кўрсаткичлар кирази?

Корхонанинг фонизлар, соликлар ва амортизация суммаси чегирилгунга қадар фойдаси, харажат ва даромадларнинг ўзаро нисбати, жалб қилинган капитал рентабеллиги, акциянерлик капитали рентабеллиги; инвестицияланган капитал рентабеллиги; активлар рентабеллиги, мутлак ликвидлик коэффиценти, молиявий мустакиллик коэффиценти, кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги; дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги, қоплаш (тўловга қобиллик) коэффиценти; дивиденд тўлаш коэффиценти

Корхонанинг харажат ва даромадларнинг ўзаро нисбати, жалб қилинган капитал рентабеллиги, акциянерлик капитали рентабеллиги; инвестицияланган капитал рентабеллиги; активлар рентабеллиги

Корхонанинг мутлак ликвидлиги, молиявий мустакиллик коэффиценти, кредиторлик мажбуриятлари айланувчанлиги; дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги, қоплаш (тўловга қобиллик) коэффиценти; дивиденд тўлаш коэффиценти

Корхонанинг иш активлиги, бозор активлиги, инвестицион жозибадорлиги, кредитга қодирлиги кўрсаткичлари

№71

Корхонанинг молиявий ҳолати деганда?

Корхонанинг активлари, капитали ва мажбуриятларини таркибий тузилиши, тўловга қобиллик ва ликвидлик, даромад ва харажатларни баҳолаш, пул оқими ва молиявий барқарорликни тавсифловчи кўрсаткичларни муҳим жиҳатлари мажмуаси тушунилади

Корхонанинг активлари, капитали ва мажбуриятларини тузилиши, уларнинг ҳаракати, самараси ва натижаси тушунилади

Корхона эғалиги ва тасарруфидаги барча ресурсларнинг ҳолати, бир хил жиҳатларнинг бошқа, бошқа жиҳатлари

Корхонанинг молиявий натижалари, рентабеллиги, иш ва бозор активлигининг потенциал имкониятлари

№72

Молиявий ҳисобот билан молиявий ҳисоботлар фарқи нимада?

Молиявий ҳисоботлар молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми ҳисобланади. Молиявий ҳисобот ана шу ҳисоботларга асосланган ёки улар билан боғлиқ бўлган изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларни ҳам ўз ичига олади

Молиявий ҳисобот молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми ҳисобланади. Молиявий ҳисобот ана шу ҳисоботларга асосланган ёки улар билан боғлиқ

бўлган бошқа ҳисобот шакллари ҳам ўз ичига олади
Молиявий ҳисобот ва молиявий ҳисоботлар ўртасида фарқ йўқ. Битта нарсас.
Молиявий ҳисобот-бухгалтерия ҳисоботи. Молиявий ҳисоботлар уларнинг алоҳида шакллари

№73

Молиявий ҳисобот кимларга тақдим этилади?
Фойдаланувчилар кенг доирасининг ахборотларга бўлган талабларини қондириш учун расмий қоидалар асосида тузилади ва қонунда белгиланган органларга тақдим этилади
Расмий жиҳатдан белгиланган тартиб қоидалар асосида тузилади ва фақат давлат органларига тақдим этилади
Ҳисоб сиёсатидан келиб чиққан ҳолда тузилади ва фақат давлат солиқ органларига тақдим этилади
Эркин тузилади ва корхона тасисчиларига тақдим этилади

№74

Молиявий ҳисоботлар нима?
Молиявий ҳисоботнинг алоҳида таркий қисми бўлиб БҲМС, МҲХС талаблари асосида тузилади ва уларга берилган изоҳлар, қўшимчалар ва маълумотлар билан тўлдирилади
Молиявий ҳисоботнинг 5 та шаклидан иборат расмий шакли
Молиявий ресурслар ва уларнинг ҳаракатини ўзида акс эттирувчи ҳисобот шакллари
Пул ва пул эквивалентларини ҳаракати ва муайян санага бўлган ҳолати тўғрисидаги ҳисобот шакллари

№75

Молиявий ҳисоботларнинг мақсади?
Ахборот фойдаланувчиларнинг эркин иқтисодий қарорлари юзасидан ҳўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти, молиявий ҳолати, натижалари ва пул оқимлари тўғрисидаги, ҳамда унинг қутилишлари юзасидан маълумотлар базаси билан кенг қизиқувчиларни хабардор қилиш
Муайян санага ҳўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи ҳақидаги маълумотларни мол етказиб берувчилар учун умумлаштиришдан ҳолда ошқор этиш орқали ахборотлар дан хабардор қилиш
Ҳўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳолати ва унинг қутилишлари юзасидан ошқор этиладиган маълумотлар базасининг тизимлашган шаклда ифода этилиши орқали ходимларни хабардор қилиш
Ҳўжалик юритувчи субъектлар ресурслари ва уларнинг ҳаракатини молиявий ҳисоботларда тартибли акс эттирилиши орқали ифода этиш орқали ташқи қизиқувчиларни хабардор қилиш

№76

Молиявий ҳисоботга изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар нима?
Молиявий ҳисоботларга жадваллар шаклида ёки бошқача тарзда бериладиган қўшимча ахборотлар манбаси
Молиявий ҳисоботларга илова сифатида бериладиган маълумотномалар

Молиявий ҳисоботлар тўпламига киритиладиган солиқ ва статистик ҳисоботлар
Молиявий ҳисоботларнинг прогнозли шакллари билан тўлдирилган қисми №77
Электрон ҳисобот нима?
Барча турдаги ҳисоботларни (бухгалтерия, статистик, солиқ) электрон шаклда тузиш ва жўнатишнинг замонавий шакли
Молиявий ҳисоботларни компьютер техникаларидан фойдаланган ҳолда дастурий таъминот тизими орқали тузиш
Ҳисобот шакллариини интернет тизими орқали жўнатилиши
Молиявий ва бошқа турдаги ҳисоботларни электрон айланиши №78
Баланс сўзининг маъноси нима?
Икки марта, тарози палласи, сўзларидан таркиб топган бўлиб тарозининг икки палласи деган маънони англатади
Активлар ва пассивларнинг тенгилиги, мувозонати демакдир
Даромад ва харажатлар бюджетдаги мувозонат демакдир
Капитал ва мажбуриятларнинг активларни молиялаштиришдаги мувозонати №79
Бухгалтерия баланси нима?
Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришлар ҳақида ахборот берувчи молиявий ҳисоботнинг муайян санага тузилувчи шакли
Хўжалик юритувчи субъектларнинг активлари ва уларнинг таркибий тузилишини акс эттирувчи ҳисобот шакли
Хўжалик юритувчи субъектнинг даромад ва харажатларини акс эттирувчи молиявий ҳисобот шакли
Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва айланма капитали тўғрисидаги маълумотларни акс эттирувчи ҳисобот шакли №80
Ташкил топиш баланси нима?
Хўжалик юритувчи субъектнинг ташкил топиш вақтида тузиладиган ҳисобот шакли
Хўжалик юритувчи субъектнинг муайян санага бўлган баланси
Хўжалик юритувчи субъектнинг йиғма баланси
Хўжалик юритувчи субъектнинг жорий баланси №81
Жорий баланс нима?
Хўжалик юритувчи субъектнинг узлуксиз фаолияти давомида қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда тузиладиган баланс
Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришлар ҳақида ахборот берувчи молиявий ҳисоботнинг фақат йил якунида тузиладиган шакли

Хўжалик юритувчи субъектининг ҳар ойда тузиладиган молиявий ҳисобот шакли

Хўжалик юритувчи субъектнинг факат тарихий қиматини акс эттирувчи ҳисобот шакли

№82

Тугатиш баланси нима?

Хўжалик юритувчи субъект тугатилганда тузиладиган баланс

Хўжалик юритувчи субъектлари иктисодий ночорлиги элон қилинганда тузиладиган баланс

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг ишқироз олди баланси

Хўжалик юритувчи субъектнинг бўлимлари тугатилишида тузиладиган баланс

№83

Бирлаштириш баланси нима?

Бир нечта хўжалик юритувчи субъектлар бирлаштирилганда тузиладиган баланс

Бир нечта бўлимлар бирлаштирилганда тузиладиган баланс

Бир нечта участкалар бирлаштирилганда тузиладиган баланс

Бир нечта цехлар бирлаштирилганда тузиладиган баланс

№84

Мустақил баланс нима?

Юридик шахс мақомига эга бўлган хўжалик юритувчи субъект томонидан тузиладиган баланс

Хўжалик юритувчи субъектлари томонидан тузиладиган йиғма баланс

Хўжалик юритувчи субъектлари томонидан тузиладиган якуний баланс

Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тузиладиган барча баланс турлари

№85

Брутто баланс нима?

Тартибга солувчи моддаларни ўз ичига олувчи баланс

Жамғарилган амортизация суммасига фарқ этувчи баланс

Қопланмаган зарар суммасига фарқ этувчи йиғма баланси

Капиталлашган фойда суммасига фарқ этувчи йиғма баланс

№86

Нетто баланс нима?

Тартибга солувчи моддалар суммасини чегириш асосида аниқланадиган баланс

Жамғарилган амортизация суммасига фарқ этувчи баланс

Қопланмаган зарар суммасига фарқ этувчи йиғма баланси

Капиталлашган фойда суммасига фарқ этувчи йиғма баланс

№87

Активлар нима?

Субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иктисодий ресурслар

Капитал ва мажбуриятлар орқали манбаланувчи ресурслар

Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ресурслари

Хўжалик юритувчи субъектнинг айланма маблағлари

№88

Мажбуриятлар нима?

Қарздорнинг кредитор фойдасига муайян ишни амалга ошириш ёхуд муайян хатти ҳаракатлардан тийилиб туриш мажбурияти

Хўжалик юритувчи субъектнинг хусусий капитали таркибига қирмайдиган капитали

Хўжалик юритувчи субъектнинг қиска муддатли кредитлари ва қарзлари

Хўжалик юритувчи субъектнинг кредиторлик мажбуриятлари

№89

Маржинал фойда суммасининг ўзгаришига таъсир этувчи омилларга нималар қиради?

Сотилган маҳсулот бирлик баҳосининг ўзгариши, миқдорининг ўзгариши, бир бирликка ўзгарувчан харажатлар ўзгариши

Сотилган маҳсулот бирлик баҳосининг ўзгариши, миқдорининг ўзгариши, бир бирликка ўзгарувчан харажатлар ўзгариши, доимий харажатлар ўзгариши

Сотишга солиқлар, сотилган маҳсулот бирлик баҳосининг ўзгариши, миқдорининг ўзгариши

Сотилган маҳсулот баҳосининг ўзгариши, ўзгарувчан харажатлар ўзгариши, доимий харажатлар ўзгариши

№90

Даромадларни юзага келиш шаклларига нималар қиради?

Товарларни сотишдан, хизмат кўрсатишдан (ишларни бажаришдан), фойзлардан, дивидендлардан, роялтидан

Ишлаб чиқаришдан, инвестицион фаолиятдан, молиявий фаолиятдан

Товарларни сотишдан, хизмат кўрсатишдан (ишларни бажаришдан)

фойзлардан, дивидендлардан, роялтидан

№91

Критик ҳажм даражасини аниқлашда харажатлар қандай таркибланади?

Ўзгарувчан ва доимий харажатларни

ишлаб чиқариш ба давр харажатлари

тўғри ва егри харажатлар

ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш харажатлари

№92

Критик ҳажм даражасидаги маҳсулот ҳажми нимани ифодалайди?

Зарарсизлик нуқтасини ифодалайди

Минимал фойдалиқни ифодалайди

Максимал харажатликни ифодалайди

Ишлаб чиқариш харажатларини энг қуйи даражасини ифодалайди

№93

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот қайси қойидада тузилади?

Даромад ва харажатларни тан олиш (ҳисобга олиш) қондасида

Кассали (тўловларни амалга ошиши) қойндасида

Икки ёқлама ёзув қондасида

Мазмуннинг шаклдан устунлиги қондасида

№94

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот тахлилийлигини қандай таъминланади?

Молиявий натижаларнинг жорий давр ва ўтган давр бўйича акс эттириш тартиби

Молиявий натижаларнинг режа ва ҳақиқатда акс этирилиши

Молиявий натижаларнинг таркибий жиҳатдан акс этирилиши

Молиявий натижаларнинг даромад ва харажатлар устуни бўйича акс этирилиши

№95

Йирик тадбиркорлик субъектлари томонидан тузилладиган молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот қайси даврга тузилади?

Чорақлик ва йиллик даврийликда жамланган ҳолатда

Ҳар чорақда алоҳида

Ярим йиллик ва йиллик даврийликда алоҳида

Йиллик муддатда бир марта

№96

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг ахборотлигини таъминловчи жиҳатларга нималар киради?

Молиявий натижаларнинг таркибий жиҳатдан акс этиши, бюджетга тўловларнинг алоҳида акс этиши

Молиявий натижаларнинг даромад ва харажатлар устуни бўйича акс этиши

Молиявий натижаларни режа ва ҳақиқатда акс этирилиши

Молиявий натижаларни прогноз кўрсаткичлари билан биргаликда берилиши

№97

Рентабелликни қайси кўрсаткичи ресурслардан самарали фойдаланиш даражасини ифода этади?

Активлар рентабеллиги

Капитал рентабеллиги

Сотув рентабеллиги

Умумий рентабеллик

№98

Рентабеллик ўлчови нимада ифодаланади?

Фоизда

Коеффициента

Шартли бирликда

Суммада

№99

Рентабелликни омили тахлили нима беради?

Таъсир этувчи бирликларни таъсир даражасини аниқлаш ва уларни мақсадли чора тадбирини белгилашга имкон беради
Фойдага таъсир этувчи омилларнинг таъсирини ҳисоб-китоб қилиш
Харажатга таъсир этувчи омилларни таъсирини ҳисоб-китоб қилиш
Молиявий ҳолатга таъсир этувчи бирликларни ҳисоб-китоб қилиш

№100

Давр харажатлари қандай харажатлар?
Бевосита ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган харажатлар
Маҳсулот ҳажмининг ўзгаришига мувофиқ ўзгармасдан қолувчи харажатлар
Ноишлаб чиқариш харажатлари
Умумхўжалик харажатлари

№101

Давр харажатларини асосий таркибий элементларига нималар кирази?
Сотиш харажатлари, маъмурий харажатлар ва бошқа умумхўжалик харажатлари
Ўзгарувчан ва ўзгармас харажатлар
Операцион харажатлар, фавқулодда харажатлар
Барча ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқаришдан ташқари харажатлар

№102

Давр харажатлари даромад келтирадими?
Даромад келтирмайди
Даромад келтиради
Асосий фаолиятдан даромад таркибидан қопланади
Ялпи даромаддан қопланади

№103

Маъмурий харажатлар қандай харажатлар?
Корхона бошқаруви билан боғлиқ бўлган харажатлар
Маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар
Маҳсулотларни ишлаб чиқаришдаги эгри харажатлар
Активларни ҳаракатга келтириш билан боғлиқ бўлган барча харажатлар

№104

Ўтган йилларнинг фойдаси жамланган ҳолда қайси ҳисобот шаклида акс этади?
Бухгалтерия балансида
Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда
Молиявий ҳисоботга иловада
Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботда

№105

Бухгалтерия балансида ўтган йилларга тегишли фойда қайси қаторда акс этади?
Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) шаклида жамланган ҳолатда
Резерв капитал таркибида
Қўшилган капитал таркибида

Хусусий капиталга таркибида

№106

Молиявий натижага таъсир этувчи омилларнинг қайси турларига корхона таъсир этиши мумкин?

Хажм ўзгаришига, харажат (таннарх) ўзгаришига, тартиб ўзгаришига

Баҳо ўзгаришига, соликлар таъсирига, божхона таърифларининг ўзгаришига

Инфляция таъсирига, баҳо таъсирига, таннарх ўзгаришига

Солик, ҳисоб, бюджет сиёсатининг ўзгаришига

№107

Молиявий натижаларнинг омилли таҳлили нима беради?

Фойдани ошириш юзасидан бой берилган ички имкониятларни аниклаш ва улардан келгусида мақсадли фойдаланиш имконини беради

Молиявий натижалар ўзгаришини аниқ изоҳлаш имконини беради

Молиявий натижалар ўзгаришида ресурслардан самарали фойдаланишнинг аниқ манзиллигини билиш имконини беради

Жавобгарлик субъектларини рағбатлантириш ва жазолашга имкон беради

№108

Даромаднинг луғавий маъноси нима?

Даромад (дар+омад) форсий тилда “омад эшиги” деган маънони англатади

Даромад – форсий тилдаги “корхона ютуғи” деган маънони англатади

Даромад-форсий тилда “омадли” деган маънони англатади

Даромад- форсий тилда “зарарсиз ишлаш” деган маънони англатади

№109

Соф фойда қайси мақсадларда ишлатилади?

Ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, резерв капиталига ва истеъмолга (дивиденд ва рағбатлантиришларга)

Дивидент тўловларига

Солиқ тўловларига, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, дивиденд тўловларига

Корхона манфаатига зид бўлмаган барча йўналишларга

№110

Ҳисобот даврида корхонанинг соф фойдаси қандай аникланади?

Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда суммасидан фойда солиқ ва бошқа соликларни чегириш орқали

Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда суммасидан фойда солиғи суммасини чегириш орқали

Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда суммасидан барча соликларни чегириш орқали

Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда суммасидан фойда солиғи ва жорий даврда тўланган дивидендлар суммасини чегириш орқали

№111

Баланс активининг рентабеллик даражасига қандай омиллар таъсир этади?

Соф фойданинг ўзгариши, активлар ўртача йиллик қийматининг ўзгариши

Фойда солиғи тўловига қадар бўлган фойда ўзгариши, активлар қийматининг ўзгариши

Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда ўзгариши, соф фойда ўзгариши, тахсимланмаган фойда

Соф фойда ўзгариши, сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннарининг ўзгариши

№112

Кўрсаткичлардан қайси бири корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ ифодалайди?

Жами маблағ таркибидаги корхонанинг ўзига қарашли маблағ улуши

Ўз маблағларнинг қарзга олинган маблағларга нисбати

Мажбуриятларнинг билан ўз маблағларига нисбати

Мажбуриятларнинг жами маблағлар манбасига нисбати

№113

Фойданинг моҳияти нималардан иборат?

Корхона ривожланишининг асосий манбаси, мулк эгасининг асосий даромад манбаси, рентабелликка таъсир этувчи муҳим омил

Ракобатга бардошликнинг мезони, ижтимоий эҳтиёжларни қондиришнинг асосий манбаси

Оборот маблағлар айланишини тезлаштириш асосий шarti, иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили

Келгуси давр даромадларини шаклланишнинг муҳим манбаси, ижтимоий тараққиётнинг муҳим омили

№114

Маҳсулот сотишдан ялпи фойдага қандай омиллар таъсир этади?

Маҳсулот сотиш ҳажми, сотилган маҳсулот таннари, сотилган маҳсулот баҳоси

Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, сотилган маҳсулот баҳоси, сотилган маҳсулот таннари

Сотиш ҳажми, сотилган маҳсулот таннари, операцион даромад

Маҳсулот сотиш ҳажми, сотилган маҳсулот таннари, операцион даромадлар

№115

Фаолият самарадорлигининг ўсиш суръатини тенгсизликнинг қайси варианты аниқ ифодалайди?

$100\% < \text{Капиталнинг ўсиш суръати} < \text{Тушумнинг ўсиш суръати} < \text{Фойдани ўсиш суръати}$

$100\% < \text{Капиталнинг ўсиш суръати} > \text{тушумнинг ўсиш суръати} < \text{Фойдани ўсиш суръати}$

$100\% > \text{Капиталнинг ўсиш суръати} > \text{Тушумнинг ўсиш суръати} > \text{Фойдани ўсиш суръати}$

$100\% > \text{Капиталнинг ўсиш суръати} > \text{Тушумнинг ўсиш суръати} < \text{Фойдани ўсиш суръати}$

№116

Сотишдан кўрилган фойдага қандай омиллар таъсир кўрсатади?

Сотилган маҳсулот ҳажми, маҳсулот таннархи, сотилган маҳсулот баҳоси, маҳсулот таркибидаги структуравий ўзгариш

Маҳсулот сифати, сотиш ҳажми, маҳсулот баҳоси, ишлаб чиқариш ҳажми

Сотиш ҳажми, бозорни тузилиши, маҳсулотни рақобатга бардошлиги, ишлаб чиқариш ҳажми

Ишлаб чиқариш маромийлиги, маҳсулот сифати, маҳсулот рентабеллиги, сотилмай қолган маҳсулот ҳажми

№117

Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда қандай аниқланади?

Сотишдан олинган соф тушумдан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини айлриш билан аниқланади

Сотишдан олинган жами тушумдан сотишга солиқлар ва йнгимларни чегириш орқали

Сотишдан олинган соф тушумдан ўзгарувчан харажатларни чегириш орқали

Сотишдан олинган соф тушумдан доимий харажатларни чегириш орқали

№118

Асосий воситаларни сотишдан келган даромад қайси қаторда акс этади?

Асосий фаолиятдан бошқа даромадларда

Маҳсулотни сотишдан келган ялпи тушумда

Молиявий фаолиятдан келган даромадларда

Фавқулоддан даромадларда

№119

Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар қаторига қайси даромадлар кирмайди?

Ундирилган жарималар, пенялар

Акцияларга олинган дивидендлар

Хорижий мамлакатлар валютаси ижобий фарқи

Узоқ муддатга ижарага берилган мол-мулкдан тушган даромадлар

№120

Ундирилган жарималар ва пенялар қайси қаторда акс этади?

Асосий фаолиятдан келган бошқа даромадларда

Молиявий фаолиятдан даромадлар ва харажатларда

Фавқулодда даромад ва харажатларда

Операцион фаолиятдан харажатларда

№121

Фойда ва зарарларнинг фавқулодда моддаси қайси солиққа тортилади?

Умумбелгиланган тартибда фойда солиғига

Мол мулк солиғига

Ягона ижтимоий тўловга

Даромад солиғига

№122

Корхонанинг асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан келган фойда қандай

аникланади?
Маҳсулотни сотишдан келган ялпи фойдадан давр харажатлари айрилиб, асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари қўшилади
Операцион фаолият даромадларидан операцион фаолият харажатлари чегирилади
Операцион фаолиятдан даромадлардан давр харажатлари чегирилади
Операцион фаолиятдан даромадлардан эгри солиқлар чегирилади

№123

Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойдага қайси омиллар таъсир этмайди?
Фоишли ва фоишсизиз даромадлар, валюта курси фарклари, роялтилар
Сотилган маҳсулот баҳосининг ўзгариши, миқдорининг ўзгариши, таннархининг ўзгариши
Сотилган маҳсулот ҳажмининг ўзгариши, структура ўзгариши, миқдор ўзгариши, таннарх ўзгариши, солиқларнинг ўзгариши
Сотилган маҳсулот таннархида ўзгарувчан харажатлар ўзгариши, доимий харажатлар ўзгариши, баҳо ўзгариши

№124

Умумҳўжалик фаолиятининг молиявий натижаси қандай аникланади?
Асосий фаолиятнинг молиявий натижасига молиявий фаолиятнинг даромадлар қўшилиб, молиявий фаолият харажатлари айирилади
Солиқ тўлангунга қадар фойдадан молиявий фаолиятдан даромадлар чегирилади
Соф фойдага фойда солиғи, фавқулудда даромадлар қўшилади
Соф фойдага молиявий фаолият фойда зарари қўшилади

№125

Ишлаб чиқариш фондлари бўйича рентабеллик қандай аникланади?
Фойда $\times 100$ / асосий воситалар + айланма маблағлар
Фойда $\times 100$ / асосий воситалар
Фойда $\times 100$ / айланма активлар
Фойда $\times 100$ / жами активлар

№126

Сотилган маҳсулот рентабеллиги қандай аникланади?
Сотишдан ялпи фойда $\times 100$ / Маҳсулот сотишдан тушган соф тушум
(Сотишдан ялпи даромад $\times 100$ / Маҳсулот сотишдан соф тушум
(Маржинал фойда $\times 100$ / Маҳсулот сотишдан соф фойда
(Маржинал фойда $\times 100$ / Ўзгарувчан харажатлар жами

№127

Соф рентабеллик даражаси қандай аникланади?
Соф фойда $\times 100$ / сотишдан соф тушум
Соф фойда $\times 100$ / активлар жами
Соф фойда $\times 100$ / хусусий капитал
Соф фойда $\times 100$ / Жами харажатлар

№128

Сотилган маҳсулот рентабеллик даражасига таъсир этувчи асосий омиллар?
Сотишдан ялпи фойда ўзгариши, сотишдан олинган соф тушумнинг ўзгариши
Сотишдан олинган соф фойданинг ўзгариши, сотилган маҳсулот микдорининг ўзгариши, сотилган маҳсулот баҳосининг ўзгариши
Сотилган маҳсулот микдорининг ўзгариши, сотилган маҳсулот баҳосининг ўзгариши, сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг ўзгариши
Сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш хажмининг ўзгариши, сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг ўзгариши

№129

Капитал рентабеллиги қандай аниқланади?
Соф фойдани*100/Хусусий капитал
Соф фойда*100/Устав капитали
Соф фойда*100/Резерв капитали
Соф фойда*100/Қўшилган капитал

№130

Инвестицияланган капитал рентабеллиги қандай аниқланади?
Соф фойда*100/Инвестицияланган капитал
Соф фойда*100/Қўшилган капитал
Соф фойда*100/Резерв капитали
Соф фойда*100/ Қарз капитали

№131

Товарларни (иш хизматлар) сотилган ҳисобланади?
Эғалик ҳуқуқининг асосий қисми харидорга ўтганда
Тасарруф ҳуқуқи харидорга ўтганда
Эғалик ҳуқуқи тасарруф этиш ҳуқуқи билан алмашганда
Эғалик ҳуқуқи қисман бой берилганда

№132

Корхона шз мабла-ларининг ҳаракатчанлик коэффиценти қандай аниқланади?
Ўз маблағлари манбаси+Узоқ муддали кредитлар ва қарзлар-Узоқ муддатли активлар/Ўз маблағлари манбаси
Ўз маблағлари манбаси+Узоқ муддали кредитлар ва қарзлар /Ўз маблағлари манбаси
Ўз маблағлари манбаси -Узоқ муддатли активлар/Ўз маблағлари манбаси
Узоқ муддали кредитлар ва қарзлар-Узоқ муддатли активлар/Ўз маблағлари манбаси

№133

Қарз маблағларининг жамланганлик коэффиценти қандай аниқланади?
Мажбуриятлар/Баланс жами
Узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар/Баланс жами
Жорий мажбуриятлар/Баланс жами

Ўз маблағлари манбаси/Мажбуриятлар
№134
Соф активларнинг рентабеллиги қандай аниқланади ?
Соф фойда*100/Соф активлар
Соф фойда*100/Активлар
Соф фойда*100/Хусусий капитал
Соф фойда*100/Асосий капитал
№135
Ўз ва қарз маблағлари нисбати коэффициентини қандай аниқланади?
Ўз маблағлари манбаси/Мажбуриятлар
Ўз маблағлари манбаси/Баланс жами
Ўз маблағлари манбаси/Активлар
Мажбуриятлар/Ўз маблағлари манбаси
№136
Дивидендлик коэффициентини қандай аниқланади?
Тўланган дивидендлар суммаси/Соф фойда
Соф фойда/Оддий акциялар сони
Соф фойда/Имтимёзли акциялар сони
Тўланган дивидендлар суммаси/ Акцияларнинг сони
№137
Акциянинг даромадлиқ коэффициентини қандай аниқланади?
Битта акцияга тўғри келадиган соф фойда/Битта акциянинг бозор баҳоси
Битта акциянинг номинал қиймати/Битта акциянинг бозор баҳоси
Битта акциянинг бозор қиймати/Битта акциянинг номинал қиймати
Битта акцияга тўғри келадиган дивиденд суммаси/Акциялар сони
№138
Акциянинг курс баҳосининг ўзгариши коэффициентини қандай аниқланади?
Битта акциянинг бозор баҳоси-Битта акцияни сотиб олиш баҳоси/Битта акциянинг номинал қиймати
Битта акциянинг бозор баҳоси/Битта акциянинг номинал қиймати
Битта акцияни сотиб олиш баҳоси/Битта акциянинг номинал қиймати
Битта акциянинг бозор баҳоси/Битта акцияни сотиб олиш баҳоси
№139
Кредиторлик мажбуриятларининг айланувчанлик коэффициентини қандай аниқланади?
Сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннари/Кредиторлик мажбуриятлари
Сотишдан тушум/Кредиторлик мажбуриятлари
Пул маблағлари қирими/ Кредиторлик мажбуриятлари
Жорий активлар/Кредиторлик мажбуриятлари
№140
Муайян ваколат берилган шахслар аудиторлар(аудиторлик фирмалари) томонидан ҳўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисоботларини тўғрилигини, улар амалга оширган молиявий ва ҳўжалик операцияларининг

мамлакат конунларига мувофиқлигини текшириш максалида ўтказиладиган жараён?
Экспертиза ва таҳлил (аудит)
Назорат
Мониторинг
Тафтиш
№141
Фойда нима?
Даромад ва харажатлар ўртасида ижобий фарк
Пул кирими ва чиқими ўртасидаги фарк
Активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайиши
Активлар кириб келиши ва чиқиб кетиши ўртасидаги фарк
№142
Зарар нима?
Даромад ва харажатлар ўртасида салбий фарк
Пул кирими ва чиқими ўртасидаги фарк
Активларнинг камайиши ёки мажбуриятларнинг кўпайиши
Активлар кириб келиши ва чиқиб кетиши ўртасидаги фарк
№143
Кредиторлик мажбуриятларининг айланиш даври қандай аниқланади?
Кредиторлик мажбуриятлари*360/ Сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннарни
Кредиторлик мажбуриятлари*360/ Маҳсулот сотишдан соф тушум
Кредиторлик мажбуриятлари*360 / Жорий активлар
Кредиторлик мажбуриятлари*360/ Жами тушум
№144
Мутлақ маржинал фойда қандай аниқланади?
Маҳсулот сотишдан соф тушум-Ўзгарувчан харажатлар
Маҳсулот сотишдан соф тушум-Доимий харажатлар
Маҳсулот сотишдан соф тушум-Ўзгарувчан харажатлар-доимий харажатлар
Маҳсулот сотишдан соф тушум-сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннарни-Давр харажатлари
№145
Операцион ричаг қандай аниқланади?
Маҳсулот сотишдан фойданинг ўсиши/Сотиш ҳажмининг ўсиши
Сотиш ҳажмининг ўсиши/Активларнинг ўсиши
Сотиш ҳажмининг ўсиши/Капиталнинг ўсиши
Сотиш ҳажмининг ўсиши/ Маҳсулот сотишдан фойданинг ўсиши
№146
Корхонанинг солиқ юки қандай аниқланади?
Солиқлар+ Тўловлар/Сотишдан тушум
Солиқлар+Тўловлар/Ишлаб чиқариш ҳажми
Солиқлар+Тўловлар/Тайёр маҳсулот ҳажми

Солиқлар+Тўловлар/Товарлар ҳажми
№147
Макроиктисодий қўламда солиқ юки қандай аниқланади?
Солиқлар+ Тўловлар/ Ялпи ички маҳсулот
Солиқлар+Тўловлар/Ялпи миллий маҳсулот
Солиқлар+Тўловлар/Ялпи даромад
Солиқлар+Тўловлар/Қўшилган қимат
№148
Ходимлар рентабеллиги нима ва у қандай аниқланади?
Соф фойда*100/ Ходимларга харажатлар
Соф фойда*100/Ходимлар сони
Соф фойда*100/ Ходимларнинг ўртача рўйхат сони
Соф фойда*100/ Ходимлар номидан харажатлар
№149
Активларнинг базавий фойдалилик коэффициенти қандай аниқланади?
Фойда солиғи тўловига қадар фойда/Активларнинг ўртача йиллик қиймати
Фойда солиғи тўловига қадар фойда/Соф активларнинг ўртача йиллик қиймати
Фойда солиғи тўловига қадар фойда/Айланма активларнинг ўртача йиллик қиймати
Фойда солиғи тўловига қадар фойда/Активларнинг йил охиридаги қиймати
№150
Мутлақ тўлов лаёқати кўрсаткичи қандай аниқланади?
Пул маблағлари+Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар/Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Пул маблағлари / Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Қисқа муддали молиявий қўйилмалар/ Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Жорий активлар/ Тўлов муддати келган мажбуриятлари
№151
Оралиқ тўлов лаёқати кўрсаткичи қандай аниқланади?
Пул маблағлари+Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар+Дебиторлик мажбуриятлари/ Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Пул маблағлари+Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар/ Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Пул маблағлари+Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар+Дебиторлик мажбуриятлари+Товар моддий захиралар/ Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Жорий активлар / Тўлов муддати келган мажбуриятлар
№152
Жорий, умумий тўлов лаёқати кўрсаткич қандай аниқланади?
Пул маблағлари+Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар+Дебиторлик мажбуриятлари+Товар моддий захиралар / Тўлов муддати келган мажбуриятлар

Пул маблағлари+Қиска муддатли молиявий қўйилмалар+Дебиторлик мажбуриятлари/ Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Пул маблағлари+Қиска муддатли молиявий қўйилмалар/Тўлов муддати келган мажбуриятлар
Товар моддий захиралар+Дебиторлик мажбуриятлари/Тўлов муддати келган мажбуриятлар

№153

Дебиторлик мажбуриятларининг муддати ўтган қисми тўлов лаёқатини аниқлашда ҳисобга олинадими?

Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятлари тўлов маблағлари таркибидан чегириб ташланади

Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятлари тўлов маблағлари қаторига бошқа активлар қатори киритилади

Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятлари кредиторлик мажбуриятлари ҳажмига камайтирилади

Муддати ўтган мажбуриятлар тўлов лаёқатини аниқлашда ҳисобга олинади

№154

Корхона тўлов лаёқати нима?

Тўлов муддати келган мажбуриятларни коплашга жорий маблағларининг етарлиги ёки етишмовчилиги

Тўлов муддати келган мажбуриятларга пул маблағларининг етарлиги ёки етишмовчилиги

Тўлов муддати келган мажбуриятларга ўз маблағларининг етарлиги ёки етишмовчилиги

Тўлов муддати келган мажбуриятларга қарз маблағларнинг етарлиги ёки етишмовчилиги

№155

Ликвидлик-нима?

Ликвидлилиқ деганда ҳўжалиқ юритувчи субъект нозорат қилиб турадиган иқтисодий ресурсларнинг (активларнинг) ҳаракатчанлигига, муддатли молиявий мажбуриятларни яқин келажакда коплаш юзасидан маблағларнинг мавжудлигига тушунилади

Ҳўжалиқ юритувчи субъектнинг активдаги моддаларнинг пулга айланиши орқали тўлов мажбуриятларини коплай олиши

Ликвидлик деганда, аввало, маблағларнинг жойланиши, уларнинг пулга айланиш даражаси тушунилади

Ўз жорий (айланма) активлари ҳисобидан қиска муддатли (жорий) мажбуриятларини копланиши тушунилади

№156

Банкрот деб эълон қилинган корхоналарга нисбатан қандай чора тадбирлар режаси белгиланади?

Санациялаш; фаолият йўналишини ўзгартириш; диверсификация; ташқи бошқарувни белгилаш; ихтиёрий тугатиш; мажбурий тугатиш

Санациялаш; фаолият йўналишини ўзгартириш; диверсификация

Санациялаш; фаолият йўналишини ўзгартириш; диверсификация
Фаолият йўналишини ўзгартириш, ташки бошқарувни белгилаш; тугатиш
№157
Бонкротликни халқаро моделларига қайси моделлар кирди?
АҚШ ва Буюк Британия моделлари
Германия, Италия, Франция моделлари
Буюк Британия ва Франция моделлари
Япония, Хитой, Жанубий Корея моделлари
№158
Бонкротлик, иктисодий ночорлик нима?
Иктисодий суд томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабини тўла ҳажмда қондиришга ёки мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятларини тўла ҳажмда бажришга қодир эмаслиги
Қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабини тўла ҳажмда қондиришга ёки мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятларини тўла ҳажмда бажришга қодир эмаслиги
Иктисодий суд томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабини тўла ҳажмда қондиришга қодир эмаслиги
Иктисодий суд томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари ёки мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятларини тўла ҳажмда бажришга қодир эмаслиги
№159
Банкротликнинг ҳаёт цикли қайси қаторда тўлиқ акс этган?
Ташкил топиш ва фаолиятни бошлаш, аёққа туриш ва фаолиятни кенгайтириш, ўсиш ва ривожланиш, гуллаш ва тарққий этиш, чўкиш ва синиш
Ташкил топиш ва фаолиятни бошлаш, аёққа туриш ва фаолиятни кенгайтириш, ўсиш ва ривожланиш, чўкиш ва синиш
Ташкил топиш, аёққа туриш, ўсиш, ривожланиш, чўкиш, синиш
Ташкил топиш, фаолиятни бошлаш, аёққа туриш, ўсиш, тараққий этиш, чўкиш
№160
Қорхоналарни ўсиш даври?
Товарларни сотиш ҳажми, бозорни солиштирма сигими ўсиб боради, рақобат кучаяди. Мазкур босқичнинг асосий вазифаси товарларни сотиш ҳажмини ва ассортиментини ошириш ҳисобига максимал фойда олиш вазифаси қаратилади
Қорхонанинг бозорга чиқиши ва товарларни тавсия этиши бироз жонланади, сотиш ҳажми ўсишига эришилади ва бу билан товарларга янгилик киритиш харажатлари бироз оширилади
Сотиш ҳажми, ўсиш даражаси энг юқори (максимал) даражага кўтарилади, бозор ушбу моллар билан ҳаддан зиёд тўйинади, янгиликларга оид харажатлар камаяди, иш ҳажмини бундан ортиқ ошириб бўлмай қолади
Янги товар бозорга тавсия этилади ва унга бозор талаби умуман

кузатилмайди ва сотиш даражаси жуда паст бўлади. Мазкур боскичда кўпрок товар билан танишувни таъминлаш лозим бўлади

№161

Корхоналарни гуллаш даври?

Товарларни сотиш ҳажми, ўсиш даражаси энг юкори (максимал) даражага кўтариледи, бозор ушбу моллар билан ҳаддан зиёд тўйинади, янгиликларга оид ҳаражатлар камаяди, иш ҳажмини бундан ортик ошириб бўлмай қолади

Янги товар бозорга тавсия этилади ва унга бозор талаби умуман кузатилмайди ва сотиш даражаси жуда паст бўлади. Мазкур боскичда кўпрок товар билан танишуви таъминлаш лозим бўлади

Корхонанинг бозорга чиқиши ва товарларни тавсия этиши бироз жонланади, сотиш ҳажми ўсишига эришилади ва бу билан товарларга янгилик киритиш ҳаражатлари бироз оширилади

Товарларни сотиш ҳажми, бозорни солиштирма сигими ўсиб боради, рақобат кучаяди. Мазкур боскичнинг асосий вазифаси товарларни сотиш ҳажмини ва ассортиментини ошириш ҳасобида максимал фойда олиш вазифаси қаратилади

№162

Корхоналарни чўкиш даври?

Товар истеъмол учун жозибдорлигини йўқотади, товарларнинг сотиш ҳажми, маҳсулотнинг бозордаги сигими тушиб кетади

Товарларни сотиш ҳажми, бозорни солиштирма сигими камайиб кетади

Корхонанинг бозорга чиқиши ва товарларни тавсия этиши бироз сустлашади

Сотиш ҳажми, ўсиш даражаси энг кюи даражага тушади

№163

Иқтисодий ночорликни аниқлашнинг Америка моделининг аҳамиятли жиҳатлари?

Ушбу модел бўйича (АҚШ, Франция ва бошқа давлатларда) ночор аҳволга тушган корхона имкон қадар сақлаб қолиб, уни ночорлик аҳволдан чиқаришга кўпрок эътибор қаратилади

Ушбу моделда ночор аҳволга тушган корхона тезроқ тугатиб, унинг кредиторлари қарзини қайтаришга қаратилади

Ушбу моделда корхона реконструкция қилиш ва қайта ташкил этишни амалга оширишга муҳим аҳамият қаратилади

Ушбу моделда банкрот корхона ўрнига янги корхона барпо этиш, банкрот корхона тугатиб, қарзларни эгаларига қайтаришга муҳим аҳамият қаратилади

№164

Иқтисодий ночорликни аниқлашнинг Англия моделини аҳамиятли жиҳатлари

Ушбу моделда (Англия, Германия ва бошқа давлатларда) ночор аҳволга тушган корхона тезроқ тугатиб, унинг кредиторлари қарзини қайтаришга муҳим аҳамият қаратилади

Ушбу моделда корхона реконструкция қилиш ва қайта ташкил этишни

амалга оширишга муҳим аҳамият қаратилади
Ушбу моделда корхонани қўллаб қувватлаш ўринсизлиги, банкрот корхона ўрнига янги корхонани барпо этишга муҳим аҳамият қаратилади
Ушбу моделда имкон қадар корхонани сақлаб қолишга, уни ночорлик аҳволдан чиқаришга муҳим аҳамият қаратилади

№165

Банкротликка таъсир этувчи омилларни қайси гуруҳга ажратиш тўғри белгиланган?
Ички ва ташқи омиллар
Молиявий ва иқтисодий омиллар
Иқтисодий ва сиёсий омиллар
Бирламчи ва иккитламчи омиллар

№166

Судгача санация қилиш нима?
Қарздор юридик шахснинг муассислари (иштирокчилари) ёки унинг мол-мулки эгалари, кредиторлар ва бошқа шахслар томонидан қарздорнинг тўлов қобилиятини тиклаш ҳамда банкротлигининг олдини олиш мақсадида қўриладиган чора-тадбирлар
Қарздорнинг суд қарори асосида тугатилиши, мол мулкнинг эгалари ўртасида бўлиқ тасимланиши
Қарздорнинг суд қарори билан корхонанинг ўз молиявий имкониятлари асосида муддатли ташқи бошқарувининг йўлга қўйиши
Қарздонинг суд қарори асосида корхонанинг қарши томон олдидаги қарзларининг муайян муддатга кечиктирилиши

№167

Суд санацияси нима?
Иқтисодий суд томонидан қарздор юридик шахсга нисбатан унинг тўлов қобилиятини тиклаш ҳамда кредиторлар олдидаги қарзини узиш мақсадида қарздорнинг ишларини бошқариш ваколатларини санация қилувчи бошқарувчига ўтказмаган ҳолда қўлланиладиган банкротлик таомили
Қарздорнинг суд қарори асосида тугатилиши, мол мулкнинг эгалари ўртасида бўлиқ тасимланиши
Қарздорнинг суд қарори билан корхонанинг ўз молиявий имкониятлари асосида муддатли ташқи бошқарувининг йўлга қўйиши
Қарздорнинг суд қарори асосида юридик ва жисмоний шахсларга бўлган мажбуриятларининг сўндирилиши

№168

Ташқи бошқарув нима?
Иқтисодий суд томонидан қарздор юридик шахсга нисбатан унинг тўлов қобилиятини тиклаш мақсадида қарздорнинг ишларини бошқариш ваколатларини ташқи бошқарувчига ўтказган ҳолда қўлланиладиган банкротлик таомили
Қарздорлиқни сўндириш юзасидан чора тадбирлар режасини ижроси юзасидан қўлланиладиган вақтинчалик бошқарувнинг тайинланиши

Қарздорликни давлат номидан иш қўрувчи субъектларнинг ихтиёрига ўтиши
 Қарздорликни сўндириш юзасидан таъсисчилардан иборат махсус
 кенгашнинг ташкил этилиши ва бошқарувнинг унинг ихтиёрига берилиши

№169

Ташки бошқарувчи ким?

Номзоди ҳўжалик судига кредитор, қарздор, мулкдор, ваколатли давлат
 органи томонидан таклиф этишилиши орқали сайланадиган ва қорхона
 бошқаруви учун тўла маъсул бўлган субъект

Танлов асосида сайланадиган ва суд қарори билан тасдиқланадиган шахс

Ҳўжалик юритувчи субъектнинг таъсисчилари орасидан сайланадиган
 вақтинчалик бошқарувчи субъект

Ҳўжалик юритувчи субъекти эгалари манфаатлари ва ишчи хизматчилар
 манфаатларини юғунлигини таъминловчи мушакил бошқарувчи субъект

№170

Тугатишга доир иш юритиш нима?

Иктисодий суд томонидан кредиторларнинг талабларини муносоиб равишда
 қондириш ҳамда қарздорни қарзлардан қутулган деб эълон қилиш мақсадида
 банкрот деб топилган қарздорга нисбатан қўлланиладиган банкротлик
 таомили

Ҳўжалик юритувчи субъектнинг тугатилиши билан бўлган боғлиқ иш
 жараёнларини юритувчи Кенгаш ишининг ташкил этилиши

Ҳўжалик юритувчи субъектнинг банкротлигига доир иш жараёнларини
 назорат қилувчи махсус Кенгашни тузилиши

Ҳўжалик юритувчи субъектнинг банкротлигига доир солиқ органлари
 томонидан мониторингини белгиланиши

№171

Асосий воситаларнинг чиқиб кетиш коэффициенти қандай аниқланади?

Ҳисобот даврида чиқиб кетган асосий воситалар қиймати/ Асосий
 воситаларнинг ҳисобот даври бошига қиймати

Ҳисобот даврида чиқиб кетган асосий воситаларнинг қиймати/Асосий
 воситаларнинг ҳисобот даври охирига қиймати

Ҳисобот даврида чиқиб кетган асосий воситалар қиймати/Асосий
 воситаларнинг ўртача йиллик қиймати

Ҳисобот даврида чиқиб кетган асосий воситалар қиймати/Асосий
 воситаларнинг бошланғич қиймати

№172

Асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигига қайси қўрсаткичлар
 орқали баҳо берилади?

Фонд қайтими, Фонд сўғими орқали

Асосий воситаларнинг янгилаиш ва чиқиб кетиш коэффициенти орқали

Асосий воситаларнинг яроқлилиқ ва эскириш даражаси орқали

Асосий воситалар билан таъминланганлик ва қуролланганлик даражаси
 орқали

№173

Фонд сизими қандай аниқланади?
Асосий воситалар ўртача йиллик қиймати/Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми
Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми/Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати
Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати/Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми
Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати/Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми

№174

Фонд қайтими қандай аниқланади?
Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми/Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати
Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми/Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати
Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми/Асосий ва номоддий активлар ўртача йиллик қиймати
Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми/Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати

№175

Асосий воситалар билан қуролланганлик коэффиценти қандай аниқланади?
Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати/Ходимларнинг ўртача рўйхатдаги сони
Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати/Ишлаб чиқариш майдони
Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати/Ходимларнинг сони
Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати/Ишчиларнинг сони

№176

Корхонанинг пул маблағлари қандай фаолиятларда ҳаракат қилади?
Хўжалик, инвестиция, солиққа тортиш ва молиявий фаолиятларда
Хўжалик, инвестиция, солиққа тортиш ва ташқи иқтисодий фаолиятларда
Хўжалик, инвестиция, солиққа тортиш ва валюта маблағлар ҳаракатида
Хўжалик, инвестиция, солиққа тортиш ва фавқулодда фаолиятларда

№177

Молиявий фаолиятдаги пул оқимини таҳлил қилишда ўрганиладиган кўрсаткичларни белгиланг?
Олинган ва тўланган фоизлар, олинган ва тўланган дивидендлар
Маҳсулотларни сотишдан келиб тушган пул маблағлари
Мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари
Ходимларга ва улар номидан тўланган пул маблағлари

№178

Хўжалик фаолиятидаги пул оқимини таҳлил қилишда ўрганиладиган кўрсаткичларни белгиланг?
Маҳсулотларни сотишдан келиб тушган пул маблағлари, мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари
Асосий воситаларни сотиб олиш ва сотиш, номоддий активларни сотиб олиш ва сотиш
Олинган ва тўланган фоизлар, олинган ва тўланган дивидендлар

Тўланган даромад (фойда) солиғи, тўланган бошқа солиқлар
№179
Инвестицион фаолиятдаги пул оқимини таҳлил қилишда ўрганиладиган кўрсаткичларни белгиланг?
Асосий воситаларни сотиб олиш ва сотиш, номоддий активларни сотиб олиш ва сотиш
Махсулотларни сотишдан келиб тушган пул маблағлари, мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари
Олинган ва тўланган фоизлар, олинган ва тўланган дивидендлар
Тўланган даромад (фойда) солиғи, тўланган бошқа солиқлар
№180
Корхонада қайси фаолият тури бўйича пул оқимлари таҳлили асосида қисқа муддатли кредит ва қарзларга эҳтиёжни аниқлаш мумкин?
Хўжалик фаолиятидаги пул маблағлари ҳаракати таҳлили асосида
Инвестицион фаолиятдаги пул маблағлари ҳаракати таҳлили асосида
Молиявий фаолиятдаги пул маблағлари ҳаракати таҳлили асосида
Солиққа тортишдаги пул маблағлари ҳаракати таҳлили асосида
№181
Пул оқими коэффициентлари қандай аниқланади?
Жами пул маблағлари кирими/ Жами пул маблағлари к
Жами пул маблағлари кирими-Жами пул маблағлари чиқими
Жами пул маблағлари кирими / Пул маблағларининг давр охирига қолдиги
Жами пул маблағлари чиқими/ Жами пул маблағлари кирими
№182
Пул маблағларининг айланиш даври қандай аниқланади?
Пул маблағлари ўртача қолдиги*360/Сотиш ҳажми
Пул маблағлари ўртача қолдиги*360/Соф фойда
Пул маблағлари ўртача қолдиги*360/Товарлар айланиши
Пул маблағлари ўртача қолдиги/ишлаб чиқариш ҳажми
№183
Хусусий капитал таркибига нималар киради?
Устав капитали, резерв капитали, қўшилган капитал ва тақсимланмаган фойда(қопланмаган зарар)
Устав капитали, тақсимланмаган фойда, мақсадли тушумлар ва резервлар
Тақсимланмаган фойда(қопланмаган зарар), қарз капитали, ишчи капитали
Резерв капитали, қўшилган капитал, тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)
№184
Хусусий капитал таркибида резерв капитали қандай шаклланади?
Соф фойдадан резерв капиталига ажратмалардан ҳамда узок муддатли активларни қайта баҳолашдан
Қимматли қозғалар эмиссиясидан ва жорий йилнинг тақсимланмаган фойдасидан

Мақсадли фойдаланиш учун олинган маблағлардан
Хусусий капитал шаклланишининг бошқа манбаларидан
№185
Қўшилган капитал қандай шаклланади?
Қимматли қоғозлар эмиссиясидан, устав капитали шакллантиришда пайдо бўлган валюта курси ўзгаришидан, хусусий капитал ўзгаришининг бошқа манбаларидан
Соф фойдадан резерв капиталига ажратмалардан ҳамда узоқ муддатли активларни қайта баҳолашдан
Таксимланмаган фойда (қопланмаган зарар) ҳамда узоқ муддатли активларни қайта баҳолашдан
Мақсадли фойдаланиш учун олинган маблағлардан ҳамда таксимланмаган фойда (қопланмаган зарар) суммасидан
№186
Хусусий капитал рентабеллиги қандай аниқланади?
Соф фойда*100/Хусусий капитал
Соф фойда*100/Устав капитали
Соф фойда*100/Резерв капитали
Соф фойда*100/Қўшилган капитал
№187
Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот шакли номери?
5-сон шакл
3-сон шакл
4-сон шакл
2-сон шакл
№188
Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот шаклини тузиш даври?
Йиллик муддатга бир марта
Ҳар чоракда
Ярим йиллик ва йиллик
Ҳар ойда
№189
Одилона баҳолаш нима?
Хўжалик юритувчи субъектнинг мулки, ишлаб чиқариш харажатларининг қиймати унинг фаолиятига боғлиқ бўлмаган ҳолда бозорнинг таъсиридаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда унинг молиявий ҳолати ва унинг молиявий натижавийлигини қайта баҳолашни изохлайди
Ушбу тушунча ҳаққоний баҳолаш, аниқ баҳолаш, қонуний баҳолаш, қоидавий баҳолаш тушунчалари билан бир маънода қўлланилади
Хўжалик юритувчи субъектнинг мулки, капитали ва мажбуриятларини уларнинг жорий қиймати бўйича баҳолашни
Хўжалик юритувчи субъектнинг мулки, капитали ва мажбуриятларини уларнинг жорий қиймати бўйича баҳолаши

№190

Ишчи хизматчиларнинг молиявий ҳисобот таҳлилини ўтказишдан манфаатлари?
Фирма ва компаниянинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлари тўғрисидаги маълумотларни билишдан
Фирма, компанияга қўйилган ва қўйиладиган маблағлар фойдалигидан
Банд килинган моддий ва молиявий ресурслар самарадорлигидан
Фирма, компания мулкни турли таҳликалардан ҳимоя қилиш, сақланиши юзасидан маълумотларни ўрганишдан

№191

Таъсисчиларни молиявий ҳисобот таҳлилини ўтказишдан манфаатлари?
Фирма, компанияга қўйилган ва қўйиладиган маблағларнинг фойдалигидан
Шартномавий муносабатларни йўлга қўйиш, томонларнинг ўз мажбуриятларини бажариши, тўлов интизомига риоя қилиш, тўловга қобилликни ҳолати тўғрисидаги маълумотларни ўрганишдан
Мажбурий тўловлар, солиқлар ва ажратмаларни ундириш юзасидан ресурслар ҳолати, ҳаракатини ва фаолият натижавийлигини ўрганишдан
Мажбурий тўловлар, солиқлар ва ажратмаларни ундириш юзасидан ресурслар ҳолати, ҳаракатини ва фаолият натижавийлигини ўрганишдан

№192

Аудиторларни молиявий ҳисобот таҳлилини ўтказишдан манфаатлари?
Эълон қилинадиган ҳисобот шакллари тўғрилигини ҳуқуқий тамойиллар асосида баҳолаш ва фирма, компаниялар молиявий ҳолатини яхшилашни ички имкониятларини кўрсатиб беришдан, мулк эгалари манфаатларини ҳимоя этишдан
Фирма ва компаниянинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлари тўғрисидаги маълумотларни билишдан
Фирма ва компаниянинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлари тўғрисидаги маълумотларни билишдан
Корхонанинг тўлов лаёқати, молиявий барқарорлиги, кредитга кодирлик, маблағлар ҳаракатчанлиги (ликвидлиги) ни ўрганишдан

№193

Юқори ташкилотларнинг молиявий ҳисобот таҳлилини ўтказишдан манфаатлари?
Банд килинган моддий ва молиявий ресурслар ҳаракатини ва самарадорлигини ўрганишдан
Эълон қилинадиган ҳисобот шакллари тўғрилигини ҳуқуқий тамойиллар асосида баҳолаш ва фирма, компаниялар молиявий ҳолатини яхшилашни ички имкониятларини кўрсатиб беришдан, мулк эгалари манфаатларини ҳимоя этишдан
Фирма, компания мулкни турли таҳликалардан ҳимоя қилиш, сақланиши юзасидан маълумотларни ўрганишдан
Таъминотдаги истифода қилинган йўл қўймаслик юзасидан фирма ва компанияларнинг молиявий ва иқтисодий салоҳиятнинг таянчи тўғрисидаги

маълумотлардан
№194
Банкларни молиявий ҳисоботтаҳлилини ўтказишдан манфаатлари?
Корхоанинг тўлов лаёқати, молиявий барқарорлиги, кредитга кодирлик, маблағлар ҳаракатчанлиги (ликвидлиги) ни ўрганишдан
Фирма ва компаниянинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлари тўғрисидаги маълумотларни билишдан
Шартномавий муносабатларни йўлга қўйиш, томонларнинг ўз мажбуриятларини бажариши, тўлов интизомига риоя қилиш, тўловга қобилликни ҳолати тўғрисидаги маълумотларни ўрганишдан
Мажбурий тўловлар, солиқлар ва ажратмаларни ундириш юзасидан ресурслар ҳолати, ҳаракатини ва фаолият натижавийлигини ўрганишдан
№195
Солиқ идораларини молиявий ҳолат таҳлилини ўтказишдан манфаатлари?
Мажбурий тўловлар, солиқлар ва ажратмаларни ундириш юзасидан ресурслар ҳолати, ҳаракатини ва фаолият натижавийлигини ўрганишдан
Корхоанинг тўлов лаёқати, молиявий барқарорлиги, кредитга кодирлик, маблағлар ҳаракатчанлиги (ликвидлиги) ни ўрганишдан
Фирма, компания мулкни турли таҳликалардан ҳимоя қилиш, сақланиши юзасидан маълумотларни ўрганишдан
Фирма, компанияга қўйилган ва қўйиладиган маблағларнинг фойдалигидан
№196
Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш жойи?
Солиқ органларига; таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга; давлат статистика органларига; қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа органларга
Солиқ органларига; қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа органларга
Солиқ органларига; давлат статистика органларига; маҳаллий ҳокимиятга, иш билан бандлик жамғармасига, хизмат кўрсатувчи банкларга
Солиқ органларига; таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга
№197
Солиқ ҳисоботларини тақдим этиш жойи?
Ҳўжаллик юритувчи субъектнинг рўйхатга олинган манзили бўйича давлат солиқ органларига
Ўзи жойлашган тумандаги савдо саноат палатасига
Давлат хизматлари агентликларига
Ҳўжалик юритувчини рўйхатга олинган манзили бўйича статистика органларига
№198
Ҳақиқий ва бўлғуси инвесторларни молиявий ҳисобот таҳлилидан манфаатлари
Берилган инвестициялар билан боғлиқ бўлган хатарлар муносабати билан дивидендлар тўлаш қобилиятига ега эканлигини билишга, имкон берувчи ва акцияларни сотиб олиш, саклаш ёки сотиш кераклиги ёки йўқлигини

белгилашга кўмаклашадиган ахборотларни олишдан
Ўзларига тегишли кредитлар ва фоиизлар ўз вақтида тўланадими ёки йўқми эканлигини аниқлашга имкон берадиган ахборотларни олишдан
Ўзларига тегишли бўлган суммани ўз вақтида ола биладими ёки йўқми мазмундаги ахборотларни билишдан
Ресурсларнинг тақсимланиши ва бинобарин субъектларнинг фаолияти тўғридаги ахборотларни олишдан

№199

Автономия коэффиценти қандай аниқланади?

Мажбуриятлар/Активлар
Мажбуриятлар/Хусусий капитал
Мажбуриятлар/Асосий капитал
Мажбуриятлар/Айланма капитал

№200

Дюпон формуласи қайси қаторда тўғри ифода этилган

Соф фойда/Тушум ҳажми*Тушум ҳажми/Активлар* Активлар/Хусусий капитал
Соф фойда/Активлар* Активлар/Тушум*Тушум/Мажбурият
Соф фойда/Хусусий капитал* Хусусий капитал/Активлар* Активлар/Мажбуриятлар
Соф фойда/Мажбуриятлар*Мажбуриятлар/Хусусий капитал*Хусусий капитал/Активлар капитал

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга эга бўлган нашрлар

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.—Т.: “Ўзбекистон”, 2010. — 48 б.

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси (янги таҳрири). — Т.: NORMA, 2020. — 511 б.

Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси. / Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари. — Т.: Адолат, 2000. - 687 б.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. — Тошкент. Адолат, 1996. — 287 б.

Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни. 1996 йил 30 август, ЎРҚ-279-I-сон (Янги таҳрир. 2016 йил 13 апрель ЎРҚ-404-сон).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон.

“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

Ўзбекистон республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.

Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. - Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. - 104 б.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони 2015 йил 24 апрелдаги ПФ-4720 сон.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори 2018 йил 3 июлдаги ПҚ-3832-сон.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор

йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида» ги Фармони 2019 йил 17 январдаги ПФ-5635-сон.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори 2019 йил 25 февралдаги ПК-4210-сон.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилашга оид чора-тадбирларни тизимлаштириш тўғрисида” ги Фармони 2019 йил 7 мартдаги ПФ-5687-сон.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида”ги қарори. 2015 йил 28 июлдаги 207-сонли Қарори. www.pogma.uz

Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган “Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари” 1998-2020 йиллар. www.pogma.uz

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг маъруза ва асарлари
Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. Т.: “Ўзбекистон” – 2016. 14-бет.

Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. 2017 йил 14 январь – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 104 б.

Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2016 йил 7 декабрь – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б..

Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б. .

Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: Ўзбекистон, 2017. - 592 б.

III. Дарслик, ўқув кўлланмалар, монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар

Altman E.I. Financial Ratios. Discriminant Analysis, and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance, Vol. 23, No. 4. (Sep., 1968), pp. 589-609.

Артеменко В.Г., Астапова В.В. Анализ финансовой отчетности. Учебное пособие. – М.: ОМЕГА-Л, 2011. – 270 с.

Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ. – М.: Дело-Сервис, 2008. – 152с.

Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учебное пособие. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Финансы и статистика. 2010.–512 с.

Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. Учебник. – 4-е издание. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 416 с.

Банк В.Р., Банк С.В., Тараскина А.В. Финансовый анализ. Учебное пособие. – М.: ТК Велби, Проспект, 2007. – 344 с.

Бернштейн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация. Пер. с англ./ Научн. ред. перевода чл.-корр. РАН И.И. Елисеева. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 624 с.

Bliss J.H. Financial and Operating Ratios in Management. - New York Ronald Press, 1923.

Brealey R.A., Myers S.C., Marcus A.J. Fundamentals of corporate finance. Third Edition. McGraw-Hill, 2001. – 650 pages.

Брейли Р. Майерс С. Принципы корпоративных финансов. Пер. с англ. Н. Барышниковой. – М.: Олимп-Бизнес, 2008. – 1008 с.

Бригхем Ю. Гапенски А. Финансовый менеджмент. Полный курс / Пер. с англ./ Под ред. Ковалева В.В. – СПб.: Экономическая школа, 1998.

Вахрушиной М.А. Анализ финансовый отчетности. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 367 с.

Вахабов А.В., Ибрагимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Дарслик. – Т.: Иқтисод-молия, 2013. – 598 б.

Войтоловский Н.В., Калинина А.П., Мазурова И.И. Экономический анализ. Учебник. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва.: Издательство Юрайт, 2015. – 620 с.

Войтоловский Н.В., Калинина А.П., Мазурова И.И. Экономический анализ. Учебник. – 6-е изд., перераб. и доп. – Москва.: Издательство Юрайт, 2019. - 273 с. (Ч 2)

Васильева Л.С., Петровская М.В. Финансовый анализ. Учебник. – М.: КНОРУС, 2008. – 544 с.

Гаврилова В.Е. Банкротства в России: Вопросы истории, теории и практика. – М.: ТЕИС, 2003. – 89 с.

Гиляровская Л.Т., Вехорева А.А. Анализ и оценка коммерческого предприятия СПб.: Питер, 2003. С.9

Грищенко О.В. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятий: Учебное пособие. – Таганрог. Изд-во ТРТУ. 2000. – 112 с.

Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности: Учебник. - 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2013. – 462 с.

Друри Колин. Введение в управленческий и производственный учет / Пер. с англ./ Под ред. Табалиной С.А. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1994 – 560 с.

Erich A. Helfert financial analysis: tools and techniques. A guide for managers. McGraw-Hill, 2001.

Ефимова О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: учебник. – М.: Омега-М, 2010. — 351 с.

Ефимова О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: Учебник. - 5-е изд., испр. - М.: Омега-Л, 2014. - 348 с.

Ефимова О.В. Анализ финансовой отчетности. Учебное пособие. – М.: Омега-Л, 2013. - 388 с.

Жилкина А.Н. Финансовый анализ. Учебник. М.: Юрайт, 2018. – 285 с.

Казакова Н.А. Финансовый анализ. Учебник. М.: Юрайт, 2018. – 470 с.

Казакова Н.А. Финансовый анализ: учеб, и практикум / Н.А. Казакова. - М.: Юрайт, 2014. - 539 с.

Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP) Учебник. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 448 с.

Кириянова З.В., Седова Е.И. Анализ финансовой отчетности: Учебник / - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Юрайт, 2014. - 428 с.

Ковальев В.В., Волькова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 415 с.

Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. / В.В. Ковалев, О.Н. Волкова. - М.: ТК Велби, Проспект, 2008. - 424 с.

Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. – М.: Проспект, 2014. – 1104 с.

Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет (финансовый и управленческий): учебник / — 5-е изд., перераб. и доп. — М. : ИНФРА-М, 2018. — 584 с.

Маркарьян Э.А., Герасименко Г.П., Маркарьян С.Э. Финансовый анализ: Учебное пособие /. – 8-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2011. – 272 с.

Мельник М.В., Герасимова Е.Б. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие. – М.: ФОРУМ; ИНФРА-М, 2007. – 192 с.

Пардаев М.К. ва бошқалар. Молиявий ва бошқарув таҳлили, дарслик.Т.:Чулпон. 2012., 490 б.

Пардаев М.Қ., Исроилов Б. Иқтисодий таҳлил Т.: Иқтисод ва ҳуқук дунёси 2011, 452 б.

Pardayev M.Q., Isroilov J.I., Isroilov B.I. Iqtisodiy tahlil. O'quv qo'llanma. T.:Print Line Group, 2017.-533 b.

Рахимов М. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатини таҳлили Т.: Иқтисод-молия. 2015, 356 б.

Рахимов М., Каландарова Н. Молиявий таҳлил. Т.: Иқтисод-молия. 2019, 750 б.

Рахимов М.Ю., Астанокүлов О.Т., Каландарова Н.Н. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили. Т.: Иқтисод-молия 2021 й. 435 б.

Рахимов М.Ю., Мавланов Н.Н. Каландарова Н. Н. Иқтисодий таҳлил. Т.: Иқтисод-молия 2021 й. 346 б.

Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 512 с.

Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности. Минск: РИПО, 2012. — 367 с.

Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: Инфра-М, 2013. – 384 с.

Сагдиллаева З.А., Юлдашева У.А., Алимов Б.Б. Финансовый анализ. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2019 – 444 с.

Селезнева Н.Н. Анализ финансовой отчетности организации: учеб. пособие / Н.Н. Селезнева, А.Ф. Ионова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013.-583 с.

Стоун Д. Хитчинг К. Бухгалтерский учет и финансовый анализ: подготовительный курс. М.: Бизнес информ, 2004 – 304 стр.

Smith R.F., Winakor A.H. A Test Analysis of Unsuccessful Companies. Urbana, Illinois: University of Illinois, 1930.

Steven M. Bragg. Financial analysis: A business decision guide. 2nd edition. Colorado, Accounting Tools, Inc., 2014. –325 pages.

Subramanyam K.R. Financial statement analysis, eleventh edition Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by

Файзиев Ш., Машарипов О.А. ва бошқалар. Амалий аудит. Т.: Иқтисод-молия. 2018.

Foulk R.A. The Genesis of Fourteen of the Impairment Ratios. - New York. Dun Bradstreet, 1955.

Хасанов Б, Абдурахманова Ф., Кодирова З., Норбоев О. Анализ хозяйственной деятельности. Т.:Сано-стандарт.2017 283 с.

Холт Р. Н. Основы финансового менеджмента. - М.: Дело, 1993.

ХорнВан, ВаховичДж. Основыфинансовогоменеджмента / Пер. сангл. - М.: Вильямс, 2004.

Walt A. Study of Credit Barometrics.- FederalReserveBulletin. Vol. 5 (March 1991).

International Accounting Standarts. The Institute of Chartered Accountants in England & Wales, 1989

Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. М.: ИНФРА-М,2000. - 208 с.

Шеремет А.Д., Негашева Е.В. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций. М.: Инфра-М, 2008. - 208 с.

Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. И.:ИНФРА-М, 2009. –390с.

Шеремет А.Д. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций. М.: НИЦ Инфра-М, 2013. – 229 с.

Шоғиясов Т.Ш., Сагдуллаева З.А., Урманбекова И.Ф. Теория экономического анализа. Т.: Иқтисод –молия. 2017.280с.

Шоғиясов Т.Ш., Сагдуллаева З.А. Урманбекова И. Экономический анализ Т.: Иқтисод-молия 2018. 342 с.

Этрилл П. Финансовый менеджмент для неспециалистов / П. Этрилл; пер. с англ. под ред. Е.Н. Бондаревской. - 3-е изд. - СПб. : Питер, 2006. - 608 с.

Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы. М.: Финансы и статистика, 1997

Артеменко В. Г., Остапова В. В. Анализ финансовой отчетности: учебное пособие для вузов. М.: Омега-Л, 2008

Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. Учебник. 4-е изд., доп. и перераб. М.: Финансы и статистика, 2000

Балабанов И.Т. Анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта: Учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 1994

Барулин С.В. Финансы. М.: КНОРУС, 2011

Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика, интерпретации. М.: Финансы и статистика, 1997

Брег С. Настольная книга финансового директора / Стивен Брег; Пер. с англ. 6-е изд. М.: Альпина Паблишерз, 2009

Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов / Пер. с англ. Н.Барышниковой. М.: ЗАО «Олимп-бизнес», 2012

Бригхем Ю. Ф., Гапенски Л. К. Финансовый менеджмент. СПб: Экономическая школа, 2004

Бобылева А.З. Финансовый менеджмент. М.: - Ун-т Российской академии образования, 1995

Валдайцев СВ. Оценка бизнеса и управление стоимостью предприятия: Учеб.пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001

Васильева Л.С. Финансовый анализ: учебник. - М.: КНОРУС, 2010

Галан Ребекка, Райт Шарлотта. Финансовый и бухгалтерский учёт в международных нефтегазовых компаниях. М.: Олимп-Бизнес, 2008

Галицкая С.В. Финансовый менеджмент. Финансовый анализ. Финансы предприятий: учебное пособие. М.: Эксмо, 2009

Дамодаран А., Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008.С.35-111,201-291,356-425, 628-724

Дуброва Т.А., Архипова М.Ю. Статистические методы прогнозирования в экономике. М.:МЭСИ, 2004.

Завлин П.Н., Васильев А.В. Оценка эффективности инноваций. СПб.: Издательский дом «Бизнес-пресса», 1998

Колеников С. О. Прикладной эконометрический анализ в статистическом пакете Stata. М.: Российская экономическая школа, 2001

Коупленд Т., Коллер Т., Муррин Д. Стоимость компаний: оценка и управление 3-е изд., испр. и доп. / Пер. с англ. М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2007

Лапыгин Ю.Н., Крылов В.Е., Чернявский А.П. Экономическое прогнозирование. М., 2009

Магнус Я. Р. , Катышев П. К. , Пересецкий А. А. Эконометрика. Начальный курс: Учеб. 5-е изд., испр.М.: Дело, 2001

Международные стандарты финансовой отчетности 2009: издание на русском языке. М.: Аскери-АССА, 2010

Слущкин Л.Н. Курс МВА по прогнозированию в бизнесе. М.: Алыгана Бизнес Букс, 2006

Теплова Т.В. Корпоративные финансы. М.: Юрайт, 2013

Цымбаленко Т.Т. Методы математической статистики в обработке экономической информации. М.: Ставрополь, 2007.

Аширов Я.О. Теоретические аспекты функционирования денежных суррогатов в современной экономике: дисс. . канд. экон. наук . М. 1999. С. 167

Вожик С.В. Разработка методов оценки стоимости компании для принятия стратегических решений: автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.э.н.. - М.: 2005. С. 26

Зимин В.С. и Тришин В.Н. Прогнозирование и анализ точности метода дисконтированных денежных потоков. Ретроспективное обозрение ранее выполненных отчетов об оценке // Имущественные отношения в Российской Федерации. 2006. №7 С. 27-35

Суркин П.Н. Оценка инвестиционной привлекательности на основе прогнозирования денежных потоков организации// Экономические науки. 2012.№ 7.С.92

Шуклов Л.В. Резерв по восстановлению окружающей среды в нефтегазовой промышленности: практические нюансы расчета // Международный бухгалтерский учет. 2012. Т.1. № 33. С. 41-55

Официальный сайт компании ОАО «НК «Роснефть». URL: <http://www.rosneft.ru/> (дата обращения: 25.04.2014)

Martin S. Fridson CFA, Fernando Alvarez. Financial Statement Analysis: A Practitioner's Guide. Wiley, 2009.

Gordon.M. The investment, financial and valuation of the corporation - Homewood,IL: Irwin, 1962. P. 94-95

Arthur, N., Marco, C., Czerkowski, R. Cash Flow Disaggregation and the Prediction of Future Earnings'. Accounting & Finance 50 (1),2010.P. 1-30

Lorek, K., Willinger, G. New Evidence Pertaining to the Prediction of Operating Cash Flows. Review of Quantitative Finance & Accounting. 2009. P. 1-15.

Pae, J., Yoon, S. S. Determinants of Analysts' Cash Forecast Accuracy. Journal of Accounting, Auditing & Finance 27 (1), 2012. P.123-144.

Orpurt, F.S., Zang, Y. Do Direct Cash Flow Disclosures Help Predict Future Operating Cash Flows and Earnings. Accounting Review 84 (3), 2009. P. 893-935.

Telmoudi, A., Ziadi, J., Noubbigh, H. Forecasting of Operating Cash Flow: Case of the Tunisian Commercial Companies'. International Journal of Business & Management 5 (10), 2010. P.198-211

Zeileis Achim Econometric Computing with HC and HAC Covariance Matrix Estimators Journal of Statistical Software 11(10), 2004. P. 1-17

Ruppert D. GARCH Models// Statistics and Data Analysis for Financial Engeneering // University of Washington. URL: <http://faculty.washington.edu/ezivot/econ589/ch18-garch.pdf> (date 19.04.2014)

Bloomberg information system. URL: <http://www.bloomberg.com/> (date 21.04.2014)

Damodan online. URL: <http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/> (date 21.05.2014)

Современный стратегический анализ: учебное пособие / П.В.Иванов [и др.]; под ред. П.В. Иванова. – Ростов н/Д: Феникс, 2014 г. – 589, [1] с.: ил. – (Высшее образование).

IV. Интернет манбалари

<http://www.gov.uz>-Ўзбекистон Республикаси Хукумат портали

<http://www.cbu.uz> Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий веб-сайти

<http://www.lex.uz>-Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги расмий веб-сайти

<http://www.stst.uz>-Далат Статистика кумитаси расмий веб сайти.

<http://economicportal.ru>.

<http://worldbank.org>.

<https://chicagorealty.jimdo.com>

<http://www.banki.ru>

МУНДАРИЖА

КИРИШ	2
1-БОБ. МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТАҲЛИЛИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	5
1.1.Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар.....	5
1.2.Молиявий ҳисобот таҳлилининг предмети, методи, объекти, мақсади, мазмуни, вазифалари, принциплари, йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари.....	10
1.3. Инвестиция ва кредитлар беришга доир қарорларни қабул қилиш, ҳўжалик юритувчи субъектнинг бўлғуси пул оқимиға, уларға ишониб топширилган ресурсларға, мажбуриятларға, раҳбар органларнинг ишиға баҳо беришда молиявий ҳисобот таҳлилининг муҳимлиги	14
1.4.Ҳўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, молиявий аҳвол ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	17
1.5.Ҳўжалик субъектининг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг методологик асослари .	30
1.6.Молиявий ҳисобот таҳлилида қўлланиладиган усуллар: горизонтал, вертикал, тренд, коэффициентлар, қиёсий, омилли таҳлил	41
1.7. Молиявий ҳисобот таҳлилини ташкил этишнинг муҳим жиҳатлари ва қоидалари	54
1.8.Молиявий ҳисобот таҳлили натижаларини умумлаштириш ва расмийлаштириш тартиби	57
2-БОБ.МОЛИЯВИЙ АХБОРОТЛАРНИ ТАҚДИМ ЭТИШ	64
2.1.Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар.....	64
2.2. Молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этишнинг концептуал асоси.....	69
2.3. Молиявий ахборотларни шакллантиришда ҳисоб тамойилларининг тўтган ўрни ва қўлланиши	73

2.4. Молиявий ҳисобот элементлари: активлар, мажбуриятлар, хусусий сармоя, захиралар, даромадлар, харажатлар, молиявий натижалар.....	75
2.5.Хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини кўпайтириш ва натижага эришиш қобилятини баҳолашда, иқтисодий қарорлар қабул қилишда молиявий ҳисобот таҳлилининг ахборот таъминоти.....	81
2.5.1.Бухгалтерия баланси.....	81
2.5.2.Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот.....	87
2.5.3.Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот.	91
2.5.4.Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот.	92
2.5.5. Молиявий ҳисоботга изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.....	93
2.6.Молиявий ҳисобот таҳлилидаги узвийлик ва кетма кетлик: молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга трансформациялашуви ва таҳлил; хўжалик субъектининг молиявий аҳволи ва ундаги ўзгаришларни таҳлил этишнинг муҳим камчиликлари.....	94
2.7. Молиявий ахборотлар ва уларни тақдим этиш бўйича илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш	100
3-БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ ВА МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТ ТАҲЛИЛИ.....	105
3.1.Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар.....	105
3.2.Хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти томонидан ресурсларни бошқариш натижаларига баҳо беришда бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлили	110
3.3.Бухгалтерия балансини муҳим элементлари: актив, капитал ва мажбурият таҳлили	113
3.4.Бухгалтерия балансини горизонтал, вертикал ва тренд таҳлили	121
3.5.Молиявий барқарорлик таҳлили	127
3.6.Тўловга қобиллик ва баланс ликвидлиги таҳлили	135
3.7.Иқтисодий ночорлик таҳлили.....	144

3.8.Бухгалтерия баланси ва молиявий ҳолат таҳлили юзасидан илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш	175
4.Фойда ва зарарлар таҳлили	180
4.1.Мавзу бўйича нашр қилинган адабиётларнинг назарий таҳлили ва амалиётдаги муаммолар	180
4.2.Молиявий натижалар таҳлили мазмуни, вазифалари ва ахборот манбалари	183
4.3.Харажат-тушум-фойда олақадорлигини таҳлили	203
4.4.Харажат-тушум-фойда таҳлили, аввало фаолиятнинг турли даражаларининг корхона молиявий натижаларига таъсирини баҳолашга қаратилган.	205
4.5.Фойда ва зарарлар таҳлили юзасидан илмий-назарий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш	208
5.ПУЛ ОҚИМЛАРИ ТАҲЛИЛИ ВА УНИНГ КУТИЛИШЛАРИНИ БАШОРАТЛАШ	215
6.ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ МАЪЛУМОТЛАРИ АСОСИДА ЎЗ МАБЛАҒЛАРИ МАНБАСИНИНГ ТАҲЛИЛИ	253
7-ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ ТАҲЛИЛИ	276
8- МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАР ТАҲЛИЛИ АСОСИДА ХЎЖАЛИК СУБЪЕКТЛАРИ МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТИГА КОМПЛЕКС БАҲО БЕРИШ	318
9. МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ТАҲЛИЛ ЭТИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА УЛАРНИНГ ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ	342
ИЛОВАЛАР	359
ГЛАССАРИЙ	386
ТЕСТЛАР	399
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	439

РАХИМОВ М.Ю.

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТАҲЛИЛИ

(Дарслик)

Тошкент – «NIHOL PRINT» ОК – 2021

Мухаррир: Қ. Матқурбонов
Тех. муҳаррир: А. Тоғаев
Мусаввир: Б. Эсанов
Мусахҳиҳа: Г. Тагаева
Компьютерда
саҳифаловчи: Б. Бердимуродов

9323

№ 7439-765f-47f1-7ea1-a683-4648-1314.
Босишга рухсат этилди 07.11.2021. Бичими 60x84 ¹/₁₆.
Шартли босма табағи 28,5. Нашр босма табағи 28,25.
Адади 30. Буюртма № 141.